

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РАТУШИНСЬКИЙ НАЗАР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 711.4(477.83)+72(477.83)

ДИСЕРТАЦІЯ

АРХІТЕКТУРА ПАСАЖІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЧАСТИНИ МІСТА ЛЬВОВА

18.00.01 - Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____

Н.В.Ратушинський

Науковий керівник:

Бевз Микола Валентинович

доктор архітектури, професор

завідувач кафедри Архітектури та реставрації

Національний університет «Львівська політехніка»

Львів-2021

АНОТАЦІЯ

Ратушинський Н.В. Архітектура пасажів центральної частини міста Львова. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури (доктора філософії) за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. - Національного університету «Львівська політехніка», Львів, 2021. Дисертація дослідженню містобудівних перетворень, що привели до виникнення та розбудови пасажів як об'єктів центральної частини міста інтегрованих у функціональну та планувальну структуру центру міста.

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, межі та методи дослідження, обґрунтовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів. Подано інформацію про апробацію результатів досліджень, а також про публікації з вибраної теми.

В розділі 1 **«Передумови виникнення та розвиток пасажів як архітектурно-містобудівних об'єктів міського центру»** розглянуто передумови формування такого архітектурного типу будівель, історичні етапи розвитку та становлення пасажів, роз'яснено термінологічні відмінності між назвами об'єктів у різних країнах і проаналізовано причини занепаду даного типу споруд в середині ХХ ст..

Тема дослідження трансформацій громадських просторів, еволюції торгових комплексів та збереження архітектурного середовища історичних міст є широко представлена в фахових наукових дослідженнях. Варто зазначити, що дослідження етапів розвитку міської планувальної структури Львова висвітлено в працях Б. Черкеса, М. Бевза, С. Лінди, Б. Посацького; складову розвитку міського середовища в контексті історичних перевтілень висвітлили І. Крип'якевич, А. Рудницький, І. Мельник, М. Долинська, В.Вйцик та інші. Тематику розвитку громадських будівель даного профілю на межі ХІХ-ХХ століття в місті Львові в дисертаційних дослідженнях висвітлювали Ю. Бірюльов, О. Лисенко, Х. Ковальчук, Ю. Ідак. Формування методики дослідження відбувається на основі праць М. Бевза, Л. Прибеги, В. Тімохіна, С. Смоленської. Особливості розвитку пасажів розкрито в монографіях закордонних дослідників П. Колемана, Б. Мейтленда, П. де Монкана, Д.-В. Феррі, Дж. Гейста, В.Бенжаміна, Н. Скотт. Особливості атриумних просторів досліджували Р. Саксон, В. Хайт, І. Прокоф'єва, О. Мельниченко. Дослідження принципів організації загальноміських громадських просторів описано М. Ліном, А. Урбахом, О. Моргун. Специфіку вистрою простору аркад у своїй монографії описав Дж. Гейст. Функціонально-просторові особливості організації галерей

описали Н. К. Скотт, Н. Беддінгтон, М. Ємець. Дисертаційне дослідження принципів організації критих міських просторів проводили О. Мельниченко, А. Ароян, О. Березко. Дослідження з візуального дизайну та ознакування внутрішнього середовища аркад провели М. МакКейт, Х. Ден, Е. Чарлес та М. Вілмонт. Дослідження про економічну та суспільну роль купецьких організацій Львова у 20-30-ті роки ХХ ст. провів А. Безсмертний, про специфіку торгівлі у міжвоєнному Львові писали В. Єннер, А. Бонусяк, О. Вербова.

Від періоду Античності до XVIII століття була велика різноманітність структур, які здавалися візуально подібними до пасажів. Проте, не дивлячись на більшість різнотипних попередників, пасаж залишається суспільним винаходом 2-ї половини XVIII століття, коли швидкий промисловий розвиток у симбіозі з підвищенням соціальних зв'язків у суспільстві породили потребу в громадських місцях, захищених від вуличного трафіку, бандитизму та змін погоди. Пасажі ставали місцями, де реалізовувалися більшість технічних новинок, де абсолютно видозмінилися відносини продавця і покупця, де під одним дахом поєднувалися до цього непоєднувані речі: торгівля і театр, виставкові галереї та вуличні кафетерії, приватні майстерні і представництва фірм, офісні контори та готельні номери. Історичні та функціонально-типологічні зміни в розвитку пасажів можна умовно розбити на етапи:

- 1786-1810 роки – час виникнення пасажів і 1810-1823 роки – період формування впізнаваного вигляду пасажів;
- 1823 – перша половина 1840-х років – окреслення загальних принципів функціонування пасажів;
- середина 1840-х – 1867 рік – структуралізація просторів у пасажах, їх зв'язок з іншими подібними об'єктами, системна інтеграція простору пасажів у вуличну планувальну мережу центрів міст, утворення пов'язаних груп пасажів;
- 1867-1900 роки – період використання пасажів для розбудови головних громадських просторів центрів міст та поява Гранд аркад – як вершини розвитку архітектурного типу пасажу (галереї в Мілані, Неаполі, Римі, Брюсселі, Берліні, Лідсі);
- 1900 - початок 1920-х років – збільшення громадсько-доступних рівнів, видова зміна пасажів, пов'язана із використанням в будівництві залізобетону, що приводить до зміни конструкцій;

- середина 1920-х років-1940-ті роки – період поступової заміни пасажів на універмаги, основною причиною цього стала потреба в ефективнішому використанні ділянок в центрах міст;
- починаючи з повоєнного періоду і до сьогодні в пасажах проводяться роботи з технологічного переобладнання, реконструкції структури та реставраційно-відновлювані роботи на об'єктах пам'ятках та цінній забудові.

В цілому згідно проаналізованих джерел інформації можна зазначити, що перші пасажі були продуктами реконструкції внутрішньодворових просторів, а їх розміщення напряму залежало від інтенсивності вулиць, між якими ті розміщувались. Поява класичних пасажів забезпечила кращий рівень комфорту і безпеки та спричинила насичення простору іншими громадськими об'єктами. В кінці ХІХ ст. пасажі починають будуватись як новий символ міст – Мілана, Неаполя, Берліна і починають об'єднувати цілі квартали.

В розділі 2 **«Теоретично-методичні засади дослідження пасажів міста Львова»** були проаналізовані існуючі методики досліджень, на основі яких розроблено комплексну модель дослідження львівських пасажів та їх взаємозв'язок з простором міста. У роботі використовувалися як загальнонаукові методи дослідження: теоретичні (термінологічний, історичний, когнітивний та системний аналізи) та емпіричні (функціональний, структурний аналіз, натурні обстеження, моделювання), так і спеціальні професійні архітектурні методи. Варто зазначити, що для вирішення поставлених задач в наших дослідженнях пасажів більшість ключових висновків зроблено, спираючись на емпіричні методи. В результаті було виявлено 19 пасажів в місті Львові з яких функціонують лише п'ять, додатково проаналізовано 21 пасаж в інших містах України та 137 пасажів в Європейських містах. Алгоритмом дослідженням стало поетапне вирішення задач: вивчення термінології об'єктів дослідження; вибірка інформації на дану тему з фахових, періодичних та електронних джерел інформації; робота з архівними матеріалами і проведення натурних обстежень; аналіз отриманих даних; виначення типології та класифікація пасажів, їх систематизація; пошук критеріїв впізнаваності пасажів, виявлення впливу міського середовища на формування пасажів та принципів їх інтеграції в це середовище; перевірка результатів дослідження, їх порівняння з подібними іноземними дослідженнями; формування загальних висновків до роботи. Загалом на пасаж впливає ряд постійних чинників, пов'язаних з кліматичними умовами, рельєфом, містобудівною ситуацією, історичним розвитком, технологією будівництва. Іншими важливими факторами впливу є змінні чинники, такі як:

етнокультурні та соціально-економічні особливості міста та регіону, вплив архітектурно-мистецьких уподобань в регіоні, вибір конструктивної моделі пасажу, рівень необхідного захисту будівлі та дотримання будівельних і санітарним норм. Всі ці фактори створюють умови для різноманіття форм і шляхів вираження цих форм, проте основні типологічні особливості пасажів є універсальними і на їх основі вибудовується архітектурно-просторова модель кожного окремого пасажу.

В розділі 3 «**Аналіз архітектурно-планувальної структури та функціональних особливостей пасажів Львова**» розглянуто основні шляхи виникнення та будівництва пасажів на території сучасної України. Будівництво пасажів на території сучасної України прийшло з Парижу через Брюсель і Прагу до Львова, коли в першій третині XIX століття швейцарець Доменіко Андреоллі відкриває пасаж Андреоллі – перший пасаж на території Центрально-Східної Європи. Другий шлях будівництва торгових пасажів – це поширення популярних ідей східних ринків. Сюди в першу чергу можна віднести ідеї будівництва торгових рядів, які пізніше трансформувалися в торгові пасажі чи галереї. Найвідоміші торгові ряди України розміщувалися в Одесі, Харкові та Києві

Архітектурні й містобудівні перетворення у сформованому історичному ядрі Львова дали основний поштовх до виникнення та розвитку пасажів у місті. Змінами, що сприяли їх виникненню в міському середовищі були: завершення розбирання оборонних мурів навколо середмістя, інтенсифікація реконструкції та забудови середмістя, опрацювання містобудівних заходів щодо утворення нового міського громадського простору, адаптація внутрішньоквартальних та міжквартальних просторів з метою створення системи камерних громадських просторів (пасажів), закладання нових міських бульварів, біля яких почали формуватись значні архітектурні об'єкти. Передумовами формування системи пасажів були також **соціальні та урбаністичні чинники** (демографічний вибух в кінці XIX ст., початок активного розвитку міста). Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі.

Історично в місті було 19 пасажів. Міські пасажі можна розбити на декілька груп:

1. найстаріші пасажі розміщені в середмісті: пасаж Андреоллі - пасаж Клейна - пасаж Фрухта - пасаж Ляуфера;
2. пасажі в новому міському центрі, розміщеному на бульварному кільці: пасаж Феллерів - пасаж Гаусмана - пасаж «Belle Vue» - пасаж Міколяша - Марійський пасаж - пасаж Грюнерів - пасаж на вулиці Кривій;

3. пасажів посеред однієї із єврейських ділянок міста поблизу міської газоні: пасаж Колізей - пасаж Германів;
4. пасажі на Жовківському передмісті, місці розвитку найбільших міських мануфактур: пасаж Віца - пасаж Кремпнера;
5. пасажі в районі Новий Світ біля костелу св. Ельжбети та головного залізничного вокзалу: базар Гредлів - пасаж Тіша;
6. пасаж у Стрийському передмісті: Грюнне пасаж.

Більшість з перелічених пасажів з'явилися внаслідок реконструкції чи перебудови існуючих будинків і лише 5 постали як новотвори (пасаж Гаусмана, пасаж Міколяша, Марійський пасаж, пасаж Феллерів, базар Гредлів). З 19 міських пасажів класичними можна вважати лише три з них (Пасаж Міколяша, Марійський пасаж, Базар Гредлів), також в місті існує і класичний торговий двір – пасаж Гаусмана.

В розділі 4 **«Композиційні та функціонально-планувальні характеристики пасажів, їх архітектурна специфіка та зв'язки з просторовою структурою центру міста»** розглянуто типи функціонально-планувальної структури історичних пасажів, зв'язок конструктивної схеми з функціональним і предметним наповненням простору, його мистецьким вистроєм, впровадженням основних технічних новинок у структуру пасажу та оформленням візуальної реклами в архітектурно-просторовому середовищі пасажу. Основними формотворчими елементами пасажів є архітектурно-композиційна модель простору (планувальні особливості), функціонально-просторовий остов (загальна модель транзитного ядра) та інженерне забезпечення (технологічне оснащення простору). *Чинниками інтеграції внутрішнього простору пасажу і міського середовища є осі прилеглих вулиць, а також ритмічність і чергування різних функціональних зон чи просторів. Пішохідні схеми пасажів вибудовані на основі планувальної мережі міського середовища так, щоб не втрачався контакт міським простором, подекуди на одній планувальній осі є група пасажів тоді твориться система (пасажі Клейна та Ляуфера розміщені практично на одній осі по різні торони вулиці Староєврейської). Просторові доміанти всередині пасажу, так звані вузлові точки, підпорядковуються особливостям існуючого міського середовища.*

Одним з найважливіших елементів формування внутрішнього середовища пасажу є тип центрального комунікаційного простору. До основних архітектурно-композиційних прийомів творення пасажу належать: просторово-змінна модель транзитного ядра пасажу, вертикальний розвиток галерей, змінна масштабність внутрішнього простору пасажу, інтеграція пасажу з додатковими резервними зонами,

домінування автентичної планувальної структури та імітація міського середовища всередині пасажу.

Аналіз різних форм взаємодії внутрішнього і зовнішнього просторів дозволяє виявити закономірності і межі їх взаємовпливу, класифікувати його форми та виявити композиційні особливості пасажу в цілому. Поєднання інтер'єрів пасажу і зовнішнього середовища вулиці повинно творити єдиний ансамбль: внутрішній простір пасажу – це складна структура, яка не може розглядатися як самостійний об'єкт, а повинна бути продовженням міського середовища. Ідея зовнішнього простору присутня всередині пасажу завдяки спрямованості руху, розвиток транзитного ядра пасажу підтримує існуючі осі міських вулиць. Параметри громадської транзитної зони пасажу обумовлені вибором двох основних характеристик: масштабу і текстури. Декоративне оздоблення внутрішнього середовища пасажу могло розвиватися, підтримуючи стилістику будівлі в цілому чи започатковуючи незалежну стилістику вирішення внутрішнього простору, яка побудована на підкресленні просторових особливостей внутрішньої структури пасажу. Вітрини, як правило, поділялись за типом встановлення на накладні суцільні стрічкові, розміщені за площиною стіни, розміщені в площині стіни, врізні в стіну та складної конфігурації. Основними матеріалами оздоблення вітрин були дерево(70 %), метал (20 %) та інші матеріали – кам'яні рами (10 %). Вся столярка виконана в стилістиці ідентичній стилістиці пасажу, найчастіше це історизм, модерн, рідше класицизм і бароко, зовсім рідко функціоналізм.

В розділі 5 **«Засади відновлення та розвитку пасажів в середовищі історичного центру міста Львова»**. Формування міських пішохідних зон і вулиць є важливою складовою частиною створення комфортного і сприятливого для людини міського середовища в історичному центрі. Поява додаткових громадських локацій шляхом реабілітації внутрішньодворових просторів і відтворення там історичних пасажів дозволить перенаправити частину людських потоків з найбільш завантажених вулиць на суміжні з меншою інтенсивністю руху, збільшить додану вартість містобудівних комплексів, покращить в цілому технічний стан будівель та візуальну привабливість середовища. Пасажі як елемент комунікаційно-громадського простору можуть стати осередками бізнесового, конференційного та мистецького середовища міста та надати йому іншої якості. Реабілітація та регенерація місць локалізації пасажів збільшить кількість безпечних транзитних просторів з необхідною повсякденною інфраструктурою, в декотрих місцях дозволить розвантажити надзвичайно перевантажені площі і проспекти та перенаправити людські потоки на

менш завантажені вулиці. Пасажі в середмісті могли б стати осередками мистецько-виставкового та торгового середовища із формуванням додаткових площ комунікацій між людьми. Розглядаючи місця локалізації пасажів на території історичного ареалу міста, можна зазначити, що такі простори мають стати локаціями ділової та громадської діяльності, створюючи там відповідні підцентри і даючи поштовх для розвитку довколишньої інфраструктури. Виходячи із щільності забудови кварталів в центрах історичних міст, питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні враховувати наступні чинники:

- виявлення цінності архітектурного, історичного та просторового середовища і створення відповідної концепції його гармонійного розвитку;

- обґрунтування доцільності розміщення пасажів в середовищі міського центру, оцінка транспортного сполучення та визначення додаткового навантаження на транспортну мережу;

- відновлення притаманних історичних функцій будівлям та розробки технологічної моделі обслуговування пасажів, яка б не створювала додаткових незручностей у функціонуванні кварталів.

В залежності від цінності об'єкту доцільно проводити наступні роботи: реставраційні (для об'єктів з високою мистецькою та інженерною цінністю, об'єктів пам'яток архітектури, історії), відновлювальні роботи (для втрачених об'єктів, які були формотворчими в певних містобудівних комплексах), реконструкції (об'єкти в історичному центрі, функціонування яких неможливе без якісного технічного переобладнання), адаптації (приспосовування певного існуючого середовища під пасажі з підвищенням цінності середовища та його якісного оновлення), перебудова (фактичне закладання нових пасажів на місці існуючих з дотриманням історико-архітектурного захисного законодавства). Пасажі як громадські комплекси в історичному центрі міста зараз доцільно влаштовувати не лише як торгові поліфункціональні комплекси, а також як вузькоспеціалізовані центри неторгового призначення. Розвиток пасажів та відтворення втрачених сприятиме кращому функціонуванню самих будівель, адже поява торгово-відпочинкової функції на першому-другому поверхах не суперечитиме притаманним функціям будівель, що згідно з пам'яткоохоронними хартіями забезпечуватиме традиційний характер використання об'єктів. Основними факторами для відновлення, реставрації чи адаптації пасажів є історична цінність, функціонально-просторова відповідність середовища, системний підхід при ревіталізації простору та економічна доцільність.

Ключові слова: пасажі, Львів, історія розвитку, міське середовище, типологія, архітектурно-планувальні типи, функціонально-просторова модель, композиційні особливості, інтер'єри, декоративні елементи, відтворення, реставрація, реконструкція, адаптація, проектування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ратушинський Н.В. (2011), Архітектура пасажу Міколяша у Львові // Вісник ХДАМ «Традиции и новации в высшем арх.-художественном образовании»: наук.-техн. зб. – Х. : ХДАМ, 2011. – № 2. – С. 216-223.

2. Ратушинський Н.В. (2012), Принципи формування внутрішнього середовища пасажів // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2012. – № 728. – С. 169-177.

3. Ратушинський Н.В. (2018), Містобудівні трансформації середмістя Львова та виникнення перших пасажів // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К. : КНУБА, 2018. – № 68. – С. 459-471.

4. Ратушинський Н.В. (2021), Особливості типології пасажів // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К.: КНУБА, 2021. – № 76. – С. 250-261.

Стаття у науковому періодичному виданні іншої держави:

5. Ratushynskij N., Bevz M. Structure Formation Principles of Passages in the Lviv City Centre. / Nazar Ratushynskij, Mykola Bevz// Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications – «Ractr-7» LLC, 2020. – Nr. 12. – p.245-256. (особистий внесок – архітектурно-просторові принципи локалізації пасажів в історичному центрі міста Львова та аналіз їх планувально-функціональної структури)

Статті в інших наукових виданнях України:

6. Ратушинський Н.В. (2012), Особливості формування пасажів в європейських містах // Вісник Львівського національного аграрного університету: наук.-техн. зб. – Л.: ЛНАУ, 2012. – № 13. – С. 276–294.

7. Ратушинський Н.В. (2014), Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста // «Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини», Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» : наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2014.– С. 233-250

Статті в збірниках матеріалів конференцій:

8. Ратушинський Н.В. (2010), Система оборонних мурів Львова і мережа громадських просторів./ Н.В. Ратушинський // Матеріали Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Національний Університет «Львівська політехніка», 3 – 4 червня 2010 р. – Львів-Тустань, 2010. – С. 25-33;

9. Ратушинський Н.В. (2012), Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста. / Н.В. Ратушинський // Матеріали 4-та Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Національний Університет «Львівська політехніка», 30 – 31 травня 2012 р. – Львів-Белз, 2012. – С. 119-126.

ABSTRACT

Ratushynskyj N.V. Architecture of passages in the central part of Lviv. – Qualification PhD research paper in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of architecture (PhD in architecture) in specialty 18.00.01 – Theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2021.

The **introduction** substantiates the relevance of the research topic, defines the goal, objectives, object, subject, limits and methods of research, substantiates scientific novelty and practical importance of the results obtained. The information about the approbation of the research results as well as about the publication on the chosen topic is presented.

Section 1 «**Prerequisites for the emergence and development of passages as architectural and urban objects of the city center**» describes the prerequisites of formation of architectural building type, historical stages of development and formation of passages, clarifies certain terminological differences between the names of objects in different countries and analyses the reasons of decline of this type of structures.

The topic of studying the transformations of public spaces, evolution of commercial complexes and preservation of architectural environment of historic cities is widely represented in professional scientific researches. It should be noted that the study of stages of the urban planning structure development in Lviv is covered in the papers of B. Cherkes, M. Bevz, S. Linda, and B. Posatsky; the component of urban environment development in the context of historical transformations was highlighted by I. Krypiakevych, A. Rudnytskyi, I. Melnyk, and M. Dolynska. The subject of development of public buildings of this type at the turn of the 19th and 20th centuries in Lviv was covered in the dissertation studies of I. Biriuliov, O. Lysenko, H. Kovalchuk, and I. Idak. The formation of research methodology is based on the papers of M. Bevz, L. Prybieha, V. Tymokhin, and S. Smolenska. The features of the development of shopping arcades are revealed in the monographs of foreign researchers such as P. Coleman, B. Maitland, P. de Moncan, and J-W Ferry. The features of atrium spaces were studied by R. Saxon, V. Hait, I. Prokofieva, and O. Melnychenko. The study of the principles of organization of citywide public spaces was described by M. Lin, A. Urbakh, N. Vasyliiev, and O. Morhun. The specific features of the arcades was described by J. Geist in his monograph. Functional and spatial peculiarities of galleries organization were described by N.K. Scott, N. Beddington, and M. Iemets. Dissertational research of the principles of organization of indoor urban spaces was conducted by O. Melnychenko, A. Aroyan, and O. Berezko. Research on visual design and designation of the interior environment of arcades was

conducted by M. McCate, H. Dan, E. Charles, and M. Wilmont. Research on the economic and social role of the merchant organizations in Lviv in the 1920-30s was conducted by A. Bessmertnyi, and the peculiarities of trade in interwar Lviv were written by W. Jenner, A. Bonusiak, and O. Verbova.

Since the antiquity to the 18th century, there has existed a great variety of structures that seemed visually similar to the passageway. However, despite most of its varied predecessors, the passageway remains a social invention of the 2nd half of the 18th century, when rapid industrial development in symbiosis with increasing social ties in society created the need for public spaces protected from street traffic, banditry, and weather changes. Passages became places where most of technical innovations were implemented, where relations of a seller and a buyer have changed dramatically, and where incompatible things were combined under one roof: trade and theatre, exhibition galleries and street cafes, private workshops and company representative offices, agencies and hotel rooms. Historical and functional-typological modifications in the development of passages can be conventionally subdivided into the following stages:

- 1786-1810 was the period when passages appeared and 1810-1823 was the period when passages were forming as a separate architectural type;
- from 1823 to first half of the 1840s' – definition of the general principles of passageway operation;
- mid-1840s' to 1867 – structurization of arcades, their connection with other similar structures, systematic integration of arcades into the urban street network, formation of linked groups of passages;
- 1867-1900 – period of using passages for development of the main public spaces of cities and appearance of Grand Arcades as a pinnacle of this architectural type development (galleries in Milan, Naples, Rome, Brussels, Berlin, Leeds)
- 1900 to the beginning of 1920s' – increase of publically accessible levels, species change of passages associated with the use of reinforced concrete in construction, which leads to the change of designs;
- from the mid-1920s' to the 1940s' – the period of gradual replacement of arcades by department stores, the main reason being the need for more efficient use of land plots in city centers;
- since the post-war period until now, the passages have been undergoing works of technological re-equipment, design reconstruction and restoration works at the monuments and valuable buildings.

In general, according to the analyzed sources of information, it can be noted that the first passages were products of the reconstruction of courtyard spaces, and their placement directly depended on the intensity of the streets between which they were placed. The emergence of classic passages provided a better level of comfort and security and caused the saturation of the space with other public facilities. At the end of the 19th century, passages began to be built as a new symbol of the city – Milan, Naples, Berlin, and began to unite whole neighbourhoods with all existing or newly built ones.

Section 2, «**Theoretical and methodological bases of passages research in Lviv**», analyzed the existing research methods, on the basis of which a comprehensive model of passages research and their relationship with the city space were developed. The work used both general scientific research methods: theoretical (terminological, historical, cognitive and systemic principles), empirical (functional, structural, principle of survey, modeling, analysis, and abstraction), and special professional architectural methods. It is worth noting that in order to solve the tasks set and analyze the information obtained during the study of passages, most of the key conclusions were made on the basis of empirical methods. The sample of conducted research was composed of 19 passages in Lviv; besides, 21 passages in the other cities of Ukraine, and 137 passages in European cities were analyzed. The developed research methodology was based on the consecutive solution of the problems, critical analysis and comparative parallels with the works of the other researchers, generalization of the results and determination of their validity. The tested method of research was the formation of a stepwise solution of problems: studying the terminology of the research objects – selecting information on this subject from professional periodical and electronic information sources – working with archival materials and on-site investigations – analyzing the data obtained – creating a typology, classification and systematization of passages – finding the criteria of passage groups, their influence and integration into urban environment – verification of research findings and their combination with similar foreign researches – drawing up of summary conclusions. All in all, any object is influenced by a number of constant factors related to climatic conditions, relief, urban development situation, historical development, and construction technologies. Other important factors of influence are variable factors such as ethno-cultural and socio-economic characteristics of the region, the influence of architectural and artistic tastes in the region, selection of the passage structural model, the level of required building protection and compliance with construction and sanitary standards. All these factors create conditions for diversity of forms and ways of their

expression, but the core typological features of passages are universal and on their basis the architectural and spatial model of each individual passage is built.

Section 3, «**Analysis of architectural and planning structure and functional features of passages in Lviv**», considers the main ways of spreading and vision of building passages on the territory of modern Ukraine. The construction of passages on the territory of modern Ukraine came in transit from Paris through Brussels and Prague to Lviv, when in the first third of 19th century Domenico Andreoli from Switzerland opened the Andreoli passage, the first passage in the Central-Eastern Europe. The second way of building the arcades was the spread of popular ideas of Oriental markets. Here came the idea of building shopping malls, which later transformed into shopping passages or galleries; the most famous shopping malls of Ukraine were located in Odesa, Kharkiv and Kyiv.

Architectural and urban planning transformations in the formed historical core of Lviv gave the main impetus to the emergence and evolution of passages in the city. The changes inherent in the urban environment were the completion of the dismantling of the defensive walls around the city center, the reconstruction of the city center, the processing of urban planning arrangements to create a new urban public space, the adaptation of intra- and inter-block spaces to create a system of chamber public spaces (passages), and the creation of new urban boulevards, near which local public spaces began to form. The preconditions for the formation of the system of passages were **social factors** (demographic explosion at the end of the 19th century, the onset of active migration) and **urbanistic factors**. The system of urban passages in Lviv was finally formed by 1925, when all the finishing work in the Mariiskyi Passage was finished. Historically, there were 19 passages in the city. The city passages can be subdivided into several groups: Andreolli Passage – Klein Passage – Frucht Passage – Laufner Passage (a group of the oldest passages that created a network of public and commercial spaces in the center); Feller Passage – Gausman Passage – Belle Vue Passage – Mikoliasz Passage – Mariiskyi Passage – Kryva Street Passage (a network of passages in the new city center located on the boulevard ring); Kolizey Passage – Hermann's Passage (a network of passages in the midst Jewish part of the city near the gas company); Gruner Passage (near the casino); Gredliw Bazaar – Tisza Passage (a network of sales outlets in Novyi Svit near the St. Elzbieta church and Main Railway Station); Vitsa Passage - Krempner's Passage (a group of passages in the Zhovkva suburb, the place of development of the largest city manufactories); Grunne Passage (a passage in the Stryi suburb). Most of the above-mentioned passages emerged as a result of reconstruction and refurbishment of the existing buildings, and only 5 appeared as a new development

(Gausman's Passage, Mikoliasz Passage, Mariiskyi Passage, Feller Passage, and Gredliv Bazaar). Only 3 of 19 urban passages can be considered as classical according to the existing classification (Mikoliasz Passage, Mariiskyi Passage, Gredliv Bazaar); there is also a classical arcade in the city.

Section 4, «**Composition and functional-planning characteristics of passages, their architectural specificity and relations with the spatial structure of the city center**», considers the types of functional and planning structure inherent in historical passages, the relationship of the design scheme with the functional and subject filling of the space, its artistic construction, introduction of main technical innovations into the passage structure and design of visual advertising in the architectural and space environment of the passage. The main structural elements of the passages are architectural and compositional model of space (design features), functional and spatial framework (the overall model of the transit core) and engineering support (technological equipment of space). *The factors of integration of the internal space of the passage and urban environment* are the axes of adjacent streets, but additional communications are relatively independent from the environment; the rhythm and alternation of different functional zones or spaces, the pedestrian patterns of passages are built following the planning grid of urban environment so that not to lose the visual contact with the subsequent passage; it was the principle of system creation. The spatial dominants within the passage, the so-called hubs, correspond to the features of the urban environment.

One of the most important elements in the formation of the internal passage environment is the type of a central communication space. The main architectural and compositional techniques of creating the arcade include spatial variable model of the transit core of the arcade, vertical development of arcades, variable scale of the passage interior space, integration of the passage with additional reserve zones, domination of the authentic planning structure, and imitation of urban environment inside the passage.

The analysis of various forms of interaction between interior and exterior spaces reveals the patterns and boundaries of mutual influence, allows classifying its forms, and specifying compositional features of the passage as a whole. The combination of the composition of the interior and the external environment must create a single ensemble: the interior space of the passage is a complex structure which cannot be regarded as an independent object, and must be a continuation of the urban environment. The idea of the exterior space is present inside the passage due to the directionality of the traffic; the development of the transit core of the passage supports the existing axes of the city streets. The parameters of the shopping and pedestrian zone of the passage are determined by the choice of two main characteristics:

scale and texture. The decorative finishing of the interior passage environment could develop supporting the stylistics of the building as a whole or establish an independent stylistics of the interior space solution, which is based on emphasizing the spatial features of the passage internal structure. Display windows were usually subdivided into overhead solid banded, placed behind the wall plane, located in the wall plane, mounted in the wall, and complex, depending on the type of installation. The main finishing materials were wood (70%), metal (20%) and other materials – stone frames (10%). All joinery was made in the style identical to that of the passage; usually it was historicism, art nouveau, less often classicism and baroque, and quite seldom functionalism.

Section 5, «**Principles of restoration and development of passages in the environment in the historic center of Lviv**». The formation of urban pedestrian zones and streets is an important part of creating a comfortable and human-friendly urban environment in the historic center. The appearance of additional public locations through the rehabilitation of courtyard spaces and reproduction of historical passages there will allow redirecting a part of the human flows from the busiest streets to the adjacent ones with smaller traffic intensity, increase the added value of urban development complexes, as well as improve the overall technical condition of buildings and visual attractiveness of the environment. Passages as an element of the communication and public space can become the hubs of business, conference and artistic city and add a new flavor to it. Rehabilitation and regeneration of passage locations would increase the number of safe transit spaces with necessary everyday infrastructure, allow relieving extremely busy squares and avenues in some places, and redirecting the flow of people to less busy streets. Passages in the center could become centers of art and exhibition shopping environment, forming additional areas of communication between people. Considering the sites for placement of passages at the periphery of the historic center, we can note that these spaces could become the locations of business and social activities, creating there appropriate sub-hubs and giving impetus to the development of the surrounding infrastructure. Based on the density of development of neighborhoods in historic city centers, the issues of rehabilitation, reconstruction or construction of passages should take into account the following factors:

- identifying the value of the architectural, historical and spatial environment, as well as creating an appropriate concept for its harmonious development;
- justification of the expediency of placing the passages in the urban center environment, evaluation of the transport connection, and determination of the additional load on the transport network;

- restoring the inherent historic functions of the buildings and developing a technological service model for the passages that would not create an additional inconvenience to the neighborhoods.

Depending on the object value, it is appropriate to carry out the following works: restoration (for objects with high artistic and engineering value, monuments of architecture or history), restoration (for lost objects, which were formative in certain urban complexes), reconstruction (objects in the historic center, which cannot operate without high-quality technical re-equipment), adaptation (adaptation of certain existing environment to passages subject to increasing the value of the environment and its skilled renewal), or reconstruction (the actual laying of new passages on the site of existing ones in compliance with historical and architectural protection legislation). Passages as public complexes in the historical center of the city should be arranged not only as multifunctional shopping complexes, but also as highly specialized non-commercial centers. The development of passages and the reproduction of the lost ones will contribute to the better functioning of the buildings themselves, as the appearance of a trade and recreation function on the first and second floors will not contradict the inherent functions of buildings. The main factors for rehabilitation, restoration or adaptation of the passages are the historical value, functional and space appropriateness of the environment, systematic approach to the space revitalization, and the economic feasibility.

Keywords: passages, Lviv, development history, urban environment, typology, architectural and design types, functional and spatial model, compositional features, interiors, decorative elements, reproduction, restoration, reconstruction, adaptation, design.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ	19
Розділ 1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПАСАЖІВ ЯК АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСЬКОГО ЦЕНТРУ	24
1.1 Пояснення термінів.	24
1.2 Історіографія проблеми та джерельна база дослідження.	28
1.3 Історичні передумови виникнення пасажів.	31
1.4 Загальні тенденції та особливості розвитку пасажів в різних містах.	55
Висновки до першого розділу	58
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАСАЖІВ МІСТА ЛЬВОВА.	66
2.1 Загальнонаукові і прикладні методи дослідження пасажів як функціональних та архітектурних об'єктів міського центру.	66
2.2 Традиційні архітектурні методи та методики.	67
2.3 Організація проведення дослідження. Вибір об'єктів дослідження.	78
Висновки до другого розділу	79
Розділ 3. АНАЛІЗ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАСАЖІВ ЛЬВОВА.	83
3.1 Особливості виникнення пасажів в містах України.	83
3.2 Розвиток і засади функціонування пасажів в центрі Львова.	93
3.3 Утворення системи пасажів в місті Львові.	96
3.4 Архітектурно-планувальні характеристики пасажів Львова	99
3.5 Причини зникнення пасажів із структури історичного центру міста Львова	117
Висновки до третього розділу	118
Розділ 4. КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАСАЖІВ, ЇХ АРХІТЕКТУРНА СПЕЦИФІКА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ПРОСТОРОВОЮ СТРУКТУРОЮ ЦЕНТРУ МІСТА.	125
4.1 Основні концепції організації простору пасажів, тенденції взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх просторів.	125
4.2 Архітектурно-композиційні типи пасажів, варіації їх об'ємно- планувальної структури.	130
4.3 Функціонально-просторові принципи організації систем пасажів в	132

центрах великих міст.	
4.4 Засоби та інструменти організації внутрішнього простору пасажу	135
Висновки до четвертого розділу	152
Розділ 5. ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАСАЖІВ В СЕРЕДОВИЩІ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ МІСТА ЛЬВОВА.	154
5.1 Класифікація пасажів у структурі центру міста	154
5.2 Підходи у збереженні, реставрації та урбаністичній ревіталізації пасажів, як частини громадських просторів у структурі міського центру.	163
5.3 Історичне значення та роль архітектури пасажів рубежу ХІХ - ХХ ст. в середовищі міста Львова.	168
5.4 Методичні рекомендації з відтворення, реставрації та побудови пасажів в центрах великих міст (на прикладі Львова).	169
Висновки до п'ятого розділу	175
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	182
Додаток А Перелік апробацій та впроваджень	195
А.1. Апробація результатів дисертації на конференціях	195
А.2. Акти впроваджень	197
Додаток Б Ілюстрації та графічний матеріал	199
	236

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРСТИКА РОБОТИ

У часи середньовіччя основним та єдиним громадським простором міста в мурах була Ринкова площа. Торгівля велася з крамниць, що розташовувались у партерах будинків, підсіннях, розміщених з вуличної сторони, чи на щотижневих торгах. Особливе місце у громадському житті міста відігравали великі міські ярмарки, що відбувались двічі на рік і тривали впродовж місяця. Така ситуація тривала аж до початку) XIX ст., коли бурхливі процеси розвитку міст не могли не зачепити зростаючих потреб мешканців міста у комфортних умовах проживання, відпочинку, створення простору для спілкування і торгівлі. Саме такі простори у минулому формували характерні внутрішньоквартальні вулиці середринкового кварталу, які разом з торговими партерами будинків творили специфічні торгові зони. Подібно до цього у Львові до 1826 року існували внутрішньоринкові торгові вулиці – Пасамоніча та «Багатих крамів», на яких відбувалась торгівля, і на їх осі в будинку на площі Ринок, 29 з'являється перший у Львові пасаж Андреоллі. Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі. Історично в місті функціонувало 19 пасажів, частина з яких були торговими вулицями з контрольованими входами-заїздами. Класичними пасажами зі сформованим покриттям над галереями та ауріумами були лише пасаж Міколяша, Марійський пасаж та базар Гредлів. Станом на сьогодні зі всіх існуючих пасажів збережено лише Марійський пасаж, котрий не переставав функціонувати з моменту відкриття. Пасаж «Belle Vue», реконструйований і розширений також на верхні поверхи кам'яниць, функціонує як «Опера пасаж». Пасаж Гаусмана функціонує як внутрішньоквартальний торговий двір. Ще ряд локацій пасажів збереглись на планувально-просторовому рівні, проте сама функція є втрачена. Загалом у Львові переважали внутрішньоквартальні пасажі – як торгові галереї з крамницями обабіч, що зазвичай мали не менше двох виходів на суміжні вулиці.

Актуальність теми дослідження полягає в:

1. Необхідності комплексного підходу до збереження та розвитку пасажів як частини громадських просторів в історичному центрі міста, реінтеграції місць історичних пасажів у структуру центру.
2. Розробленні чіткої методики реставрації та адаптації середовища історичних пасажів у відповідності до сучасних функціональних потреб.

3. Утворенні додаткових громадських просторів в центрі міста з подальшим розвантаженням головних вулиць.
4. Виявленні основних принципів архітектурно-планувальної організації пасажів для створення методичних вказівок щодо проектування нових пасажів в історично сформованому середовищі та реставрації та реконструкції існуючих пасажів.
5. Створенні комплексної програми розвитку системи пасажів у середовищі центру Львова як методу вирішення функціонально-транспортних проблем центру великого міста та повернення до історичної форми організації торгової функції.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Напрямок проведеного дослідження співпадає з основним напрямком наукової роботи кафедри архітектури та реставрації Національного університету «Львівська політехніка» – «Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: методологія проведення передпроектних досліджень в реставрації, реконструкції, ревалоризації архітектурних комплексів, історія розвитку архітектури та містобудівних комплексів», зокрема в розробці теми 0116U004110 «Регенерація історичних архітектурно-містобудівних комплексів».

Мета дослідження: визначити генезу та етапи формування архітектурно-планувальної та об'ємно-просторової організації пасажів у структурі центрів великих історичних міст на прикладі Львова. Розробити наукові засади функціональної реабілітації та відновлення пасажів у структурі історичного середовища центру міста.

Мета досягається через вирішення наступних завдань:

1. Дослідити історію виникнення пасажів, визначити чинники та передумови їх будівництва в середовищі центру міста початку XIX – 30-х років XX століття.
2. Визначити функціонально-просторові типи, композиційно-планувальні принципи та особливості архітектури пасажів.
3. Проаналізувати функціонально-просторові зв'язки між пасажами та їх вплив на середовище центру.
4. Визначити основні шляхи адаптації, збереження та розвитку пасажів відповідно до сучасних вимог, необхідних для їх функціонування.
5. Розробити рекомендації з проектування, відновлення та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центру міста.

Об'єкт дослідження: пасажі як архітектурно-функціональні та громадсько-торгові об'єкти у структурі центру великого історичного міста. Дослідження реалізується на прикладі історичного центру міста Львова. В роботі також проаналізовано планувальні схеми, композиційні особливості та функціонально-просторові моделі організації середовища пасажів інших європейських міст.

Предмет дослідження: архітектурно-планувальні та функціонально-просторові характеристики пасажів.

Межі дослідження: хронологічні межі охоплюють період від початку ХІХ ст. до сьогодення, територіально дослідження виконано на прикладі м. Львова, але для порівняння використано інші європейські міста (Париж, Лондон, Лідс, Брюсель, Мілан, Неаполь, Прага, Нант, Ліон, Берлін, Лейпциг). Рекомендації та результати дослідження можуть бути використані також для центрів інших міст.

Методи дослідження: в роботі застосована комплексна методика дослідження, яка поєднує загальнонаукові методи дослідження (аналіз наукової літератури, періодичних видань, архівних справ вибраних об'єктів, архівно-іконографічних матеріалів, історичної картографії та хронології її змін, проведення робіт з обстеження і документування існуючого стану об'єктів, аналізу збереженості та видозмін, ідентифікації втрачених об'єктів) та конкретно-наукові методи, які включають аналіз архітектурно-планувальних та функціонувальних характеристик пасажів, виокремлення типологічних схем організації пасажів, принцип моделювання для визначення особливостей відтворення втрачених пасажів, реконструкції існуючих та можливості побудови нових. Історія розвитку пасажів вивчалася на базі наукової та періодичної літератури. Дослідження львівських пасажів починалося зі збору архівних даних, аналізу існуючого дослідницького матеріалу. Способи візуального обстеження також розділялося по рівнях: від візуального огляду та визначення технічного стану і наявних перебудов пасажів в інших містах до натурних досліджень та обмірів пасажів у Львові. На базі попередніх досліджень сформовано моделі теоретичної реконструкції об'ємно-планувальної структури пасажів за етапами розвитку, за рівнем інтегрованості в міську планувальну структуру. Узагальнення розвитку пасажів відбулося через формування архітектурних, типологічних, стильових та урбаністичних особливостей з представленням матеріалів про їх структуру в періоди найбільшого розвитку та пізніших трансформацій. Зазначено ряд схем з показниками функціональної та архітектурно-планувальної структури пасажів в умовах розвитку історичного центру з огляду на зміну способу його організації.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що в дисертації вперше:

- досліджено історію розвитку пасажів як архітектурно-функціональних елементів центрів міст;
- визначено основні історичні функціонально-просторові типи пасажів та їх композиційно-планувальні принципи організації;
- принципи функціонального та архітектурно-планувального відтворення, адаптації та побудови пасажів у структурі центрів великих міст;
- розроблено рекомендації з проєктування та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст.
- **Доповнено:**
  - еволюційний розвиток пасажів;
  - існуючу типологію типів і видів пасажів;
  - особливості критеріїв щодо відтворення та адаптації пасажів;
  - архівні відомості про пасажі.

Отримало подальший розвиток:

- наукові положення з відтворення чи реконструкції пасажів щодо їх архітектурної, історичної та практично-ужиткової цінності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх можна використати:

- для сучасного відтворення та пристосування пасажів на місцях їх історичного розміщення, оскільки вдалося прослідкувати етапи розбудови окремих комплексів;
- для подальшої інтеграції місць розміщення історичних пасажів у структуру міста;
- у пам'яткоохоронній сфері – в практичній діяльності зі збереження пам'яток архітектури та цінної забудови, їх реставрації, реконструкції, адаптації та відтворення;
- у системі історико-архітектурної освіти, оскільки необхідно доповнити інформацію про трансформування міського середовища Львова другої половини XIX – початку XX ст. даними про об'ємно-планувальні та технологічні особливості розвитку громадських і торгових просторів, частиною яких були пасажі;
- в рекомендаціях з проєктування чи пристосування пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст;

– в навчальному процесі при викладанні дисциплін спеціальності 191 «Архітектура та містобудування»: «Реставрація та реконструкція пам'яток архітектури», «Містобудівне проектування», «Архітектурне проектування».

Особистий внесок здобувача. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 9 наукових публікаціях автора, в яких повністю відображені основні результати дисертації, з них 4 статті в наукових фахових виданнях України та 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 2 статті у наукових виданнях України та 2 статті в збірниках матеріалів конференцій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації виголошено на щорічних науково-практичних конференціях Інституту архітектури та дизайну Національного Університету "Львівська політехніка" у 2012-2019 роках; на I, II, III та IV конференціях «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Львів 2010-2013 роки.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів із висновками до кожного з них та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків з ілюстративним матеріалом. Загальний обсяг дисертації – 236 сторінок, у тому числі 165 сторінок основного тексту, 17 сторінок з ключовими таблицями та схемами, 13 сторінок списку використаних джерел із 163 позицій, 4 сторінки з переліком апробацій та впроваджень та 37 сторінок з ключовими ілюстраціями.

Розділ 1.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПАСАЖІВ ЯК АРХІТЕКТУРНО МІСТОБУДІВНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСЬКОГО ЦЕНТРУ

1.1 Пояснення термінів

В французькій мові слово «пасаж» має шість значень, аналогічну кількість значень подано в словнику «Архітектура і монументальне мистецтво» [91] перше з яких крита галерея з рядом магазинів по обох сторонах, що сполучає дві вулиці. Саме це значення є першим і для французького слова «пасаж», хоча окрім цього по-французьки слово значить ще «прохід» або «перехід». З даних вільної електронної енциклопедії Вікіпедія є такі архітектурні значення слова «пасаж»: торгова споруда – крита галерея з крамницями обабіч, що звичайно має виходи на паралельні вулиці; або торгова вулиця, провулок, перехід торгівельного характеру, який розвивався у вертикальному напрямі.

Ідея створити торгові галереї безумовно давня, у різних формах вона була присутня в багатьох цивілізаціях. У Древньому Єгипті прототипом даного утворення могли служити торгові дороги до резиденцій жерців, чи торгові ряди або базари. В античній Греції, подібно як в Єгипті, на центральних міських шляхах були місця активної торгівлі чи видовищні громадські споруди - торгівля під галереями на агорі, товарообмін біля стадіонів. В Римській Імперії попередні форми еволюціонували в Форуми, що на даний момент можна вважати прототипом поліфункціональних комплексів. Середньовіччя відзначалось активним розвитком торгових вулиць (рис. 1.1) вперше появляются структури торгових просторів в межах міст. Останньою ланкою перед появою пасажів були галереї, які розвинулися в епоху ренесансу в Італії. Галерея – це довга споруда чи напіввідкрите приміщення з дахом, обмежене з одного чи двох боків тільки опорами, або вузьке крите приміщення, створене для з'єднання двох і більше будівель або підходу до приміщення [91].

Перший пасаж з'явився в Парижі в палаці Пале Роаяль в 1786 році, з цього часу подібна форма організації простору почала поширюватись в інших містах Європи. Важливим є термінологічне уточнення застосованих назв в аналогічних об'єктах розміщених на різних територіях, це дозволяє визначити диференційованість термінів і позначуваних ними понять в різних країнах [83]. В загальноєвропейському контексті «пасаж» на різних територіях отримував свій термінологічний відповідник (табл. 1.2).

Термін «Passage» – притаманний для Франції, держав Бенілюксу, Канади, Німеччини та Англії. У Франції пасажі термінологічно поділялись на: *passage ouvert* – «відкриті пасажі» – пасажі в яких громадський транзитний простір не був перекритим певним видом склепіння і дані комплекси були безперешкодно поєднані з міським середовищем (відсутність контрольованого входу); та *passage couvert* – «перекриті пасажі» – пасажі в яких простір громадського ядра був перекритим певним типом склепіння і вхід в них вже був організованим. В пристосованих внутрішньо квартальних просторах в яких облаштовували пасажі вхід залишався вільним, а в спеціально побудованих пасажах – регламентувався графіком роботи комплексу. У Франції поширеним було також поняття «*Cour du Commerce*» – це громадсько-торговий простір з трьома і більше входами, з яскраво вираженою площею посередині і шириною транзитного молу в декілька раз більшою від ширини пасажів, як правило такі торгові двори (переклад *cour du commerce* з французької) були не перекритими. В Англії пасажами називали виключно не перекриті внутрішньо квартальні чи між квартальні торгові провулки. Аналогічний термін застосовувався ще в ряді держав, таких як: Іспанія («*Passaje*»), Туреччина («*Pasaji*»), Норвегія («*Passasje*»), центральноєвропейських слов'янських державах – Чехії, Словаччини, Польщі, Словенії, Хорватії, Боснії, Чорногорії («*Pasaz*»). Загалом пасажі на цих територіях могли бути як перекритими склепінням, так і без нього, просто в облаштованих внутрішньо квартальних просторах. Більшість пасажів була без покриття транзитного ядра. Приблизно 60-65% пасажів історично функціонували без покриття, проте близько в третини з цих пасажів, покриття над транзитним громадським ядром з'явилося в процесі реконструкцій проведених в 1960-1990-х роках.

Термін «*Arcade*» поширений в Об'єднаному Королівстві і в англомовних державах сателітах (США, Канада, Австралія). Аркада як громадський торгово-культурний простір завжди була перекрита певним типом склепіння. Виключення могли становити простори, які в силу своєї схожості до класичних аркад (однакова тектоніка вираження перших поверхів будинків, безперервні лінії фронтонів вітрин магазинів, відносно невелика ширина прохідної частини відносно вулиць чи провулків) на побутовому рівні в розмові між мешканцями також називались аркадами, проте офіційного підтвердження назви не мали. Набули поширення ще декілька понять. Терміни «*Walk*» або «*Corridor*» – поширені, як правило, в більш провінційних чи малих містечках, це не перекриті невеликі простори лінійного характеру виключно з одною віссю (95%), які з'єднують головні або центральні

вулиці з суміжними. В Англії в певних випадках для позначення аркад застосовували поняття «Colonnade» – торгові 2-3-поверхові комплекси з організованим покриттям та контрольованими входами. Поняття «Boulevard» – термін, який позначав аркади виключно в Австралії та Новій Зеландії, завжди із покриттям. Зараз найбільш поширеним поняттям позначення аркад є «Mall» – термін, що виник у Сполучених Штатах Америки, в англомовній літературі означав транзитний громадський простір в торгових пасажах чи аркадах, проте з появою у 1992 році Mall of America, цей термін починає позначати тип споруди. З цього часу надвеликі торгові галереї стали називати молами.

Термін «Galleria» широко використовується в Італії, Франції, Бельгії, Швейцарії, Німеччині, Австрії, Чехії, Іспанії, Мексиці, Аргентині, Уругваї та Чилі. В перелічених державах дане поняття ототожнюється з комплексом, транзитне громадське ядро якого є з певним типом покриття. Такі будівлі вирізняються високою архітектурною цінністю простору та вишуканим мистецьким вистроєм фасадів, утворюють спеціально зведені ансамблі, які навколо себе створюють нові міські громадські простори та задають вектор розвитку міського середовища. На території Валонії та в прикордонних з Бельгією територіях Франції поширене поняття «Cite'» – це пасаж з покриттям транзитного простору.

На германомовних теренах – Німеччині, Швейцарії, Австрії, Ліхтенштейні, а також на території Туреччини, Угорщини і Румунії (в останніх двох це поодинокі випадки) поширене поняття «Bazar» – пасаж, в якому громадська галерея, як правило, є не перекритою ($\approx 80\%$).

В Німеччині поширеними були наступні значення терміну пасаж. Поняття «Halle» зазвичай це будівля зі склепінчастим перекриттям, проте зустрічаються і інші типи покриттів, в переважній більшості це спеціально зведена споруда. Аналогічний до цього термін вживаний в Швейцарії «Durchgang». Термін «Haus» – це вузькоспеціалізоване поняття, яке характеризує тип простору з одним входом і з відношенням габаритів внутрішнього громадського транзитного простору як 2 (ширина) до 3,5 (довжина), завжди з покриттям. В центрально-північній Європі(особливо у Гамбурзі) поширена назва «Hof» – перекрита галерея з розвиненою центральною площею, навколо якої вибудовується вся композиційно-просторова структура комплексу.

Термін «Stoa» поширений в Греції та Македонії, переважна більшість з них без покриття транзитного громадського простору і контрольованого входу.

Поняття «Пасаж» є поширеним в Україні та Росії, позначало переважну більшість торгових будівель з транзитним громадським простором та організованими по обидва боки від нього торговими приміщеннями, могли бути з покриттям так і без покриття транзитного громадського простору, більшість з яких мала контрольований вхід (70-75%).

В даному переліку зазначено основні термінологічні поняття з однаковим змістом, проте різною географією поширення (табл. 1.2), переклади даних термінів на інші мови не наводилось, бо вони виступають лише похідними від першоджерел.

Транзитний громадський простір в пасажах найчастіше позначається поняттями – галерея, мол, коридор. Галерея – найбільш поширена назва транзитного громадського простору в пасажах, застосовується як до простору в рівні вулиці, так і до навісних торгових просторів у верхніх рівнях транзитного багатосвітнього простору. Коридор – громадський транзитний простір в однорівневих галереях чи аркадах як правило не перекритих, переважно даний термін поширений в Англії, Голландії, на північному-заході Франції (область Бретань, Нормандія, Аквітанія, Луар). Мол – достатньо поширене означення транзитного громадського простору в пасажах, часто використовується для уникнення плутанини термінів, наприклад коли йде мова про транзитну галерею в будівлі під назвою «галерея»; проте з кінця ХХ століття даний термін з класу складових галерей чи пасажів перейшов в позначення особливо великих галерей.

Поширення пасажів на різних територіях вибудовувалось на ряді спільних особливостей: планувально-просторової структури, особливостей функціонального обслуговування, зв'язку з міським середовищем. Історично склалося так, що незалежно від місця появи пасажів їх назви були спорідненими з географічними місцями (Galerie Bordelaise, Passage Den Haag, Passage Rotterdam, County Arcade (Лідс), ГУМ), історичними подіями (Sedanbazar, Passage du Caire), назвами міських дільниць (Galerie Vivienne, Piccadilly Arcade, Burlington Arcade, Петровский пассаж, : Galeries de bois du Palais-Royal, Galerie du Parlement, Passage d'Opera, Lucerna Passage), будівель чи ансамблів (Galerie Colbert, Passage Graveur, Galerie Ben Aïad, Mädler Passage, Фруктовый пассаж, Пасаж «Belle Vue»), імені історичної персони (Galerie Vittorio Emanuele II, Galleria Umberto I, Galeries Royales Saint-Hubert, Kaisergalerie, Queen Victoria Street Лідс), власника чи інвестора будівництва (Galleria Uffizi, Thornton's Arcade, Krüger Passage, Galleria Mazzini, Passage Lenonnier, Sille's Bazar, Пасаж Андреоллі, Пасаж Міколяша, Пасаж Петрококкіно, Пасаж Гартенбергів, Пасаж Адлера).

Назва пасажу могла одразу корелюватись з декількома чинниками, як от наприклад Passage du Caire – це водночас назва вулиці на яку виходить пасаж, назва міста Каїр (в даному районі компактно проживала єгипетська громада та емігранти з північно-африканських територій) і дань історичній події (компанії Наполеона в Єгипті).

Незалежно від різновиду використання дефініцій «пасаж», «аркада», «галерея» ці поняття є тотожними. В даному дослідженні базовим терміном їх позначення буде термін «пасаж» – багатофункційна будівля з незалежними, переважно торговими, одиницями розміщеними двома паралельними рядами вздовж транзитного відкритого чи перекритого громадського простору, котрий був найкоротшим сполученням між суміжними міськими вулицями.

1.2 Історіографія проблеми та джерельна база дослідження.

Джерельну базу дисертаційної роботи за характером використаних матеріалів можна поділити на декілька груп: фахові теоретичні праці; науково-популярну літературу; архівні дані; періодичні видання та пресу; матеріали збірок картографічних та іконографічних матеріалів; інтернет джерела та проектні матеріали з відтворення, реставрації та реконструкції пасажів та нормативно-правові документи.

Фахові наукові праці можна поділити на роботи методологічного та методичного характеру, що стосуються історико-архітектурних перетворень та збереження характеру архітектурного середовища.: «Історичні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження» [73]; «Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект» [76]; «Актуальні проблеми пам'яткоохоронної діяльності в Україні» [31].

Іншою частиною даного блоку є праці історико-містобудівного характеру, в яких висвітлено етапи розвитку та загальні принципи містобудування різних епох. Зокрема наукові праці: «Історія містобудівного мистецтва» [12], «Львів. Архітектурно-історичний нарис» [92], «Основи теорії містобудування» під авторством Фоміна І. О., «Простір міста і міська культура» [74], «Композиційні аспекти формування квартальної забудови Львова кінця XVIII – початку XX століть» [38].

Варто також зазначити дисертаційні дослідження, які певним чином перетинаються з дослідженнями виконаними в даній роботі. Тут необхідно зазначити праці: к.арх. Арояна А.С. Принципи організації критих міських просторів (на прикладі м.Полтава), [4]; к.іст.н. Безсмертного А.С. Купці та купецькі організації

Львова (20-30-ті рр. XX ст.): економічна та суспільна роль, [7]; к. арх. Березко О. В. Архітектурно-планувальна організація комунікативного простору в структурі торгово-розважальних центрів, [8]. Частково тематика дисертаційного дослідження згадується в роботах: д. мист. Бірюльова Ю. О. «Стиль сецесія у мистецтві Львова кінця XIX — початку XX ст.», [11] (описується мистецький вистрій пасажів Міколяша та Марійської галереї, згадується пасаж Феллерів), к. арх. Лисенко О. Ю. Формування та збереження архітектури громадських просторів у структурі житлових будинків Львова рубежу XIX-XX століть, [51]; к. арх. Ковальчук Х. І. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII — першої половини XIX ст. (стильові тенденції та типологія споруд), [39]; д. арх. Ідак Ю. В. «Композиційні аспекти формування квартальної забудови Львова кінця XVIII — початку XX століть», [38]; д. арх. Лінди С. М. Стилістичні та архітектурно-композиційні аспекти розвитку архітектури Львова періоду історизму у XIX- поч. XX ст. [52].

Розглядаючи науково-популярну літературу в першу чергу потрібно зазначити фундаментальні праці Волтера Бенджаміна (Benjamin W. The Arcades Project [104]), Пітера Колемана (Coleman P., Shopping Environments: Evolution, Planning and Design [108]), Джона Гейста (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type [119]) в цих роботах робиться екскурс в історію, є типологічні напрацювання, описано та ілюстративно представлено ряд проектів пасажів. Іншим дослідниками як описували дану тематику в свої працях були: Б. Мейтленда (Street point-of-sale-public shopping centers and spaces [135]) Надін Беддінгтон (N. Beddington Design for shopping centres [103]), Д. Гослінг та Б. Мейтленд (Gosling D., Meytlend B. Trade complexes: Design and building [120]), Р. Саксон (R. Saxon Atrium buildings Development and Design [153]), П. де Монкана (de Moncan Patrice Le guide des passages de Paris: Guide pratique, historique et littéraire [110]). М. Бророва, Д.-В. Феррі. Особливості атриумних просторів досліджували В. Хайт, І. Прокоф'єва, О. Мельниченко. Дослідження принципів організації загальноміських громадських просторів (площ, пішохідних вулиць) описано М. Ліном, А. Урбахом, Н. Васильєвим, М. Лазаревою, С. Смоленською, О. Моргун. Функціонально-просторові особливості організації галерей описали Н. К. Скотт (N. Keith Scott Shopping centre design [154]), М. Ємець.

Архітектурно-містобудівні трансформації простору на наших теренах безпосередньо описували в своїх роботах ряд дослідників Б. С. Черкес, М. В. Бевз, С. М. Лінда, Б. С. Посацький; складову розвитку міського середовища в контексті історичних перевтілень висвітлили І. Крип'якевич, А. М. Рудницький, І. Мельник, М. Л. Долинська, Ілько Лемко, В. Вуйцик.

Дослідження пасажів в місті Львові були б неповними без архівних вишукань, піднімались будинкові справи за адресами будинків в Державному обласному архіві Львівської області, а загальні зміни в місті і регіоні в Центральному історичному архіві м.Львова. Для комплексного бачення також була пропрацьована періодика, а саме: «Gazeta Lwowska», «Tydzień Kupiecki», «Торговля і Промисл», «Gazeta Poranna», «Gazeta Wieczorna», «Діло», «Handel i przemysł Lwowski», «Gazeta handlowa».

Будь-який тип дослідження в епоху глобалізації не може відбуватись без Інтернет пошуків за запитами про необхідну інформацію. Опираючись на перевірені інтернет джерела вдалось віднайти доволі значну частину необхідних даних і фактажу.

Нормативно-правові акти, зазвичай мають директивне та обов'язкове значення і регламентують процеси містобудівної та архітектурної та пам'яткоохоронної діяльності. Основними законами є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [14], Закон України «Про основи містобудування» [15], Закон України «Про охорону культурної спадщини» [16]. Важливим інструментальним доповненням нормативної бази є державні будівельні норми (далі ДБН). ДБН Б.2.2-12-2019 Планування і забудова територій [59], ДБН Б.2.2-2-2008: «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування» [61]; ДБН Б.2.2-3-2012: «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» [63]; ДБН А.2.2-14:2016 Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування [64]; ДБН В.2.2-15-2019 Житлові будинки. Основні положення [60], ДБН В.2.2-9:2018 Громадські будинки та споруди. Основні положення [58], ДБН В.2.2-23:2009[62].

Не менш важливими джерелами для фахового відтворення, реставрації, реконструкції та адаптації пасажів є міжнародні конвенції, рекомендації та хартії: Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць [67], у якій сформовано основні принципи охорони і реставрації нерухомих пам'яток; Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів [68] у яких сформовані загальні принципи та заходи з охорони культурної спадщини на загальнодержавному рівні; Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи [78], у якій дано визначення архітектурної спадщини, встановлені процедури і політика її охорони та збереження, тут охорона архітектурної спадщини це основне завдання містобудівельної та архітектурної діяльності; Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, яка необхідна для розуміння цінності

археологічних знахідок і стратегії їх збереження та експонування; Нарський документ про автентичність [160], який висвітлює поняття автентичності та цінності культурної спадщини; Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія [161]) декларує цілі і також методи збереження архітектурно-містобудівної спадщини; Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів в контексті збереження культурної спадщини [127] характеризує правила і способи роботи при реконструкції об'єктів культурної спадщини, зважаючи на їх автентичність; Київська резолюція [128], яка декларує завдання та стратегію територіального підходу збереження нерухомої культурної спадщини.

Дослідження також спирається на натурні обстеження структури кварталів та локалізації пасажів в них. Проведено роботи з фотофіксації, обмірів, зіставлень із наявними планами та фасадами, натурні дослідження виконувались періодично на протязі всього часу виконання роботи, що дозволило простежити сучасну трансформацію кварталів на протязі виконання досліджень. Візуальний архів образів отримано з відкритої бази Центру міської історії Центрально-Східної Європи в м. Львові. Опрацьована сукупність різних видів джерел дала змогу висвітлити сучасний стан теорії і практики відтворення історико-архітектурного середовища, основні вимоги існуючої нормативно-правової бази до його відтворення. Вітчизняний і зарубіжний досвід вивчення торгових громадських просторів допоміг у розробці методики дисертаційного дослідження, виокремленні етапів розвитку пасажів, основних планувальних і функціональних трансформацій та конструктивних видозмін в середовищі пасажів.

1.3 Історичні передумови виникнення пасажів.

Від періоду Античності до XVIII століття розвивалось багато просторів, які здавалися візуально подібними до пасажів. Проте, не дивлячись на більшість різнотипних попередників, пасаж залишається винаходом другої половини XVIII століття, коли швидкий промисловий розвиток в симбіозі з підвищенням соціальних зв'язків в середині суспільства породили потребу в громадських місцях захищених від вуличного трафіку, бандитизму і змін погоди. В місцях, де б реалізовувались більшість технічних новинок, де абсолютно видозмінились відносини продавця і покупця, де б під одним дахом поєднувались до цього непоєднувані речі: торгівля і театр, виставкові галереї і вуличні кафетерії, приватні майстерні і представництва фірм, офісні контори і готельні номери. Класичні античні колони агор, римські форуми, східні базари і торгові вулиці, середньовічні ринки і ратуші з торговими

залами та представництвами мануфактур, торові мости епохи Відродження (до прикладу Понте Ріальто в Венеції), торгові біржі Лондона, виставкові ярмарки – всі ці ранні форми безумовно послужили моделями для виникнення торгових пасажів. В пасажі Шуазель, такою моделлю послужив прототип ранньої християнської базиліки, а в Берлінгтон Аркаді – торгові біржі, в пасажі Панорам ймовірно відповідником була алея Фoir Сен-Жермен [82]. Крім того, самі пасажі служили зразком для інших, абсолютно типологічно відмінних будівель – планувальній структурі тюремних боксів, формуванню відпочинкового простору в середовищах вокзальних двірців, еволюції роздрібної торгівлі і формуванню перших універмагів.

Вперше велику поверхню скляного покриття застосували у тимчасовому сполученні між Галереєю де Буа і недобудованим палацом Пале-Роаяль, в так званій *Galerie Vitree* (Скляна галерея) (рис. 1.2), що складалася з несучого дерев'яного каркасу даху заповненого невеликими скляними площинами між кроквами [110]. Технологічно це все було виконано настільки нещільно, що підлога галереї перетворювалась в справжнє болото в дощові дні. Скляні покриття зазнали фантастичного розвитку протягом XIX століття і стали невід'ємною частиною практично всіх типів будівельних, їх застосування давало змогу усунення прямого контакту між внутрішніми просторами і зовнішнім середовищем, при цьому не перешкоджаючи прямому контакту між середовищами. Вперше суцільне повздовжнє двоскатне скляне покриття торгової галереї було виконано в пасажі Панорам в Парижі і в мистецькій галереї *Grande Galerie* в музеї Лувру. Суцільне засклення торгового транзитного громадського простору пасажу, що поєднував дві вулиці вперше було зреалізовано в *Passage Delorme* в 1809 році в Парижі [148]. Такий симетричний двоскатний тип скляного перекриття пасажів домінував в Європі до середини 1830-х років [82]. Вже потім з'являється склепінчасті типи скляних покриттів. Реалізував цю ідею Фонтаньє (*Fontaine*) в *Galerie d'Orleans* (рис. 1.3) в саду Пале-Роаяль. З цього часу можна сказати починається «ера скла» в архітектурі. Подібні скляні покриття з'являються на всіх претензійних пасажах XIX століття, помалу перебираються і в інші типи будівель: мистецькі галереї, бібліотеки, громадські та виставкові споруди. В працях Генрі Рептона, Джеймса Андерсона, Джорджа Маккензі і Томаса Найта було вперше науково досліджено більш досконалі конструкції скляних дахів і будівель вцілому. В 1815 році Маккензі реалізує ідею скляного купола побудованого на засадах склепінчастого перекриття. Нові технологічні можливості використання скла в будівництві були використані Джозефом Пекстоном в проектуванні Кришталевого палацу (1851 р.) [105]. В 1832

році Чарльз Рохарт де Флері , архітектор Passage du Saumon, побудував консерваторію Jardin Des Plantes в Парижі, яка складалася з квадратних павільйонів, з'єднаних склепінчастими скляними структурами. Скляні дахи пасажів ХІХ століття ніколи не замасковували свою несучу структуру, це вже на початку ХХ століття в пасажах застосовують подвійні структури скляних дахів і приховують досить громісткі утилітарні несучі ребра жорсткості [20]. Пасажі стають місцем концентрації багатьох магазинів під одним дахом, еталонним місцем для роздрібних торговців товарами розкоші. Проте, вони були лише одним із засобів організації роздрібної торгівлі та збільшення її капіталізації. Інші форми організації торгівлі – базари, magasin de nouveaute та нарешті універмаги були ще краще пристосованими до зростаючої індустріалізації, а як наслідок, до масового виробництва ідентичного товару, уніфікованих цін, швидкого обороту товару, скорочення складських площ. Перевиробництво викликає конкуренцію, більш низькі ціни, вищий товарообмін. Це, в свою чергу, тягне до розширення торгових площ, збільшення постачання і креативніших методів реклами. Роздрібний бізнес поступово замінює підприємництво, а мережі невеликих пасажів з рядом приблизно однакових за площею магазинів помалу починають витіснити базари, які складаються з численних павільйонів різного профілю, всю цю структуру пронизують численні входи на осях яких завжди розміщуються основні відкриті комерційні стенди великих представництв. Magasin de nouveaute є розширеною версією магазину ХVІІІ століття, який пропонує повний вибір товарів, обмежених певною сферою діяльності (галузевою специфікою) [148]. Універмаги – це вже спеціалізовані простори поділені на відділи, які репрезентують різні групи товарів представлених в одній будівлі. В той час коли пасажі приваблювали конкретно зацікавлену в них публіку, то універмаг розроблено на потреби масового відвідувача.

Історичні і функціонально-типологічні видозміни в розвитку пасажів можна умовно розбити на такі періоди (табл. 1.1):

1. Виникнення перших пасажів – 1786-1810 роки та 1810-1823 роки.
2. Формування впізнаваного вигляду та загальних принципів функціонування пасажів – 1823- 1-ша половина 1840-х років.
3. Пасажі як один з головних громадських центрів міста – середина 1840-х – 1867 рік.
4. Гранд-пасажі, ера монументальності та гігантизму – 1867-1900 роки
5. Час утвердження стандарту класичного пасажу – 1900- початок 1920-х років.

6. Поступове згортання явища будівництва пасажів – середина 1920-х років-1930-ті роки.

7. Час стагнації та відбудови пасажів, технічне переоснащення будівель – початок 1960-х-1980-ті роки.

8. Час збереження і консервації історичних пасажів та доповнення історичних структур комплексами нового типу – 1990-ті- наші дні.

Період 1: 1786-1810 роки та 1810-1823 роки – виникнення перших пасажів.

Першим незалежним дослідником, який описав новоутворений архітектурний тип будівель був Коллоф (Kolloff) [108], в своїх замітках він зазначив особливості і описи перших аркад і пасажів. Він зазначав, що можна розділити пасажі на дві великі категорії: відкриті пасажі і криті галереї, причому останні, на його думку, були покращеним варіантом перших, і являються всі вони «дітьми однієї матері – промисловості». Незабаром на вулицях Парижа починають повсюдно відкриватись нові пасажі, доходило до того, що новоутворені вулиці зразу отримувала назву не «rue», а «passage». Загалом, згідно записів Патріса де Монкана, у виданому його путівнику по Парижу, найбільша кількість пасажів в місті була досягнута в 1850 році, коли їх загальне число сягнуло 150 [110]. В своїх спогадах він пише: «Здавалося, якщо б половина мешканців Парижу вмить покинули пасажі, то населення міста не помістилося б на вулицях столиці» [110, стор. 28]. Роздрібна торгівля вела до великої лінії північних бульварів, де рух на вулицях не був аж ніяк перевантаженим і пішоходи, принаймні за рахунок провулків і пасажів, значно розвантажували міські вулиці. Великі простори між двома або трьома будівлями на густонаселених вулицях були так відібрані і прорізані, що пішохід міг уникнути страшної вуличної метушні і при цьому частково скоротити свій шлях. Після відкритих пасажів на заміну їм приходять пасажі з покриття зі старим способом організації простору: центричним проходом між двома лініями вітрин магазинів, проте залишалась невиконана, основна мета, а саме убезпечення відвідувача від крадіжок і небезпек вулиці. Все залежало від здатності побудувати пасаж так, щоб відвідувач перебував як на відкритому просторі, не відчував температурних незручностей зимою і влітку, завжди ходив сухим і не намоклим та ніколи не був обкраденим. Два типи пасажів, які співіснували в місті з'явилися практично одночасно, з різницею в якихось 23 роки (1786-1809) [138], а враховуючи, що активна фаза розгалуження мережі пасажів в Парижі розпочалась з початком ХІХ століття, то основним фактором, який впливав на загальний вигляд пасажу було його

розміщення: відкриті пасажі були розташовані в промислових районах і обслуговували робочий клас, в той час як перекриті в фешенебельних районах з виходом на бульвари і зазвичай були призначені для багатіїв. Включно до 1820 року було побудовано не так багато галерей, більшість пасажів, які історично походять з перших років XIX століття були лише протопасажними утвореннями – між вуличними місцями розташування 2-3 магазинів, які з проходом певного часу перетворились на перші міські пасажі чи внутрішньо квартальні транзитні простори де в подальшому облаштовували пасажі [104]. Таким прикладом може служити пасаж Андреоллі у Львові. У 1803 році швейцарець Домініко Андреоллі викупляє існуючі будинки, а в 1825 році облаштовує там цукерню та місце продаж поштівок [19]; в даному випадку роком відкриття пасажу зазначено 1803 рік, хоча можна було б називати і середину XIX ст., коли в внутрішньо квартальному проході діяло декілька магазинів, при цьому обидва датування були б правильними.

Класичних пасажів на даний етап в Європі було всього 11 [104]. Сім в Парижі – галереї де Бо' (Galeries de Bois, 1786) (рис. 1.4) і Фейдо (1791) були з глухим перекриттям з бічним природним освітленням, пасажі Прадо (1785), Каїр(1799) з переривчастим покриттям, пасаж Панорам (1800) з дерев'яною конструкцією покриття зі скляними вставками. У 1816 році Вінсор (Winsor) освітив пасаж поліпшеною системою газового освітлення [148]. Перші «класичні» пасажі – Делорм (1809) та Монтекс'є (1811), який виник в процесі реконструкції та перебудови декількох будівель. Це був перший пасаж в якому провели експеримент з газовим освітленням громадських просторів, проте через пожежу, на жаль була накладена заборона поліції на використання даного методу освітлення в закритих громадських просторах. Пасаж Монтекс'є разом з галереєю де Бо' творили першу групу пасажів так як розміщувалися поряд Пале Роаяль [110]. Три пасажі розміщувались в Лондоні. Артелерійський пасаж (1803) не перекритий, проте зі всіма характерними ознаками: симетричністю вітрин з обох боків, однією тектонікою фасадів в межах партеру, візуально виділеними в структурі вулиці входами [119]. Аркада Роял Опера (1816-1818) достатньо випадково утворена структура, що складалася з існуючої колони, яка розділяла будівлю старої опери з рядовою забудовою з іншого боку[105]. В аркаді був сформований лише односторонній тип розміщення торгових магазинів, простір освітлювався круглими ліхтарями, виконаними в дусі тих, що використовувались на східних базарах, як наслідок утворився прототип унікального британського виду аркад (рис.1.5). В Берлінгтон аркаді (1818-1819) конструкція даху була дерев'яна із різними світловими люками. Архітектор аркади Самуель Вер в

побудові використав локальні моделі бірж. [104]. Один пасаж був в в Брюсселі - Пасаж де ла Монне (1820) дуже маленька перекрита дахом торгова галерея. Основними оздоблювальними матеріалами стін слугували: дерево, штукатурка, цегла; вікна були з маленькими площинами засклення, вітрини розділені дерев'яними квадратними панелями, глухі дерев'яні двері; залізо на даному етапі ще не використовувалось як оздоблювальний матеріал [119].

Ключовими особливостями пасажів в період виникнення були:

- тип організації простору – незалежні торгові одиниці розміщені двома паралельними рядами з транзитним відкритим чи перекритим, ще недостатньо освітленим громадським простором.
- відносно невеликі розміри з вузьким проходом, який розділяв 2 або 3 поверхові будинки з магазинами сформованими в партерному рівні.

Період 2: 1823- 1-ша половина 1840-х років – формування впізнаваного вигляду та загальних принципів функціонування пасажів.

Початок другого періоду ознаменується відкриттям в 1823 році Galerie d'Orleans в конструкції даху якої було використане безперервне склепінчасте скляне покриття. Перед цим слідувало десятиріччя в якому практично не будувались пасажі, це можна пояснити економічною стагнацією, викликаною континентальною блокадою, яка привела до паралічу приватного будівництва та загальної політичної невизначеності. Після процесів перебудови громадського устрою, по розвалу Наполеонівської імперії, в Парижі було зведено 15 нових пасажів в проміжку часу до Липневої революції 1830 року [110]. Водночас такий тип будівель поширюється на ряд багатих міст з добре розвиненою сферою послуг і значним торговим потенціалом: Ліон, Бордо, Льєж, Мілан, Брістоль, Глазго, Ньюкасл, Лідс, Антверпен. Загальний образ пасажів стає все більш впізнаваним і викликає наростаюче зацікавлення в архітекторів. Після цього як Дебре будує Passage de l'Opera в Парижі, у вигляді подвійної галереї прилягаючої до опери Франсуа Жан Делануа продовжив галереї Пале-Роаяль на північ [130], побудувавши мистецько вишукану Galerie Vivienne (рис.1.6). На осі з нею Біллад (Billaud) будує гранд галерею Galerie Colbert (рис.1.7-1.8), з першою великою ротондою, розміщеною на заломі галерей в партерному рівні. Де Флері зводить великий пасаж Саймона [130]. Таверньє будує найбільшу на той час паризьку галерею Passage Choiseul. П'єр Фонтен, який був залучений до відновлення Пале-Роаяль, зносить галерею де Буа (рис. 1.9), заново перебудовуючи пасаж, цим самим робить новоутворену галерею найдорожчим

творінням даного типу зведеним в світі на той час[8].

Паризькі пасажі особливі в їх архітектурному виконанні, приводять до ефекту доміно і початок розбудови мережі пасажів в провінції: Вінсент Фарге будує Passage de l'Argue (1825) (рис. 1.10) в Ліоні [141]; Дюран розробляє Galerie Bordelaise (1833) в Бордо (рис. 1.11), яка вперше перетинала квартал по діагоналі [125]; Лемоньє проектує Passage Lemonnier (1839) в Льежі (рис. 1.12), який першим з не паризьких пасажів перетинає два квартали [143]. Андреа Піззале, після поїздки по Лондоні і Парижі творить перший пасаж в Італії –Galleria de Cristoforis (1832) в Мілані (рис. 1.13), в критій громадській променаді прослідковувались паралелі з Galerie d'Orleans [119]. Англійські аркади Lowther Arcade (1831) Джона Неша в Лондоні і Royal Arcade (1832) Джона Добсона в Ньюкаслі були зведені за зразком Royal Opera Arcade за виключенням збільшення розмірів. В Брістолі Джеймс Фостер побудував Upper&Lower Arcades виконану в грецькому класичному стилі [104] (рис. 1.14). Саме з Англії ідеї спорудження аркад поширились і на Північний-Схід Сполучених Штатів Америки, коли 1817 році після навчання і роботи в Лондоні Джон Хевіленд покинув Англію і побудував перші американські аркади в Філадельфії та Нью-Йорку. Візуально американський тип аркад був подібним до англійських, відчувається вплив Берлінгтон аркади, проте структурно кардинально відрізнявся – тут торгові магазини розміщувались на всіх рівнях, а в самих будівлях житлова функція була взагалі відсутня. По цьому принципу вже розвивались практично всі Вікторіанські аркади [131]. Даний тип вперше був зреалізованим Хевілендом в Philadelphia Arcade в 1827 році. В американській архітектурі є багато прикладів будинків з безперервними галереями та лоджіями винесеними на фасад чи розгорнутими вздовж будинків, що також послужило модифікацією типологічного стилю аркад. В 1829 році Рассел Уоррен споруджує Weybosset Arcade в Провіденсі – симетричну трирівневу аркаду структура якої була чітко відображена в загальній композиції фасаду [104].

Основні пасажі зведені в даному періоді творили ключові функціонально-планувальні структури організації простору, розвивали варіативний ряд візуального вирішення, як от: симетричні галереї, колонади, аркади, перекриті вуличні променаді, базари, що в сукупності з яскраво вираженою ідентичною функцією творили свого роду канон в будівництві даних споруд. Динамічні зміни пропорцій простору в середині пасажів, окреслення різноманітних планів просторового профілю конструкцій скляного даху, вихід планувальної експресії на фасади комплексів (можна зазначити, що перші спроби кардинального переосмислення

принципів планування будівель відбулись саме при проектуванні пасажів, адже тут вже сама функція і типи приміщень диктували побудову фасаду – принцип проектування («зсередини-назовні») призвели до становлення основних варіативних моделей пасажів. Паралельно з розвитком технологій удосконалювались і структурні можливості застосування комбінацій заліза і скла, в сторону максимального збільшення останнього, тому більшість «класичних» галерей даного періоду були накриті «скляним дахом». Можна абсолютно стверджувати, що з 1827 року планувально-структурна модель пасажів була остаточно сформованою [83]. Розширення географії представництв в різних містах пасажів стають символом епохи культурної трансформації суспільства – від станово-класової до громадянської моделі. Динамічне збільшення чисельності пасажів в 1830-х та першій половині 1840-х років все ще супроводжувалось не завжди правильним і продуманим вибором місця, тому і їх функціонування було досить нетривалим, ініціаторами зведення і організації торговельного процесу в пасажах були приватні інвестори (землевласники, банкіри, підприємці, юристи, члени королівських родин), що враховували лише певні бізнесові інтереси, тому з часом спорудження пасажів стало значно ризикованою в фінансовому плані справою [135].

Особливостями тенденцій розвитку пасажів даного історичного етапу в були:

- утвердження історичного типу споруд і їх архітектурного образу;
- вихід будівництва пасажів за межі Парижу, Лондона та Брюсселю континентальна експансія та поява пасажів на Американському континенті;
- застосування в структурі перекриття громадського ядра відкритих металевих конструкцій;
- вперше в громадських будівлях використано принцип проектування «зсередини - назовні», коли функція починає диктувати вигляд будівлі ззовні.

Період 3: середина 1840-х – 1867 рік – пасажі як один з головних громадських просторів центру міста.

З початком другої третини XIX століття інтенсифікуються роботи з внутрішньодержавних інтеграційних процесів, вибудови просторових систем взаємодії різних регіонів, із розвитком промисловості набувають великих масштабів процеси маятникової міграції населення. Розвиток і розбудова міської інфраструктури, різкий скачок кількості населення в міста, поява нових галузей призводять до початків системної взаємодії різних міських елементів: промисловості і транспортної мережі, житлових районів та рекреаційних територій. Дані процеси

не могли не вплинути розвиток пасажів, змістивши акценти з об'єктного розвитку на розбудову міжоб'єктних зв'язків, утворенні кооперацій пасажів, так як системного зв'язку між пасажами і міським середовищем на перших двох етапах створити не вдалося. В архітектурі даного часу вже не настільки непохитними видаються засади класицизму, починають набувати прихильності нові віяння в архітектурі. Паралельно розвиваються два напрямки розвитку архітектури: історизм, як стиль що увібрав кращі риси архітектури попередніх епох, по своїй суті академічний і модерн, що підкреслював національні риси в архітектурі, широко «цитував» природні мотиви, виявляв внутрішню експресію архітектора. Ці перетворення дозволяли більш екстравагантно подати образ пасажів, гнучкіше підкреслити особливості будівель, знаходити нові підходи до розв'язання невіршених досі архітектурних проблем. Із зростаючою мобільністю суспільства і, як наслідок, значною туристичною зацікавленістю, інформація про нові тенденції і процеси розвитку архітектури поширюються значно швидше ніж це було ще років 10 тому. Інформація про паризькі пасажі стає розміщеною практично у кожному виданні середини XIX століття, ні в якому іншому часі пасажі не були описаними більш докладно. Проте початок третього етапу можна пов'язати з відкриттям Galerie Royales St.-Hubert в Брюсселі (рис. 1.15-1.17) у 1847 році [152], саме вона стала передвісником будівництва гранд пасажів в Європі. Галерея стала першим дійсно грандіозним пасажем на континентальній Європі, вперше за допомогою будівництва пасажу ставилось завдання формування нового типу міського простору, інтеграції даного комплексу в існуючу вуличну мережу міста, творіння системних зв'язків між пасажами зокрема і між пасажем і громадським простором міста вцілому.

В 1847 році в Парижі зводять пасажі Passage Jouffroy (рис. 1.18) і Passage Verdeau (рис. 1.19), що спрямували розвиток пасажів на північ [138]. Разом із пасажем Панорам (рис. 1.20) дані пасажі створили систему громадського простору в середині пасажів (рис. 1.17), яка виходила далеко за межі бульварів. Ще більш значна подія сталась в Парижі в другій половині цього ж року: префект поліції видав постанову в якій зазначив, що жодна аркада побудована на приватній території не може в майбутньому бути відкритою для громадськості без дозволу поліції. Це пояснюється тим, що занадто вузькі пасажі повністю втратили свою функцію, а місто бажаючи переформатувати свій простір не може й надалі дозволяти відкриватись пасажам де завгодно. Саме в утворенні нових вуличних широких бульварів, що перетинали місто в усіх напрямках і їх подальший зв'язок із системою існуючих громадських просторів та галерей був зацікавлений міський магістрат.

Зрештою саме ці проблемні питання повинна була розв'язати реформа барона Османа [110].

Структурно видозмінюючи свої простори Париж і Лондон відходять на другий план в еволюційних процесах, що відбувались в просторах пасажів. На перший план виходять такі міста як: Брюссель, Нант, Гамбург, Мілан, Трієст, Кардіф. В кожному з цих міст пасалям була відведена роль трансформації міського простору в умовах структурних змін, що почались у вуличній мережі. В Трієсті, який був все ще під австрійським правом, архітектор Буттазоні (Buttazoni) проектує El Tergesteo (рис. 1.21), перший пасаж хрестоподібного типу (з двома перпендикулярними галереями), який займав цілий квартал, що також було новинкою. Архітектура пасажу зазнала значного впливу від образу Galleria de Cristoforis [119]. Ель Терджестео побудував в 1840-1842 роках Ф. Брейна [104] в дещо спрощеній формі – без склепінчастого скляного даху, запланованого Буттазоні (рис. 1.22). Будівництво відбувалося, що також цікаво, на замовлення асоціації торговців Трієста, а не певної приватної особи як це було притаманним до цього, ще один принципово новий елемент: пасаж зводиться на відведеній під нього землі, акт був виданий на будівництво громадської споруди, пасаж в структурі міста сполучав дві площі і був розміщений в оточенні театру і фондовій біржі, таким чином будівництво пасажу вирішило містобудівну проблему організації транзитного простору центру міста.

Велика пожежа 5-8 травня 1842 року в Гамбурзі знищила старе місто і відкрила можливості для перебудови центру міста [124]. Плани Семпера і Шатонефа створили підґрунтя для радикальної модернізації старого міста, яке було лабіринтом з провулків і каналів. Sillem's Bazar Авердіка це перший пасаж на німецькій землі і протягом багатьох років найбільший (рис. 1.23). Проглядається візуальна подібність до Galerie d'Orleans, проте просторовий профіль пасажу є досить новим, він більше не несе характеру провулку, а нагадує пропорції регулярної вулиці. На жаль, він був розташований між двома вулицями з невеликими людськими потоками і тому повністю заповнювався тільки під час свят. Простояв пасаж до 1881 року.

Цікавою видається історія зведення Galerie Royales St.-Hubert в старій частині міста Брюссель. Архітектор галереї Клюсенаар (Cluysenaar) розробив початкові пропозиції в 1838 році, але будівництво не починали до 1846 року, це пояснюється бельгійським повстанням 1830 року. Бельгія вийшла зі складу Королівства Нідерландів (створеного Віденським конгресом), а Брюссель став столицею нової держави, тому постало питання вираження національної самодостатності. Галерея повинна була модернізувати старе місто і одночасно підкреслити нову роль міста як

столиці держави. Протягом десяти років Клюсенаар переконував громадськість з ідеєю створення в місті свого відповідника Пале-Роаяль. Масштабність галереї можна було порівнювати з Кришталевим палацом, який був побудований кілька років по тому. В Галереї Сант-Уберт пасаж стає вулицею [152]. Будівельний комплекс галереї був настільки масштабним, що стала потреба державного втручання як у фінансування так і розробку проекту, ідея галереї надавала місту космополітичного забарвлення. Клюсенаар, послідовник Фур'є, був обдарованим архітектором, експериментуючи з творенням невеликого пасажу в Антверпені і проводячи багато часу в Парижі докладно аналізуючи просторову побудову пасажів, їх візуальне сприйняття, він також вивчав аркади сусіднього Льєжу, їх розміщення та облаштування, коли дві галереї, розміщені на одній осі, розділяються магістральною вулицею. Це можливо вплинуло на формування галереї Сант-Уберт. Клюсенаар приділяє велику увагу функції галереї як транспортної артерії міста, розуміючи успішність структурної моделі Пале-Роаяль, він включає у власні аркади театр, водевіль, ресторани і клубні номери, таким чином забезпечуючи завжди великий потік відвідувачів в середині галереї, адже за його переконанням пасаж – це основний майданчик планованих зустрічей людей у місті.

Цікава структура закладена в пасаж Поммерає (рис. 1.24-1.25), адже до цього під пасажем розуміли комплекс з магазинів та всяких інших громадських приміщень сполучених транзитним простором між двома вулицями, при цьому з обов'язковою проглядністю двох входів [144]. Тут ситуація докорінно відмінна, транзитний громадський мол розміщений не в одному рівні як у всіх пасажах до того, а зміщений на цілий рівень, це пов'язано з просторовою планувальною структурою району будівництва пасажу. Архітектори Дюран-Госселін і Барон побудували Passage Pommeraye в Нанті у 1843 році [144]. Пасаж ділиться на дві стилістично різних частини, які з'єднані за допомогою більш ніж 9-метровими сходами. Пасаж – це музей дев'ятнадцятого століття, який починається з форм Ренесансу і продовжується архітектурою Сходу. Пасаж безперервно існував в комплексі з усіма атрибутами того часу: рекламними табличками, вивісками і декораціями.

В Англії зі сходженням королеви Вікторії на трон в 1837 році починається нова епоха в історії архітектури – Вікторіанська доба. Саме в період середини XIX століття виникають перші утопічні проекти аркад, які розроблялись в комплексі з транспортними магістралями і були покликані вирішити транспортні проблеми Лондона. Гуйє, Мослі, а потім Пекстон запропонували радикальне рішення побудови багаторівневих аркад, кожен рівень якої був би призначений для різного транспорту,

а в найбільш важливих точках перетину аркад звести вокзали, площі, театри.

Характерними особливостями, які виокремлювали цей період були:

- структурування просторів в пасажах, їх зв'язок з іншими подібними комплексами;
- системна інтеграція простору пасажів в вуличну планувальну мережу міст, утворення систем пасажів;
- вплив національних чи регіональних мотивів на візуальне вирішення образу пасажів;
- на даному етапі пасажі стають важливими елементами формування нового міського центру з насиченням різних видів торгових, управлінських та видовищних послуг;
- початок наукового вивчення пасажів як одного з видів громадських будівель.

Період 4: 1867-1900 роки – гранд-пасажі, ера монументальності та гігантизму

Фаза пікового розвитку пасажів розпочалась з 1867 року, а саме від часу початку будівництва Galerie Vittorio Emanuele II в Мілані (рис. 1.25-1.27) – галереї передвісника відкриттів гранд-пасажів [117]. Чому саме на даному історичному етапі еволюції міст появляються грандіозні галереї можна пояснити наступним:

- еволюційний розвиток міст переживає значний стрибок, а саме тотальну перебудову центрів міст спричинену науково-технічною революцією, розбудовою інфраструктури (нових доріг, залізничних колій, трамвайних мереж) та втратою необхідності і актуальності оборонних комплексів навколо міст;
- новоутворені, якщо старий центр міста перебудували, чи перенесені, коли розбудовується новий центр на вільних міських теренах, центри потребували впровадження нових за змістом і якісно інших громадських просторів з розвиненою сферою послуг;
- розбудова міської тканини і нових центрів завжди відбувалась в симбіозі із розвитком відкритих рекреаційних громадських просторів та урбаністичних громадських центрів створених на основі торгово-відпочинкових комплексів;
- пасажі як центральний елемент нових громадських комплексів практично повністю розчиняються в планувальній структурі міст: рівень інтеграції настільки великий, що втрачається відчуття зміни екстер'єру вулиці на інтер'єр пасажу;
- необхідність створення нового візуального образу міст, а так як на планувальному рівні саме простори галерей були новим типом громадських

центрів міст, то їх вигляд повинен формувати у людей асоціацію про місто. В 2005 році газета La Repubblica проводила опитування в своїх читачів з якими спорудами в них асоціюються італійські міста, в результаті опитування виявилось, що для італійців при нагадуванні міста Рим спливає візуальний образ Колізею, Флоренції – собор Санта-Марія-дель-Фіоре, Пізи – комплекс храму Санта-Марія Ассунта, Сієни – ринкова площа, Венеції – образ площі Сан Марко, Болоньї – болонський університет, а при згадці міст Мілан і Неаполь більшість респондентів зазначили, що дані міста в них асоціюються з галереями Вітторіо Еммануелле II і Умберто I відповідно [118].

З міланською галереєю найчастіше асоціюються гранд-пасажі в Європі. Однією з причин будівництва галереї було суспільно-політичне об'єднання Італії. За підтримки Франції, звільнення Північної Італії від австрійського панування почалося з Сардинії. Турин став тимчасовою столицею, а один з його жителів пізніше став королем Італії – мова йде про Вітторіо Емануеле II. Галерею в Мілані названо в його честь, в Генуї – на честь Маззіні, а в Неаполі – Умберто I [118]. З виглядом галереї Вітторіо Емануеле II найчастіше асоціюються європейські пасажі, а сам проект галереї вибраний в процесі довготривалого конкурсу повинен був перевтілити простір соборної площі. Перший етап конкурсу відбувся 27 липня 1860 року. Загальна ідея галереї розташованої між кафедральним собором і La Scala, подана болонським архітектором Менгоні, в ряді закритих конкурсів отримала схвалення в магістраті і громадськості. Перша пропозиція галереї Менгоні складалася з аркади та полігональної перекритої скляним куполом площі розміщеної посередині пасажу. В остаточному варіанті в плані галерея була побудована на основі хреста. Архітектор шукав символічну форму, засновану на історичних моделях, які могли б об'єднати новоутворену націю – римська тріумфальна арка використана в якості вхідного порталу; пропорції древніх бань (парних) були витримані в сприйнятті внутрішнього простору галереї, купол над хрестоподібним планом підкреслював тип планувальної структури храму на основі римського рівнораменного хреста, діаметр скляного купола був точно таким як в соборі Святого Петра в Римі як знак духовного об'єднання нації. Галерея прикрашена 4 алегоричними фресками, які символізують Науку, Мистецтво, Промисловість і Сільське господарство та 24 фігури відомих італійців. Галерея включає в себе не тільки торгові бутіки, ресторани, готельні апартаменти і офісні бюро, а й арсенал історичної справи. Це перший в історії типу випадок, коли місто було замовником конкурсу на проектування галереї. Галерею зводив англійський будівельний

консорціум City of Milan Improvement Company , Ltd, технічні вимоги і специфікації металевих конструкцій розробив французький інженер, а саму галерею спроектував італієць – це також перший випадок в історії континентальної Європи, коли в будівництво споруди були залучені компанії і фахівці з різних держав, а сама їхня кооперація та співпраця проходила безпосередньо в Мілані [118]. 7 травня 1865 року, король заклав наріжний камінь у центрі восьмикутної ротонди, два роки по тому галерея була освячена, майже десятиліття по тому була завершена тріумфальна арка звернена на кафедральну площу, саме з неї архітектор зірвався і загинув. Ефект викликаний відкриттям галереї був екстраординарним, який не можна було порівняти з відкриттям будь-яких попередніх пасажів, можливо за винятком Галереї де Буа і Орлеанської галереї, які були формотворчими об'єктами нового архітектурного типу. Галерея Вітторіо Емануїле II викликала низку історико-архітектурних впливів по всіх територіях інтервенції європейської культури в світі [117]:

1. національний ефект в проектуванні пасажів в інших містах Італії та континентальної Європи.
2. довгостроковий ефект популярності архітектурного типу в англійських країнах – Англії, США, Австралії, Канади, англійських колоній південно-східної Азії, спричинений рядом публікацій в журналі The Builder.
3. безпосередній вплив на проектування Кайзергалереї в Берліні побудованої кілька років по тому з аналогічними політичними мотивами.
4. започаткування заочної конкуренції в світі при побудові гранд аркад, адже зведення кожного наступного пасажу починалось з задуму перевершити масштаби і славу попереднього – Кайзергалерея, Галерея Умберто I, Париж аркада, Клівленд аркада, Аркада Графства, ГУМ.
5. предвісник (на ряду з ГУМом [77]) теоретичних проектів – пасажів-утопій, розроблених в Лондоні, Москві, Нью-Йорку, Парижі, Відні, Берліні.

Після відкриття галереї Вітторіо Емануїле II в Мілані італійці були все ще не сформованою нацією, адже Королівство Неаполь, Венеція, Папська держава та решта терен складались з незалежних міст-держав з давніми традиціями урядування і власною економічною моделлю розвитку. Навіть по об'єднанні Італії ці міста продовжували конкурувати між собою і намагались звести щось значно масштабніше від міланської галереї, продовжуючи пошук нового візуального образу. Турин, як тимчасова столиця, представляє галереї: Galleria Nazionale (рис. 1.28) і Galleria Subalpina (рис. 1.29); в Генуї побудували одну з найбільш об'ємних галерей –

Galleria Mazzini (рис. 1.30), названу на честь борця за свободу Маззіні; в Неаполі зводять спочатку Galleria Principe di Napoli, а потім Galleria Umberto I (рис. 1.31-1.32), названу в честь спадкоємця Вітторіо Емануеле II. Гранд аркада Умберто I була також продуктом оголошеного архітектурного конкурсу і фінансувалась магістратом спільно з внутрішньо-міським приватним капіталом. Галерея перевершувала в деяких аспектах міланську, конкуренція між двома ансамблями була дуже серйозною і переваги вимірювались сантиметрами. Неаполітанська галерея коротша, імітує крос форму, проте значно вища і ширша, а купол має трохи більший діаметр [118]. В 1929 році в Мессіні була побудована Galleria Vittorio Emanuele III (рис. 1.33), грандіозна галерея архітектора Камілло Пуглісі Аллегра представляла собою трилисник в плані (три галереї зміщені між собою на 120° викликали пряму асоціацію з галереєю Умберто I) з площею та куполом в місці сходження галерей. Особливість даної галереї була в конструкції даху над ядром трирівневої галереї – це найбільша конструкція залізобетонного даху над галереєю в Європі [119]. Даний ряд італійських гранд аркад не був би закінченим без Римської галереї – Piazza Colonna (рис. 1.34-1.35) в середмісті, а з 2003 року ця галерея носить назву Galleria Alberto Sordi. Було представлено багато проектів, деякі утопічно великих розмірів, але в кінцевому випадку вони не перевершили розміри галерей в інших містах. 20 жовтня 1922 року завершилось будівництво галереї, її особливістю був прямий односкатний скляний дах, виконана в стилі ар-нуво [119]. Загалом так історично склалося, що Пасаж як тип зародився в Парижі, перша дійсно велика галерея з'явилась в Брюсселі, а саме явище гранд аркад практично у всіх асоціюється з Італією, хоча даний вид розвивався також і в Англії, США, Австралії, Німеччині, Австро-Угорщині, Російській Імперії. В Парижі поняття гранд аркад взагалі відсутнє.

В 1868 році ілюстрація і стаття про галерею Вітторіо Емануїле II в журналі The Builder, спричинила розвиток над великих континентальних аркад. В 1871 році Burton Arcade (рис. 1.36) була побудована в Манчестері, це практично аркада-передвісник великих вікторіанських аркад. Чим характерні вікторіанські аркади – це те, що більшість з них побудовані не в центрах історичних міст, а в промислових центрах, містах-творіннях промислової революції. В період 1837-1900 років аркади будують в нових міських центрах міст-вузлових точок англійської торгової системи реалізації безмитних товарів. Міста вікторіанської епохи часто мали непродуману громадську мережу просторів, проблемну соціальну зону і значне перенасичення простору міста промисловими об'єктами та мережами спеціальних транспортних

комунікацій. Проте не зважаючи на це системи аркад частково видозмінюють міські центри, формують рекреаційні зони. Такі міста як Ліверпуль, Манчестер, Бірмінгем, Лідс, Бредфорд, Норвіч, Хаддерсфілд, міста вугільного басейну Уельсу [155], металургійні центри і міста текстильної торгівлі, центри колоніальної експансії як от Сідней і Мельбурн – це ті міста в яких протягом вікторіанської епохи було побудовано багато пасажів, які складались виключно з чисто комерційних об'єктів. Це явище пояснюється лише структурою формування міського центру і тотальне представництво в аркадах торгівельних магазинів є також одним з феноменів вікторіанських аркад – структур утилітарно-комерційних, без шику торгових променад Франції, Бельгії, Італії. Безперервні галереї на всіх рівнях є характерною рисою всіх вікторіанської аркад, комерційне використання всіх рівнів на ряду з легкою комунікацією і зрозумілою логістикою транзитних потоків творять загальнодоступну для всіх відвідувачів аркаду. Популярність такого торгового типу будівель і зручність аркад в дощовому кліматі призвели до поширення структур-імітацій в інших невеликих містах Англії.

Вплив Galleria Vittorio Emanuele II та загалом Італії на роздроблені Німецькі землі дозволив самоорганізувались тій в Північнонімецьку союзню державу під пруським патронажем в 1866 році. Архітектурне бюро Кульманн і Хейден спроектувало Kaisergalerie (1869-1873) в Берліні (рис.1.37) в самому видному місці на перетині Фрідріхштрассе і Унтер ден Лінден. Кайзергалерея (рис.1.38) в новій столиці була побудована новоствореним акціонерним товариством Aktien Bauverein Passage [129]. Нова галерея повинна була стати першим елементом візуальної зміни міста з регіонального центру в космополітичне місто. Кайзергалерея з вишуканим планом полігонального характеру партерного рівня (вплив школи Шинкеля), безперервним теракотовим фасадом і масивними вітринами була першим елементом в планувальній структурі нового Берліна. Аркада змінює характер функцій на досить вузькій Фрідріхштрассе, забезпечуючи конгломерат послуг – торгівля, концертний зал, конференц-зали, клубні приміщення, поштове відділення, кафетерії, ресторани, готельні апартаменти починають переформатовувати концепцію розвитку інших громадських просторів столиці, символ міста нового типу – модерного міста. В кінці 1870-х років галерею електрифікують, що означає активне впровадження в структуру громадських центрів технічних новинок. Kaisergalerie, як і більшість німецьких аркад, була зруйнована в часи Другої світової війни. Галерея спричинила ефект доміно, тому в наступні десятиліття відкривається цілий ряд більш скромних аркад в невеликих провінційних містах, наприклад в Франкфурті, Кельні, Дортмунді,

Лейпцигу, Гамбургу, Дрездені і Карлсруе.

Останні роки XIX століття в Європі зважаючи на континентальні геополітичні процеси отримали назву «Belle Epoque» [105]. В архітектурі починають з'являтися нові віяння: конструктивні елементи вже відкрито починають демонструватись в об'ємно-просторовій композиції будівель, нові технічні можливості дають змогу робити споруди ще більш грандіознішими, частіше нові будівлі асоціюються як новий символ міста. Візуальне вирішення будівель виходить на перший план, часто досить важко чітко визначити функцію будівлі оцінюючи лише фасади, адже надмірна монументальність, академічність і гігантизм був присутнім у всіх великих і значних громадських і управлінських будівлях даної епохи. Можливо приклад вдалої реалізації і швидкого успіху та впізнаваності галереї Вітторіо Емануїле II в Мілані спричинив особливе загострення проблеми пошуку нового візуального символу в більшості значних міст Європи, символу, який би ототожнювався саме з кінцем XIX століття, часом європейського панування, історичні межі якого проходять з 1885 року до 1914, початку I світової війни [82]. Саме в цей проміжок часу зводяться більшість споруд, які зараз викликають пряму асоціацію з містами в яких вони зведені: Палац правосуддя в Брюсселі (1866-1883 роки, архітектора Жозеф Пуларт, стиль історизм), будівлі Всесвітньої виставки в Парижі 1889 року (Ейфелева вежа як тимчасова споруда та символ і вхідна арка на виставку, пізніше стає символом Парижу), Рейхстаг в Берліні (1884-1894 роки, архітектор Пауль Валлот, стиль – високе відродження, один з символів Берліну, символ об'єднаної Німеччини), Статуя Свободи в Нью-Йорку (1886 рік, скульптор Фредерік Бартольдї, символ міста та один з символів США), Монумент III Інтернаціоналу в Москві (1917 рік, Володимир Татлін, символ XX століття). Якщо Ейфелева вежа протягом довгого часу була найвищою будівлею в світі, то комплекс Нових Торгових Рядів в Москві (ГУМ, 1889-1894 роки) – це найбільша торгова галерея XIX століття (рис.1.38) і як зазначали певні тогочасні дослідники єдиний споруджений проект-утопія такого роду в світі [77]. Галерея являє собою три паралельних аркади, які простягаються майже на 250 метрів, пов'язані переходами і мостами розміщеними виключно під прямим кутом до основних аркад. Ці три аркади не є пов'язаними з міським середовищем, а забезпечують доступ до більш ніж тисячі магазинів на трьох рівнях галереї. Певна абстрагованість від міської структури і абсолютно інше сприйняття Красної площі та Кремля з комплексом галереї лиш переконують у намірах архітектора А. Помаранча створити комплекс, який би втілював ідею організації «міста в місті». Саме ГУМ можна вважати першою універсальною аркадою в світі, відправною точкою в

розвитку майбутніх універмагів.

Все частіше пасажі зводяться як дві незалежні будівлі, потім об'єднані між собою скляною оболонкою, громадським транзитним простором і відповідно її функціональним та структурно-просторовим каркасом. Таким чином зводилась перша такого роду аркада – Cleveland Arcade (рис.1.39) побудована корпорацією Arcade Company в 1888-1890 роках, являється спільним творіння Джона Ейзенмана і Джорджа Сміта [104]. Аркада складалась з двох фронтальних п'ятиповерхових будівлі об'єднаних залізним осердям сталевому каркасу громадського транзитного простору. Значною галереєю Буенос-Айреса є Galerías Pacifico (рис.1.40), відкрита в 1889 році як аргентинський відповідник Бон Марше, архітектурний шедевр створили Еміліо Агрело та Роланд ле Вашер в стилі боз-арт – стильового напрямку в мистецтві, переважно в архітектурі XIX - початку XX ст.. [108]. Напряма виник як альтернатива «романтичним» стилям, насамперед неоготиці та бідермаєру, через спробу відродити і переосмислити спадщину ренесансу, бароко та ампіру. Оцінюючи значення періоду «гранд-пасажів» можна зазначити, що впринципі саме в цей час зводяться найбільш значимі торгові галереї повсюдно в світі, не виключенням став і Львів, адже в період 1898-1901 років тут будується пасаж Міколяша та Одеса, де звели Пасаж на Дерибасівській в 1899 році [40]. Отже ми можемо говорити про поступове вирівнювання і одночасність в реалізації основних архітектурних трендових об'єктів в світі, поступово стираються межі просторового часового відставання в будівельній справі. Характерними особливостями часу є:

- співпадіння епохи з вікторіанською добою і вихід на авансцену ще донедавна провінційних міст, а не міст глобальних світових центрів;
- пошук нових образів міст, модернових міст новітнього часу;
- поява Гранд аркад – як вершини розвитку архітектурного типу споруд;
- галереї стають полі функціональними центрами з надзвичайно широким спектром послуг і часто асоціюються з прототипом «міста в місті», де можна жити, працювати, відпочивати.

Період 5: 1900- початок 1920-х років – час утвердження стандарту класичного пасажу.

На початок XX століття припадають тектонічні зміни в планувальній структурі міст. Бурхлива дискусія навколо житлових і громадських просторів історичних міст, нищівна критика розвитку промислових міст чи громадських просторів породжених вікторіанською добою призводять до того, що міське планування стає окремою

дисципліною, починають напрацьовуватись наукові методи дослідження і визначення траєкторії розвитку міст. Баумейстер, Сітт та Анвін виступають теоретиками містобудівних перетворень. В 1898 році Говард видає монографію «Garden Cities of Tomorrow», друге видання 1902 року вже містило конкретні просторово-планувальні структури міст-садів в одній з яких було запропоновано розташувати житлові одиниці і парк в центрі міського ядра, а кругову громадську галерею Crystal Palace довкола.

В нових планувальних положеннях, основною метою яких було встановлення і гарантування забезпечення мінімальних гігієнічних вимог спрямованих на дотримання концепцій охорони здоров'я, мінімально допустимих обсягів провітрюваності та інсоляції. Людина вперше в містобудівному аналізі виходить на перший план, з цього часу ведуться розробки безпечного та дружнього для людини середовища. Запроваджується міське зонування територій, впроваджуються червоні та голубі лінії забудови, встановлюється обмеження забудови історичних центрів, всі нові проекти в обов'язковому порядку повинні були пройти містобудівне затвердження, отримати дозволи на будівництво в геодезистів, пожежників, санітарних служб, поліції. В комплексі все це призвело до заборони спорудження цілого ряду типів споруд, частково це торкнулось будівництва пасажів. Переосмислення просторової ідеї пасажу співпадає із процесом формування нової громадської просторової моделі міського середовища. Активно запроваджується каркасне будівництво з навісними або самонесучими зовнішніми стінами, основними будівельними матеріалами стають – металеві конструкції, залізобетон, роль цегли як несучого матеріалу значно падає. Інновації не обійшли боком і пасажі. Friedrichstrassenpassage (1907 рік) в Берліні це перший пасаж побудований повністю з залізобетону, а також останній пасаж побудований за класичним взірцем [119].

Найбільш ранні пасажі кінця XVIII століття були повністю дерев'яними, пасажі XIX століття – це комбінація каменю, заліза і скла, дерево застосовувалось лише як декоративний матеріал, пасажі XX століття стикнулися з викликом нового будівельного матеріалу – залізобетону, який важко піддавався декоруванню, архітектурній імітації. Застосування залізобетону в перекритті простору пасажів створювало відчуття масивності, громісткості і тяжкості, все це в комплексі відкидало пасажі на два століття назад, до витоків, коли також стояла проблема освітлення і перекриття громадського простору пасажів. Фрідріх-штрассе пасаж був побудований завдяки лише спеціальному дозволу будівельної влади, де зазначалося, що пасажі це частина громадських дворових просторів. Всі інші типи внутрішніх

перекритих скляним дахом просторів були забороненими з пожежних міркувань. Friedrichstrassenpassage був першим великим пасажем з плоским дахом, світло через який надходило з zenітних люків, тільки ротонда зберегла вигляд притаманний класичним пасажам в видимою несучою структурою конструктивних елементів та скляного заповнення між ними.

Після численних змін плану пасаж вже був задуманим як великий роздрібний магазин, основна ідея полягала в тому, щоб розширити традиційну просторову модель галереї, побудувавши універмаг, який буде розділений аркадою на дві змістовно різні половини. Незважаючи на непередуманість просторів пасажу, відхилення ідеї громадської галереї як ряду вітрин різних магазинів і подальше збанкрутування і руйнацію пасажу ідея універмагу все частіше починає застосовуватись як оптимальний тип громадського торгово-видовищного комплексу. Не дивлячись на певну схожість структур пасажу і універмагу на першому етапі розвитку останнього. Перші універмаги як правило складались з торгової галереї, а вже потім основним формотворчим елементом стає багатосвітня площа, навколо якої розвивались відділи універмагу. Еволюційно наявність галереї стала недоцільною в зв'язку із вартістю землі, а влаштування такого типу вхідного елемента застосовувати було вкрай непередумано. В подальшому саме універмаги як торговий тип практично замінюють пасажі. Виклики ХХ століття і технічні властивості залізобетону призводять до спаду в будівництві пасажів. Проте не дивлячись на це в даному періоді активне будівництво пасажів велось в Північній Америці на Східному узбережжі, Австралії, Німеччині, Богемії, Голландії, Англії, Італії, Австро-Угорщині, Російській Імперії. Найбільш значимими пасажами даного періоду безумовно були: Georg's passage 1901 рік, Ганновер; Country Arcade, 1903 рік, Лідс (рис.1.41); Central Arcade, 1904 рік, Вулверхемптон, Петровський пасаж, 1906 рік, Москва; Piccadilly Arcade, 1909 рік, Лондон (рис.1.42-1.44); Krüger Passage, 1912 рік, Дортмунд (рис.1.46); Levante-Haus, 1913 рік, Гамбург (рис.1.45); Mädler Passage, 1914 рік, Лейпциг (рис.1.47); Peachtree Arcade, 1916 рік, Атланта; Lucerna passage, 1920 рік, Прага (рис.1.48).

Характерними особливостями пасажів даного часу є:

- зменшення розмірів, проте збільшення публічно доступних рівнів;
- видова зміна пасажів пов'язана із використання в будівництві залізобетону, що приводить до зміни конструкції даху, розміщенню вертикальних комунікацій, зміні техніки декорування стін галерей;

- відхід від класичного типу галерей – ряди магазинів по двох сторонах транзитного простору, замінюють незалежні один від одного багато світні простори;
- типологічна спорідненість торгових пасажів з першими універмагами.

Період 6: середина 1920-х років-1930-ті роки – поступове згорання явища будівництва пасажів.

Наслідки ліквідації руйнувань викликаних I світовою війною (1914-1918 років) і час стагнації економік держав учасників війни, геополітичні зміни на континенті зіграли «злий жарт» в історії розвитку пасажів. Більш активно починають споруджуватись архітектурно-функціональні будівлі, раціонально прораховані бюджети будівництв в Європі (час функціоналізму, інтернаціонального стилю) та комерціалізація земель в центрах міст призводять до переформатування засад організації торгово-просвітницького громадського комерційного простору в містах. Масовість продукції, її галузеве розмежування та поява поняття «товарів першої необхідності» в кінці 1920-х початку 1930 років все це в сукупності змінюють загальний тип торгових просторів. Якщо ще в перших двох десятиліття XX століття існувала двополюсність торгових просторів (приблизно рівна частка торгових місць, що відкривались в пасажах та універмагах) з невеликим зміщенням в сторону пасажів, то в повоєнному часі пасажі вже напряду асоціювались з пережитком минулого, а найбільш трендовими торговими будівлями стали універмаги (кожна 4 з 5 будівель торгового призначення) [84]. Пасажі по інерції все ще зводились, але вже далеко не в основних містах геополітичних центрах Європи, вектор розвитку зміщується в Центрально-східну Європу, колоніальні території Англії в Азії, в держави Латинської Америки, які якраз переживали економічне піднесення (Аргентину, Бразилію, Чилі, Мексику). Пасажі практично нічим не відрізняються від галерей останніх років XIX – початку XX століття. Напевно найзначнішими галереями даного періоду можна вважати аркади півдня Італії та аргентинські галереї. Достатньо монументальне враження справляють галереї: Galleria Colonna (Galleria Alberto Sordi) побудована в 1922 році, а остаточно доопрацьована Джорджіо Кальза Біні в 1940 році в стилі ліберті з грандіозними площинами вітражів вмонтованих в залізобетонну конструкцію плоского даху [104]; Galleria Vittorio Emanuele III, архітектора Камілло Пуглісі Аллегра галерея з площею та полігональним скляним куполом, скляні площини тримались на залізобетонному каркасі всього покриття; Galleria del Corso в Мілані задумувалась ще до війни, проте

саме будівництво розпочалося лише в 1918 році і мало бути завершеним до 1926 року, але протривало до 1935 року, архітектором галереї був П'єр Джуліо Маджістретті [108]. Розміщувалась галерея в надзвичайно громадсько насиченому місці: безпосередньо біля трьох кінотеатрів, двох театрів і консерваторії. Виконана в стилі біденмаєр. Galleria San Federico запроектована архітекторами Федеріко Канова і Євгеніо Корте відкрилась в 1933 році в Турині, характерною ознакою галереї є покриття даху галереї виконаного із гнутих площин скла прикріплених до несучого залізобетонного каркасу [119]. В 1923 році в Буенос-Айресі за проектом Маріо Паланті відкривається Palacio Barolo офісний центр через який пролягав Passage Barolo. Цікавим фактом являється те, що з 1923 по 1935 рік будівля була найвищою спорудою міста і континенту. Висота будівлі, яка налічує 22 поверхи, становила 100 м.. Паланті розробив проект, опираючись на «Божественну комедію» Данте Аліг'єрі. Поверхи будівлі архітектор розділив на три секції: підвал символізує пекло, поверхи з 1-го по 14-й є алегорією чистилища, а поверхи з 15-го по 22-й символізують рай. Вінчає вершину вежі маяк, який за своєю структурою являє «Дев'ять чинів ангельських». По одному із задумів, Паласіо Бароло мав стати мавзолеєм великого поета, останки якого архітектор планував перевезти в Буенос-Айрес [104]. Іншою значною галереєю в Латинській Америці того часу була Arcade Lima, розміщена в Лімі і побудована в 1924 році. Іншими достатньо відомими пасажами були пражські Alfa Arcade (1926-1928 роки) і Sevastopol Arcade (1938 рік), львівська Марійська галерея (1925 рік), що разом з пасажем Міколяша творила групу критих аркад у Львові [80]. Окремо слід відмітити останню значну галерею в Лондоні – The Princes Arcade побудовану за проектом Борогха в 1931 році.

Ключові аспекти розвитку аркад даного етапу можна викласти в наступних пунктах:

- розвиток практично повністю припинився, а тільки рухався по інерції і з часовим запізненням достатньо поширився в Латинській Америці;
- саме в цей час відбулась третя і остання хвиля в розбудові мережі пасажів в італійських містах, галереї даного етапу візуально опирались на типологічні основи гранд пасажів, які й зародились в Італії;
- з початком II світової війни абсолютно припинилось спорудження пасажів і їх розвитку як історичного типу, всі подальші роботи пов'язані з пасажами носили ретрографічний характер.

Після II світової війни будівництво пасажів в Європі припиняється зовсім,

тотальна потреба відбудови міст в умовах ринкової економіки спричинила розвиток міст в напрямку збільшення висотності і відповідному зменшенні площі забудови. Такі особливості освоєння простору в багатьох випадках навіть не залишали шансів відновлення пасажів на місці їх зведення, а приймалися рішення на користь більш компактних та планувально покращених споруд торгово-відпочинкового типу – універмагів.

Слід виокремити лише два етапи, які умовно можна назвати етапами пост-розвитку.

Період 7: початок 1960-х-1980-ті роки – час стагнації та відбудови пасажів, технічне переоснащення будівель.

Головною особливістю даного періоду є реконструкція існуючих пасажів в дусі епохи постмодерну, часто переосмислюються конструктивно і замінюються покриття над пасажами, велика увага приділяється інженерним мережам в будівлях: встановлюються системи пожежної безпеки, центральної вентиляції, починають впроваджуватись системи клімат контролю. В містобудівному аспекті значну увагу приділяють розвитку системи громадського транспорту і намагаються, за можливістю, до місць локалізації пасажів прокласти якомога більше ліній громадського транспорту. При капітальній перебудові пасажів намагаються облаштувати паркувальні місця, часто цим самим зменшуючи розміри самого пасажу та повністю видозмінюючи його планувальну структуру. Частина пасажів в даний час перестають бути торговими просторами, а стають вузькоспеціалізованими просторами не торгового призначення, облаштовують центри дозвілля, бібліотеки і районні управління, цим самим акцент в деяких пасажах з торгової функції зміщується в бік адміністративної. Але в 7 з 10 випадків торгова функція в пасажах в тій чи іншій мірі залишається, проте в них стають розміщуватись моно магазини – супермаркети [84].

Період 8: 1990-ті- наші дні – Час збереження і консервації історичних пасажів та доповнення історичних структур комплексами нового типу.

Виклики сьогодення пов'язані з еволюцією центральних частин міста передбачають якісну модернізацію загальнодоступних громадських просторів міста і підтримання в належному стані історичної цінної забудови, яка формує унікальний і неповторний образ середовища, як основного магніту розвитку туристичного потенціалу, а значить і розвитку сфери гостинності та побутового обслуговування. Історичні пасажі зараз розглядаються як цінний архітектурний артефакт переважно гастрономічно-культурно-торгового спрямування, як місце розміщення унікальних

магазинів, готелів. Торговий аспект в таких будівлях в більшій мірі вже не відіграє ключової ролі. У вистрої моделі сучасних торгово-розважальних центрів, ключових об'єктів торгівлі та дозвілля в місті, пасажі відіграють роль транзитних коридорів між ключовими елементами простору, їх специфіка та організація різняться від специфіки історичних і заслуговує окремого дослідження вже як складової трі.

Розглянувши всі етапи розвитку пасажів не можна не відмітити ще одного етапу, який щоправда можна назвати теоретично-макетним, адже практично всі ідеї проектів залишились на папері і в теоретичних працях дослідників.

Проекти пасажів-утопій

До початку II світової війни пасажі вичерпали себе як тип торгових споруд, структурна модель простору не витримувала критики, економічний прибуток від діяльності галерей значно поступався відповідним показникам, які давали універмаги, зміна структури ринку, поява масового виробництва одних і тих самих товарів спричинила новий виток еволюції пасажів, щоправда в новій переосмисленій формі, адже існуючий вид вже не відповідав ні санітарним, ні пожежним, ні архітектурним вимогам. Нові концепції розвитку пасажів щоправда з'являлись лише в вигляді «паперової архітектури» на рині теоретичних моделей, адже більшість з ідей носили утопічний характер (рис.1.49). Потроху долаючи руйнації, викликані II світовою війною, в 1960-х роках приходить час посиленого аналізу і переосмислення XIX століття, визнання повного «банкруцтва» ідей зелених міст, ідеології всеохопної приватної власності, непередбаченої соціальної реструктуризації та пошуку нових підходів в міському плануванні. Пасажі починають сприймати як зовнішній «регульований» громадський простір, що повинен був набувати стратегічного значення в новітніх міських центрах [154]. Широкомасштабне застосування типових проектів, якими забудовувались цілі квартали міст, будівлі однакового вигляду, висоти, з однаковими проблемами та не доопрацюваннями – в таких просторах виникала необхідність появи громадських центрів, які б об'єднували типові квартали. В таких просторах із безпосередній зв'язком з середовищем, створювалася ілюзія всебічного розвитку, поєднувались торгові одиниці з адміністративними центрами, клубними установами. Дані візуальні осі між кварталами окрім великих громадських культурно-торгових центрів ще виконували функцію транспортних пересадочних вузлів, місць скупчення приватного та громадського транспорту, розведеного по різних рівнях. Форми реалізації таких просторів пропонувались різні:

- пасаж як внутрішній двір управлінських, офісних будівель, як операційний простір банківських, громадських будівель;
- як простір загального користування коридорного типу в будівлях або внутрішньо-дворовий простір між рядами лінійних будівель;
- як громадські території розміщені над транспортними магістралями чи під ними;
- як галереї, які об'єднують комплекси громадських комерційних будівель: кінотеатрів, театрів, стадіонів і пантеонів слави (мавзолеїв в соціалістичних державах);
- як бізнес вулиці, торгові вулиці, сполучні транзитні простори, створені виключно для пішоходів і закриті для руху автотранспорту, між групами магазинів, як структурний елемент нового типу торгових комплексів – торгово-розважальних центрів (ТРЦ).

В перших двох випадках, громадський простір пасажів виступає приватним простором осіб, які перебувають в даних будівлях. В даному випадку громадський простір є вузькоспеціалізований та інтегрований в структуру будівель. У всіх інших випадках громадська компонента домінує над всіма спорудами і як правило значно перевищує їх в розмірі. Галерея втрачає свою конкретну функцію і перетворюється в магістральний транзитний громадський простір в структурі міста. Таким чином можна говорити про реінтеграцію пасажів в архітектурно-просторову структуру міста як форму багаторівневих інтер'єризованих вуличних систем.

1.4 Загальні тенденції та особливості розвитку пасажів в різних містах.

В Європі перші пасажі з'явилися в Парижі: галерея де Бос (1788), пасажі Фейдо (1791) і Каір (1799), але особливого поширення даний тип будівель набув в перші роки XIX століття, коли пасажі почали будуватись в інших містах Франції, в містах Англії, Бельгії, Голландії, Німеччини, Італії, Туреччини, Росії, Австро-Угорщині (1867). На відміну від європейських, пасажі в більшості держав Східної Європи вперше з'явилися не в містах і були викликані не умовами міського життя, а специфікою провідних ярмарків країн, в зоні найбільшого зосередження торгівлі, де обмежень в розмірах торгових будівель не було, оскільки вони розміщувалися на великих відкритих майданчиках, проте був необхідний захист від негоди. Такі тенденції впливали з ідеї Східних ринків Стамбулу (рис.1.50) і переосмислювались в XIX ст. Часто ідея реалізовувалась в організації базарів, проте в контексті дослідження доцільніше зупинитись на торгових рядах ярмарків, як наближеного

прототипу пасажів, щоправда не інтегрованих в міську планувальну структуру. Торгові ряди були широко поширеними в Російській Імперії, домінуючій державі на той час в східних теренах (до уваги не беруться території пізніше включені до Австрійської Імперії, держави Прибалтики, Румунія, Туреччина). Вперше пасаж був застосований на Корінному ярмарку під Курськом біля монастиря Корінна пустинь, другого за значенням ярмарку Росії після Макарівського [100]. Проект був виконаний Дж. Кваренгі в 1783 році, а будівництво було закінчене в 1812 році. Пасаж зберігав торгове значення до 1878 року – дати переносу ярмарки до Курська. В основі планування пасажу лежала структура традиційного гостинного двору – замкнутого прямокутника, в якому три сторони складала пасажні лінії, а четверта, така, що виходила на головну торгову площу, представляла двоповерхові торгові ряди з відкритими галереями і будівлею біржі посередині. Інтерес представляє архітектурна побудова самого пасажу. Уздовж центральної лінії, що має однакові розміри по ширині і висоті (близько 6,5 м), групувалися два ряди невеликих осередків-лавок розміром 3х6 метрів. При цьому в зовнішній і внутрішній простір ярмарки пасажу мали глухі фасади і лише пізніше до зовнішньої сторони були прибудовані ряди лавок. Освітлення торгової лінії, як і самих лавок, здійснювалося вікнами, що розташовувалися в бічних стінах підвищеної центральної частини. На Корінному ярмарку Кваренгі вперше зробив спробу обмеженого включення пасажу в архітектурно-планувальну побудову гостинного двору, відвівши йому додаткову роль в загальній композиції і не порушуючи традиційних функціональних основ ярмаркової торгівлі. Ще грандіозніший проект гостинного двору-пасажу був створений Дж. Кваренгі для Макарівського ярмарку в 1799 році. Пасажна лінія протягнулася уздовж головного корпусу більш ніж на 850 метрів. У цьому проекті Кваренгі об'єднав прийоми побудови пасажу і торгових рядів, чим заклав принцип об'єднання пасажу з іншими типами і елементами торгових будівель, якщо в пасажах на Корінному ярмарку кам'яні фасади представляли глухі площини, то тут пасаж був поміщений з усіх боків рядами торгових лавок з відкритими галереями [53]. Також був розроблений прийом гнучкішого використання торгового простору між пасажем і галереєю: архітектор не ділив великі ізольовані лавки кам'яними стінами, а зберіг лише основні внутрішні опори, що дозволяло б купцям мати лавки різної площі, залежно від характеру і кількості товару. Важливою особливістю проекту була наявність трьох торгових поверхів, що безумовно відображало значення будівлі, як головного архітектурного акценту в панорамі низького волжського лівобережжя і Макарівського монастиря. Проте, у зв'язку із зміною джерела фінансування, ідеї

пасажу не дано було здійснитися. Проект 1804 року ввібрав в себе багато що від свого нереалізованого попередника. Головне місце в новому плані Макарівського ярмарку також відводилося пасажу довжиною 125 метрів, тут вже були передбачені не тільки торгові, але й складські, житлові і конторські приміщення [100]. В першій третині XIX століття пасажі стають дуже популярними в Європі. Новинки моди знайшли своє віддзеркалення в Російській Імперії у вигляді двох галерей в Москві і в Петербурзі, все це спричинила дуалістична модель політичного устрою Європи, так як на даний момент основними імперіями були Французька і Російська. Якщо в пасажах XVIII – початку XIX століття домінувала торгова утилітарна функція і це відображало ярмарковий характер торгівлі, яка продовжувалася 1-2 місяці, а в решту часу пасажі були порожні, то в міському середовищі важливою умовою стало їх об'єднання з різними громадськими закладами, кафетеріями. Пасажі були не тільки місцем торгівлі, але й місцем розваг. Так почав формуватися принцип багатофункціональності пасажів, до того ж в цей період з'являються перші в Парижі і Європі загалом міські торгові лінії (осі) пасажів Панорами (1824) і Жуфруа і Вердо (1835), загальна протяжність яких досягла 400 метрів, що за масштабами можна вже порівнювати з торговими рядами ярмарків [86]. Таке урбаністичне утворення дало новий поштовх в організації не тільки внутрішньо-квартального простору, але і об'єднання декількох кварталів єдиною торговою галереєю. Дані пасажі проходили через три квартали і навіть перетинали широкий бульвар Монмартр, що не було перешкодою для їх функціонування. Таким чином, в період класицизму разом з будівництвом пасажів почали зводитися й торгові ряди. В цей же час виявилася і тенденція їх розвитку, виражена в двох напрямках: ускладнення внутрішньої планувальної структури, при цьому особлива увага приділялася архітектурному оформленню інтер'єрів самих пасажів; об'єднання торгових ліній з приміщеннями культурно-розважального, адміністративного і житлового призначення, що істотно підвищило їх громадську значимість в структурі міста [84].

Пасажі кінця XVIII – середини XIX століття формують важливий етап в еволюції становлення і розвитку цього типу будівель, який активно почав використовуватись в період становлення ринкових відносин і світі (період дикого капіталізму в США). Новий період в концепції розвитку пасажів прийшов разом з промисловою революцією, що принесла в будівництво залізо і скло. Архітектори-новатори почали пристосовувати конструкції зі скла для створення великих, добре освітлених і в той же час цілком ергономічних інтер'єрів. У 1828 році Уорен і Баклін спроектували «Аркади», триповерхові торгові галереї в місті Провіденсе, штат Род-айленд. В міру

того як в середині XIX століття скляні простори збільшувалися в розмірах, архітектори все частіше оббудовували їх звичайними будівлями [153]. Розвиток транспорту сприяв інтеграції культур, Європа наново відкриває для себе схід, що не могло не позначитися і в архітектурі. Ідея східного базару, фактично праобраз сучасного пасажу, підштовхує архітекторів до ідеї критих торгових вулиць. При цьому враховуючи економічну складову в Європі з кінця XIX – початку XX століть активно починають використовувати існуючі будівлі для формування в них торгових пасажів, на таку реконструкцію в середньому припадало 3 з 5 нових пасажів, а в містах, де насичення такого типу споруд було досить значним – 7 з 8 [84].

Висновки до першого розділу:

1. Пасажі як торгово-громадський простір еволюціонували з середовищ і просторів, які виникали в містах від часу Античності до кінця XVIII ст.
2. Джерельну базу дисертаційної роботи за характером використаних матеріалів можна поділити на декілька груп: нормативно-правові документи; академічні теоретичні праці; науково-популярну літературу; архівні дані; періодичні видання та преса; матеріали збірок картографічних та іконографічних матеріалів; інтернет джерела та проектні матеріали з відтворення, реставрації та реконструкції пасажів.
3. Історичний розвиток пасажів можна умовно розбити на етапи: 1786-1810 роки – час виникнення пасажів і 1810-1823 роки – період формування пасажів як окремого архітектурного типу. Двома загальноєвропейськими особливостями всіх пасажів періоду виокремлення споруд як типологічної одиниці були форма загальної організації простору (незалежні одні від одних торгові одиниці розміщені двома паралельними рядами з транзитним відкритим чи перекритим, ще недостатньо освітленим громадським простором) та відносно невеликий за розмірами прохід, який розділяв дво- або триповерхові будинки з магазинами, сформованими в партерному рівні; 1823 – перша половина 1840-х років – формування загального вигляду та принципів функціонування пасажів. Характерними особливостями даного періоду були: утвердження історичного типу споруд та їх архітектурного образу; вихід будівництва пасажів за межі Парижу, Лондона та Брюсселю; застосування в структурі перекриття громадського молу відкритих металевих конструкцій; середина 1840-х – 1867 рік – структуралізація просторів у пасажах, їх зв'язок з іншими подібними комплексами, системна інтеграція простору пасажів у вуличну планувальну мережу міст, утворення систем пасажів, початок наукового вивчення пасажів як

нової типологічної одиниці; 1867-1900 роки – період використання пасажів для розбудови головних громадських просторів міст. Характерними особливостями цього часу є: співпадіння епохи з вікторіанською добою і вихід на авансцену ще донедавна провінційних міст, а не міст глобальних центрів; пошук нових образів міст, модернових міст новітнього часу; поява Гранд аркад – як вершини розвитку архітектурного типу споруд (галереї в Мілані, Неаполі, Римі, Брюсселі, Берліні, Турині, Марселі, Лідсі, Манчестері); 1900- початок 1920-х років – характерними особливостями пасажів даного часу є: зменшення розмірів, проте збільшення громадсько-доступних рівнів, видова зміна пасажів, пов'язана із використанням в будівництві залізобетону, що призводить до зміни конструкції даху, розміщенню вертикальних комунікацій, зміні техніки декорування стін галерей, типологічна спорідненість перших універмагів із торговими пасажами; середина 1920-х років-1940-ті роки – період поступової заміни пасажів на універмаги, основною причиною цього стала потреба в ефективнішому використанні ділянок в центрах міст, тому організація внутрішнього простору розвивалася шляхом збільшення висотності навколо невеликого багатосвітнього осердя та функціональний поділ середовища на відділи. Ключові аспекти розвитку пасажів даного етапу можна охарактеризувати так – розвиток типу практично повністю припинився, а тільки рухався по інерції і з часовим запізненням достатньо поширився в Латинській Америці; середина 1950-х років-1980-ті роки – період технологічного переобладнання пасажів, активні роботи з реконструкції структури пасажів з прив'язкою до потреб енергоефективності, мобільності населення та вирішення питань, пов'язаних з паркуванням; 1990-ті роки-дотепер – пасажі як складова чи компонент багатофункціональних центрів, розвиток історичних пасажів як монофункціональних центрів, громадських просторів не завжди торгового типу.

4. Загальними особливостями формування і розвитку пасажів були: еволюційні зміни пішохідних торгових вулиць та внутрішньо-квартальних транзитних просторів призвели до формування пасажів без сформованого покриття транзитного ядра. Розміщення пасажів на пряму залежало від інтенсивності вулиць, між якими ті розміщувались. Поява перекритих пасажів забезпечила кращий рівень комфорту і безпеки та спричинила насичення простору іншими громадськими об'єктами. Поява спеціально спроектованих пасажів призвела до створення складних громадсько-торгових комплексів (поява внутрішньо-пасажних площ, криволінійних галерей, більшої кількості входів, здебільшого

симетричної структури). Глобальна розбудова пасажів стала причиною того, що деякі пасажі максимально зблизились із торговими центрами (пасажі є одним із передвісників появи універмагів, композиційно сформованих навколо багаторівневого атриуму).

5. В кінці XIX ст. пасажі починають будуватись як новий символ міст – Мілана, Неаполя, Берліна і починають об'єднувати цілі квартали зі всіма існуючими чи новозбудованими будівлями (театр як частина пасажу в Неаполі – Галереї Умберто I).

Табл. 1.1 Хронологія та етапи розвитку пасажів

Класицизм, до 1840-х років	<p>1786-1810 роки</p> <p>I</p> <p>1810-1823 роки</p>	<p>Виникнення перших пасажів</p> <p><i>Пасаж Панорам, 1786, Париж</i> <i>Галерея де Бос, 1788, Париж</i> <i>Пасаж Панорам, 1800 Париж</i> <i>Берлінгтон аркада, 1819, Лондон</i> <i>Пасаж з'Опера, 1823 Париж</i></p>
	<p>1823 рік</p> <p>II</p> <p>1-ша половина 1840-х років</p>	<p>Час становлення і формування певного вигляду та загальних принципів функціонування пасажів</p> <p><i>Галерея Колоньєр, 1826, Париж</i> <i>Галерея Вієнн, 1826, Париж</i> <i>Галерея де Бримафіче, 1832, Мілан</i> <i>Галерея Орлофська, 1831, Париж</i> <i>Роял аркада, 1830, Лондон</i></p>
Історизм, 1840-ві - 1890-ті роки	<p>середина 1840-х</p> <p>III</p> <p>1867 рік.</p>	<p>Пасажі як один з головних громадських торгових центрів міста</p> <p><i>Пасаж Панорам, 1842, Париж</i> <i>Галерея Сент-Андре, 1847, Брюссель</i> <i>Пасаж Жюфре, 1847, Париж</i> <i>Пасаж Верде, 1847, Париж</i> <i>Сеймс б'азар, 1845, Гамбург</i></p>
	<p>1867</p> <p>IV</p> <p>1900</p>	<p>Гранд-пасажі, ера монументальності та гігантизму</p> <p><i>Галерея Вікторіо Емануеле II, 1867-1878, Мілан</i> <i>Галерея Умберто I, 1891, Неаполь</i> <i>Галерея Субальпіна, 1874, Турин</i> <i>Київська аркада, 1890, Київ</i> <i>Кaufhaus, 1873, Берлін</i></p>
Модерн, 1890-ті - 1910-ті роки	<p>1900-ті роки</p> <p>V</p> <p>поч. 1920-х років</p>	<p>Час утвердження стандарту класичного пасажу</p> <p><i>Каролі аркада, 1903, Лейпсиг</i> <i>Петровський пасаж, 1906, Москва</i> <i>Піккадлі аркада, 1909, Лондон</i> <i>Крестер пасаж, 1912, Дортмунд</i> <i>Мальцер пасаж, 1914, Лейпсиг</i></p>
	<p>Інтернаціональний стиль, з 1930-х років</p> <p>сер. 1920-х років</p> <p>VI</p> <p>1930-ті роки</p>	<p>Поступове згорання явища будівництва пасажів</p> <p><i>Галерея Колонна, 1922, Рим</i> <i>Галерея Вікторіо Емануеле III, 1929, Мессина</i> <i>Галерея дель Віньє, 1925, Мілан</i> <i>Аркада Принціпс, 1931, Лондон</i> <i>Марітська галерея, 1925, Лейпсиг</i></p>

Табл. 1.2 Пояснення значення ключових термінів

Назва поняття	Загальний вигляд	Роз'яснення
Пасаж	 <p>Пасаж Панорам, 1800 Пасаж Жуфруа, 1847 Пасаж Принців, 1860 Мелін пасаж, 1895 Джорке пасаж, 1930</p> <p>Петровський пасаж, 1906 Фруктовий пасаж, 1912 Пасаж Ганца, 1915 Люкерна пасаж, 1920</p>	<p>Означення притаманне для Франції, держав Бельгії, Канади, Німеччини, Англії та держав центрально-східної Європи. У Франції пасажі термінологічно структурно поділялися на: passage ouvert (себе «відкриті» пасажі – пасажі в яких громадський транзитний простір (мол) структурно не був перекритим певним видом склепіння і в дані комплекси були безперешкодно поєднані з міським середовищем (відсутність контролюваного входу); та passage couvert («закриті» пасажі – пасажі простір громадського ядра якого був обов'язково перекритим певним типом склепіння і вхід в такі пасажі вже не був вільним: в пристосованих внутрішньо квартирних просторах в яких обліганували пасажі він залишався вільним, а в спеціально побудованих пасажах вхід в пасаж регламентувався графіком роботи комплексу. В Англії пасажами називали виключно не перекриті внутрішньо квартирні чи між квартирні торгові провулки. Загалом в даному розумінні поняття пасажі могли існувати як перекритими склепінням, так і без нього, просто в облігованих внутрішньо квартирних просторах.</p>
Галерея	 <p>Галерея Кольбер, 1826 Галерея Вієн, 1826 Галерея Снкт-Уберг, 1847 Галерея Генуя, 1897</p>	<p>Вживається в Франції, Бельгії, Італії, Швейцарії, Німеччині, Іспанії, Австрії, Центрально-східній Європі і державах Латинської Америки переважно до архітектурно претензійних комплексів, формотворчих ансамблів, які були спеціально побудованими і виходять на важливі містобудівні комплекси, завжди мол таких галерей є перекритим</p>
Аркада	 <p>Берлінгтон аркада, 1819 Роял аркада, 1879 Аркада Графства, 1903 Аркада Пічтрі, 1916</p>	<p>Поняття поширене в Об'єднаному Королівстві і державах сателітах, переважно англійських (США, Канада, Австралія, ...). Аркада як громадський торгово-культурний простір завжди була перекрита певним типом склепіння. Виключення могли становити простори, які в силу своєї схожості до класичних аркад на побутовому рівні в розмові між мешканцями також називались аркадами, проте офіційного підтвердження назви не мали.</p>
Торговий двір	 <p>Торговий двір Сент-Андре, 1838 Пасаж Гаусмана, 1895</p>	<p>Термін поширений виключно в Франції і на франкомовних територіях Бельгії і Канади; структурно це суцільно-торговий простір з трьома і більше входами, з яскраво вираженою площею посередині і ширшою транзитного молу в декілька раз більшою від ширини пасажа, як правило такі торгові двори (переклад cour de commerce з французької) були не перекритими.</p>
Сітс	 <p>Сітс Бер'єр, 1837 Сітс Антверп, 1844</p>	<p>Терми поширені в Бельгії (переважно на теренах Валонії) та в прикордонних з Бельгією територіях Франції, проте назва ознакування пасажа site зустрічається і в Парижі (Cité Bergère /Passage Royal). Тут можлива комбінація типів просторів: відкритий тип, який безпосередньо надає простір торгових дворів, відмінно рисою якого є переважно видовжена форма і відсутність чітко окресленої площі в структурі; другий закритий тип – це простори, що нагадують класичні пасажі чи галереї, проте є значно ширшими за них.</p>
Халле, Хоф	 <p>Зун-хоф, 1870 Кьонінгін Августа Халле, 1862 Парізер хоф, 1893</p>	<p>Визначення, яке поширене виключно в Німеччині, зазвичай будівля зі склепінчастим перекриттям, проте зустрічаються і інші типи покриттів; даний тип будівель є завжди з покриттям громадської зони і зачасти це спеціально зведена споруда.</p> <p>Поняття поширене у центрально-північній Європі (особливо у Гамбурзі), перекриті галереї з розвиненою центральною площею, навколо якої вибудовується вся композиційно-просторова структура комплексу.</p>
Базар	 <p>Сіллеме базар, 1842-1845 Харіш базар, 1878</p>	<p>Значення поширене на германомовних теренах – Німеччині, Швейцарії, Австрії, Ліхтенштейні, а також на теренах Туреччини, Угорщини і Румунії (в останніх двох це поодинокі випадки). В таких ансамблях громадська галерея (або мол) як правило є не перекритими (~80%).</p>
Маркет	 <p>Смітфілд Маркет, 1868 Лідінхал Маркет, 1881</p>	<p>Англійський відповідник терміну базар.</p>

Табл. 1.3 Характеристика пасажів в європейських містах

Назва	Місце розташ.	Рік побуд.	Архітектор	Розміри	Стильові вирішення	Розташування в структурі міста	Тип розпланування	Функціональне зонування	Навігність покриття	Кількість рівнів	Декоративне оздоблення	Збереженість	Технічний стан	Перебудови	Сучасне використання	Примітки
Пасаж Шадель (Passage de Choiseul)	Париж	1829	Антуан Таверньєр	довжин а 190м.	класицизм	вул. Санг-Августин – вул. Петіт Шамп	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Класицистичні обрамлення вікон, міжповерхові тяги	80-90 %	добрий	1970ті роки	Торговий пасаж	Автентичний портик
Галерея Кольєр (Galerie Colbert)	Париж	1826			класицизм	вул. Петіт Шамп	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в третьому рівні	три	Високо розвинений класицизм	90-95 %	відмінний	1859; 1985	Приміщення національної бібліотеки	Кругла площа перекига куполом
Галерея Вівьєн (Galerie Vivienne)	Париж	1826	Франсуа Жан Делапуа	Д.176 м Ш. 3 м.	класицизм	Петіт Шампе,4 – Де Ла Банк, 5-7 – вул. Вівьєн, 6	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в третьому рівні	три	Помпейський неокласицизм	90-95 %	відмінний	1960	Торгова галерея	Пам'ятка історії від 7 липня 1974 р.
Пасаж Принців (Passage des Princess)	Париж	1860	А. Георгель А. Мровек		класицизм, пряме відтвор.	Ігалієн Бульвар,5 - Вул. де Ршельє,97	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в другому рівні	один - два	Класицизм з послідовним з стилістичного постмодерну	50-55 %	відмінний	1985	Торговий пасаж	Ост. пасаж побудований в Парижі в XIX ст..
Пасаж Панорам (Passage des Panoramas)	Париж	1800	Жан-Луї Віктор Грісарт		класицизм	Бульвари Монмартр 1 Сент-Марка	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Високо розвинений класицизм	80-90 %	відмінний	1834; 1980ті роки	Торговий пасаж	Пам'ятка історії від 7 липня 1974 р.
Пасаж Жюфруа (Passage Jouffroy)	Париж	1847	Ромен де Бурже Франсуа Дестальєр		класицизм	Бульвар Монмартр – вул. де ла Гранж - Батльєр	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один; на другому – готель	Пізній пішшо декорований класицизм	85-95 %	відмінний	Кін 1890-х; 1987	Торговий пасаж	Музей Гравін
Пасаж Верло (Passage Verdoeur)	Париж	1847			класицизм	Вул. Гранд Батльєр – Фабур Монмартр	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Пізній пішшо декорований неокласицизм	90-95 %	відмінний	1950ті роки кін 1980-х	Торговий пасаж	3 1901 року тут де магазин фото
Пасаж Браді (Passage Brady)	Париж	1828			класицизм	Вул. Фабур Сен – Дені – вул. Ф. Санг Мартін	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Класицистичне обрамлення вікон	55-70 %	добрий	1852; кін. 1980-х рр.	Торговий пасаж	Пам'ятка історії від 7 березня 2002
Пасаж Прадо (Passage du Prado)	Париж	1785			класицизм	Бульвар Сен-Дені,16 – вул. Фабур Сен-Дені	лінійне з круглою площею на осі	за реалізацією товару	Так в другому рівні	два	Класицистичне обрамлення вікон, конструкт. даху	70-75 %	добрий	1830; поч. 1980-х рр.	Торговий пасаж	
Пасаж Понсо (Passage du Ponceau)	Париж	1826		Д. 92 м. Ш. 2,5м	класицизм	Вул. Сен-Дені, 212 - бульвар Севастополь, 119	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Класицистичне обрамлення вікон, міжповерх. тяги	55-65 %	задов.	1854; поч. 1990-х рр.	Торговий пасаж	
Пасаж Каір (Passage du Caire)	Париж	1798		Д.370м. Ш. 2,7м	класицизм	Вул. Каір – вул. Сен-Дені – вул. Александрійська	лінійне, пряме	поверхове	Так в другому рівні	два	Класицистичне обрамлення вікон, міжповерх. тяги	75-80 %	добрий	1840; кін. 1980-х рр.	Торговий пасаж	Найдовший пасаж Парижу
Галерея Бен Аїд (Galerie Ben Aïad)	Париж	1828	Хуберт Рохальт де Флері	Д.175м	класицизм	Вул. Монмартр – вул. Монторгьєл	лінійне, пряме		ні, проте був на 2 рівні	Колн була галерея 1	Пізній класицизм	70-75 %	добрий	1899 рік зруйнов.	Міський прохід	
Пасаж Гран Серф (Passage du Grand Serf)	Париж	1825		Ш. 3,5м В. 8м.	класицизм	Вул. Сен-Дені,145 – вул. Дессобє,10	лінійне, пряме	поверхове	Так в третьому рівні	три	Пізній класицизм	85-90 %	відмінний	поч. 1990-х	Торговий пасаж	
Пасаж Бур-л'Аббе (Passage du Bourg-l'Abbe)	Париж	1828	Огюст Люссон		класицизм	Вул. Сен-Дені – вул. Палеєстро	лінійне, пряме із заломом	поверхове	Так в другому рівні	два	Класицистичне обрамлення вікон, міжповерх. тяги	80-85 %	відмінний	1854; поч. 1990-х рр.; 2007	Торговий пасаж	

Пасаж П'юте (Passage Puitsaux)	Париж	1839			класицизм	Верх вул. Тропает	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Класицистичне оформлення вікон	70-80 %	відмінний	1930–ті рр.; поч. 1990-х рр.	Торговий пасаж	
Галерея Мадлен (Galerie de la Madeleine)	Париж	1845			класицизм	Вул. Босі д'Англа,30 – пл. де ла Мадлен,9	прямолінійне	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Пізній класицизм	85-95 %	відмінний	1930–ті рр.; поч. 1980-х рр.; кін. 1990-х рр.	Торгова галерея	Реклама на агентичних табличках
Пасаж Сіте Бер'єр (Cité Bergey Passage)	Париж	1837			класицизм, модерн	Вул. Боссі д'Англас,24 – вул. Ровад,2	лінійне, праме із заломом	за реалізацією товару	Ні	один	Мало декоративним бленмайєр	80-85 %	відмінний	Поч. 1900-х 1991	Торговий пасаж	Один з найбільших пасажів міста
Галерея Веро-Дола (Galerie Véro-Dodat)	Париж	1826			класицизм	вхід з вулиці Жан-Жак Руссо	прямолінійне	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Неокласицистичний декор	95 %	відмінний	1915; 1997	Торгова галерея	В галерії розміщені автентичні панно
Торговий двір Сент-Андре (Cour du Commerce Saint-andre)	Париж	1735		Д. 80м. Ш. 6 м.	ренесанс, класицизм, модерн	Бульвар Сент-Жермен	складний, послуге багато елементів	за реалізацією товару	Ні	один	Полі декоративний простір	90-95 %	добрий	Приблизно: 1815; 1890-ті; 1950-ті; поч. 2000-х.	Торговий пасаж	Винайнясно глянцітину і розміщене найстарше кафе Прокоп
Пасаж марш Сен Мартін (Passage du marché Saint Martin)	Париж	1879		Д. 70м. Ш.3,6м.	класицизм, модерн	Вул. Бошардон – вул. Фаубург Сант Мартін	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Полі декоративний простір	70-80 %	добрий	1962; 1999	Торговий пасаж	
Пасаж д'Аржі (Passage de l'Argue)	Ліон	1825			класицизм	Пл. Республіки, 40 – вул.Едуард Херріот – вул. Брестська,43	складний, послуге багато елементів	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Класицистичне оформлення вікон, маківка, тяги	85-90 %	добрий	1902; 1942; 1996	Торговий пасаж	Найфешенебівший пасаж міста
Пасаж Тиффат (passage Thiffaut)	Ліон	1827		Площа 200 м ²	класицизм, модерн, функціоналізм	Вул. Рене Лейнад	лінійне, праме з пересадками рівня	за реалізацією товару	Ні	два	Обрамлення вікон, карниз, тяги	65-80 %	добрий	Поч. XX ст.; 1997-2001	Торговий пасаж	
Пасаж Помпеає (Passage Pommeaue)	Нант	1840		Д.134м. Ш.8,5м.	класицизм	Вул. де ла Фосс – вул. Жан-Жака Руссо	складний, послуге багато елементів	поверхове	Так в 4 рівні	три	Пізній пишно декоративний неокласицизм	90-95 %	відмінний	1929; 1943; 1976; 2000	Торговий пасаж	Найбільший перепад висот в пасажах Франції
Галерея Бордо (Galerie Bordelaise)	Бордо	1833-1834			класицизм	Вул. Св. Катерини – вул. Тутелл	лінійне, праме	поверхове	Так в третьому рівні	два	Пізній пишно декоративний неокласицизм	80-85 %	добрий	1928; 2004	Торгова галерея	Пам'ятка історії від 29 жовтня 2005
Пасаж Сартет (Passage Sarget)	Бордо	1833			класицизм	Площа Шапеле	лінійне, праме	поверхове	Так в другому рівні	два	Пізній пишно декоративний неокласицизм	85-90 %	відмінний	1878; поч. 1950-х.; сер. 1990-х	Торговий пасаж	
Пасаж Ден Гааг (Passage Den Haag)	Гаага	1885		Площа 1750 м ²	класицизм, історизм	Вул. Кеттінгстраат – вул. Балюрк	складний, послуге багато елементів	поверхове	Так в 4 рівні	три	Пізній пишно декоративний неокласицизм	90-95 %	відмінний	1929; 1996; 2007	Торговий пасаж	Найстарший пасаж Голландії
Пасаж Роттердам (Passage Rotterdam)	Роттердам	1879			класицизм	Вул. Коолвєст – вул. Корте Хоогстраат	лінійне, праме	поверхове	Так в 4 рівні	три+0,5	Пізній пишно декоративний неокласицизм	15-25%	зруйнов.	1905; 1940 (рік руйнації)	Торгова аркада	Басей в докільному поверсі, що див з 1905 р.
Галерея Роял Санкт-Уберт (Galerie Royales St.-Hubert)	Брюссель	1847		Д.213м. Ш.8,5м.	класицизм, історизм	Вул. Грасмаркет Монгар – вул. Хербєс Потатєрес	складний, послуге багато елементів	поверхове	Так в третьому рівні	три	Пізній пишно декоративний історизм	80-85 %	відмінний	1951; 1965; 1989	Торгова галерея	Складається з 3 галерей з монументними назвами

Пасаж Норд (Passage du Nord)	Броссель	1882	Х. Рік	Д. 70 м. Ш. 6 м.	історизм, модерн	Вул. Нев - бульвар Адольфа Макса	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в 4 рівні	один	Пишнідекоров стилі кінця XIX ст.	80-90 %	вдмінний	Повенний період: 2001	Торговий пасаж	32 статуї розміщені на внутр. фасаді
Галерея Бортьєр (Galerie Bortier)	Броссель	1848	Жан-Пєр Клуєнєр	—	класицизм, історизм	Вул. Монт ле Арте - площа Гранд Пласе	лінійне, радіальне, складне	за реалізацією товару	Так в другому рівні	один	Неоромантичний пізній класицистичний декор	70-80 %	вдмінний	?; кін. 1960х кін. 1980-х.	Торгова галерея	Циркулярна кривизна головної галереї
Пасаж Лцерна (Laterna Passage)	Прага	1920	—	—	Модерн (ар нуво)	Вул. Водська - вул. Степанаська - пл. Венкєслас	складний, послунє багатов елементів	поверхове	Так в другому рівні	два	Неокласицичний декор початку XX ст.	85-90 %	вдмінний	1982	Торговий пасаж	Унікальна композиція і розташування скульптури
Палац Ферєшель (Palais Ferstel)	Відень	1856-1860	—	—	класицизм, історизм	Вул. Фреєнг, 2 - вул. Герренгає, 14	лінійне, пряме, складне	за реалізацією товару	Так в першому рівні	один	Класичний декор кін. XIX ст.	75-85 %	добрий	Поч. 1950-х 1980-ті рр.	Торговий пасаж	Колішній палац і австр-угор. банк
Паризька Аркада (Pariški ulaz)	Буда - пєшт	1893	Гєнріх Шумал	В. 50 м.	історизм, модерн	Вул. Ферєнєк, 14	лінійне, пряме, складне	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	два	Неокласицичний декор початку XX ст.	90 %	вдмінний	1913; 1948; 1990; 2005	Торговий пасаж	Візантійські впливи
Пасаж Вїлларосє (Passage Villacroze)	Бухарєст	Кін. XIX ст.	Хав'єр Вїлларосє	—	класицизм, історизм	Вул. Клеєа Вїкторїє	лінійне, ширкульє, складне	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Неокласицичний декор початку XX ст.	65-80 %	задов.	Кін. 1980-х.	Торговий пасаж	Пасаж як продовження вул., ширкульє, лєва галерея
Пасаж Сїєєк (Sisek Pasari)	Стамбул	1870	Клензі Занно	—	класицизм, історизм	Вул. Ієкїєлал Калдєє	лінійне, пряме, складне	за реалізацією товару	Так в 4 рівні	один	Класичний декор кін. XX ст.	80-85 %	добрий	1908; 1917; 1940-; 80 ті.	Торговий пасаж	Найбільше ресторанив
Кайєргалєрєя (Kaisergalerie)	Бєрлін	1873	Вальєр Кулман Адольф Хєйдєн	Д. 130м. Ш. 7.9м. В. 13.5м	ренєсанє	Вул. Фїрдрїха - кул. вул. Бєхрєн	складний, послунє багатов елементів	поверхове	Так в третьому рівні	три	Ренєсансний і класицистичний декор кін. XIX ст.	5-10 %	зруйнов.	1930-1931; 1943	Торговий пасаж	Найбільший пасаж Німєччини
Лєванє-Хаус (Levante-Haus)	Гамбурґ	1911-1913	Франіс Бах	—	Модерн (торєнд - стил)	Вул. Мьєнкєбєргєр	складний, послунє багатов елементів	поверхове	Так в третьому рівні	два	Неокласицичний декор початку XX ст.	75-85 %	вдмінний	Кін. 1940-х; Кін. 1980-х;	Торговий пасаж	Некласична скульптура тварин
Мадлєр пасаж (Madler Passage)	Лєйпциґ	1912-1914	Тєодєр Кьєссєр	Д. 140м. Ш. 5-7м. В. 13 м.	класицизм, історизм, модерн	Вул. Грїмїмїєн Штєбє - вул. Нєумарєт	складний, послунє багатов елементів	поверхове	Так в третьому рівні	два	Академічний декор початку XX ст.	90-95 %	вдмінний	1970; 1997	Торговий пасаж	Потрєб Аєвєрбаха
КрїєтєрПасаж (Krieger Passage)	Дорт - мунд	1912	—	—	класицизм, історизм, модерн	Вул. Вєстєнєкєлєвєт, 9	лінійне, пряме	поверхове	Так в другому рівні	два	Неокласицичний декор початку XX ст.	80-90 %	вдмінний	1946; 2005	Торговий пасаж	Тут розмїщ. найдавнїша кїнєграрїє мїєта
Аркада Пїкєддїл (Piccadilly Arcade)	Лондон	1909	Трєйл Дєлєл	—	гранд сєвєрдїєн, модерн	Пїкєддїл - вул. Дєрмїн	лінійне, пряме, складне	за реалізацією товару	Так в першому рівні	один	Академічний декор початку XX ст.	75-90 %	вдмінний	1960-ті рр.; 1993	Торгова аркада	Галєрєя, якє випєрєдїла свїй час
Аркада Прїнєєв (The Princess Arcade)	Лондон	1931	Борєтх	—	історизм, модерн	Вул. Дєрмїн	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	два	Вдїний академічний декор початку XX ст.	75-80 %	вдмінний	1936; 1983	Торгова аркада	—
Бєрлїнгтон Аркада (Burlington Arcade)	Лондон	1819	Сємєєл Вєр	—	класицизм, історизм, модерн	Вул. Бонд - Пїкєддїл	лінійне, пряме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	два	Вїкторїєнськїй декор вїк. на брїгтанськїй мєлєр	80-90 %	вдмінний	Кін. 1940-х; кін. 1990-х.	Торгова аркада	Перша торгєвє аркада Лондонє
Лїднєл Мєрєт (Leadenhall Market)	Лондон	1881	Сєр Хорєє Дїкєнє	—	історизм, модерн	Вул. Грєєнєчєр	складний, послунє багатов елементів	поверхове	Так в третьому рівні	два	Класицистичний помпєєєськїй італїєськїй декор	80-95 %	вдмінний	1927; 1948; 1969; 1991	Торговий комплекс галєрєї і площ.	Прототїп торгєвїх унївєрмєгїв
Гранд Аркада (GrandArcade)	Лїє	1898	Смїт і Гвїдєл	—	модерн	Вул. Брїгїтїє - вул. Вїкар Лєїн	лінійне, пряме, складне	за реалізацією товару	Так в 2 рівні	один	Дєкор мїєкє вїдєстїний	80-90 %	вдмінний	1920; 1970; 2000	Торгова аркада	Авгєрськїй гєдїннїк

Торгове Аркада (Thornton's Arcade)	Лідс	1878	Джордж Сміт	—	вікторіан - ский стиль	Вул. Хедров – вул. Ланде Лейн	лінійне, праме, складне	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Типовий британський декор із скляними мотивами	75-85 %	вдмінний	1919; 1950-ті рр.; 1993	Торгова аркада	Перша аркада міста
Аркада Королеви (Queens Arcade)	Лідс	1889	Архітект. Проктор, Едвард, Едвард, Кларк	—	вікторіан - ский стиль, модерні	Двір Роуз – двір Кровн	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	два	Декор відсутній, основний акцент антен - тична столірка	70-75 %	вдмінний	1895; 1940-ві рр.; 1993	Торгова аркада	Відкрита на честь золотого ювілею королеви Вікторії
Аркада Графства (County Arcade)	Лідс	1903	Франк Магчам	—	історизм, модерн, східний стиль	Вул. Королева Вікторія – вул. Король Едвард (територія Вайт Хаус Ярд)	лінійне, праме, складне	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Типовий декор із вкрапленнями східних мотивів	80-90 %	вдмінний	1950-ті рр.; 1990-ті рр.	Торгова аркада	Найновіша з історичних аркад міста
Роял Вікторія Аркада (Royal Arcade Victoria)	Норвіч	1899	Джордж Скіпер	Д,75,3м	юргенд - стиль	Вул. Гентлеман Волк – вул. Вайт Лаен	лінійне, праме, складне	поверхове	Так в третьому рівні	два	Органічні несучі тяги покривлять нека немічні деталі	85-90 %	вдмінний	1950-ті рр.; кін 1980-х.; поч. 1990-х.	Торгова аркада	Головний фасад аркади нагадує старий віденський вокзал
Галерея Вікторіо Емануеле II (Galleria Umberto I (Galleria Umberto II))	Мілан	1867-1878	Джузеппе Менгоні	—	класицизм	П'яша дел Дуомо – П'яша дел ла Скала	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в четвертому рівні	три	Класичний монументальний італійський декор	95-100 %	вдмінний	1925; 1951; 1990-ті рр.	Торгова галерея	Найдоржчий пасаж Європи
Галерея Умберто I (Galleria Umberto)	Неаполь	1887-1891	Емануеле Рокко	—	повторне відражен ня (історі несане)	Вул. Толело (віа Рома)	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в шостому рівні	п'ять	Класичний монументальний італійський декор	95-100 %	вдмінний	1947; сер 1980-х рр.; кін. 1990-х.	Торгова галерея	Одна з найпомпезніших галерей Європи
Галерея Генуя (Gallerie de Genova)	Генуя	Кін XIX ст.	—	—	реканс, класицизм	Вул. Віа Денте – вул. Віа ді Порта Сопрана	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	один	Класичний італійський декор	90-95 %	вдмінний	Сер. 1950-х сер. 1990-х.	Торгова галерея	Шир. торгов. простір відме жов.фасадими
ГУМ (колишні Верхні торгові ряди)	Москва	1889-1894	А. Н. Помаранч	Ш 6,5м	класицизм, історизм	Вул. Гвінка – вул.Никольська Червона площа – проєзд Дрантя	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в четвертому рівні	три	Класичний монументальний імперіалістський декор	75-85 %	вдмінний	1917; 1953; 1996	Торговий комплекс	Найбільший і найдоржчий пасаж в Росії
Петровський пасаж	Москва	1906	С.М. Калугін, В.Фрейденберг	—	класицизм, історизм	Петрівка – вул. Неглініста	складний, послідує багато елементів	поверхове	Так в третьому рівні	три	Класичний монументальний імперіалістський декор	80-85 %	вдмінний	1918; 1921; 1930; 1985; 1999	Торговий пасаж	Тут розміщ. аукціонний зал з п'єси «12 стільців»
Пасаж Універмаг	Санкт-Петербург	1846-1848	Р. А. Желязнич	Площа 500 м².	класицизм	Невський проспект, 48	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	два	Класицистичне оформлення вконт. між по - верхови тяги	90-95 %	вдмінний	1899-1901; 1920-1922; 1934; 1941-1947; 1961; 1992; 2007	Торгова галерея	Перший пасаж в Росії та перше місце, де діяв іноземний банк

Розділ 2.

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАСАЖІВ МІСТА ЛЬВОВА.

2.1 Загальнонаукові і прикладні методи дослідження пасажів як функціональних та архітектурних об'єктів міського центру.

Кожне дослідження складається із ряду стратегічних питань, чи певних наукових проблем, розв'язання яких має певний причинно-наслідковий зв'язок:

1. дослідження, що розглядають проблему у руслі формування фундаментальних основ теорії архітектури і містобудування – це системні дослідження та переосмислення просторів міста.
2. дослідження з історії урбанізаційних процесів та містобудівних перетворень в структурі міста – наступний рівень на якому розглядаються процеси безпосередньо пов'язані з рядом об'єктів, ансамблів, кварталів й вулиць, саме на цьому етапі зазначаються фактори, що вплинули на дані процеси (причина виникнення пасажів, їх вплив на міську планувальну структуру).
3. дослідження проблем загального стану та реабілітації архітектурного середовища (оцінка стану збереження середовища локалізації пасажів та зазначення необхідних дій щодо його переосмислення).
4. дослідження проблем збереження та охорони історичних архітектурних об'єктів (в даному випадку групи будинків, що створювали простір пасажу).
5. дослідження проблемних аспектів реставрації, реконструкції чи відтворення пасажів та можливості закладення нових в умовах історично-сформованих районів центру міста.

Територія та забудова історичних центрів міст сьогодні дуже цікавить інвесторів, що можна спостерігати у щорічному збільшенні містобудівних трансформацій середовища та локального вкраплення нових будівель, пристосування партерних поверхів існуючих будинків під торгівлі чи комерційні приміщення. Це значить, що існує певна затребуваність у розробленні нових чи виявленні та застосуванні вже існуючих методів і принципів реконструкції цінної забудови в межах історично-сформованого простору центрів. Основним аспектом розвитку міського середовища є утвердження чітких вимог і обмежень, встановлених для реконструкції та будівництва нових будівель, які б не порушували просторової композиції кварталу та органічно доповнювали існуючу забудову. Дотримання пам'ятко-охоронного законодавства і проведення фахових обговорень в професійному середовищі та з громадським активом міста сприятиме еволюційному розвитку об'єктів в

історичному центрі міста. Будь-які процеси пов'язані з трансформацією середовища пасажів повинні опиратись на затверджений історико-архітектурний опорний план з проектом комплексних охоронних зон, плани зонування територій з їх функціональним поділом та детальні плани територій.

2.2 Традиційні архітектурні методи та методика.

Методологія – це вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності, що має чотирирівневу структуру [76]. Розрізняють: фундаментальні, загальнонаукові, конкретнонаукові методи, що застосовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження. Історичний, термінологічний, функціональний, системний, пізнавальний методи формують загальнонаукові методи досліджень (таб.2.1).

Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та розбіжностей. Дослідження умов виникнення пасажів, як еволюції середовища середньовічних торгових вулиць та східних базарів, їх взаємозв'язок з міською планувальною структурою та історичними подіями дає змогу зрозуміти певні особливості планувальної структури пасажів, типу організації торгівлі, наявності допоміжних функцій.

Термінологічний метод передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Метод термінологічного аналізу дає змогу прослідкувати видозміни термінів і назв пасажів як об'єктів на різних територіях і зрозуміти спільні і відмінні якості. Аналіз поняття «пасаж» вказав 24 відмінності в термінах в залежності від мови та території, проте спільні особливості і наповнення змістом цих термінів вказують на те, що мова йде про один тип будівель. Інша специфіка термінологічного аналізу вказує на те, що незалежно від локації назва пасажів залежать від семи факторів: географічної або суспільно-політичної назви місця; назви міської ділянки, вулиці чи площі; назви будівлі на яку спрямована основна вісь пасажу чи зі сторони якої розміщений один з входів; назви будівлі чи ансамблю споруд, які стояли на місці існуючого пасажу раніше або специфіки використання місця; імені визначної історичної особи чи імені власника або будівничого певного пасажу; назви присвяченої історичній події.

Функціональний метод базується на означенні функції об'єкту, її еволюції, яка тягне за собою зміну планувальної структури об'єкту, отже зв'язок планувальна

структура – функція можна вважати прямим, взаємопов'язаним і взаємодоповнюючим. Системно функція в цій зв'язці є головною, але до початку XIX століття ця ієрархія була протилежно направленою: до існуючої планувальної структури допасовувалась і змінювалась за потребою функція. Зміну такого вектора спричинив принцип проектування «зсередини-назовні», основа якого полягала у грамотному планувальному функціонально-просторовому творенні будівлі, вже потім виявленню певних акцентів і домінантів в об'ємно-композиційній структурі фасаду. Така зміна напряму пов'язана з впровадженням каркасної схеми будівництва, виходячи з цього можна зазначити, що тотальна більшість «класичних» пасажів з накриттям транзитного простору побудована за каркасною схемою (в залежності від обставин це могла бути схема з повним чи неповним каркасом) на яку передавались зусилля і навантаження від покриття над транзитним громадським простором.

Потреба застосування системного підходу полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (кварталів, ансамблів, архітектурних комплексів), вивченні їх як єдиного цілого разом із впливом існуючого архітектурно-просторового середовища на нього. Дослідження пасажів доцільно провести починаючи від найпростіших складових простору – будівля як складова ансамблю, крамниця як складова пасажу. Виокремлення підсистем – результатів взаємодії різних функцій в будівлі допоможе визначити просторово-функціональну структуру пасажу. Наявність внутрішньої структури зв'язків між основними компонентами пасажів, торговими одиницями, формує планувально-композиційну схему пасажів. Взаємозв'язок планувально-композиційної схеми та просторово-функціональної структури є ознакою утворення системних зв'язків між складовими комплексу (утворення пасажів). Якщо в середовищі міста виникають певні осьові зв'язки між пасажами чи пасажем і простором вулиці можна говорити про утворення зовнішніх споріднених систем (безпосередній зв'язок пасажу із структурою міських вулиць, спільна осьова направленість вуличної мережі із внутрішньо кварталним простором і віссю пасажу).

Інформетрія вивчає математичні, статистичні моделі та їхнє використання для кількісного аналізу структури і особливостей наукової інформації, закономірностей процесів наукової комунікації, включаючи виявлення самих цих закономірностей [76]. Характерною особливістю інформетрії є здобуття наукового знання безпосередньо з інформації, яка закладена у вже наявних моделях, комплексах за допомогою системного аналізу цих об'єктів. В дослідженні було проаналізовано

загальні параметри транзитного простору пасажів. Відношення ширини – висоти – довжини в пасажах незалежно від місця і часу їх побудови є відносно сталою величиною, в якій Δ відхилення складає лише 11% і можна стверджувати, що відношення ширини до висоти і висоти до ширини в залежності від побудови пасажу є наближене до діапазону від 1/1,4 до 1/2,5, що наближено до значень золотого (1,61) та срібного (2,41) січень).

Традиційні методи дослідження, що використовувалися у вивченні пасажів в історичному центрі міста (на прикладі Львова) базувались на аналізі наукової літератури та архівних матеріалів, опрацюванні періодики та різночасових описів, а також електронних джерел інформації, структуруванні зібраної інформації та її доповненні даними виявленими при натурних обстеженнях.

Методика опрацювання наукової літератури.

Значний внесок у розробку методики архітектурно-містобудівних досліджень зробили Є. Водзинський, В. Вечерський, Л. Прибега, Б. Колосок. Враховуючи існування великої кількості наукових праць пов'язаних з процесами ревіталізації та регенерації історичних кварталів міст, а також робіт присвячених новим тенденціям забудови та відтворення міських просторів, в межах даного дослідження проводився аналіз наукової літератури трьох спрямувань:

- реконструкція та реставрація кварталів історичної забудови, сюди також входить відтворення зруйнованих і zdegradovanih кварталів в межах яких розміщувались пасажі із опрацюванням можливості відтворення історично закладених функцій;
- аналіз сучасних тенденцій щодо збереження історично притаманних функцій в процесі забудови чи реконструкції застарілих та значно перебудованих внутрішньо-квартальних просторів із збереженням частини історично значущої забудови та вкрапленнями сучасної в місцях, де відтворення втрачених будівель видається дискусійним.
- оцінка процесів становлення, реконструкції і облаштування нових торгових пасажів у внутрішньо-квартальних просторах історичного центру міст, а також засадничі методи їх реконструкції.

Житлова архітектура є невід'ємним елементом будь-якого міста, тому без неї не можна розглядати громадську складову функціоналу кварталів. Навколо кварталів житлової забудови чи у внутрішньо-квартальних просторах розміщених між активними транспортно-пішохідними артеріями міста часто утворювались транзитні громадські простори, що дублювали переповнені людьми пішохідні простори вулиць

чи безпосередньо виходили на них. Утворені комунікаційні простори починали ставати певними вузловими точками притягання мешканців, простір наповнювався громадським функціоналом (еволюційний шлях поступової комерціалізації середовища), що з часом перетворювався в торговий пасаж. Такі процеси були притаманними для більшості великих європейських міст, не виключенням стали і великі міста на території сучасної України, такі як: Львів, Одеса, Київ, Харків, Чернівці, Івано-Франківськ, Кропивницький, Тернопіль, Дніпро, Ужгород, Мукачево.

Велике значення для поступу методики дослідження історичного міста у 1930-х роках мала праця Януша Вітвіцького з макетною реконструкцією середньовічного Львова [80]. Робота дала змогу побачити планувально-просторову структуру середмістя давнього Львова та оцінити процеси містобудівних перетворень в XVIII-XIX століттях. Таким чином до Другої світової війни було сформовано погляди на необхідність збереження містобудівних ансамблів і усвідомлено потребу законодавчого врегулювання цього питання. Пластична панорама давнього Львова підтверджує гіпотезу впливу активної торгової осі серед ринкових вулиць Пасамонічої та «Багатих Крамів» на формування пасажу Андреоллі з напрямом поширення в сторону Єзуїтської хвіртки [81]. В подальших містобудівних трансформаціях пасаж Андреоллі стає проміжною ланкою між площею Ринок та новозакладеним бульварним кільцем на яке поступово переміщається вся сфера послуг. У повоєнний час в Україні значно розширилося коло дослідників містобудівної спадщини та поступово сформувалася власна правова база для збереження пам'яток архітектури, проте відбудова пошкоджених міських ділянок, як правило, відбувалась не завжди зі збереженням традиційного характеру середовища. Одним з найдосконаліших в Європі щодо охорони та регенерації містобудівних пам'яток є закон «Луї Малро» у Франції, № 62-903 від 1962 року, що мав на меті зберегти від деградації і знищення старі частини міст, зберегти притаманний функціонал при цьому надати нових вартостей, активізувати їх заселення та наповнити значним переліком громадських послуг. Виконання закону передбачало можливість юридичного виділення «зон охорони», в яких проводяться спеціальні комплексні дослідження та реставраційні роботи.

Головним завданням історико-бібліографічних і архівних вишукувань було виявлення в фондах архівів та бібліотек документів з інформацією розвитку планувальної мережі міста, детальних планів кварталів, їх забудови та формування торгових пасажів.

Віднайдені в архівах, бібліотеках, книгосховищах історичні плани, описи вулиць та будівель, будинкові книги з кресленнями, фотографіями та іншими супровідними матеріалами зібраними з періодичних видань формували історичну довідку, матеріали якої використано при аналізі історичних трансформацій планувальної структури міста та її вплив на появу пасажів, особливості їх локалізації та функціоналу. З огляду на руйнування спричинені в ході I та II світових воєн та інтенсивні процеси будівництва у післявоєнний період та сьогодні, опрацювання архівних матеріалів є одним із найбільш важливих етапів дослідження.

Збережені в архівах дані можна розділити на картографічні матеріали та схеми міст, іконографічні матеріали та описові матеріали. Найважливішими установами для проведення даного дослідження стали: Центральний державний історичний архів України в місті Львові, Державний архів Львівської області, Центр міської історії центрально-східної Європи, львівська періодика до 1945 року, технічні збірники, візуальна історія, яка базується на вивченні датованих графічних зображень. Матеріали зібрані із цих джерел дають достатньо інформації про планувальну структуру, забудову та розвиток міста, появу та занепад пасажів. Вся ця інформація була необхідною для проведення подальших камеральних досліджень, узагальнень та аналізу.

Варто відзначити також про важливість опрацювання графічного матеріалу, доступного за допомогою мережі Інтернету. В першу чергу це стосується виявлення динаміки змін, які зазнали об'єкти дослідження протягом часу їх існування. Тут, мова іде про різного роду публікації раніше недоступних візуальних та письмових матеріалів з приватних архівів та збірок, візуальна інформація про сучасний стан досліджуваних об'єктів, різного роду суспільні реакції на їх стан. Ще однією особливістю спостереження за змінами в планувальній структурі центру міст є функція Google Timelapse, де можливо прослідкувати зміни в містах від 1984 року до сьогодні, за допомогою цієї функції можна побачити як остаточно було зруйновано середовище пасажу Германів і його повну забудову житлово-готельними будівлями комплексу «Perfect Loft» на вулиці П.Куліша, 47. Такі ж зміни в планувально-просторовій структурі зазнали місця розміщення пасажів Кремпнера та Віца на вулиці Б.Хмельницького та пасаж Клейна на пл.Ринок, 18.

Архівні картографічні та іконографічні матеріали, зібрані в рамках проведеного дослідження, добре ілюструють автентичну об'ємно-просторову композицію пасажів, вулиць, кварталів, їх композиційний зв'язок з міським простором. Також на даному етапі вдається дослідити та проявити хронологію появи пасажів,

композиційні та планувально-просторові зміни викликані історичним розвитком діляниць, зміною функції будівель, чи процесами реконструкції, які відбувались на деяких об'єктах. Так простежувалася еволюція міського простору та динаміка змін в пасажах.

Період першої половини ХІХ – початку ХХ ст. відзначався бурхливим розвитком Львова, тому для забезпечення умов функціонування міського центру проводилися містобудівні заходи по «регулюванню» забудови. Перший полягав у влаштуванні кільця проспектів чи бульварів на місці старих міських укріплень, які розбирались на будівельні матеріали, та забудові будинками громадського призначення (театрами, музеями, готелями, заїжджими дворами, міськими та урядовими установами) [33]. Одним з обов'язкових та важливих елементів такого кільця виступав репрезентативний пішохідний променад. Другий захід полягав у інтенсифікації функціонального використання щільно забудованої території історичного ядра міста шляхом використання під громадські потреби внутрішньо-дворових просторів із закладанням там пасажів. До кінця ХІХ ст. пасажі з'являються в більшості великих міст Європи, включаючи українські [82].

Основним завданням зміни історичного середовища міста є збереження його історичної та архітектурної цінності, адаптація до сучасних функцій та необхідних умов для комфортного проживання жителів міста та гостей. В роботах багатьох дослідників при аналізі картографії середмість було виділено основні розпланувальні елементи: міські укріплення, громадські простори (головні вулиці та площі із прилеглою громадською забудовою) та житлові квартали і їх елементи. Особливо добре ця тема висвітлена у дисертаційному дослідженні доктора архітектури М. В. Бевза «Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст». Аналіз, побудований на структурному виокремленні цих елементів, як основи, що впливала на функціональний та розпланувальний уклад міста та детальному аналізі просторового укладу житлових кварталів. Виділено основні розпланувальні елементи кварталів – парцелі – ділянки в кварталі, які відводились під освоєння одному власнику, тобто формуючи ділянку під забудову. Забудову парцелі поділяють на три елементи – основний будинок, флігель та офіцини [31]. В даному дослідженні робився акцент на дослідженні ступеню та чинників, які впливали на заповнення парцелі та кварталу в цілому, а також проаналізовано сучасні підходи та тенденції до заповнення середовища кварталів центрів міст, їх розвиток і тенденції в подальшому використанні, перетворення даних просторів придатних для раціонального

громадського використання. Характерною особливістю появи пасажів в місті в мурах була трансформація парцельного поділу, адже пасажі Андреоллі, Клейна, Фрухта і Ляуфера склались із двох парцель, які об'єднювали і внутрішньо кварталний простір між офіцинами перетворювався в транзитний громадський простір пасаж з відповідним наповненням громадських послуг.

Поряд з натурними дослідженнями в ході виконання роботи також проведено комплексне суміщення картографічних матеріалів, яке в першу чергу було здійснено для аналізу містобудівельних і просторово-планувальних змін в середині міських кварталів, ідентифікації цілісності забудови кварталу як єдиного комплексу. Разом із цим потрібно відзначити, що у ряді випадків, після руйнування окремих будинків чи груп будинків, на їх місці було створено нову забудову, яка або докорінно змінювала історичну концепцію забудови кварталу, при цьому вносячи значно більшу частку громадських площ в новій будівлі, укрупнювала парцеляцію кварталу (для прикладу у Львові в кінці XIX – на початку XX ст. часто нові будинки в історичному ядрі міста займали колишні 2-4 парцелі) [6], творила єдиний внутрішньо-дворовий простір, який ставав більш пристосованим для громадського виростання чи для формування пасажів, управлінських установ, приватних контор.

Методика опрацювання періодики та різночасових описів

Предмет дослідження не можна вивчати лише в наукових джерелах, так як таке вивчення буде однобоким. Для більш цілісного дослідження використовується також дослідження періодичних видань, публіцистичних праць, світських хронік, спогадів очевидців, аналіз особистих архівів та фотохронік. Дані джерела інформації можуть доповнити інформацію про пасажі прив'язкою будівель чи групи будівель до певних подій чи особистостей, зазначенню статусу будівлі, її відвідуваності, якісного складу орендаторів та орендодавців (у випадку пасажів). Відслідковувати зміни пов'язані із економічним становищем в місті та їх вплив на розвиток та побудову пасажів, процеси ребрендингу комплексів. Зазначаються основні технічні та конструктивні характеристики будівель, умовами чи причинами їх перебудов, а також чинники занепаду. Періодика добре показує ретроспективу змін візуального образу пасажів з плином часу та зі зміною влади.

Основними періодичними виданнями, що доповнили інформацію про пасажі з академічних праць були «Gazeta Lwowska», «Tydzień Kupiecki», «Торговля і Промисл», «Gazeta Poranna», «Gazeta Wieczorna», «Діло», «Handel i przemysł Lwowski», «Gazeta handlowa». В періодичних виданнях акцент робиться на подіях, особистостях, певного роду конфліктах, така інформація дає розуміння діяльності

об'єкта і добре пояснює занепад справ, саме у виданні «Gazeta Lwowska» від липня 1931 року пояснюється жалюгідний стан послуг в пасажі Ляуфера та наявність вільних площ, що свідчило про невеликий економічний потенціал локації та подальший її занепад. Якщо говорити про соціально-економічні умови Львова упродовж міжвоєнного періоду ХХ ст., рівень заробітків міщан, наявну сферу послуг, то не можна не відзначити працю А.Бонусяка «Lwów w latach 1918– 1939: Ludność – Przestrzeń – Samorząd», де було проведено соціально-економічний зріз мешканців міста в залежності від національності, виду професії, сфери зайнятості та соціального рівня.

Методика проведення натурних досліджень.

Наступним етапом досліджень, який у більшості випадків здійснюється водночас з історико-бібліографічними й архівними вишукуваннями, є натурні візуальні обстеження відповідних пасажів. Метою таких досліджень є насамперед уточнення раніше отриманої інформації, зіставлення історичних даних і забудови з існуючим станом. Візуальному обстеженню підлягали усі досліджувані 19 пасажів у Львові, проводилася їх фотофіксація, уточнювалася архітектурна стилістика, проводились заміри. Натурні дослідження передбачають вивчення особливостей формування історичного середовища кварталу чи ансамблю, його історично усталеної вертикальної композиції, що визначається зовнішніми панорамами та силуетом (синьою лінією) та внутрішньою просторовою організацією простору чи його частини. Саме за допомогою натурних досліджень було виявлено залишки підвалів пасажу Міколяша на частині внутрішнього двору будинку на вулиці Ф.Ліста, 6; на збереженій колонаді в 2016 році було віднайдено частину мальованої історичної реклами в оздобленні внутрішнього середовища пасажу; В пасажі Андреоллі в будинку на вул. Театральна, 12 було виявлено додаткову камеру в підвалі, яка згідно архівних планів була засипаною, а на інвентарних планах відсутньою, таким чином в рівні підвального поверху був забезпечено зв'язок з підвалом будинку на пл.Ринок, 29. В будинку на вул. Волинській, 5 (вхід в пасаж Віца) в наскрізній арці було ідентифіковано напис «pasaz handlowe», проте при виконанні планових поточних робіт з пофарбування вхідної групи будинку в 2016 році слід від напису було втрачено.

В зв'язку великою кількістю змін яких зазнала забудова центру міста протягом другої половини ХХ століття, в межах дослідження проводились натурні обстеження спрямовані на виявлення:

- тенденцій у зміні планувальної структури житлових кварталів;

- тенденцій у зміні об'ємно-просторової композиції кварталу та функціонального зонування будинків;
- різночасових надбудов, перебудов та добудов до будинків;
- змін деталей та декору об'єктів порівняно із автентичним виглядом;
- чинників, які негативно впливають на конструктивний стан, а також композиційний та естетичний вигляд будинку;
- нових будинків у внутрішньо-дворовому просторі цілісно збереженого кварталу;
- проведення загальноміського порівняльного аналізу розвитку кварталів залежно від їх функціонального наповнення та розташування в структурі міста.

З огляду на характер об'єктів дослідження метод натурних досліджень було поділено на три етапи. Перша стадія включала дослідження загальної структури простору та виявлення проблематики. На другій стадії досліджувалось планування, пізньочасові нехарактерні зміни автентичної планувальної схеми. А третій стадії досліджувались деталі та складові частини пасажів. Фіксувався стан декору, наявність автентичних інженерних пристроїв, залишків поліхромії та елементів предметного дизайну в пасажах.

Традиційним та одним з основних методів доповнення натурних досліджень є проведення фотофіксації. З огляду на специфіку даного дослідження, методика проведення фотофіксації повинна сприяти подальшим камеральним та аналітичним роботам і максимально висвітлити архітектурний та інші аспекти будинків в котрих розміщувались пасажі, які в попередніх дослідженнях не розглядались в повній мірі.

При проведенні фотофіксації було зосереджено увагу на фіксації характеру забудови кварталу та його заповнення, параметрах (розмірах, інсоляції, доступності, стані замощення, ...) внутрішньо-квартального простору загального користування, виявленню втрат та пошкоджень будівель, стані окремих деталей фасадів і даху, фіксації характерних руйнувань та проблем, що виникли в процесі експлуатації будівель. Також зазначалось місцезнаходження спеціальних інженерних елементів чи конструкцій (зовнішні сходи, підйомники, інженерні механізми і пристрої, підпірні стінки, межові мури), декоративних елементів (предмети благоустрою, паркани). Ще до початку забудови території пасажу Германів можна було побачити історичний підйомник, який перебував в робочому стані на вул. П. Куліша, 47, проте з початком робіт підйомник демонтували і назад на місце не встановили, подібна ситуація була в будинку на вул. Б. Хмельницького, 171 (пасаж Кремпнера), коли до реконструкції і пристосування частини будівлі під коворкінги та офіси із заміною

перекриттів між 2 і 3 поверхами було перебудовано господарську сходову клітку з механічним підйомником на окрему сходову клітку для потреб офісної частини будівлі.

Фотофіксація проводилась згідно поставлених завдань дослідження. Для торгових дворів чи пасажів, простір і візуальний вплив яких поширюється на декілька вулиць проводились роботи з фото фіксації певних міських ділянок. Для великих пасажів, межі яких співпадають з межами кварталів – фотографувалось середовище кварталу. Коли пасажі займали частину внутрішньо-квартального простору фіксувався стан окремих будівель кварталу. Візуальна оцінка стану кожної окремої будівлі фіксувалась адресно. Декоративні елементи будівель, ліпнина та пластика фасаду, інженерні пристрої, реклама фіксувались на фінальних етапах проведення дослідження. Таким чином фотофіксація починалась від документування загального стану пасажів і закінчувалась фіксацією найменших декоративних елементів в збереженому просторі пасажу.

Застосовані методи, що наведені вище дозволили виявити різноплановість та різнохарактерність архітектури забудови історичних кварталів і проаналізувати стан їхньої збереженості та автентичності. Накопичений матеріал в процесі проведення натурних обстежень та фотофіксації дає можливість говорити про наявність цілого ряду раніше мало вивчених сторін місць локалізації пасажів.

Так натурні обстеження та аналіз графічного матеріалу дали можливість виявити наявність масових порушень та включень в історичну планувально-просторову структуру просторів пасажів, наявності різних дисгармонійних добудов радянського періоду, які в період приватизації були успішно легалізовані і тепер створюють проблеми у відновленні історично притаманного простору певних ділянок. (встановлення історичної парцеляції кварталів, усунення дисгармонійних елементів в історичному середовищі, аналіз різночасових реконструкцій та добудов структури кварталів, виявлення самовільних формотворчо-руйнуючих утворень в історично чи функціонально сформованому просторі, встановлення причин їх утворення та прогнозування можливості усунення дисгармонійних чи нетипових для даної планувальної структури споруд чи будівель). Крім того було виявлено, ряд проблем, які є у жителів досліджуваної забудови, та їх вплив на архітектуру та конструктивний стан будівель.

В ході натурних обстежень виділено наявність проблем у збереженні, реставрації та реконструкції існуючої багатоквартирної історичної житлової забудови з громадськими просторами в рівні партерів у трьох різних напрямках: збереженні

цілісності кварталів, реконструкції цінної історичної забудови та наявності забудови, яка є дисгармонійною в історично сформованому середовищі. В контексті даної роботи, це вказує на необхідність теоретично-напрямового розмежування підходів реставрації та реконструкції на наступні напрямки: ревалоризація (регенерація) планувальної структури кварталу – реставрація цінної забудови – реконструкція, адаптація та пристосування існуючої автентичної забудови та наявної фонові забудови до притаманних сучасних нормативно-планувальних вимог для громадських комплексів – усунення дисгармонійної забудови та розчищення простору середовища історичних транзитних внутрішньо кварталних просторів, просторів пасажів, чи просторів ново виявлених громадсько-привабливих середовищ всередині житлових кварталів центру міста, де можна організувати пасажі.

Методика системного аналізу побудованого на принципах інфометрії

Системний аналіз дозволяє розглянути пасажі в структурно-математичній площині. Застосування даної методики дозволило систематизувати загальнодоступні параметри комплексів у відповідну загально-типологізаційну модель, а саме, звівши разом всі отримані результати по відношенню один до одного /виміри висоти – ширини – довжини/ вдалося знайти пряму залежність кожної величини одна до одної, а також практично незмінність даних відношень при будівництві пасажу на протязі 150 років, з 1786 року до 1930-х років, саме співвідношення ширини пасажу до висоти варіювалось в діапазоні $1/1,4$ – $1/2,5$, при цьому в більшості випадків (близько $2/3$) завжди значення висоти пасажу до ширини було більшим. Іншою притаманною особливістю пасажів було те, що довжина пасажу була (для Львова) завжди коротшою за довжину вулиць чи фрагментів вулиць на котрі вони виходили. Також орієнтуючись на часове спорудження того чи іншого пасажу незалежно від місця розташування вдалось виявити тенденції розвитку і візуального образу інтер'єру пасажів, а саме: проаналізувати стильову приналежність; опрацювати видозміни вітринних конструкцій; вивчити динаміку змін ознакування тих чи інших магазинів, впровадження їх рекламної продукції, оформлення вивісок; зазначити пік популярності такого типу торгових просторів в Європі загалом, зводячи дати відкриття пасажів; проаналізувати принципи розміщення пасажів в структурах міст; зазначити тип перекриття транзитного простору; вивчити перші технологічні впровадження, що викорисовувались у певних пасажах, а потім вільно застосовувались в інших будівлях; зазначити типи планувальної структури; визначити взаємозв'язок із іншими типами торгових споруд і динаміку їх змін та взаємодоповнень (таб.2.2).

2.3 Організація проведення дослідження. Вибір об'єктів дослідження.

Варто зазначити, що для вирішення поставлених задач і аналізі здобутої інформації в дослідженнях пасажів більшість ключових висновків зроблено, опираючись на емпіричні методи.

Загалом дослідження пасажів базувалось на вивченні 19 пасажів в місті Львові (архівні матеріали, наукова література, періодика, інтернет джерела, натурні обстеження та обміри, фотофіксація), 21 пасажу в містах України (наукова література, періодика, інтернет джерела, натурні обстеження та фотофіксація) та 137 пасажів у містах, географічно розміщених в Європі (наукова література, періодика, інтернет джерела, фотофіксація).

Використання функціонального аналізу дозволило встановити особливості функціональної структури пасажів, структурний аналіз застосовано під час аналізу зв'язків «місто-пасаж», де з'ясовується вплив міського середовища на розвиток пасажу та «пасаж-будівля» – вплив функції пасажу на організацію функціонування будівель довкола. Методами планувально-композиційного аналізу виявлено основні принципи та засади організації внутрішнього візуального середовища пасажів, динаміку зміни та еволюційність, а також технологічну наповненість та інноваційність внутрішнього середовища. Методи функціонально-просторового аналізу застосовувалися для розробки типологічних моделей пасажів (типологія за організацією, розташуванням, планувальною структурою, конструктивними рішеннями покриття пасажів, та ін.), а також для визначення суперечностей в існуючих висновках різних дослідників.

Розроблена методика дослідження базувалася на послідовному вирішенні задач, критичному аналізі та порівняльних паралелях з роботами інших дослідників, узагальненні отриманих результатів та визначенні їх достовірності. Апробованим алгоритмом дослідженням стало формування поетапного вирішення задач: I етап – вивчення термінології об'єктів дослідження; II етап – вибірка інформації на дану тему з фахових, періодичних та електронних джерел інформації; III етап – робота з архівними матеріалами і проведення натурних обстежень; IV етап – аналіз отриманих даних; V етап – створення типології та класифікації пасажів, їх систематизація; VI етап – формулювання критеріїв до груп пасажів, їх вплив та інтеграція в міське середовище (на прикладі центральної частини м. Львова); VII етап – перевірка результатів дослідження, їх суміщення з подібними іноземними дослідженнями; VIII етап – формування загальних висновків до роботи (таб.2.3-2.4).

Дослідження пасажів у Львові було побудовано за наступною схемою:

- вивчення комплексних архітектурних і містобудівних перетворень в період, обмежений рамками дослідження;
- з'ясування соціальних передумов формування пасажів;
- вивчення характерних особливостей та планувально-просторових моделей пасажів, формування структури пасажів;
- комплексний зв'язок між просторовою структурою міста і внутрішнім середовищем пасажу;
- причини та наслідки процесів, що спричинили занепад пасажів чи цілковитої перебудови середовища локалізації пасажу;
- аналіз перспектив розвитку систем пасажів в історичному центрі міста.

Загалом на будь-який об'єкт впливає ряд константних чинників, пов'язаних з кліматичними умовами, рельєфом, містобудівною ситуацією, історичним розвитком, технологією будівництва. Іншими важливими факторами впливу є змінні чинники, такі як: етнокультурні та соціально-економічні особливості регіону, вплив архітектурно-мистецьких уподобань в регіоні, вибір конструктивної моделі пасажу, рівень необхідного захисту будівлі та дотримання будівельних і санітарних норм. Всі ці фактори створюють умови для різноманіття форм і шляхів вираження цих форм, проте основні типологічні особливості пасажів є універсальними і на їх основі вибудовується архітектурно-просторова модель кожного окремого пасажу.

Висновки до другого розділу:

1. Дослідження пасажів базувалось на вивченні 19 пасажів в місті Львові, 21 пасажу в містах України та 137 пасажів у європейських містах.
2. Послідовність проведення дослідження відбувалась за наступним алгоритмом: вивчення термінології об'єктів дослідження – вибірка інформації на дану тему з фахових, періодичних та електронних джерел інформації – робота з архівними матеріалами і проведення натурних обстежень – аналіз отриманих даних – створення типології та класифікації пасажів, їх систематизація – формулювання критеріїв до груп пасажів, їх вплив та інтеграція в міське середовище – перевірка результатів дослідження, їх суміщення з подібними іноземними дослідженнями – формування загальних висновків дослідження.
3. Вивчення кожного конкретного пасажу проводилось з оцінки комплексних архітектурних і містобудівних перетворень в обраний період; з'ясування соціальних передумов виникнення пасажу; виокремлення характерних особливостей та планувально-просторової моделі пасажу; зв'язок внутрішнього середовища пасажу з планувально-просторовими особливостями середовища

міста; пошуком причин занепаду пасажів; аналіз перспектив розвитку пасажів в сформованому середовищі історичного центру міста.

4. В дослідженні використано методики опрацювання наукової літератури, періодики та різночасових описів, аналізу отриманої інформації з архівів. Після опрацювання теоретичної інформації проведено натурні дослідження і фото фіксація, які дали змогу дослідити сучасний стан пасажів та оцінити видозміни в планувально-просторовій структурі. Зведення всієї отриманої інформації відбулось за допомогою методики системного аналізу побудованого на принципах інфометрії.

Табл. 2.1. Загальнонаукові методи дослідження

Загальнонаукові методи досліджень		
Фундаментальні загальнонаукові методи	<p>Історичний метод</p> <p>умови виникнення, формування та розвитку такого архітектурного типу будівель як пасажи у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та відмінностей</p>	<p>Функціональний метод</p> <p>означення функції об'єкту, її еволюція, яка тягне за собою зміну планувальної структури об'єкту, тому зв'язок <u>планувальна структура - функція</u> можна вважати прямим, взаємопов'язаним і взаємодоповнюючим</p>
	<p>Термінологічний метод</p> <p>вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробка або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження</p>	<p>Системний метод</p> <p>комплексне дослідження великих і складних об'єктів (кварталів, ансамблів, архітектурних комплексів), їх дослідження як єдиного цілого разом із впливом існуючого архітектурно-просторового середовища на нього</p>
	<p>метод термінологічного аналізу</p>	<p>метод операціоналізації понять</p>
	<p>Когнітивний (пізнавальний) метод</p> <p>оцінка динаміки зміни об'єкта в співвідношенні із існуючими трансформаціями в суспільстві, вплив потреб соціальних груп і їхня мотивованість у видозміні та трансформації просторово-функціональної структури пасажів</p>	<p>Метод моделювання</p> <p>вивчення внутрішніх і зовнішніх зв'язків об'єкта дослідження із середовищем центру міста через його фактичні та гіпотетичні впливи на функціонування і розвиток просторових систем міста</p>
<p>Теоретична складова</p>	<p>Прикладна складова</p>	

Табл. 2.2. Загальнонаукові методи дослідження

Конкретнонаукові методи та методика в дослідженні пасажів в об'ємно-планувальній структурі центру міста				
<p>аналіз наукової літератури</p> <p>-визначення термінів і понять -визначення ступеня дослідженості теми -постановка питань</p>	<p>аналіз архівно-іконографічних матеріалів</p> <p>-опрацювання об'єктів дослідження -визначення проблематики -розрахунок акцентів</p>	<p>опрацювання періодики та різночасових описів</p> <p>-визначення впливу соціальних чинників на становлення архітектурного типу споруд -розгляд проблематики дослідження в інших сферах</p>	<p>проведення натурних обстежень</p> <p>-фіксація стану об'єктів -отримання додаткових даних -визначення стратегії розвитку об'єктів</p>	<p>проведення структурного аналізу на базі інформетрії</p> <p>-комплексна оцінка досліджуваного об'єкту -визначення стратегії дослідження -визначення очікуваних результатів</p>
<p>В межах даного дослідження проводився аналіз наукової літератури трьох спрямувань:</p> <p>реконструкція та реставрація історичної забудови міст, куди також входить відновлення цілковитого зруйнованих кварталів міст із частковим відтворенням їх функцій;</p> <p>аналіз сучасних тенденцій щодо відновлення громадських функцій в процесі нового будівництва чи реконструкції застарілих внутрішньоквартальних просторів в історичних центрах міст (тут розуміється міський простір, який сформувався до 1930-х років).</p> <p>оцінка процесів становлення, реконструкції і облаштування нових торгових пасажів у внутрішньоквартальних просторах центрів міст Європи, а також засадничі методи їх перебудови чи перепрофілювання від 1945 року до сьогодення.</p>	<p>Збережені в архівах дані можна розділити на такі основні категорії:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. картографічні матеріали та схеми міст; 2. іконографічні матеріали, зокрема зображення забудови чи знакових об'єктів міст; 3. описові матеріали - в яких часто розповідається про стан міста його укріплення чи населення, характер забудови та ін. 	<p>Дані джерела інформації можуть доповнити інформацію добуту з академічних джерел чи архівів наступними даними:</p> <p>Прив'язкою будівель чи групи будівель до певних подій чи особистостей.</p> <p>Зазначенню статусу будівлі, її відвідуваності, якісного складу орендаторів та орендодавців (у випадку пасажів).</p> <p>Змінам пов'язаним із зміною економічного становлення в місті, регіоні зі змінами в структурі комплексу, процесами ребрендингу.</p> <p>Зазначенню основних технічних та конструктивних характеристик будівель, умовами чи причинами їх перебудов.</p> <p>Вказанню причин занепаду тих чи інших комплексів пасажів.</p> <p>Ретроспективними змін візуального образу будівель з плином часу та з приходом різних властей.</p> <p>Планами та ідеями подальшого розвитку громадських, торгових, прогулянкових просторів міста, їх подальшим розвитком, реалізацією чи замороженням проєктів.</p>	<p>В межах дослідження проводились натурні обстеження спрямовані на:</p> <p>виявлення тенденцій у зміні планувальної структури житлових кварталів;</p> <p>виявлення тенденцій у зміні об'ємно-просторової композиції кварталу та функціонального зонування будинків;</p> <p>виявлення основних процесів, що приводять до процесів різночасових надбудов будинків певного ансамблю;</p> <p>виявлення змін деталей та декору об'єктів порівняно із автентичним виглядом;</p> <p>виявлення чинників, які негативно впливають на конструктивний стан, а також композиційний та естетичний вигляд будинку;</p> <p>виявлення чинників пов'язаних із появою нових будинків у внутрішньодворовому просторі цілісно збереженого кварталу;</p> <p>проведення загальноміського порівняльного аналізу розвитку кварталів залежно від їх функціонального наповнення та розташування в структурі міста.</p>	<p>ознаками системи є:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. наявність найпростіших одиниць - елементів, які її складають; 2. наявність підсистем - результатів взаємодії різних функцій в будівлі; 3. наявність компонентів - результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими об'єктами; 4. наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; 5. наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що утворюються системо- і функціотворчі зв'язки між складовими комплексу (утворення пасажів); 6. наявність у структурі системоутворюючих зв'язків, які об'єднують компоненти і підсистеми як частини в єдину систему; 7. зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища.

Табл. 2.3. Перелік методів дослідження на різних етапах виконання роботи.

Принцип дослідження	Метод дослідження	Етапи дослідження
Загальнонауковий	Аналіз та систематизація літератури	I,II,III,IV,VII,VIII,XI
Конкретнонауковий	Метод роботи з першоджерелами	I,II,III, IV, VII,IX
Загальнонауковий	Метод термінологічного аналізу	III
Загальнонауковий	Метод операціоналізації понять	II,III,IV,IX
Конкретнонауковий	Метод натурних досліджень	IV, V, VII, VIII, X
Загальнонауковий	Метод порівняльного аналізу	II,IV, V, VI, VIII, IX, X
Конкретнонауковий	Метод статистичних опрацювань	II,III,IV, VI, VII, X
Конкретнонауковий	Графоаналітичний метод	I,III,IV, V, VI, VII, IX
Загальнонауковий	Інформетрія	VI, VII, VIII, XI
Загальнонауковий	Метод типологічної класифікації	IV, V, VI, IX, XI

Табл. 2.4. Методика проведення дослідження пасажів в м.Львові

<p>I. Аналіз передумов виникнення пасажів в середовищі центру Львова</p>	<p>Візіі облаштування пасажів в середовищі центру Львова: 1) загальноєвропейські; 2) регіональні; 3) етнічні.</p>		
<p>II. Еволюція та функціональні видозміни пасажів на теренах Львова</p>	<p>Визначення етапів розвитку системи пасажів у центрі Львова та їх періодизація: 1) перша половина XIX ст.; 2) кінець XIX ст.; 3) перші 2-десятиліття XX ст.; 4) міжвоєнний період 1918 — 1939 рр..</p>		
<p>III. Тенденційність розвитку пасажів у місті Львові на тлі загальноєвропейської еволюції планувального типу</p>	<p>Взаємозв'язок (чи його відсутність) у процесах еволюції: 1) часові характеристики; 2) типологічні характеристики; 3) об'ємно-планувальні особливості.</p>		
<p>IV. Аналіз кожного окремого пасажу як незалежної системи</p>	<p>Загальний процент збереженості існуючих пасажів; Композиційні, планувальні та об'ємно-візуальні зміни існуючого середовища пасажів до їх історичних образів; Частка функціонально збережених просторів історичних пасажів в структурі сучасного центру міста.</p>		
<p>V. Архітектурно-композиційний аналіз</p> <table border="1" data-bbox="389 943 718 992"> <tr> <td data-bbox="389 943 555 992"> <p>Параметричний аналіз</p> </td> <td data-bbox="555 943 718 992"> <p>Пропорційний аналіз</p> </td> </tr> </table>	<p>Параметричний аналіз</p>	<p>Пропорційний аналіз</p>	<p>Архітектурно-композиційні вирішення комплексів архітектурних будівель в структурі яких розміщувались пасажі</p> <hr/> <p>Габаритні розміри пасажів</p>
<p>Параметричний аналіз</p>	<p>Пропорційний аналіз</p>		
<p>VI. Системний і типологічний аналіз пасажів.</p>	<p>Тенденції розвитку пасажів та зміни їх технічної модернізації; Локалізація та порівняння осередків розвитку груп пасажів; Зв'язок внутрішнього простору пасажу з міським середовищем;</p>		
<p>VII. Локалізація втрачених пасажів в середовищі міста.</p>	<p>Встановлення причини знищення пасажів і факторів, які на це впливали; Означення якості середовища даних пасажів та їх архітектурної цінності; Окреслення можливостей відтворення (за потреби) цих просторів.</p>		
<p>VIII. Аналіз динаміки змін в середовищі історичних пасажів сьогодні</p>	<p>Видозмінення простору історичних пасажів з часу відкриття до сьогодення; Технологічна еволюція простору пасажів та відповідні цьому процесу реконструкції;</p>		
<p>IX. Аналіз чинників впливу міських трансформацій на розвиток пасажів, поняття "пам'ять місця"</p>	<p>Загальні чинники впливу: 1) політично-культурні; 2) економічно-соціальні; 3) технологічно-інноваційні; 4) будівельні нормативно-правові; 5) еволюційні технологічно-функціональні.</p>		
<p>X. Аналіз сучасного застосування простору пасажів в центрі Львова</p>	<p>Визначення домінуючої функції в архітектурному просторі колишніх пасажів та зміна торгових технологій; Відбудова, реставрація, реконструкції та модернізація просторів історичних пасажів; Причини занепаду пасажів.</p>		
<p>XI. Сучасні тенденції в творенні різних громадських проторів в архітектурному середовищі історичних пасажів</p>	<p>Створення програми відновлення пасажів в залежності від цінності архітектурно-сформованого середовища: -відтворення (для історично значимих пасажів); -реставрація, реставраційне відтворення (для об'єктів пам'яток архітектури та історії); -реконструкція, адаптація та добудова (цінна історична забудова) -перебудова, зміна концепції розвитку пасажу (для повністю втраченого простору пасажів в середовищі історичного центру)</p>		

Розділ 3.

АНАЛІЗ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАСАЖІВ ЛЬВОВА.

3.1 Особливості виникнення пасажів в містах України.

Перший пасаж на території сучасної України заклали у Львові в 1803 році, коли швейцарець Доменіко Андреоллі викупив дві кам'яниці між вулицею Театральною і площею Ринок [69], це один з найстарших пасажів на території Східної Європи. Загалом ідеї будівництва пасажів в центрах міст як місць нових громадсько-торгових просторів на нашій території поширювались двома напрямками: західним, територія поширення – Галичина, Буковина, Закарпаття і Волинь, в його основі були моделі паризьких пасажів, які транзитом через Прагу поширились у Львові; східним, територія поширення центральна і лівобережна Україна – це інтерпретація ідей східних ринків і їх видозміна в ярмаркові торгові ряди, що зводились на теренах Російської Імперії. Найвідоміші торгові ряди України розміщувались в Одесі (торгові ряди на Привозі – найбільші на території України), Харкові (комплекс Сергіївських рядів – створення міського громадського і торгового середовища) та Києві (історичний торговий потенціал Подолу формував необхідність створення нової форми торгівлі – торгових рядів на Хрещатику для забезпечення сферою послуг нового міського центру). На території України в першій третині ХХ століття практично в кожному великому місті існував пасаж чи ряд пасажів, проте не всі з них відповідали класичним засадам пасажів, подекуди вони не мали значної архітектурної цінності, окрім пасажів у: Львові, Одесі, Харкові, Києві, Чернівцях, Івано-Франківську, Тернополі, Мукачевому, Ужгороді, Кропивницькому, Дніпрі.

Більшість пасажів у містах України закладались на протязі 1870-1920-х років (табл.3.1). Найпомпезніші пасажі зводились на зламі ХІХ-ХХ століть – Сергіївський ряд (1890 р.), пасаж на Хрещатику (1897 р.), пасаж Міколяша (1898 р.), пасаж на Дерибасівській (1899 р.), Пасаж Гартенбергів (1904 р.).

Одеса. На початку ХХ століття в Одесі функціонувало близько десяти пасажів, проте більшість з них зникла, а середовище локалізації пасажів зазнало численних перебудов. Перший пасаж в місті розміщувався на вулиці Грецькій, 26 магазин-пасаж Петрококіно, побудований архітектором Бернардацці в 1896 році. Триповерхова будівля з великими вікнами в партерному рівні звертала на вул. Рішельєвську, 10. Увійшовши до пасажу, відвідувачі потрапляли в трьохповерховий багатосвітній простір торгової галереї з організованим скляним покриттям.

Навпроти входу на першому рівні розміщувався торговий острівець, який тягнувся до кінця залу, де розміщувався гастроном. Другий поверх пасажу був також торговим, на третьому розміщувались конторські приміщення. У 1940 році в просторі пасажу встановили басейн з рибами. Під час II світової війни пасаж був зруйнований бомбардуванням, зараз на його місці стоїть будівля судноремонтного заводу [34].

Найвідоміший і найстарший зі збережених, класичний європейський пасаж – Пасаж на Дерибасівській (рис.3.1) розміщується між вулицями Дерибасівською, 33 і Преображенською, 34. Побудований в 1899 році за проектом архітектора Влодека та асистентів Мільмана і Фішеля. Над кожним входом вгорі розміщувалось дві скульптури: Меркурій на паровозі і Фортуна на судні (так з боку вул. Дерибасівської). На куті підносився красивий купол, який було знищено пожежею в 1901 році як і дві інші скульптурні групи з боку вул.Преображенської. Всередині пасаж виконаний в стилістиці історизму із високою декоративною деталізацією фасадів з облаштуванням скульптурних композицій на другому та третьому поверхах. Над транзитним простором пасажу влаштовано шатровий скляний дах на несучих металевих просторових конструкціях. В місці повороту пасажу на Преображенську, під вікнами третього поверху розміщені скульптури інструментів, які використовували в оздобленні пасажу тогочасні скульптори та архітектори, там же розмістили маленький бюст архітектора Льва Влодека (задум Мільмана і Фішеля). На місці будинку купця Михайла Крамарева постала класична галерея, з колонами, арковими вікнами, ажурною ліпниною, балконами і скульптурами [40]. Вибір стилістики пасажу задав домінуючий в той час стиль – історизм, саме «боязні пустки» на фасадах спричинила те, що площини стін пишно декоровані – наслідок впливу маньєризму. Структурно пасаж є г-подібної форми. Зі сторони Дерибасівської, зліва від входу, знаходиться найбільший магазин, розташований на двох поверхах з виходом в пасаж. Крім того, в цей комплекс входить готель «Пасаж» з головним входом з вул. Преображенської. П'ять флігелів займають весь кут будівлі і праву сторону від входу, там же на другому поверсі – ресторан «Пасаж». Пасаж належав купцеві першої гільдії Мендельовичу [40]. Зараз в пасажі ведуться активні роботи з реставрації ліпнини і реконструкції середовища магазинів в пасажі. За своїми композиційно-планувальними особливостями пасаж на Дерибасівській можна віднести до гранд псажів, це єдиний в Україні такого масштабу об'єкт, тому збереження його автентичної структури і вигляду є необхідним. В процесі модернізації була втрачена столярка частини вітрин.

Будинок Сепіча (умовна назва, адже в будинку доволі часто змінювались власники) на Дерibasівській, 13 будував один з братів Фраполлі в 1828 році, зараз – це готель «Фраполлі» з надбудованим четвертим поверхом та фасадним флігелем. (внутрішньодворовий фасад давно був чотириповерховим). Вхід у двір акцентують два великі магазини – раніше дві великі книгарні: зліва – «Військова книга» і справа – «Політична книга». В дворі зліва і справа йшли площин скляних вітрини, де на початку ХХ ст. знаходилися магазин – 6 торгових приміщень, розміщених одні навпроти інших, які створювали простір пасажу. Більшість приміщень магазинів займали ювеліри [34]. Функція пасажу в радянські часи була втрачена, адже в приміщеннях магазинів в рівні першого поверху розмістили шість квартир – по дві зліва, справа і напроти воріт. Сьогодні торгова функція пасажу не відновилась, проте частина приміщень знову має нежитловий характер – конторські офісні приміщення, видавництво та редакція журналу «Пасаж».

На вулиці Єкатерининській, 18 розташований будинок з двома куполами, побудований в 1902 році архітектором Шмідтом для купця Распопова. Зліва – салон художників. У першому дворі – чотири квартири з входом з двору і в другому дворику – дворовий водопровідний кран замість фонтану [40]. Прямим доказом того, що тут в колись був пасаж є згадки в періодичній пресі про функціонування тут відкритого торгового двору від середини 1910-х до кінця 1930-х років, конкретнішої інформації віднайти не вдалося.

Ще одним знаковим пасажем є «Фруктовий пасаж» (рис.3.2) на Привозі побудований в 1912 році за проектом архітектора Неструха. Чотири двоповерхові корпуси, в яких до революції на зовнішніх вітринах розміщувались сонцезахисні «маркізи» за своєю планувальною моделлю схожі до торгових рядів. В підвалах зберігали фрукти та прянощі, в пасажі в основному торгували продуктами, привозними фруктами і солодощами. До реконструкції і будівництва нових корпусів в 60-х – 70-х роках ХХ ст. Привоз виглядав так: по периметру площі розташовувалися магазини, а в середині торгові ряди. Вздовж вул. Привозної (від Преображенської) витягувався 2-х поверховий, 4-х флігельний, з внутрішнім двором – Фруктовий пасаж – єдина масштабна будівля на Привозі, в якій на першому поверсі були всілякі продуктові лавки, що належали колгоспам і м'ясні ряди, а на другому – Будинок колгоспника – готель для приїжджих продавців (офіційно торгувати на базарах мали право тільки колгоспники). Торгові ряди на самій площі, витягнуті в повздовжньому напрямі. Прилавки утворювали прямокутник (5 x 15 м.) всередині якого стояли продавці з запасом товарів, а ззовні ходили покупці. Весь цей

прямокутник був перекритий двоскатним дахом, що опирався на круглі металеві колони і трохи виступав за периметр, так що не тільки продавці, але і покупці біля прилавку були захищеними від сонця і дощу. Правда, тих покупців, що йшли між тими рундуками (так у вжитку називали торгові місця на базарі), що стояли один за одними декількома паралельними рядами, ці дахи не захищали. Посередині площі залишався вільний простір, де торгівля була не організованою, а продукцію привозили з сіл - звідси назва Привіз [40]. В кінці 50-х – на початку 60-х років площу реконструювали, при цьому знісши переважну більшість історичних торгових рядів і побудувавши типові торговельні ангари, розстановка прилавків вже відбувалась впоперек площі. Пасаж за своєю архітектурою є модерною будівлею з раціональним геометричним декором і шпилем на осі головного входу. Зараз перебуває в незадовільному технічному стані, проте в 2019 році консультативна рада при обласному управлінні охорони об'єктів культурної спадщини підтримала проект реконструкції корпусів згідно запропоновано рішення Олександра Устенка. Проектом передбачається влаштувати скляне покриття над транзитними просторами та відновлення історичних будівель, на думку автора наявність скляного покриття сприятиме більшій виразності та організації простору, при цьому буде нагадувати класичні європейські пасажі .

Наступний пасаж був побудований в 1912-1914 роках архітектором Троупянським на вулиці Рішельєвській, 16, для пана Гальперіна. Двоповерховий будинок на першому поверсі якого розміщувались торгові приміщення разом з іншим будинком на вул. Поліцейській, 20 створювали пасаж. Скляне склепіння пасажу розміщувалось над третім поверхом, в глибині простору розташовувались сходи та ліфт. У 1921 році в цьому пасажі зробили промислову виставку, а в кінці 1930-х влаштували музей Революції [34].

Будинок Новікова на розі вул.Рішельєвської,4 та спрямований до вул. Дерибасівської, 12, побудував архітектор Ландесман в 1912 році. Ряд вітрин магазинів з Дерибасівської супроводжувався двома під'їздами з боку вулиці Рішельєвської, таким чином утворюючи пасаж [40]. В радянські часи вітрини магазинів позамуровували для влаштування підмінного житла. Станом на сьогодні про розміщення пасажу в цих будівлях нічого не вказує.

Харків. Соборний спуск (раніше «Спуск Халтуріна») – вулиця в центрі Харкова, одна з перших, що виникла при закладенні Харківської фортеці. У ХІХ столітті після появи на спуску дерев'яних торгових лавок той почав називатись Купецьким, згодом Пащенко-Тряпкіна від назви *пасажу Пащенко-Тряпкіна* (рис.3.4). Сьогодні на спуску

не збереглася жодна історична будівля, проте на поч. ХХ ст. спуск був забудований повністю. У 1875 році за проектом архітектора Д. С. Черненко на вулиці був побудований перший в Харкові пасаж. Він розташувався на північній стороні вулиці між Університетською і Клочковською. Один із входів в пасаж розташовувався на Університетській вулиці. До іншого, що знаходиться на Купецькому спуску, з Університетської гори вів пішохідний металевий міст. Власником пасажу був купець В. І. Пащенко-Тряпкін [89]. Надалі, в 1910-ті роки в районі Миколаївської площі розпочалось будівництво «Нового Пасажу», а цей почав називатися «Старим Пасажем». «Новий Пасаж» був завершений у 1925 році в радянські часи став магазином Дитячий світ. Пасаж був з скляним покриттям даху влаштованим по металевих фермах [157]. На честь губернатора Харкова Сергія Кокошкіна, що займався благоустроєм міста, назвали новозбудований Сергіївський ряд [89]. Після пожежі його відбудували, влаштувавши на другому поверсі Міський художньо-промисловий музей. 1890 року Ново-Сергіївський ряд продовжив Миколаївський, а на заході площі вирувала торгівля у Московському і Фруктовому рядах. У 1920-1930 роках після реконструкції площі з'явився перший у Харкові універмаг «Харторг» (нині ЦУМ) [157].

Київ. Півтора століття тому пасажі (перекриті скляним типом покриття транзитні громадські простори) стали цивілізованою альтернативою ринковій торгівлі у великих містах. У нових торгових просторах із зрозумілою та простою структурою простору забезпечувалась не лише торгівля, але й розвивались інші адміністративні та видовищні функції. На початку ХХ ст. Київ був найперспективнішим торговим містом Російської імперії – за рівнем організації торгівлі значно випереджав Лодзь, Москву, Ригу, Одесу. Віддавна центром торгівлі у Києві був Поділ, а саме – Дніпровська набережна, куди купці привозили свої товари. Однак наприкінці ХІХ ст. торгівля з набережної і ринків перебирається під дахи крамниць. Ще у другій половині ХІХ ст. найкращі магазини галантерейних і модних товарів, як згадує в мемуарах киянин Олександр Паталеев, були на Печерську. Але після того, як аптекар Ейсман вибудував нові кам'яні торгові ряди на Хрещатику, торговці з Печерська поступово перебралися туди [65].

Респектабельні крамниці на Хрещатику містились на перших поверхах нових кам'яних будинків, власники яких ще у проекті передбачали великі торгові площі, іноді двоповерхові. Продовженням центральної торгової магістралі Києва у першому десятиріччі ХХ ст. стала вулиця Велика Васильківська. В європейських крупних містах цього часу основними торговими просторами були пасажі. Брюссельський

пасаж Сент-Юбер (1846 р.) завдовжки 212 метрів вважають першою критою торговою вулицею в Європі [152]. Швейцарець Мартін Штіфлер, прийнявши російське підданство в 1869 році розпочав власну кондитерську справу в Києві, купив садибу з садом площею 2843 кв. сажнів, яка своєю вузькою частиною виходила на Хрещатик. В 1875 році три різноповерхові будинки Штіфлера за проектом архітектора О. Я.Шилле перетворились у триповерхову споруду з двома дворовими офіцинами, які в 1884 р. продовжились до межі саду вглиб ділянки, а в 1897 році над рядами арочних вікон, розділених пілястрами, збудували четвертий поверх. На 1890 рік швейцарець забудував вже третину своєї садиби. Різнофункціональні споруди п-подібної форми, витягнуті вглиб двору, за кілька років мали перетворитися на пасаж. [71]. Через утворений двір садиби Штіфлера і суміжну садибу будівельного підрядника Л. Б. Гінзбурга планувалося прокласти вулицю, яка виходила б на новоутворену вулицю Мерингівську (сучасна вул. М. Заньковецької, 4), а частину двору мали перекрити скляним дахом. Однак проект реконструкції двору архітектора О. С. Кривошеєва за участі будівельної контори Л. Б. Гінзбурга реалізовано не було. 1900 року садиби А. Штіфлера і Л. Гінзбурга придбало за 1 мільйон 375 тисяч рублів відоме страхове товариство «Росія». В його планах було збудувати на центральній київській вулиці торговий дім, проект якого замовили в петербурзького архітектора Павла Андреева. Вузька ділянка між паралельними вулицями, в якій на початку століття мешкало близько 700 осіб, зумовила вибір планувального рішення, ідею було реалізовано цього разу у формі будинку-пасажу з наскрізним проходом. Перед будівництвом всі дворові споруди на ділянках Штіфлера та Гінзбурга знесли, а влітку 1913 року розпочали будівництво. Газета «Киевская мысль» повідомляла: «Работы начаты с Меринговской улицы, и здесь уже воздвигнуто вчерне фронтное здание с большой аркой в центре. От здания пройдут в глубь усадьбы два длинных боковых корпуса, в виде двух параллельных рядов, образующих улицу. Эти угловые корпуса у границы усадьбы по Крещатику будут замыкаться фасадным большим зданием с огромной аркой, высотой в 5 этажей, через которую, стоя на Крещатике, можно будет обозреть весь пассаж. Фасадные дома и боковые корпуса, примыкающие к ним, будут построены в 6 этажей, причем нижние этажи будут отведены под магазины и торговые помещения, а верхние – под квартиры. Всего в зданиях пассажа будет устроено до 100 магазинов. Общая стоимость пассажа исчислена в 3 млн рублей». Враховуючи специфічні розміри ділянки, що нагадувала вузький витягнутий прямокутник, Андреев запропонував звести два паралельні корпуси, створивши між ними вулицю-

коридор, а фасади – прикрасити оригінальними фігурами. В лінію Пасажу архітектор вніс ледве помітний злам [1]. За рік вдалося побудувати приблизно дві третини запланованого. Згідно проекту «Великий Пасаж» повинен був виходити безпосередньо на Хрещатик, який в ті часи був значно вужчий, ніж зараз. Зводили будинок у стилі неокласицизм, проте початок I світової війни завадив будівництву. Серед іншого, не встигли звести арку входу в пасаж з боку Хрещатика. Завдяки цьому будинок (вул. Хрещатик, 25), який мав бути для цього розібраний, проіснував до 1941 року [1]. Був розроблений проект встановлення великого скляного даху над пасажем складної інженерної конструкції. Перші поверхи незакінченого будинку займали крамниці (для них збудували великі аркові вікна), на горішніх поверхах, поділених на секції, розташовувались квартири та контори підприємств. З 1915 року Великий пасаж офіційно почав діяти, на нижніх поверхах пасажних корпусів та у дворівневому підвалі, що займав усю площу двору-вулиці, містилися переважно адміністративні заклади. Тут же були і кінотеатр «Експрес» та однойменна кіностудія А. Шанцера, магазини братів Коген, Ющинського, Балабух, Шабардіна, Київської артілі ювелірів. Модель вулиці-будинку втілена у Пасажі, створювала ілюзію окремого міста, активного і водночас затишного простору. Про те, що це все-таки вулиця, нагадували дерева обабіч проїзду, крони яких сягали третіх поверхів [71]. З арок вигнутого внутрішнього двору пасажу відкривався вид на протилежні вулиці, створюючи ілюзію парадного коридору-галереї. 11 червня 1920 року свою владу в місті встановили більшовики, які витіснили з міста польські війська, з цього періоду в Києві почали проходити глобальні зміни: зникло страхове товариство «Росія» (генпідрядник будівництва пасажу), що спричинило консервацію будівництва аж до Другої світової війни. Осінню 1941 року пасаж був підірваний разом з більшістю будинків на Хрещатику. Пасаж як весь «новий» соціалістичний Хрещатик вирішили відбудувати в 1944 році. Архітектор Олександр Власов (автор проекту нового Хрещатику) запропонував оригінальну концепцію архітектурного вирішення вулиці, при якій головна київська магістраль істотно розширювалася і вийшло так, що перед входом в пасаж з боку Хрещатику (рис. 3.5) з'явилася арка, якої не було раніше. Вона як би підкреслила архітектурну і просторову завершеність пасажу. Невеликий фонтан перед аркою з'явився в 1990-х роках.

Окрім Великого пасажу на початку ХХ ст. у Києві було споруджено ще два: пасаж Ждановського на Хрещатику, 34 поблизу Прорізної (зруйнований у 1941 р.) та Малий пасаж групи пайщиків по вулиці Великій Васильківській, 18 (1910-1911, архітектори В. Максимов, А. Д. Трахтенберг, А. К. Краусс). Проте пасажами їх

тільки називали – це були прості п-подібні чиншові будинки з розвиненими офіцинами [65]. У 1888-1890 роках йшла дискусія з приводу спорудження торгових рядів на Хрещатику, в районі сучасного Головоштамту, між Думою та інженер-полковником М. Фабриціусом, проте дане будівництво було визнано небезпечним і таким що порушує пожежну безпеку. Київські купці, які прагнули розширення торгових площ на Хрещатику і водночас – зменшення орендних ставок на головній торговій магістралі міста, 1910 року ініціювали утворення торгової вулиці на території Київського Поштово-телеграфного відомства на вузькій ділянці, що простягалась від Хрещатика до Михайлівського провулку. Купець Котляров навіть пропонував 1911 року викупити сусідню ділянку Російського відділення Музичного товариства в глибині кварталу і обміняти її на фасадну ділянку Поштової контори, що була вдвічі менша за площею. Після цього він збирався розпочати будівництво пасажу зі зручним і просторим виходом із поштової контори крізь пасаж на Хрещатик. Другий вихід планувався з боку Музичного провулку і вулиці Прорізної. У жовтні 1911 – лютому 1912 року, перед відкриттям Всеросійської виставки 1913 року на Черепановій горі і Троїцькій площі, міська Дума розглядала питання щодо влаштування тут критої галереї довжиною 75 сажнів, яка мала проходити від Великої Васильківської, вздовж Совської (нині Фізкультурної) вулиці, або ж з протилежного боку площі – вздовж вулиці Жилианської. До цієї галереї планувалось перевести 47 базарних крамниць, а площу перетворити на парк [95]. Один з павільйонів, що проектувався для виставки зі сторони Великої Васильківської, пропонували після закриття виставки залишити в якості Гостинного двору. Початок I світової війни (1914 р.) остаточно зупинив дискусії зі спорудження пасажу. Ідея будівництва пасажу між вулицями Спаською та Межигірською, вздовж стіни Подільської пожежної служби належала А. С. Бродському. У двоповерховому пасажі із перекритим транзитним простором з організованими виходами на три вулиці Абрам Бродський планував розмістити 30 магазинів, театр, ресторани та кав'ярні, а пізніше передати весь будинок місту. Проте незважаючи на погодження запланованого будівництва містом пасаж не був зведений.

Пасаж на Красноармійській, розміщений в історичних будівлях, збудованих в стилі історизм на початку ХХ століття. За своєю структурою – це два симетричних будинки-кордонери, збудовані на взірць львівського пасажу Грюнне-пасаж на Зеленій, 5-7 та чернівецького пасажу на вулиці Головній [95]. Будинки-близнюки, формують торговий простір пасажу в рівні перших двох поверхів. Пасаж був без покриття, в часи незалежності України тут почала відновлюватись торгово-ділова

активність, зараз простір впорядковано і забезпечено комфортні умови.

Івано-Франківськ. ХХ століття було найбільш бурхливе в житті міста. На початку століття в місті проживало 30410 мешканців і нараховувалося 1966 будинків, було збудовано духовну семінарію, приміщення української гімназії, тенісний корт, великий торговий комплекс «Пасаж Гартенбергів» [70] – класичну криту галерею з рядом крамниць й фешенебельною кав'ярнею «Едісон» на другому поверсі (рис. 3.6). Пасаж збудовано в 1904 році в стилі модерн із малою кількістю декору, великий вплив в той момент в місті мала раціональна течія, що пояснюється певною провінційністю міста і меншим залученням коштів, а не передовим архітектурним мисленням так як на Галичині раціональний модерн (сецесія) набув популярності з другого десятиліття ХХ століття. Пасаж був триповерховою галереєю, перекритою скляним дахом, організованим внутрішнім простором, який творили дві галереї і багатогранна кругла площа перекрита куполом на перетині двох осей. В період двох світових воєн місто зазнало великих руйнувань, така ж доля очікувала і пасаж Гартенбергів в якому було зруйновано верхні рівні та автентичну конструкцію покриття. Тоді пасаж відбудували у нинішніх формах, торговий одноповерховий пасаж з цікаво сформованою променадою [70]. В радянський час тут розміщувався центральний міський універмаг, зі здобуттям незалежності України була спроба відкрити тут художній музей і виставкову залу. На даний момент внутрішній простір пасажу перекрито світлопрозорим покриттям по металевим конструкціям. Пасаж став центром локалізації ресторанів та місцем проведення відпочинково-розважальних заходів. Фасад однорівневої галереї відновили у 2017 році, а простір довкола впорядкували.

Чернівці. Місто Чернівці поправу називають другим за значенням на Західній Україні як і в туристичному, так і в торгово-економічному потенціалі. Початок ХХ століття характеризується для міста як «золота доба», недаремно у 1900 році відкривається найбільший міський пасаж «Двір Матильди» (рис. 3.7) побудований в стилі модерн із народними гуцульськими мотивами і рослинним декором картушів та пілястр [9]. Пасаж займав перших два поверхи (партер + антресоль), не був перекритим скляним дахом і формувався з двох будівель та двору квадратної форми. Головний вхід розташований з вулиці Головної.

Своєрідним експериментом стала цікава (до речі, це єдиний приклад у Чернівцях) спроба створити невелику вуличку посеред кварталу: її утворили два ідентичні багатоповерхові будинки-близнюки серед цього кварталу, які розташовувались між вулицями І. Франка, 1/3 та Головною, 32 [9].

Тернопіль. В центральній частині міста розміщена вулиця Олени Кульчицької, яка виникла наприкінці XIX століття і була знана як пасаж Адлера (рис. 3.8), оскільки належала тернопільському купцю Ігнатію Адлеру. У 1898 році він спорудив на ній будинок з аркою, що виходила на вулицю Коперника, 4. Будинок зберігся до сьогодні. Спочатку це була двоповерхова будівля, яка виділялась з-поміж інших суцільним рядом великих вікон (ознака фотосалону) [36]. Всі інші будівлі Пасажу Адлера зведені у перших роках XX століття в стилях історизму та сецесії. Пасаж не зберігся до наших днів [68].

Кропивницький. Кропивницький пасаж був досить оригінальним – поряд з будинком торгівлі діяв готель «Пасаж» (рис. 3.9) (такий самий принцип був в пасажі на Дерибасівській в Одесі). Обидві будівлі належали місцевому купцеві першої гільдії І.Шполянському. Він же був власником міської друкарні. Згідно архівних даних «Пасаж» було збудовано у 1887 році [88]. Це була одна з найкрасивіших будівель міста. Первинний вигляд фасаду «Пасажу» зберігся до наших днів із невеликими змінами. Пасаж побудований в стилі модерн – не потиньковані стіни прикрашені гіпсовою ліпниною, було притаманним у місті. У перші роки свого існування «Пасаж» нагадував глибокий двір, обабіч якого знаходилися одноповерхові цегляні приміщення, поділені на невеликі магазини. Посеред торгового залу був фонтан, навколо нього росли пірамідальні туї, квіти. З нижнього поверху можна було потрапити у просторий двір і в провулок, де тепер розташований магазин «Мурай». З другого поверху організований вхід в однойменний готель через внутрішню галерею. В буремних 1918–1920 роках приміщення використовували представники то однієї, то іншої влади за своїм розсудом. Особливо готель: у ньому жили австро-німецькі офіцери у 1918-му році, денікінці у 1919-му. Коли владу в місті захопили більшовики, вони перетворили готельні номери на комунальні квартири. Магазини продовжували виконувати свої функції до окупації міста гітлерівцями 1941 року [88]. Торгівля відбувалася і при німцях, але дещо обмежено. Під час боїв за місто у січні 1944 року приміщення «Пасажу» зазнало руйнувань [88]. Сьогодні у приміщеннях пасажу розміщується обласний художній музей.

Дніпро. В 1912 році було розроблено проект Міського пасажу на Центральній, який в силу певних обставин так і не був реалізований. Єдиний торговий комплекс, який можна вважати пасажем був торговий універмаг галерейного типу – побудований в другому десятилітті XX ст. за проектом архітектора Олександра Красносельського, як один з небагатьох зразків національної української

архітектури в Дніпрі [84]. Зараз ведуться роботи з реконструкції будівлі, згідно проекту торговий простір практично повністю перебудують, укрупнять і фактично знищать автентичну будівлю.

Ужгород. На початку ХХ ст. в місті функціонував великий торговий квартал з рядом магазинів, офісних приміщень, майстерень. Побудував це взуттєвий магнат Ян Батя – це так званий «Палац Баті» або «Пасаж Баті», що знаходився в центрі міста і дивлячись на його вдале розташування пасаж безперервно діяв від моменту відкриття. На першому поверсі пасажу знаходилась фірма «Ковач і Розенберг», яка займалась перевозом пасажирів та вантажів. Напроти ресторану «Корона» знаходився Торговий дім Самуїла Неймана [66]. Зараз в структурі пасажу, вже як частини міського провулку, є значний процент втрати автентичних будівель в повоєнний період доповнений будівлями сталінками [66]. Сучасний пасаж за своєю стилістикою наближений до функціоналізму (рис. 3.10), є будівлі в індустріальному стилі. Дата виникнення старого пасажу точно не відома, проте за історичними даними можна припустити, що це відбулось в першому десятилітті ХХ століття. Після бурхливої першої половини ХХ століття, оновлений пасаж запрацював з середини 60-х років, коли завершилось остаточне формування його просторової структури.

Мукачєво. Будівлі пасажу формували ряд магазинів, розміщених на першому поверсі в забудові кінця ХІХ століття, сам пасаж виник в міжвоєнний період [37]. Стилїстика будинків модерн та функціоналізм, проте приблизно половина будинків перебудована в післявоєнний період. Розміщений пасаж на вулиці Достоевського, один вхід в який відбувається через браму будинку на проспекті Свободи, основній історичній магістралі міста.

3.2. Розвиток і засади функціонування пасажів в центрі Львова.

Розгляд особливостей та специфіки пасажів в м. Львові не можна починати розглядати не зазначивши загальних тенденції та особливостей розвитку пасажів в європейських містах (в даному часовому відтинку місто розвивалось згідно усталених європейських містобудівних тенденцій):

- перші пасажі були продуктами реконструкції внутрішньо дворових просторів;
- еволюція пішохідних торгових вулиць привела до формування відкритих не перекритих пасажів;
- розміщення пасажів напряму залежало від інтенсивності вулиць між якими ті розміщувались;

- поява спеціально спроектованих пасажів привела до створення складних громадсько-торгових центрів (поява внутрішньо пасажних площ, криволінійних галерей, більшої кількості входів, форми здебільшого симетричної структури);
- адаптація новостворених пасажів до вже існуючої вуличної структури;
- зміна горизонтальної інтенції на вертикальну (через зменшення площ під будівництво пасажів, ті починають розвиватись в вертикальному напрямі);
- в другій половині XIX ст. пасажі починають об'єднувати цілі квартали зі всіма існуючими чи новозбудованими спорудами (театр як частина пасажу в Неаполі – Галереї Умберто I);
- нестача місця в центрах привела до того, що деякі пасажі планувально починали зближуватись із універмагами (пасажі являлись одним із передвісників появи торгових універмагів, композиційно сформованих навколо багаторівневого атріуму);
- в кінці XIX ст. пасажі починають будуватись як новий символ міста – Мілан, Неаполь, Брюсель, Нант, Берлін;
- значні містобудівні перетворення приводять до зменшення кількості пасажів в міста, зникають ті які були пристосованими до планувальної структури і фактично з неї вийшли (перші пасажі продукт пристосування до міського середовища зникають у зв'язку із перебудовою самих вулиць (приклад містобудівна реформа барона Османа в Парижі).

Чинники виникнення пасажів в м.Львові.

В часи середньовіччя основним і єдиним громадським простором міста в мурах була Ринкова площа з мережею громадських будівель таких як: ратуша, банк, заїжджий двір та ще декілька будинків, що утворювали своєрідний внутрішньо-ринковий квартал з вузькими торговими проходами. Жвава торгівля велась також з крамниць, розташованих в партерах будинків (підсіннях) з вуличної сторони чи на щотижневих торгах. Особливе місце у громадському житті міста відігравали великі міські ярмарки, що відбувались двічі на рік і тривали майже місяць кожна. Така ситуація тривала аж до того періоду, коли сфера наданих послуг перестала в себе включати тільки побутові процеси. Бурхливий розвиток суспільства та збільшення соціальних контактів між людьми не могли не зачепити зростаючих потреб людей у відпочинку, просторі для спілкування. Остаточну крапку у зміні затертих стереотипів поставила науково-технічна революція, а саме винайдення парового двигуна, що привело до збільшення міграції людей та зростання розмірів і

значимості міст, розбудови мережі фабрик. Дані потрясіння потребували швидкого вирішення проблеми загальноміських спільних громадських просторів і забезпечення певного рівня комфорту для жителів міста. Єдино правильним виходом могло служити прокладення великих транзитних просторів на місті оборонних мурів, які перестали виконувати свої прямі обов'язки в обороні (спричинила це, випереджаючи темпи розвитку містобудування, еволюція вогнепальної зброї) і тепер могли лише експозиційно представляти у новоствореному середовищі. Така історія була притаманною лише для великих міст та міст зі швидким розвитком, де простір всередині міста в мурах і за його межами був щільно забудований. Незабаром вслід за міськими мурами були розібрані брами та вежі, башти і бастей, зруйнована система оборонних валів та ровів, де найчастіше закладались нові міські сади чи парки. На новостворених бульварах, які обвили весь периметр середмістя, почався активний розвиток громадського життя [6].

Новий для Львова період розпочався у 1777 році, коли за наказом австрійської влади прийняли рішення спочатку розібрати оборонні міські брами (вони заважали рухові і до того ж втратили своє оборонне значення), а згодом і всі міські оборонні мури, включно з спорудами Низького Замку, що завдало великої шкоди історичній архітектурній спадщині міста; цей проект став пілотним варіантом зняття Віденських оборонних мурів, які простояли на кілька десятиліть довше від Львівських. Підтвердженням цьому є той факт, що розбирання старих середміських укріплень та створення променад, а згодом кільцевих бульварів на їх місці, у Львові було проведено в період, з 1777 по 1835 рік. У Відні подібні заходи почали реалізовуватися лише, починаючи від 1857 р., у містах Будапешті та Празі після 1870 р. [6].

Аналізуючи архітектурні і містобудівні перевтілення у сформованому історичному ядрі як окремі послідовні та закономірні для свого часу явища можна виділити основні напрямки містобудівних робіт, які проводились наприкінці XIX ст. у Львові[33]: завершення розбору оборонних мурів навколо середмістя; реконструкція забудови середмістя; опрацювання містобудівних заходів щодо утворення нового міського громадського простору; адаптація внутрішньоквартальних та міжквартальних просторів з метою створення системи камерних громадських просторів (пасажів); закладання нових міських парків.

З 1871 року Львів став мати міське самоврядування, що спричинило наболілу на той час господарську реформу в місті: освоєння незабудованих просторів між будинками, робота по впорядкуванню парків, ревалоризація внутрішньо кварталних

просторів. Важливий містобудівний документ був прийнятий міською владою у 1891 році – це постанова про регулювання забудови у центральній частині міста [6]. Постанова була спрямована, у першу чергу, на покращення транспортного сполучення і для досягнення цього необхідно було знести багато старих кам'яниць, таким чином створити нові вулиці, які мали б набагато ширші параметри вуличної мережі.

У Львові на зламі ХІХ-ХХ ст., як і в інших європейських містах, ведуться досить суттєві, а подекуди й кардинальні містобудівні трансформації історично середовища. Ці плани можна порівняти із відомими перетвореннями Г. Османа в Парижі (утворення радіальних променад зі зносом усієї забудови що стояла на шляху новоутворених артерій міста), подібні роботи відбувались і в Берліні чи Відні (будівництво об'їзної дороги Рінгштрассе, яка сьогодні служить малим кільцем навколо давнього міста), Лондоні чи Будапешті, Празі чи Римі та в багатьох інших містах.

Передумовами формування системи пасажів, так як і системи півкільця бульварів, служили наступні чинники:

1. Соціальні чинники: демографічний вибух в кінці ХІХ ст., початок активної міграції населення з винайденням парового двигуна, ф згодом і залізниці (Львів сполучили залізничною колією в 1861 році – Львів-Перемишль), забезпечення нових просторів і певного рівня санітарних вимов.
2. Урбаністичні фактори: активна розбудова міста не могла не супроводжуватись розвитком нових громадських просторів, а так як планувальна схема Львова була радіально-кільцевою, то активне насичення просторів спільного користування мало б концентруватись у центрі, щоб забезпечити всіх городян середовищем взаємодії, а оскільки вільного місця в центрі практично не було, то активно почали освоювати внутрішньо квартальні простори, які помалу почали перетворювались на пасажі.

3.3 Утворення системи пасажів в місті Львові.

Один з перших путівників Парижа, де давалося визначення «пасажу», був путівник Рішара, виданий в 1828 році в ньому був наступний опис: «У Парижі під назвою «пасаж» мають на увазі дорогу, по якій можна пройти з однієї вулиці на іншу і яка призначена виключно для пішоходів. Магазини в пасажах прекрасні, багаті, проте товари там дещо дорогі. У погану погоду в них, як, наприклад, в Пале-руаяль, гуляють або призначають побачення. Зазвичай пасажі освітлені газовими ліхтарями» [110, стор. 43]. Зараз в Парижі налічується близько 6 тисяч вулиць, приблизно 280 з

них називаються пасажами, проте тільки близько 40-45 з них відповідають визначенню, даному в 1828 році Рішаром в путівнику по Парижу. Одним з перших пасажів в Східній Європі вважають Пасаж Андреолі у Львові.

Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року (рис. 3.11-3.15), коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі (схема 3.1). Історично в місті було 19 пасажів [80]. Пасажі виникають в ряді сформованих міських середовищ (табл. 3.2):

- в середмісті (пасаж Андреоллі, пасаж Клейна, пасаж Фрухта, пасаж Ляуфера) – найстарша група пасажів, що сформувалась в середині XIX ст.;
- на новоствореному бульварному кільці (пасаж на вулиці Смочій, пасаж Феллерів, пасаж Гаусмана, пасаж «Belle Vue», пасаж Міколяша, Марійська галерея, пасаж на вулиці Кривій) – більшість пасажів виникла на зламі XIX-XX століть;
- на ділянках прилеглих до газівні (пасаж Колізей, пасаж Германів) – поч. XX ст.;
- в районі Новий світ (базар Гредлів, пасаж Тіша) – початок XX століття;
- в районі Жовківського передмістя (пасаж Віца, пасаж Кремпнера) – поч. XX ст.;
- в районі Стрийського передмістя (Грюнне пасаж) – злам XIX-XX століть;

Більшість з перелічених пасажів з'явилися внаслідок реконструкції чи перебудови існуючих будинків і лише 5 постали як новотвір (Пасаж Гаусмана – Пасаж Міколяша – Марійський пасаж – Пасаж Феллерів – Базар Гредлів). З 19 міських пасажів, згідно існуючої класифікації, класичними можна вважати лише три з них (Пасаж Міколяша, Марійський пасаж, Базар Гредлів) [80], також у місті існує класичний торговий двір (Пасаж Гаусмана – двір т-подібної форми, з трьома контрольованими входами, композиційним центром з самого початку виступала площа зі збереженою липою існуючого тут раніше ботанічного саду Маєра).

Містобудівні особливості локалізації пасажів в місті:

- активне освоєння середринкових кварталів та кварталів міста в мурах;
- локалізація пасажів на новоствореному кільці бульварів, на якому розміщувались ключові громадські будівлі міста кін. XIX ст.;
- поширення використання такого типу пасажу як – торговий двір;
- пасажі як один з основних елементів створення громадського та торгового простору на промислових ділянках міста – на території газ заводу, жовківській Рогачці;
- як формотворчий елемент незабудованих міських ділянок (базар Гредлів та утворене середовище довкола нього).

На сучасному етапі перш за все необхідно говорити про поступове відновлення історичних проходів, торгових пасажів і дворів, планувальної структури в депресивних районах міста (район Підзамча, Старого Ринку, Привокзальної). За останні роки проблема нарешті зрушила з місця, поступово почали відновлювати архітектурну спадщину місця, досліджувати історію міста як частини єдиного європейського простору. Проблемою торгових пасажів не займалися останні 80 років, тобто з початку II світової війни, бо питання історії, архітектурних традицій і спадкоємності особливо не хвилювали тоталітарний режим Радянського Союзу, такі питання розглядались і фінансували по залишковому принципу. На сучасному етапі почалось відновлення пасажів, в більшості випадків з економічної сторони, так як всі вони розміщені в комерційно привабливих місцях, де на протязі більшої половини дня спостерігається підвищений рівень людської активності, що і спричиняє насиченню цих місць різними громадськими закладами. Так, ще в 1990-х роках економічно відродились три пасажі: Гаусмана (тепер більш відомого як провулок Крива Липа), Феллера (також міська вулиця – Михальчука), Колізей (тупикове відгалуження вулиці Куліша), продовжував функціонувати Марійський пасаж (єдиний пасаж, який не припиняв свого існування з дня відкриття). З початку нового тисячоліття почались процеси архітектурного відновлення пасажів Феллера і Гаусмана, «Belle Vue», ведуться роботи в пасажах Колізей, Андреоллі, Грюнне-пасаж. Створюється належна документація стосовно відбудови пасажу Міколяша. За останні 30 років безслідно зник, хоча був втраченим ще у 1930-х роках, пасаж на вулиці Смочій – це сталося в процесі демонтажу кварталу між вулицями Князя Ярослава Осмомисла, Підмурною, Сянською і Старою, на місці якого в 1990-х роках планували збудувати готельний комплекс «Золотий лев», проте зараз знаходиться стихійний ринок. Практично не залишилось і сліду від пасажів Фрухта (перетворився на звичайний внутрішньо-квартальний прохід), Германів (структура пасажу була остаточно зруйнована будівництвом ЖК «Perfect Loft» на вулиці П.Куліша, 47 – вул. Газовій), Грюнерів (частина театру «Воскресіння»), пасаж на вул.Кривій (частина вулиці Нижанківського з пішохідним рухом), які збереглись лише в об'ємно-просторовому аспекті – всі соціальні і торгові функції тут відсутні.

З початком переходу України до ринкової економіки загострилась потреба у насиченні міського середовища поліфункціональними комплексами як в центральній частині міста, так і в кварталах історичного ареалу міста. Одним з виходів вирішення даного питання в умовах складної містобудівної ситуації з обмеженою територією являється створення громадських просторів, одним з видів такого

середовища могли б бути пасажі, для цього потрібно провести незначну реконструкцію ряду будівель з подальшим пристосуванням нижніх рівнів будинків для торгово-громадських закладів, зміна профілю використання і часткова розбудова приведе до рівномірного забезпечення міста новими громадськими центрами і вирішення проблеми збереження історичних будівель. Така практика була популярною ще на початку етапу будівництва пасажів. На території Європи вона проходила на протязі одного століття – з початку XIX до початку XX століття. Після II світової війни ця методика застосовувалась рідше, під впливом архітектури постмодернізму частіше починалось будівництво нових пасажів на місці старих будівель, проте сьогодні повертається розуміння цінності історичного середовища, автентичної структури. Історична, більш гуманна, схема розташування громадсько-торгових просторів в сформованому архітектурному середовищі міста не буде контрастувати з усталеним типом простору. Нові громадсько-торгові середовища доцільно розмішувати в структурі старих фабрик, виробництв (броварнях, ткацьких фабриках, старих вокзалах двірців), які є малозагосподарьованими та перебувають в незадовільному технічному стані. Прикладом може служити відкриття комплексу «Pasaż Stary Browar Poznań» в Познані в 2003 році [150]. Пасаж розмістився на території всього комплексу старої міської броварні (Броварні Хуггерів), проект виконав Річард Кайя. Правильність такого рішення підтверджує ціла низка нагород: Złoty Ołówек 2003 в всепольському архітектурному конкурсі, найкращий торговий центр в світі в категорії об'єктів торгових середніх розмірів 9 грудня 2005 року Фенікс, Арізна (ICSC - The International Council of Shopping Centers 2005), найкращий торговий центр Європи середньої місткості 2005 [150]. Схожий задум реалізовано і у Львові, збудовано комплекс «Forum Lviv» (2018) частково на території колишньої міської газовні та кварталу із житловою і складською історичною забудовою між вулицями Пантелеймона Куліша, Під Дубом, Джерельною і Цеховою поряд з пасажем Германів.

3.4 Архітектурно-планувальні характеристики пасажів Львова

Пасажі розміщені в середмісті

Пасаж Андреоллі:

Перший і найстаріший пасаж Львова сполучає площі Ринок та І.Підкови (колишня площа Св. Духа) (рис. 3.16-3.20). Пасаж складається з спільного внутрішньо дворового простору двох кам'яниць на площі Ринок, 29 та на вулиці Театральній, 12. Кам'яниця на площі Ринок, 29 – це будинок другої половини XVIII століття, збудований в стилі ампір. До середини XVIII століття на цьому місці стояла

одна з найгарніших ренесансних кам'яниць міста, збудована у XVI столітті львівськими патриціями Кампіанами [26]. У 60-70-х роках XVIII століття на місці двох попередніх будинків останній польський військовий комендант міста полковник Феліціан Коритовський за проектом Христофора Мурадовича зводить теперішню будівлю [17]. 1803 року будинок придбав швейцарець Домініко Андреоллі і 1825 року заснував тут одну з перших у Львові цукерень. Заклад Андреоллі успішно проіснував у місті чи не найдовше з усіх пасажів. Проте по смерті власника не знайшлося гідного управителя цукерні і при керівництві рідного брата Ехрбара Андреоллі вона остаточно занепадає [19]. Можливо пасаж слугував своєрідним продовженням внутрішньо-ринкової торгової вулиці Пасамонічої, яка проіснувала до 1929 року, коли остаточно розібрали всі колишні ринкові споруди. Отже гіпотетично на протязі 50 років у Львові існувала потужна торгова вісь, яка ще знаходилась у старому міському громадському центрі на Площі Ринок і поширювалася в напрямі до нового міського центру – сучасного проспекту Свободи.

Ринок, 29: Власник будинку за списками податків: Дім темричівський-1; Кампіанська-2,3; Матіас Ароматаріус-1; Госсовських-2; Дибовичівська-3 [17].

Пасаж Клейна:

Пасаж, який виходив на південну сторону площі Ринок починався за брамою кам'яниці №18 і виходив на вул. Боїмів (тепер Староєврейська, 7) (рис. 3.21-3.23). Будинок на пл. Ринок, 18 (конскрипційний номер 325), колишня шестивіконна Гуттетерівська кам'яниця побудована близько 1553 р. для краківського купця Єжи Гуттетера (Jerzy Gutteter) як палацова [25]. Вважається найстаршою кам'яницею на пл. Ринок. Це була друга кам'яниця у місті після Корняктивської (пл. Ринок, 6), яка займала дві будівельні парцелі і мала шість вікон на фасаді. У її залах відбувалися урочисті міські банкети, наприклад з okazji коронування Зигмунта III Ваза. За податковим реєстром 1712 р. будинок числився двоповерховим (триярусним) і прохідним (мав вихід на сучасну вул. Староєврейську) та з індермахом (дворовим флігелем з тилу). Це розпланування збереглося дотепер. Протягом другої половини XVIII ст. кам'яниця перебувала у занедбаному стані. Про це свідчать акти технічного стану проведені магістратом у 1763, 1765, 1767, 1772 та 1779 років. Близько 1785 р. нова кам'яниця від пл. Ринок, 18 була збудована, одночасна зведено також тильну кам'яницю, яка виходила на сучасну вул. Староєврейську. Вартість будівництва становила 25942 золотих польських. 10 червня 1785 р. Ратинський продав Андзуловському Барчівську кам'яницю за 58 тисяч золотих польських. В цьому ж році Андзуловський здав її в аренду міському Товариству пропінаторів (продавцям

спиртних напоїв). Між тильним і головним будинком на подвір'ї стояла брамка, яка збереглася до наших днів. В першій половині ХІХ ст. на першому поверсі будинку на пл. Ринок, 18 існувала аптека «Під золотим оленем», яка належала відомій львівській родині Зенткевичів, що займалися аптекарською справою ще з ХVІ ст. [41]. З тильного боку до головного будинку, від подвір'я, до нього прилягали триярусні флігелі (офіцини), побудовані одночасно з ним. Дотепер зберігся лише один флігель при межовому мурі будинку №17. Головний фасад вирішений у стилі пізнього бароко або класицизму з ремінісценціями бароко. Скульптурний декор на фасаді відсутній. Перший поверх обличкований тесаним каменем і підкреслений тягою. Верхні поверхи на всю висоту декоровані тосканськими пілястрами, які ділять фасад на три прясла по одній парі вікон у кожному. Всі вікна, за винятком двох півциркульних, які виходять на балкон, мають лучкові перемички. Обрамуння вікон профільовані. Центральна частина (з незначним виступом) акцентована над вхідною брамою невеликим балконом з витонченим рисунком кованої балюстради. Балкон підтримують різьблені кам'яні кронштейни з використанням рокайлевих форм. Скромний вінцевий карниз будинку з обох боків фланкують дві класицистичної форми вази на постаментах. В сінях, у стіні від будинку №17, зберігся білокам'яний портал, ймовірно з будівлі ХVІ ст. Всі приміщення на першому поверсі перекриті склепіннями. Через браму та довге подвір'я можна вийти на вул. Староєврейську. Кам'яниця належить до кращих зразків пізньобарокового житлового будівництва. Цікаво, що пасаж Клейна також творив своєрідну торгіву вісь в напрямку на південь від площі Ринок, щоправда з незначним зміщенням на вулиці Староєврейській (≈ 15 м.), де примикав пасаж Ляуфера. Будинок на Староєврейській, 7 (у 1871 № 11, конскр. № 332 m) в ХVІІІ ст. називався кам'яницею Грацовська або Барчевська з Ринку (власність римо-католицька), споруджено його близько 1785 року [41]. В будинку до 1939 року розміщувались магазини бакалійних товарів Ожмінського одягу Шнека.

Ринок, 18 – вул. Староєврейська, 7: Власник будинку за списками податків: Дім Гуттетеровській-1; Бачевська-2,3. – тильна Бачевська-2 [17].

Пасаж Фрухта:

Ще один пасаж розміщувався між південною стороною площі Ринок і вулицею Староєврейською, складався з двох кам'яниць і синагоги. Будинок на пл. Ринок, 12 (конскрипційний номер 229) побудований у ХVІ ст. тоді власником кам'яниці був радник Йодок Гляч (Юст (Юстус) Гляц або Гляч) [23], звідси походить назва «Глячівська кам'яниця» [24]. У 1890-х роках будинок належав Регіні Зіммель, в 1894

році був затверджений магістратом проект каналізації основної частини будинку (архітектори Якуб Соломон Крох і Маврицій Зільберштайн). На початку ХХ ст. будинок належав професору Бертольду Фрухту та його дружині Рахелі Фрухт. В 1907 році на їхнє замовлення архітектор Артур Шлеєн виконав проект добудови лівої чотириповерхової офіщини. Проект був затверджений магістратом 6 червня 1907 року. У 1908 році на кошти професора Бертольда Фрухта архітектор Генрик Орлеан виконав проект реконструкції головного фасаду, а в наступному році – додаткові плани на будівництво чотириповерхової офіщини. Приблизно з початку ХХ століття у внутрішньому дворі починає відбуватись торгівля, саме в цей час можна припустити починає діяти пасаж. У 1930-х роках власником будинку був Шутц Абрагам [17]. Будинок зберіг первісну планувальну структуру з характерним асиметричним плануванням. Частина приміщень першого поверху перекрита хрестовими та півциркульними склепіннями з люнетами. Вистрій головного фасаду зберіг елементи ренесансу. Вікна другого і третього поверхів прикрашені ренесансними профільованими обрамуваннями, над якими поміщені лінійні сандрики. Над вікнами третього поверху розміщені оригінальні ренесансні гротескові маскарони. Будинок завершений аттиком. Незважаючи на перебудови ХІХ ст. будинок зберіг середньовічну планувальну структуру будинку та ренесансний характер фасаду. Будинок зі сторони вулиці Староєврейської, 19 (у 1871 № 23, конскрипційний № 336 m) в ХVІІІ ст. називався кам'яницею Юстгляцовською з Ринку (власність римо-католицька) [22] – це триповерховий будинок шириною у сім вікон, сучасний вигляд зберіг з початку ХІХ ст. В офіщині на великому подвір'ї у збереглась прибудована споруда колишньої синагоги «Охоронниці Суботи», яку збудували в 1878 році з ініціативи Менкеса Райшера (Menkes Reischer) для Товариства Szomrej Szabat. Синагога була розгромлена у 1941 р. [41], однак її будівля збереглась, щоправда зараз це частина офіщини будинку перепрофільована під житло (рис. 3.24-3.26).

Ринок, 12: Власник будинку за списками податків:

Йодок Глач-1; Гайсаровська-2; Юстгlachівська-3 [17].

Пасаж Ляуфера:

Будинок на вулиці Староєврейській, 12, це чотириповерхова кам'яниця споруджена в 1910-1912 роках у стилі раціональної сецесії з елементами бароко та класицизму на місці двох кам'яниць (№ 12 і 14). Кам'яниця з'єднана через спільне подвір'я з будинком на вул. Братів Рогатинців (колишній Собеського), 15. Ці дві будівлі, запроектовані в архітектурній фірмі Міхала Уляма й утворювали торговий

пасаж Ляуфера (рис. 3.27) [41]. Зараз з боку Староєврейської вхід до будинку перекритий колишнім комісійним магазином, який колись був частиною пасажу. Пасаж Хаїма Ізраеля Ляуфера містив кілька крамниць.

На плані регулювання забудови 1863 року є зазначене місце розташування ще одного пасажу. Існував план побудови Пасажу Яблоновських (пл. Катедральна, 3) (рис. 3.11) – двоярусної торгової галереї під сегментованим скляним дахом з одим входом зі сторони катедри [80]. Проте даліше намірів проект реконструкції будівлі зі створенням пасажу не розвинувся.

Пасажі на на новоствореному бульварному кільці:

Пасаж Гаусмана:

Одним із найреспектабельніших і дуже своєрідних є пасаж Гаусмана (рис. 3.28-3.32). Це єдиний не критий пасаж вуличного типу, який в первісній формі дійшов збереженим до наших днів. Точної дати побудови не встановлено проте відомо, що ще до 1893 року пасажу як такого ще не існувало. Були збудовані лише деякі будинки, що пізніше створили всередині кварталу вулицю-пасаж. На переломі століть після будівництва Grand Hotel (1894 рік, архітектор Герматнік) поряд з ним з'являються інші будинки, утворюючи Т-подібну внутрішньоквартальну вулицю. Пасаж Гаусмана почав існувати вже від 1895 року, у цьому випадку не можна говорити про славі торгові традиції даного плацу. Будинок управителя і засновника пасажу Гаусмана знаходився на вулиці Сукстуській, 6 і звідси до пасажу проходив третій вхід. Верхні поверхи будинків у пасажі виконували житлову функцію. У партерних розташовувались різні заклади, переважно торгові, які до того ж часто змінювались залежно від волі орендарів. В 30-х роках тут функціонував ресторан, кафе для сніданків, фотоательє «Рембрандт», електроремонтне ательє, кілька установ, в яких працювали іноземці, торгові та інші об'єкти. Західний вхід у пасаж проходив через арку будинку Дирекції залізниць, спорудженого 1887 р. за проектом архітектора В. Равського [46]. Сучасні вулиці Дорошенка та Січових Стрільців з'єднує історичний пасаж-проїзд Крива Липа, названий так 1992 року на честь найстаршої липи Львова, яка залишилася тут від колишнього ботанічного саду Маєра [41], а до цього у 1950-1992 роках пасаж називався – проїзд Жовтневий, названий так на честь більшовицького перевороту в Петрограді 1917-го. У будинку №2 до 1939 року містилося фотоательє Роснера «Рембрант». У будівлі №3 за польських часів діяла видавнича спілка «Хвиля» та магазин килимів Глюксмана, нині тут оптика діють два кафетерії. У будинку №5 за Польщі була купецька друкарня Подстольського й перукарня Боехеса, за Радянського Союзу – оптика, зараз

тут розміщуються заклади громадського харчування. У будівлі №6 за польських часів був магазин електротехнічних товарів Гаусмана та крамниця взуття, в роки СРСР працював прокатний пункт, тепер тут кафетерій, аптека, фотосудія [46]. У будинку №7 до війни містився ювелірний магазин Вага, крамниці тканин Гріцмана та меблів Гюбеля, у радянський період тут була центральна оптова база «Облторгу», гасрохаб. У будівлі №8 в міжвоєнний період була випозичальня книжок «Віта» Годяка й Готліба, зараз тут кафе «Крива липа» та готель. У будинку №9 за польських часів працювала книгарня Шеєра й кантор обміну Темпеля [80], тепер тут інтернет-кафе пекарня, та кафетерії. Оцінюючи сучасне використання простору в перших рівнях будівель можна з впевненістю сказати, що пасаж Гаусмана перетворився в один з наймасштабніших гастрономічних хабів міста.

Важливим етапом в розвитку пасажу була його електрифікація, впровадження сучасних тенденцій і технологій, що активно розвивались в Європі на початку ХХ століття і в цей же час мігрували на територію Львова. Згідно з духом ринкових відносин підприємство МЗЕ ретельно усувало конкурентів. Так, в 1906 р. за 950 тис. корон був викуплений кінний трамвай. До 1908 р. всі його лінії були електрифіковані, а в січні 1909 р. на базарі були продані останні 60 коней. Для централізації електропостачання МЗЕ викупило будинкові локальні електростанції, що існували в центральній частині міста. Зокрема, було викуплено електростанції, які живили Галицьку ощадну касу (Музей етнографії та художніх промислів на пр. Свободи), готель «Імперіал», де працював перший у Львові ліфт, і торговий пасаж Гаусмана [57].

Пасаж Феллерів:

Самуель Феллер був продавцем паперу і канцелярії, а також видавав поштівки з виднокраями Львова. Колишній пасаж відновлюється вже на сучасній вулиці І. Михальчука, яка не дивлячись на тупиковість знову є торговим осередком в партерному рівні. Пасаж почав формуватись в кінці ХІХ на початку ХХ ст. і складався здебільшого з гуртових крамниць текстилю, сукна і товарів міського виробництва. Розташований у замкненому провулку від сучасної вул. С. Наливайка (колишня вул. Різницька) до проспекту Свободи, 35 (колишні вул. Легіонів, Карла Людвіга) [41]. Його забудова сформувалася, починаючи від 1903 року, коли було збудовано вхідний помпезний чотириповерховий будинок від проспекту Свободи за проектом архітектора Артура Шлеєна. Частину пасажу з боку вулиці Тиктора було зруйновано під час ІІ Світової війни [45]. На цьому місці у 1970-х збудували котельню. Вже у 1908–1909-х фасадну кам'яницю при вул. Карла Людвіга

перебудували під керівництвом архітектора Фердинанда Касслера у стилі постсецесійного неоісторизму з елементами модернізованого бароко та ренесансу. Тоді встановили дві алегоричні жіночі скульптури на аттику – «Комерція» та «Комунікацій», їх автором вважається Петро Війтович [44]. Ансамбль пасажу творять будинки в стилі історизм і модерн. Від вилиці Наливайка пасаж виокремлюють два симетричних будинки кордонери, побудовані на зламі XIX-XX століть. Офісних і громадських будівель, незважаючи достатньо великі розміри пасажу, не було. Пасаж як частина міського середовища не мав вільного доступу на територію транзитного громадського простору це забезпечували контрольовані входи, один через браму будинку №35 на проспекті Свободи, іншим служила брама між будинками №6 та 7 на сучасній вул. І.Михальчука, яку демонтували під час II світової війни (рис. 3.33-3.36).

Пасаж Міколяша:

Найрозкішнішим пасажем в місті був пасаж Міколяша (рис. 3.37-3.42), який знаходився у кварталі обмеженом сучасними вулицями Коперника, Ф.Ліста, Вороного та просп. Свободи. Взагалі цей квартал в кінці XIX на початку XX століття вважався основним місцем ділової активності міста (два єдиних у місті перекритих пасажі, готель, банківські установи, кав'ярні). Власник аптеки «Під золотою зіркою» Генрик Петро Міколяш в 1890 році за проектом Яна Шульца збудував розкішний неоренесансний будинок на вул. Коперника, 1 [29]. У 1900 р. аптека Міколяша трансформувалася в акціонерне товариство «Доктор Міколяш, Піч, Левинський і спілка». Того ж року з ініціативи швагера Генрика барона Андрія Ромашкана для потреб фірми вирішили збудувати пасаж [98]. Проект розробили архітектори Іван Левинський й Альфред Захарієвич. Роботи з проектування пасажу розпочалися в 1894 і тривали до 1899 року. Остаточо реалізовано його було в 1913 р., коли запрацював кінотеатр «Утіха» (до 2002 р. там був кінотеатр ім. Лесі Українки). Пасаж Міколяша започаткував епоху сецесії у Львові. Завдяки вдалому поєднанню різних будівельних матеріалів (каменю, металу, скла, бетону) з творами декоративно-прикладного мистецтва автори створили на той час авангардний архітектурний ансамбль [41]. Ввечері пасаж був ілюмінований, взимку опалювався. Тут були кав'ярні, кінотеатри «Тон» та «Утіха», представництво різних фірм, склад порцеляни, скла та срібла, фотоательє, магазини. Біля центрального входу в пасаж зі сторони вул. Коперника розташовувався фонтан з мармуровою фігурою оголеної німфи роботи скульптора А. Попеля. По обидва боки внутрішнього простору пасажу були розташовані величезні вітрини магазинів, ресторанів, кав'ярня

«Кришталева», офіси різних фірм (серед них – «Sitroen» і «Universall Pictures Corporation»), Товариство прикладного мистецтва і навіть конференц-зал Народного університету ім. А. Міцкевича. Розкішні інтер'єри пасажу справляли на той час приголомшливе враження [98]. Віконні отвори заповнювали вітражі з портретами І. Левинського й А. Захарієвича. Стіни прикрашали сецесійні візерунки та панно на східні мотиви [10]. Усього будівництво пасажу обійшлося в більш як 1 мільйон золотих ринських (один ринський тоді дорівнював одному долару США) [10]. Невдовзі акціонерна спілка розпалася і єдиним власником пасажу став барон А. Ромашкан, крім цього не бажаючи відмовлятися від бізнесу у сфері фармації, він 1910 році створив фармацевтичну фабрику «Лакоон» [98].

Стінні розписи, електричне освітлення, центральне опалення - все це створювало відчуття комфорту, отже приваблювало відвідувачів та клієнтів. Тут містився фотографічний заклад «Аделя», у 1901-1907 роках - кінотеатр «Уранія», який започаткував Людвік Кухар (кінотеатр діяв до 1939 року під різними назвами: 1907-1911 рр. – «Сінефон», 1911-1915 рр. – «Кухар», 1915-1935 рр. – «Пасаж», 1935-1939 рр. – «Тон»). З боку вул. Крутої (Вороного) у 1912-1924 роках містився кінотеатр «Люкс» (з 1926 по 1939 - він мав назву «Втіха») [101]. Окупувавши Галичину, радянська влада націоналізувала пасаж Міколяша, проте заклад надалі продовжував роботу, залишаючись одним з найбільших громадських торгових просторів міста. Проте 22 червня 1941 р. в пасаж влучила німецька авіаційна бомба, яка зруйнувала вщент імпозантну споруду [45]. У підвір'ї будинку по вул. Коперника, 1 і досі можна побачити величні руїни. Це все, що залишилося від пасажу Міколяша – одного з найграндіозніших архітектурних проєктів початку ХХ ст.. у Львові. Варто також згадати про ресторан «Москва», розкішний інтер'єр якого справляв враження ще за радянської влади [41].

Пасаж Міколяша - наскрізний прохід між вулицями Коперника та Крутою (М. Вороного) з торговою галереєю, накритою ажурною заскленою металевією конструкцією довжиною 120 м та шириною 18 м (її виконала львівська фірма «Пйотрович і Шуман»). Загальна площа пасажу із закладами торгівлі становила 5 750 квадратних метрів [98]. Пасаж мав комбінований скляний дах на рівні другого та третього поверхів і простягався через великий квартал при центральному бульварі міста. Посередині пасаж дещо розширювалась до розмірів невеличкої квадратної площі 18×18 м, яка була перекрита скляним куполом. Інтер'єр був декорований із застосуванням ліпнини, скульптур та настінних художніх розписів [10]. Він мав

вигляд високого тунелю між будинками із входами з вулиць Коперника та сучасної вулиці М. Вороного, покритого скляним дахом. По обидва боки тунелю були розташовані величезні вітрини [79].

Комплекс пасажу Міколяша мав чітку осьову структуру, підкреслену двома входами і центральною площею ($S=576 \text{ м}^2$) і за своїм розташуванням дублював основний громадський простір міста – Проспект Свободи. Дане розміщення не було випадковим, оскільки подібні пасажі (Пасаж Гаусмана, Феллера, Belle Vue) повинні були розвантажити центральний проспект і якісно збільшити площу громадських просторів міста. У розпланувальній схемі кварталу пасаж займав серединне положення, виключно через це, на значній території внутрішньо квартальних просторів вдалось вписати такий великий архітектурний об'єкт (пасаж Міколяша був другим за розміром пасажем міста поступаючись лише пасажу Гаусмана і найбільшим за загальною площею) [79]. За структурою розкриття простору пасаж чітко поділявся на 3 частини: бічна частина з боку вул. Коперника, центральна частина з формуючою площею, бічна частина з боку вул. М. Вороного.

Архітектурні рішення прийняті архітекторами у творенні пасажу були достатньо передовими в той час і нічим не поступались європейським аналогам. Архітектори широко використовували конструктивні та художньо-естетичні якості металу, який залишався відкритим на поверхні внутрішньо пасажних фасадів, створили виразну композицію світла й тіні у середовищі пасажу, яка базувалась на світло пропускних властивостях скла, комбінували сполучення природних матеріалів з залізобетоном – нововинайденим будівельним матеріалом, що мав реалізувати прагнення архітекторів до романтизації обрисів будинку (1892 рік Ф. Загурський), та штучним каменем [10]. Фундамент пасажу Міколяша – це суцільна залізобетонна плита [41]: під усіма будинками, у внутрішніх двориках, від фінансової академії до коледжу моди. Оригінальне рішення мав і фасад з боку вулиці Сенкевича (сучасна вул. Вороного). Увінчаний криволінійним фронтоном складної форми з скульптурною композицією атлантів, які підтримують символічну кулю – Землю і геральдичними орлами по боках. Активну декорацію фронтона підтримували скульптурні мотиви в рівні третього поверху [10]. Огородження вікон і вхідні ґрати імітували рослинні мотиви, їх форму, забарвлення. Криволінійні форми сегментного скляного покриття підсвідомо викликали асоціації рослинного переплетіння, просторова композиція характеризувалась зрівноваженою асиметрією, характерною у природному середовищі. Під скляним дахом були розташовані великі алегоричні панно, знову ж таки вірогідно пензля Тадея Попеля, що своєю

конфігурацією відповідали криволінійним формам конструкції ферм ажурного покриття. На панно були зображені химерні постаті, кольорова гама була насичена яскравими кольорами червоних тонів з активним використанням золота. Синтез мистецтв формувався згідно зі зв'язком взаємоперетікаючих просторів пасажу і вулиці, з урахуванням фактору просторово-часового сприйняття при наскрізному пішохідному русі: твори образотворчого і декоративного мистецтва служили сполучними ланками складної об'ємно-просторової архітектурної композиції. На зламі зигзагоподібних згинів (заломів) стін розташовувались декоративні інженерні світильники і вертикальні стрічки ліпнини у формі спіральних квіткових звитків [10].

За своєю об'ємно-просторовою структурою пасаж був багаторівневою спорудою – від однорівневої вхідної частини з боку вулиці Коперника до двох- і трьохрівневої споруди з іншої сторони. Тип несучих елементів дахового покриття – трикутні і сегментовидні металеві ферми. За зонуванням пасаж поділявся:

- По кількісному потоці людей (насичені людьми 1 і 2 поверхи використовувались як торгові приміщення із елементами побутового обслуговування; верхні поверхи – як офісні представництва фірм).
- По первинній побутовій значимості (кафетерії→крамниці→видовищні зали→представництва фірм→офіси і кантори).

Межі території пасажу визначені вулицями Коперника, Ліста та Вороного, яка включає територію подвір'я з прилеглими до неї будинками. З торгових галерей збереглись залишки з вул. Коперника, 1; сама будівля на вулиці Коперника, 1; будівля коледжу моди зі сторони вул. Вороного. На сьогодні зберігся тільки фрагмент споруд пасажу, розташований праворуч від входу з вул. Коперника [79].

Руйнування після попадання авіабомби були настільки значні, що відновлення будівлі було неможливим, на даний момент йде дискусія стосовно можливості відбудови пасажу зі збереженням його автентичного історичного вигляду, планувальної структури, первісної функції [45]. Проте повну відбудову провести не вдасться, так як точно не зафіксовані високохудожні живописні панно, достеменно невідомі інтер'єри, на території вже існує пізніше збудований корпус коледжу моди.

Розробкою проектів займалися спеціалізовані реставраційні інституції. Виконано декілька проектів пропозицій по спорудженню нового пасажу в нових матеріалах, проте зі збереженням історичного духу даної території, колишньої споруди. Інший проект розробив інститут «Укрзахідпроектреставрація» [79]. Основна концепція

даного проекту – відбудова якомога детальніше історичного пасажу. Проектом передбачається відтворення втрачених споруд пасажу та реконструкція збережених з пристосуванням під первісну функцію. Роботи пропонується проводити у три черги: перша черга передбачає відтворення частини пасажу від вул. Коперника в об'ємі 11000 м³. В пивницях будинку від вул. Коперника пропонується розташувати господарські, службові та технологічні приміщення. Перший поверх планується використовувати як кафе-кондитерську на 32 місця. На другому поверсі мали б розміщуватись заклади громадського обслуговування, а саме ресторан на 40 місць з допоміжними та технологічними приміщеннями та банкетний зал із зимовим садом. Вхід до ресторану організовується з вул. Коперника проєктованими сходами на другий поверх через просторий хол. На третьому та четвертому поверхах відтвореної будівлі пропонується влаштувати офісні та службові приміщення. Зв'язок між поверхами забезпечується запроєктованими сходами. Відтворення першої черги пасажу пропонується проводити максимально використовуючи збережені фрагменти будівлі та архівні матеріали. Загалом три черги відтворення пасажу включатимуть: відтворення частини пасажу від вул. Коперника в об'ємі 11000 м³ (1 черга); відтворення центральної частини пасажу в об'ємі 5000 м³ (2 черга); відтворення частини пасажу від вул. Вороного в об'ємі 32000 м³ (3 черга). Загальна площа території пасажу (в т. ч. зайнята спорудами) – 4850 м².

Виходячи із сучасних обставин після відбудови пасаж повинен буде відповідати усім вимогам багатофункціонального простору, тому прийдеться прийняти компромісні рішення з адаптації планувальної структури для забезпечення пожежних і санітарних вимог та при цьому всьому не втратити історичний шарм місця.

Марійська галерея:

Це другий пасаж у кварталі виокремленому вулицями Коперника, Ференца Ліста, М. Вороного і проспекту Свободи, який є єдиним збереженим історичним пасажем перекритим скляним дахом у Львові. Він охоплює лише партерну частину будинків та частково використовує підвали, засклєне склепіння накриває невеличкий простір між двома крилами будинку на рівні перекриття другого поверху. Пасаж часто перебудовували цим самим вносячи зміни у планувальну структуру. Спочатку будинок, де розташовується пасаж, був Г-подібної форми з одним дворовим крилом [80]. Згодом, навпроти першого, було добудоване друге крило, а подвір'я між ними перекрите. Одночасно реконструйований партер самого будинку від сторони площі Міцкевича, створив широкий вхід у пасаж-галерею. Будинок, у якому був пасаж,

належав Шпрехерам, тут містився «Французький готель» в партері якого були торгові крамниці. Перебудовою цих крамниць і створенням пасажу, починаючи від 1925 року займався архітектор Фердинанд Каслер [18]. Торгову функцію пасаж зберіг й дотепер. Колишній пасаж «Марійська галерея» (рис. 3.45-3.47) під час гітлерівської окупації — «Lemberger Kaufhof», з 1964 року — магазин «Дитячий світ» (перший подібного типу магазин в СРСР), з 1995 року магазин «Роксоляна», згодом перейменований у «Пасаж», з 2007 року дитячий магазин «Антошка», а від 2020 року торговий супермаркет «Арсен» [79].

Пасаж «Belle Vue» (сучасний Opera passage):

Відкриття припало на 1897 рік в будинку №27 на проспекті Свободи. Тут в переході до паралельної проспекту вулиці Леся Курбаса в трьох поверховій будівлі знаходився готель «Belle Vue» (рис. 3.44), що й дав назву пасажу [81]. Пізніше окрім готелю знаходилися ще кав'ярня «Elite», крамниці і управлінська громадська контора. Після перебудови кам'яниці в перші десятиліття ХХ століття пасаж перестав існувати і почав відновлюватись в нових розмірах в перебудованих двох будинках на старому місці лише через століття через закриття [41]. Від початку ХХ століття – це готель та кав'ярня «Бельвю» з великим концертним залом. В 1907-1914 роках тут діяло кабаре і кінотеатр [99]. Роботи по реконструкції будинків і відкриття пасажу тривали з початку 2008 до червня 2009 року, після перебудови пасаж є 5-рівневою галереєю, яка радше виконана за принципом планувальної організації універмагів [80].

Пасаж Грюнерів:

Знаковою локацією був Пасаж Грюнерів (колишні вулиці Смолки, 5 і Коллатая, 8) (рис. 3.48). Пасаж діяв на грані ХІХ-ХХ ст., тут знаходились бюро «Chevrolet», адвокатські канцелярії, торгові ряди. Зараз не залишилось і сліду на даній території від колишнього пасажу. Будинок №5 на пл. Генерала Григоренка звів у 1912 році в дусі модернізованого бароко архітектор О. Пйонтковський [30]. Довга галерея вестибюлю, оздоблена металевими ґратами з оригінальним малюнком, сполучалася через подвір'я з аркадою з будинком №8 на вул. Менцинського, спорудженим також Ю. Пйонтковським - це колишній пасаж Грюнерів. У 1912-1914 роках тут містився Рільничий банк [41]. Займався він купівлею і продажем сільськогосподарських машин, добрива, вівса. У 1922-1929 роках тут містився Загальний союзний банк. У 1906 році тут була і молочарня «Пшеворська», у 1909 - редакція єврейського журналу «Тагблат», у 1929-1930 - спілка з обмеженою відповідальністю "Автосервіс". У 1938 році - Львівський відділ всесвітньо відомої фірми "Філіпс".

Уже в 1918 р. тут був кінотеатр «Марисенька». На діяльність кінотеатру видавали ліцензію. У 1921 році він належав К. Лісовському, у 1926 - Т. Кухару. Наприкінці 1939 р. тут організували Театр мініатюр. Після 1944 р. у приміщенні деякий час функціонував кінотеатр «Москва», потім Клуб прикордонників, кінотеатр «Піонер». Тепер тут Львівський духовний театр «Воскресіння» [41].

Пасажі на дільницях прилеглих до газівні

Пасаж Колізей:

Між будинками 23 і 25 розміщувався пасаж Абрама і Якова Германів, що вів до театру «Колізей», який було збудовано у 1898–1900 рр. за проектом архітекторів Фехтера і Шлесна на основі павільйону Яна Матейка з Галицької крайової виставки 1894 року [57]. Спочатку цей видовищний заклад був відомий під назвою «Колізей Торна» – підприємства для «представлень розмаїття міжнародних штукмайстів на заграничний спосіб». Тут відбувалися також спектаклі єврейських театральних труп. У 1920-х в «Колізеї» (рис. 3.49), який ще називався Міський театр «Новини», ставили фарси, водевілі й оперети. Після II Світової війни залишки «Колізею» перебудували на заводське приміщення [87]. Пасаж відомий своєю моноетнічністю, так як являвся спільним ділом одної з єврейських общин Львова, яка мешкала в районі сучасної вулиці Куліша і розміщувався у безпосередній близькості до старого жидівського театру. Тільки в цьому пасажі були дозволені угоди обміну, також тут діяв ломбард. Як і більшість пасажів періодом активного розвитку був відтинок часу в два десятиліття на межі початку ХХ ст. [80]. Тепер дана територія перетворилась у тупиковий торговий провулок від вулиці Куліша.

Пасаж Германів:

Дещо віддаленим від центру, проте не менш популярним був Пасаж Германів, що сполучав вулиці Куліша і Газову та знаходився в безпосередній близькості до індустріального серця Львова – газ заводу [80]. Пасаж влаштували у дворі великої кам'яниці № 47 на вулиці Куліша, мав ще вихід через браму кам'яниці № 5 на вулиці Цеховій (рис. 3.50-3.51). У дворі кам'яниці № 47 збереглися рейки та механізми ліфтів, якими піднімали на балкони-галереї важкі речі. Пасаж почав діяти з першого десятиліття ХХ ст. [57]. Основним елементом діяльності тут також була торгівля. Особливістю даного пасажу було унікальне розміщення в комплексі промислової зони, а саме газ заводу. Пасаж був розміщений в безпосередній близькості до газгольдерів і адміністрації заводу. Наданий момент від пасажу практично нічого не залишилось, на території пасажу збудовано житловий комплекс «Perfect Loft», який повністю видозмінив середовище, суттєвою втратою є демонтаж і подальше

зникнення двох діючих механічних підйомників для менших і більших вантажів, при походженні містобудівної документації, було внесено вимогу щодо експонування цих підйомних механізмів, проте робочий проект цього вже не передбачав.

Пасажі в районі Жовківського передмістя:

Пасаж Віца

Пасаж розміщувався в північній частині Львова на сучасній вулиці Богдана Хмельницького, 155. Колись це була виробнича і торгова частина вулиці в районі Жовківської рогатки. Триповерхова кам'яниця на вул. Волинській, 5 була збудована близько 1910 р. з розкішним, як для тодішньої околиці міста сецесійним декором [87]. З боків фасад завершують два фронтони із закрученими спіралями волют та парами вікон, що нагадують очі, точніше маски. З правого боку, під широкою аркою брами можна перейти на велике прохідне подвір'я з виходом на вул. Б.Хмельницького, 155 [57]. Очевидно, що тут розміщувався пасаж, адже спостерігається сформований ансамбль з трьох сецесійних споруд 1910 років із декорованими внутрішньо-дворовими фасадами, брама входу також із модерновим рослинним декором та кесонами на напівциркульному склепінні (даний зразок входу нічим не поступається брамі пасажів Гаусмана (зі сторони Січових Стрільців), Міколяша, Феллера) [80]. Власником цього комплексу був Якуб Віц, торговець і підприємець, тому можна припустити що пасаж служив торговим центром в Жовківському передмісті.

Пасаж Кремпнера.

Ще один пасаж, що розміщувався на північній околиці міста на розі вул. Механічної та Хмельницького. Тут декілька будівель формують невеликий пізньосецесійний ансамбль, створений 1908–1910 рр. для виноторговця Лейба Кремпнера. Ключовою будівлею тут є триповерхова наріжна кам'яниця на вулиці Б. Хмельницького, 169 споруджена за проектом бюро Міхала Уляма [57]. На першому поверсі кам'яниці, яка витягнулася вздовж вул. Кремпнерів (тепер Зустрічної), розташовувалися ресторан та торговий пасаж Кремпнерів. На другому і третьому поверсі закругленого наріжника були влаштовані лоджії, які потім замурували, але відтворили багате сецесійне оздоблення.

Пасаж в районі Стрийського передмістя:

Грюнне-пасаж:

Грюнне пасаж (рис.3.52-3.53), пасаж розміщений на вулиці Зеленій, 5-7 виник в 1901 році, тоді ще на передмісті, на перетині стратегічно важливих для міста шляхах – вулиці Івана Франка, однієї з головних міських магістралей, і вулиці Зеленої, що з

1544 року мала назву Волоського Мосту. Також зустрічаються назви вулиці Волоська або Волоська дорога, оскільки вона була торговим шляхом до Молдавії. З 1676 (за іншими даними – 1685) року фіксується нинішня назва, яка пояснюється тим, що вулиця проходила серед численних гаїв. З 1792 року при австрійській владі вулиця отримує нинішню назву — Зелена (або Грюненштрассе). Даний пасаж підкреслює вісь вулиці Шота Руставелі, цим самим логічно її завершуючи [47].

Пасаж «т-подібної» форми, довжина якого перпендикулярно до вулиці Зеленої становить 37,5 м., а паралельно – 29 м., ширина – 7 м., не перекритий, діяв в рівні першого поверху і набув характеру не торгового, а культурно-розважального пасажу. Зараз сліду від колишнього пасажу не залишилось. Всі будівлі перебувають в доброму технічному стані, проте естетична привабливість не відповідає критеріям будівель такого зразка, причина – не фахова експлуатація.

Під № 5 за польських часів був ресторан Здарека, за радянських — овочевий магазин, тепер магазин побутового обслуговування (майстерня взуття) всі інші приміщення житлові. Побудований паралельно як і будинок №7 в 1898 році [80]. В будинку № 5-А до 1939 року був ресторан Вісьневського, зараз тут громадські функції відсутні. У будинку № 7 за польських часів містилася творча майстерня працівників кераміки «Глинсько» та редакція газети «Пантеон Польскі», в 1950-х — перукарня і майстерня з ремонту та пошиття одягу, згодом майстерня стала саломателем з ремонту одягу, художньої вишивки та штопки «Ксеня», який існує донині. Зведений у 1898 р. як типовий чиншовий будинок того часу.

Пасажі в районі Новий світ

Базар Гредлів:

Більшість споруд, які запроектував Роман Фелінський у Львові, тим чи іншим чином пов'язані з торгівлею (найбільш відома спроектована ним будівля був торговий центр «Магнус», 1913 р.) [96]. Натомість широкому загалу майже нічого не відомо про одну з перших реалізацій Р. Фелінського в якій було поєднано і магазини, і кав'ярню, і кінотеатр[45]. Залишилися тільки архівні матеріали, плани та нечисленні фотографії. Йдеться про комплекс «Базар Гредлів», що знаходився на вул. Сапіги, 34 (зараз С.Бандери), там, де зараз площа перед пам'ятником Степану Бандері. Тоді ділянку між закладом св. Терези, вул. Сапіги і площею Солярні (Кропивницького) займав склад деревини, що належав графу Євгену Кінському. Однак у 1885 р. усі ліси і тартак граф Кінський продає підприємцям з Будапешта, братам Герману, Бернару і Альберту Гредлям, які вже тоді займалися

лісорозробками на Закарпатті [48]. Сучасна вулиця С.Бандери, на початку століття була майже околицею міста, але вже від початку 1910-х рр. цей район інтенсивно забудовується. На площі Солярні від 1905 р. триває будівництво костелу св. Єлизавети [42]. Опрацювання проекту і будівництво доручили фірмі Міхала Уляма; він же взяв на себе залагодження усіх бюрократичних формальностей. Проект виконав Роман Фелінський [80]. Будівля отримала план у вигляді витягнутої по горизонталі літери «Ш». Посередині знаходився двоповерховий павільйон кінематографу, акцентований висунутим вперед овальним у плані ризалітом і високим дахом з заломами, м'які лінії котрого повторювали менші за розмірами дахи бічних одноповерхових павільйонів. Композицію бічних крил будинку визначали стандартні секції торгових приміщень. Повторення їх вітрин разом з аналогічними віконними прорізами бічних павільйонів задає горизонтальний ритм фасаду. Подібні вітрини з хвилястим завершенням Р. Фелінський використав пізніше в композиції другого ярусу «Магнусу». Схожі аналогії прослідковуються у внутрішньому розплануванні «Базару Гредлів»: ряд торгових одиниць з окремими входами, відділені один від одного тонкими перегородками. Усього таких відсіків було 14 (6 у лівому крилі і 8 у правому); кожен складався із торгового приміщення від вулиці і складу з тильного боку із можливістю під'їзду і вивантаження продукції, таким чином не перешкоджаючи процесу торгівлі, це напевно одна з перших реалізацій правильної технології забезпечення логістики торгівлі [84]. В бічних павільйонах містилися ресторан (у лівому) і кав'ярня (у правому). Посередині знаходився кінотеатр на 213 місць (189 у партері і 24 у ложах на балконі), з фойє і буфетом на 2 поверсі [44]. Базар проектувався як тимчасовий павільйон, тому декор будинку обмежувався прорізами вітрин, членуванням вікон центрального ризаліту тонкими імпостами та формою дахів над павільйонами [80]. Загалом будівля нагадувала бароковий павільйон, хоча справжнім джерелом натхнення була мюнхенська архітектура початку ХХ ст., з нею Р. Фелінський добре ознайомився під час навчання столиці Баварії в 1905–1908 рр. Споруда базару Гредлів нагадує павільйон ресторану на виставці 1910 р. у Мюнхені [84]. До зовнішнього вигляду будівлі та її внутрішнього розпланування у будівельному департаменті магістрату не мали жодних застережень. Натомість місце розташування зовсім не влаштовувало міську владу, насамперед, згідно будівельного статуту Львова, на головних вулицях заборонялося будувати одноповерхові будинки фасадом по червоній лінії, виняток дозволявся тільки для «вілл гарної архітектури» [33]. Магістрат вимагав, щоб павільйон відступав від

існуючої лінії регулювання забудови на 6 м. Міхал Улям обійшовцю умову, заявивши 10 грудня 1911 р., що будівля матиме характер вілли «з огляду на гарну архітектуру». Зрештою дозвіл на будівництво був виданий 22 червня 1912 року [84]. Гредлі, як і належить справжнім феодалам, просто зігнорували цю вимогу магістрату і розпочали будівництво згідно первісних планів. Натомість іншу умову магістрату про демонтаж будинку через 5 років – 1 червня 1917 р. – проігнорувати не вдалося. Розташована між трьома головними вулицями, ділянка базару рано чи пізно стала би на заваді регуляції і розширення вулиць. Відповідно, могли знести і сам павільйон, щоб запобігти цьому, Гредлі чинили відповідні превентивні кроки: вже у липні 1912 р., менш ніж через місяць після отримання дозволу на використання будівлі, вони через своїх уповноважених пропонують безкоштовно відступити магістрату 207 кв. сажнів (744,41 м²) своєї парцелі на регуляцію вулиць, за умови перенесення терміну демонтажу споруди базару з червня 1917 р. на кінець 1924 р. [41]. Оскільки на той момент проект регуляції прилеглих вулиць тільки починали розробляти, ця пропозиція залишалася без відповіді, хоча переговори тривали до початку I Світової війни. Пропозицію Гредлі повторили квітні 1916 р., доповнивши відступленням прав на частину землі додатковою компенсацією в розмірі 5000 крон на проведення робіт з регуляції вулиць. Вони були настільки впевнені в успіху, що одночасно з перемовинами з магістратом займалися процесом продовження права оренди приміщення кінотеатру. Благоустрій навколишніх вулиць провели, не руйнуючи будівлі базару. Досягнувши свого, власники взялися за старе: незважаючи на численні нагадування, не виставили огорожі навколо своєї парцелі та навіть не внесли до міської каси обіцяної суми компенсації. Оскільки Гредлі явно не збиралися вносити гроші добровільно, міська влада, посилаючись на «громадські інтереси» в 1929 р. почала вимагати демонтажу базару. Власникам довелося виконувати свої зобов'язання, однак справу ускладнювали двом сторонам повоєнна зміна валют та інфляція: сума 5000 крон у 1916 р. дорівнювала, згідно представникам Гредлів, 125000 повоєнних польських марок, а магістрат не погоджувався з такою калькуляцією. Остаточно було досягнуто компромісне рішення: замість грошей Гредлі передали місту 5000 штук бруківки (один такий камінь у 1916 р. коштував 1 корону). Ця операція з бартеру дозволила знову відсунути термін демонтажу до кінця 1930 року, щоправда, магістрат додатково змусили власників повернути гроші за виставлену коштом міста огорожу і висаджені вздовж неї кущі жасмину. Вони затуляли від перехожих тимчасові складські споруди різних фірм, яким Гредлі

надавали місце для будівництва на своїй парцелі. Ще кілька разів в 1930-ті рр. справа відтермінування демонтажу павільйону піднімалась юридичними представниками баронів. В свою чергу у міської влади було більше клопотів з благоустроєм приєднаних, в зв'язку з утворенням «Великого Львова», приміських громад та все менше уваги надавали справі демонтажу базару Гредлів. Нарешті в 1938 році магістрат дійшов до висновку, що, хоча «термін консенсусу закінчився, однак означений будинок не загрожує громадській безпеці і немає підстав для видання наказу про знесення споруди». Така тривала боротьба власників за збереження будівлі базару була викликана насамперед прибутковістю оренди приміщень в ній [80].

Недарма вже в 1927 році у цьому ж районі, власник ділянки на вулиці Вишньовецьких, 3 (Русових), архітектор Юзеф Йоахім Тіш (Józef Joachim Tisch) збудував за своїм проектом подібну за функцією будівлю [41]. Однак ані розміри, ані зовнішній вигляд «пасажу Тіша» були непорівнюваними з базаром Гредлів: він складався тільки з п'яти торгових одиць (проти 14 у базару Гредлів), хоча й двоповерхових. Спочатку здавалося, що справа конкурента Гредлів приречена на успіх, адже за збігом обставин 12 лютого 1929 р. пожежа знищила ліве крило базару і пасаж Тіша на короткий час стає основним торговим осередком в районі Новий Світ [80]. Однак цей випадок став не тільки причиною для чергового перенесення терміну демонтажу базару Гредлів, а й проведенню відбудови базару, знову ж таки фірмою М. Улямом, який керував спорудженням первісного павільйону базару. Після відбудови будівлі базару Гредлів з високими дахами і вищим центральним куполом скромні вікна-ліхтарі пасажу Тіша не змогли конкурувати, це спричинило поступовий занепад пасажу, а часта зміна орендарів в приміщеннях перетворила його на другорядну галерею. Пасаж проіснував до 1938 року, у воєнний період він зник [45], детальної інформації яким чином це відбулось немає. Окрім різниці у габаритах та зовнішньому оформленні, пасаж Тіша мав тільки торгові приміщення, в той час як в базарі Гредлів до послуг відвідувачів були ресторани, кав'ярня, кінотеатр. Подібні комплекси у Львові знаходилися тільки в центрі міста (наприклад, пасажі Міколяша, Грюнерів або Марійська галерея), тому базар Гредлів був справжнім магнітом громадським серцем ділянки Нового Світу.

Особливо приваблював публіку кінотеатр. Адже навколо не бракувало ані магазинів, ані кав'ярень чи ресторанів, натомість кінотеатр був тільки один. Тільки наприкінці 1920-х рр. з'являється кіно на Богданівці, а ще через десяток років – «Роху» [44]. «Гражина» (таку назву мав кінотеатр весь час свого існування)

особливого розквіту досягає під керівництвом Йоахіма Шалля (Joachim Schall) [80]. Тоді було проведено реконструкцію залу, під час якої в 1929 році операторську перенесли з балкону на партер. В 1931 р. купол прикрасила неонова вивіска, а ще через 2 роки у залі з'явилася сцена, де щовечора виконували «танцювальний та музичний номер, на взірць подібних, вже запроваджених програм у кількох львівських кінотеатрах». Наступна реконструкція була вимушеною, бо проводилася згідно наказу комісії з перевірки технічного стану кінотеатрів. І хоча у результаті кількість місць у залі зменшилася на 25 крісел до самого кінця керівництва Й. Шалля кінотеатр був надуспішним. Прихід «перших советів» вніс певні зміни у використання приміщень базару Гредлів. Поряд з філією універмагу тут розмістилися різні контори, автотрест; одне з тильних приміщень пристосували під «красний уголок» [45]. Споруда базару Гредлів не пережила воєнних часів, її руїни ще існували на початку 1950-х рр. Пізніше на їх місці було облаштовано сквер.

3.5 Причини зникнення пасажів із структури історичного центру міста Львова

Можна зробити висновок, що пасажі мов би завершили певну епоху у архітектурно-просторовій еволюції центру європейського міста. Ця остання епоха як і попередні також мала ті ж самі закономірності у розвитку функціонально-планувальної структури центру: ріст міст зумовлював наростання кризи їх центрів і відповідно відбувалися пошуки нових форм транспортної та функціональної організації громадського ядра. Тому у ХІХ ст. виникли ідеї кільцевих поясів довкола центрів, пасажів, критих ринків, виник громадський пасажирський транспорт. Проте ця епоха завершилась появою автомобільного транспорту і вона передувала новій великій кризі в архітектурно-комунікаційній організації центру великого міста. Отже, центральні загальноміські функції виконувала не тільки просторова вулична система відкритих загальнодоступних, транзитно-прогулянково-відпочинкових просторів, а й визначена частина спеціальних громадських споруд, доступ до яких був відкритим і загальнодоступним. У рівній, а іноді у більшій мірі цими загальноміськими відпочинково-розважальними просторами в центральній частині міста були пасажі, галереї, спортивно-рекреаційні споруди. Саме такий нерозривний взаємозв'язок громадської забудови і громадського відкритого простору з планувальною структурою вулиць характерний для всіх етапів розвитку «міської матерії» Львова.

Основною причиною занепаду пасажів у Львові була зміна політичного устрою та повна ліквідація приватної власності. За час ІІ світової війни населення міста практично повністю видозмінилося, більшість населення переїхало на захід, а

новими мешканцями міста стають переселенці зі сходу. Організація побуту в повоєнному Львові докорінно змінюється, в перші повоєнні десятиліття потреба в торгових приміщеннях та закладах громадського харчування відпадає, а геометричний прогрес росту населення породив недостаток житлових кватир, які почали активно організовуватись в цоколях і партерах, створюючи при цьому комунальні квартири. Якщо в європейських містах пасажі занепадають, бо з'являється більш сучасний і ефективніший метод організації торгівлі в універмагах, то у Львові пасажі зникли через їх непотрібність в нових соціально-політичних обставинах

Висновки до третього розділу:

1. В останні десятиліття XIX ст. початку XX ст. в ряді міст на території сучасної України (Одеса, Харків, Київ, Чернівці, Івано-Франківськ, Кропивницький, Тернопіль, Дніпро, Мукачево, Ужгород) з'являються торгові пасажі – місця організованої торгівлі та супутньої сфери послуг. Більшість пасажів були новобудовами (14 з 21) довкола яких розбудовувалась суміжна міська інфраструктура. Пасажі появлялись в локаціях з великим транзитним та людським потенціалом. Ключові міські пасажі були з організованим покриттям над транзитним громадським простором (11 з 13) та були 2-3 рівневими багатофункціональними будівлями.
2. Система міських пасажів Львова остаточно сформувалася до 1925 року, коли було закінчено всі оздоблювальні роботи в Марійському пасажі. Історично в місті було 19 пасажів і локалізувались вони в: середмісті (пасаж Андреоллі, пасаж Клейна, пасаж Фрухта, пасаж Ляуфера) – найстарша група пасажів, що сформувалась в середині XIX ст.; на новоствореному бульварному кільці (пасаж на вулиці Смочій, пасаж Феллерів, пасаж Гаусмана, пасаж «Belle Vue», пасаж Міколяша, Марійська галерея, пасаж на вулиці Кривій) – більшість пасажів виникла на зламі XIX-XX ст.; районі Стрийського передмітя (Грюнне пасаж) – злам XIX-XX ст.; дільницях прилеглих до газівні (пасаж Колізей, пасаж Германів) – поч. XX ст.; районі Жовківського передмістя (пасаж Віца, пасаж Кремпнера) – поч. XX ст.; районі Новий світ (базар Гредлів, пасаж Тіша) – початок XX ст.
3. Більшість пасажів у Львові виникли в середовищах існуючих кварталів (16 з 19), класичними з облаштованим покриттям над транзитним громадським простором в рівні 2-3 поверхів були лише 3 (пасаж Міколяша, Марійська галерея, Базар Гредлів).

4. За архітектурно-планувальними характеристиками більшість пасажів є з асиметричним типом транзитного громадського простору та ритмічною композицією влаштування вітрин. Симетричними пасажами з метричною композицією побудови фасадів були Марійська галерея, базар Гредлів, Грюнне пасаж. 17 пасажів були закритого типу з організованими входами (лише пасажі Гаусмана, Колізей та Грюнне пасаж не мали організованих контрольованих входів).
5. Локалізація входів в пасажі на фасадах в більшості випадків підкреслювалась розміщенням балкомів над ними (у 13 пасажах), в 3 пасажах вхід підкреслювався симетричними будинок кордонерами (пасаж Феллерів, Колізей, Грюнне-пасаж), в 2 випадках вхід в пасаж підкреслювало звуження вулиці (пасажі на вулицях Кривій та Смочій), у випадку базару Гредлів головний вхід в пасаж було підкреслено центричними виступами ризалітів.
6. Станом на сьогодні з 19 історичних пасажів в тій чи іншій мірі функціонують 6 пасажів (Андреоллі, Феллерів, Гаусмана, «Belle Vue» /сучасний пасаж «Орега»/, Марійський, Колізей); архітектурно-просторові образи ще 6 пасажів збережені, проте функцію повністю втрачено і зараз даний простір не інтегрований в мережу громадських просторів в центрі міста (Фрухта, Ляуфера, пасаж на Кривій, Грюнерів, Кремпнера, Грюнне пасаж), в 3 пасажах планувально просторова структура зазнала великий втрат (Клейна, Міколяша, Віца) та середовище ще 3 пасажів є повністю знищеним (Германів, базар Гредлів, Тіша).

Табл. 3.1 Характеристика пасажів в містах України

Назва	Місце розташ.	Рік побуд.	Архітектор	Власники	Стильове вирішення	Розташування в структурі міста	Тип розпланування	Функціональне зонування	Навантязь покриття	Кількість рівнів	Декоративне оздоблення	Збереженість	Технічний стан	Перебудови	Сучасне використання	Примітки
Пасаж Петрококіно	Олеся	1896	Бернгарді	—	історизм	вул. Рішельєвська, 10.	лінійне, праме	поповерхове	Так в третьому рівні	два-три	Типовий модерний фасад в американському стилі з великими вітринами	30-45 %	Добрий збережені частини	1940-ві – розбомблений в період війни; «Дітячий завод і житловий будинок»	в будинку в стилі модерн магазин «Дітячий світ»	Зараз на місці норвежотний завод і житловий будинок
Пасаж на Дерibasівській	Олеся	1899	Влодек, асистенти Мільман і Фішель	Менделевич	історизм	вул. Дерibasівська, 33 - вул. Прображенська, 34	складний, багато елементів, «Г-подібної» форми	поповерхове	Так в третьому рівні	три, зі сторони вулиці чотири	Наддекорований історизм, велика кількість скульптури	70-80 %	добрий	1901; 1950-ті; 1980-ті; 1997 р.	торговий пасаж, готель	Пішній декор над входами і скульптура
Будинок Селіча	Олеся	1828	Один з братів Фраполлі	Селіч	класицизм, модерн	вул. Дерibasівська, 13	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Міжповерхові витяги, декоративний пояс над вікнами другого поверху	80-85 %	відмінний	1910 (почав будити як пасаж); 1950-ті; 1990-ті рр.	готель «Фраполлі», редакція журналу найкраще кольорове вирішення	Після реконструкції виставлено не найкраще кольорове вирішення
Будинок з двома куполами	Олеся	1902	Шмідт	Распов	історизм	вул. Катерининська, 18	лінійне, праме, анфіладне	за реалізацією товару	Ні	один	Містське вирішення ризалітів в третьому рівні	70-75 %	добрий	1960-ті; 1980-ті рр.	житловий будинок	Пасаж в двох дворах, в другому – водопровідний кран (фонтан)
Фруктовий пасаж	Олеся	1912, 1914	Неструх, Трутинський	Гальперін	історизм, модерн	Привоз, вул. Рішельєвська, 16	лінійне, праме, чотири двоповерхових корпуси	за реалізацією товару, поповерхове	Так в третьому рівні	три	Промисловий дизайн в стилі модерн	60-80 %	задовільний	1930-ті; 1960-ті; 1970-ті рр.	Торговий пасаж, ринок	4-х фігуральний пасаж єдина красива споруда на Привозі
Будинок Новікова	Олеся	1912	Ландсман	Новіков	модерн	вул. Дерibasівська, 12 – вул. Рішельєвська, 4	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Рациональний модерн з медальєрами під вікнами	65-80 %	добрий	Кін 1890-х; 1987	Житловий буд., на I пов. – Музей воєнних фігур	Будинок з самого початку був складатрифкований
Пасаж Пашенко-Трипкіна (Старий пасаж)	Харків	1875	Д. С. Черненко	В. І. Пашенко-Трипкін	класицизм	вул. Університетська – вул. Кулецький спуск	лінійне, праме	за реалізацією товару, поповерхове	Так, частково в четвертому рівні	два	Сумніш модерні класицизм, створена в процесі розбудови і реконструкції	0-5 %	несадовильний	1890; 1920-ті; 2-га пол. 1940-х рр.	Парк	3 усях будівель Соборного спуску не збереглось практично жодної
Новий пасаж	Харків	1910-1925	—	—	історизм, модерн	пл. Миколаївська	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так в другому рівні	два	—	0 %	несадовильний	2-га пол. 1940-х рр.	Парк	Скляне склепіння перекриття
Пасаж Сергіївський ряд	Харків	1870-ті; 1890;	—	—	класицизм, історизм, модерн	пл. Розі Люксембург, 1/3	лінійне, праме	поповерхове	Так в другому рівні	два	Зразок ранньої промислової архітектури	0 %	несадовильний	1920-1930 рр. – демонтованих торгових рядів	Харківський універмаг розташований на місці всіх торгових рядів	На площі ще були Ново-Сергіївський, Миколаївський, Московський і Фруктовий ряд
Пасаж на Хрещатику	Київ	1875; 1884-1890; 1897; 1915	О. С. Кривошевський, П. Андреев	Шгіфдер, страхове агентство «Росія»	модерн, функціоналізм, сталінське владження	вул. Марії Заньковської – Хрещатик	лінійне, складне з заломом посередній пасажу	за реалізацією товару, поповерхове	Ні	два	Характерний мінімум декору підкреслював конструкцію будинку виражену на фасаді	75-85 %	добрий	1941; 1944; 1970-ті; 1990-ті рр.	Торговий пасаж	Найбільший пасаж України

Пасаж Ждановського	Київ	поч. XX ст.			Ждановський	модерні	вул. Хрещатик, 34	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Звичайна архітектура прибудового будинку	0 %	несадовий	1940-ві рр. – зруйнований	Перебудований будинок	Статус пасажу тільки був на папері
Малий пасаж	Київ	1910-1911	В. Максимов, А. Д. Трахтенберг, А. К. Краусс			модерні	вул. Велика Васильківська, 18	лінійне, праме «п-подібне»	за реалізацією товару	Ні	один		0 %	несадовий	2-га пол. 1940-вих рр. – зруйнований	Зараз тут стоять інші будинки	
Правас-Пасаж	Київ	поч. XX ст.				модерні, функціоналізм	вул. Краєвоармійська	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так, вище першого поверху	два	Смугриччій модерної будинки-кордонери	80-90 %	відмінний	поч. 1950-х кін. 1990-х	Торговий двір-провулок	Пасаж тут почав діяти з середини 1980-х рр..
Пасаж	Кіровоград	1887		Шполянський		модерні	вул. Карла Маркса, 60	лінійне, праме	за реалізацією товару	Так на четвертому рівні	три	Пішло декорований сходовий український модерні	80-95 %	добрий	1918-1920 рр.; 1944 р.; 1980, 2005	Кіровоградський художній музей	Одна з найбільш легітимних оброблених будівель міста
Міський пасаж на Центральній	Дніпропетровськ	1912	О. Красносельський			модерні	пл. Центральна	лінійне, праме	поверхове	Так в третьому рівні	три	Один з найбільш ерзаців національної української арх.	0 %		Універмаг «Дітячий світ»	Пасажний проект, який так і не реалізували	
Пасаж Гартенбертів	Івано-Франківськ	1904		Гартенберг		модерні, раціоналізм а селесія	вул. Незалежності, 3	складне, з багатогранною площею в середині	за реалізацією товару	Так в третьому рівні	три, частково збережені два	Мінімум декору, активно виявлені конструктивні елементи каркасу	35-50 %	задовільний	1950-ті; 1970-ті; 1990-ті рр..	Торговий пасаж	Один з найбільш перекритих склепінних пасажів на Заході України
Пасаж «Діяр Матильда»	Чернівці	1900				модерні	вул. Головна, 42	лінійне, праме	поверхове	Ні	два (партер + антресоль)	Національні елементи в неакадемічній архітектурі	75-80 %	відмінний	1940-ві; 1980-ті; 2005 р.	Торговий пасаж	Центральний пасаж міста
Кордонерний пасаж	Чернівці	поч. XX ст.				історизм, модерні	вул. Головна, 32 – вул. І. Франка, 1/3	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Фронтон складної конфігурації карбуші над вікнами, пластири	70-75 %	відмінний	1960-ті; поч. 2000-х рр..	Міський прохід	Абсолютно смугриччій будівля, вдало склепінена
Пасаж Адлера	Тернопіль	кін. XIX ст.		Адлер		класицизм, історизм, модерні	вул. Олени Кульчицької	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Ансамбль історичної міської вулиці	85-90 %	добрий	поч. 1950-х, поч. 1980-х, кін. 1990-х	Торговий міська вулиця	Тут була «каса хворих» - страхова медична агенція
Міський пасаж	Мукачеве	поч. XX ст.				історизм, модерні	вул. Достоевського – прост. Міру	лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Ансамбль історичної міської вулиці	70-75 %	добрий	1960-ті; сер. 1990-х рр..	Торговий міська вулиця	Єдиний історичний пасаж Закарпаття
Пасаж Бати	Ужгород	поч. XX ст.				функціоналізм, інтернаціональний стиль		лінійне, праме	за реалізацією товару	Ні	один	Містський цінності немає, лише планування структура	60-65 %	добрий	поч. діяти ≈ в 1960-х рр. реконструк. поч. 1990-х	Міський торговий провулок	Міжквартали пасажів за язус 2 міські магистралі

Схема. 3.1 Карта центральної частини м.Львова із зазначення ключових громадських будівель та місця розміщення пасажів

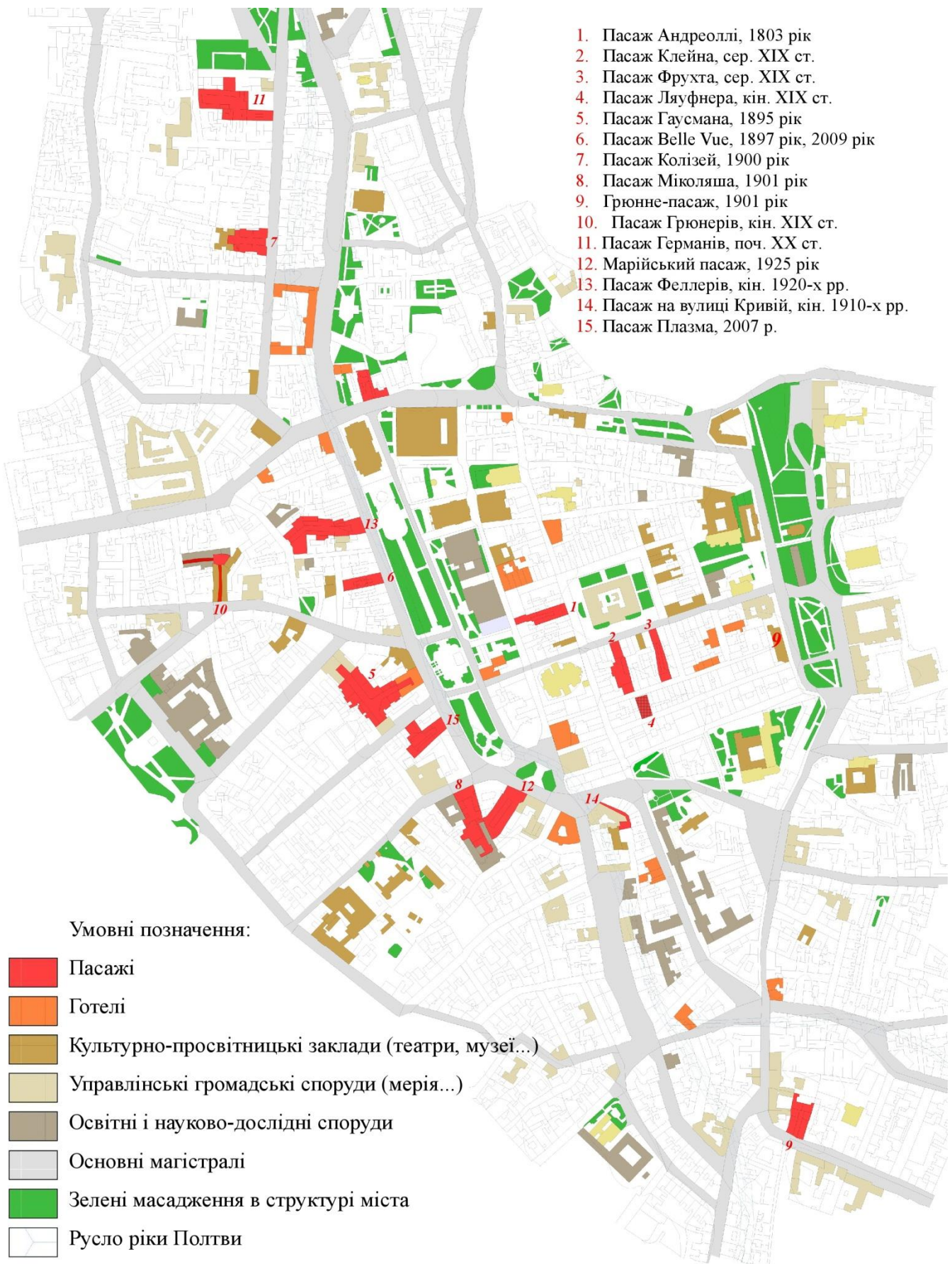

Табл. 3.2 Характеристика пасажів Львова

Назва	Рік побуд.	Власник	Архитектор	Розміри	Стильові вирішення	Розташування в структурі міста	Тип розпланування	Наваність покриття	Кількість рівнів	Декоративне оздоблення	Збереженість, Технічний стан	Перебудови	Примітки
Пасаж Андрєоллі	1803	Домініко і Еурбар Андре-оли	—	Д. 85м., Ш. 4м., П. 5×5,5м.	ренесанс	пл. Ринок, 29 – вул. Театральна, 12.	лінійне, праме з невеликою площею зі сторони площі Ринок	Ні	олин	Ренесанс і класицистична ліпнина, кам'яні різьблення	70-75 % заловальний	1803; 1825; 1925; 1950-ті; кнець 1990-х рр.	Перший пасаж Цн.-Сх. Європи пам'ятка арх. ох. №326/27 кам'яниця Коритовського
Пасаж Клейна	сер. XIX ст.	Ф. Клейн	—	Д. 83м., Ш. 9м., П. 12×19 м.	ренесанс, класицизм	пл. Ринок, 18 – вул. Старосврейська, 7.	лінійне, праме з невеликою площею зі сторони вулиці Ринок	Ні	олин	Ренесанс і класицистична ліпнина, кам'яні різьблення, класк. XV ст.	30-35 % незадовільний	1910; 1919-1921 рр.; 1950-ті; 1980-ті рр.	Один з серед. ринкових пасажів, пам'ятка арх. ох. №326/17 кам'яниця Грашівська
Пасаж Фрухта	сер. XIX ст.	Б. Фрухт	Якуб Соломон Крох	Довж. 83,5м., Ш. 3,5м.	ренесанс, класицизм	пл. Ринок, 12 – вул. Старосврейська, 19.	лінійне, праме з дахом	Ні	олин	Ренесанс і класицистична ліпнина, кам'яний аттик зі сторони пл. Ринок	75-80 % заловальний	1920-ті; 1950-ті; 1980-ті рр.	Єдиний пасаж в Європі в комплекс якого входить синагога (недоча), арх. ох. №326/11 кам'яниця Юстляшівська
Пасаж Ляуфера	1910-1912	Х. Ляуфер	Міхал Уліам	Довж. 15,5м., Ш. 6,5м.	раціональна сецесія	вулиця Старосврейській, 12- вул. Братів Рогатинців, 15	лінійне, праме	Ні	олин	Геометричні елементи раціональної сецесії	75-80 % заловальний	1950-ті; 1980-ті рр.	
Пасаж Гаусмана	1895	Є. Гаусман	Е. Германік, В. Равський	Довж. 140 м. і 100 м., Ш. 8-8,5 м., Площа 384м ² .	класицизм, історизм, модерні (сецесія)	вул. Дорошенка, 6 – вул. Стручків Стрільця, 3 – просп. Свободи, 13, весь простір вул. Крива Ліпа	лінійне, праме, «ст-подбне» з трикутною площею поселення	Ні	олин	Класична ліпнина кінця XIX – початку XX ст.	90-95 % вдатний	міжвоєнний період, кін. 1940-х рр.; 1980-ті рр.; 2007-2010 рр.	Єдиний пасаж такого типу у Львові, пасаж з найстарішим деревом в структурі пасажу в Європі
Пасаж «Велле Ульє» (Опера пасаж)	1897	—	—	Д. 55м., Ш. 17м.,	класицизм, модерні (сецесія)	вул. Леся Курбаса, 8 – просп. Свободи, 27.	лінійне, праме, включає два будинки	Так в п'ятому рівні	два (сторично), зараз 4 рівні	Полхромія фасаду, гіпсова ліпнина, декоративна тивна кладка	50-60 % після перебудови вдатний	1930-ті; 1980-ті; 2008-2010 рр.	Функцію пасажу повернуто після 100 років проєкту
Пасаж Колзєй	1898-1900	Абрам і Яков Германи	Фехтер, Шлесн	Д. 43м., Ш. 10м., П. 17,5×15 м.	класицизм, модерні (сецесія)	вул. М. Куліша – 23, 23а, 23б, 25, 25а, 25б.	лінійне, праме, включає площу перед жидівським театром	Ні	олин	Характерна декоративність фасаду даного періоду, класич. аттик театру	85-90 % заловальний	кін. 1940-х; 1975; кін. 1990-х рр.	Пасаж включає в себе театр «Колзєй», який і дав йому назву, всі буд. – цінна забуд.
Пасаж Миколаяша	1898-1901	Герік Міколайш	І. Левинський, А. Захаревич	Д. 120м., Ш. 18м., П. 576 м ² .	класицизм, неоренесанс, модерні (сецесія)	вул. Колерника, 1 – вул. Вороного, 6	лінійне, складне, з площею посередини і фонтаном	Так в третьому рівні	три	Суми класицистичної і сецесійної ліпнини послідує з модерновим живописом Тадея Потепа	10-25 % незадовільний	1890; 1920-ті; 2-та пол. 1940-х рр.	Вартість будівництва пасажу становила 1 млн \$, тут Ян Зег дистилував нафту
Грюнє пасаж	1898-1901	—	—	Д. 37,5м. і 29 м., Ш. 7м.	історизм	вул. Зелена – 5, 5а, 7.	лінійне, симетричне, «ст-подбне»	Ні	олин	Симетричні будинки-кордони з акцентованими кутовими аттиками, що формують вежі	70-80 % заловальний	2-половина 1940-х рр.; 1980-ті рр.	Пасаж спеціалізувався на засадах громадського харчування
Пасаж Грюнерів	кін. XIX ст.	А. Грюнер	О. Пйоніковський	Д. 113м., Ш. 5,5-7м.	модернізоване бароко, модерні	пл. Ген. Григоренка, 5 – вул. Меншинського, 8.	лінійне, складне з поворотом, «ст-подбне»	Частково в третьому рівні	два	Акцентоване вирішення даху, ліпнина кам'яно-го тесаного буд.	70-80 % добрий	1912; 1914; 1945; 1978; 2007-... рр.	Пасаж в структурі театру і громадського споруди

Пасаж Германів	поч. XX ст.	Абрам і Яков Германі	Д. 147 м. Ш. 7-15 м.	історизм, модерн (раціональна і орнаментальна сесесія)	вул. Куліша, 47 – вул. Цехова, 5.	лінійне, пряме, «Г-подібне»	Ні	один	Неостильовий характер декору фасадів практично всіх будинків, що входять в торгову структуру	15-30 % незадовільний	1922; 1950-кін. 1980-х рр.	Єдиний історичний пасаж в Східній Європі розміщений в промисловому районі міста
Марійський пасаж	1900-1925	Йон Шпрехер	Д. 70 м. Ш. 10 м.	неокласицизм, модерн	просп. Свободи, 42.	лінійне, пряме	Так в другому рівні	два (партер + антресоль + півниці)	Яскраво відіслений центральний ризаліт з аттиком, пластичними рамами та розкритими карнизом	85-95 % відмінний	1950-ті рр.; 1964; 1995; 2007.	Єдиний пасаж, який проіснував без закриття з дні свого відкриття
Пасаж Феллерів	1903-1920-ті рр.	Самуель Феллер	Довж. 137 м.; Ш. 8 м..	класицизм, модерн (сесесія)	просп. Свободи, 32 – вул. І.Михальчука (до стику з вул. Наливайка).	лінійне, пряме з незначним поворотом	Ні	один	Пасаж-вулиця являється одним з небагатьох ансамблів сесесійної архітектури	70-80 % відмінний	1960-ті; сер. 1980-х; поч. 2000-х рр.	Всі будівлі являються пам'ятками архітектури і цінною забудовою
Пасаж Віца	1907-1909-ті рр.	Міхал Улям	Довж. 59 м.; Ш. 9,5 м..	модерн (сесесія)	вул. Богдана Хмельницького, 135 – вул. Волинська, 5	лінійне, з поворотом	Ні	один	Пасаж як ансамбль сесесійної архітектури	40-45 % незадовільний	сер. 1980-х;	Будівлі з сторони вул. Б.Хмельницького зазнала значних змін
Пасаж Кремлера	1908-1910-ті рр.	Д. Кремліне	Довж. 47 м.; Ш. 7,5 м..	модерн (сесесія)	вул. Богдана Хмельницького, – вул. Механічна	лінійне, пряме з незначним поворотом	Ні	один		10-15 % незадовільний		Простір пасажу втрачено в 1950-ті роки
Пасаж на Кривій	поч. XX ст.		Д. 55 м.; Ш. 5 м..	класицизм, історизм, модерн	вул. Нижанківського – пл. Мицкевича	лінійне, пряме з поворотом	Ні	один	Ансамбль історичного міського провулку	50-70 % задовільний	1960-ті; сер. 1990-х рр.	Протопасажне історичне утворення

Розділ 4.

КОМПОЗИЦІЙНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПАСАЖІВ, ЇХ АРХІТЕКТУРНА СПЕЦИФІКА ТА ЗВ'ЯЗКИ З ПРОСТОРОВОЮ МОДЕЛЛЮ ЦЕНТРУ МІСТА.

4.1 Основні концепції організації внутрішнього простору пасажів.

Найважливішими функціональними і композиційними елементами побудови внутрішнього середовища пасажів є: комунікаційний транзитний простір, торговий простір, видовищно-адміністративний простір та технологічно-інженерний простір. Комунікаційний транзитний простір – це формотворчий елемент побудови структури будь-якого пасажу вздовж якого розміщуються основні функціонально-просторові зони. Він є притаманним як і для пасажів без покриття (відкритих) так і з покриттям, де формує специфічне закрите середовище, що сприяє бізнесово-торговій діяльності, забезпечує умови для відпочинку і розваг. Структура транзитного простору в пасажах з покриттям є значно складнішою, адже там появляються питання вибудови вертикальних зв'язків, виділення візуальних акцентів простору, об'єднання торгово-відпочинкових модулів – магазинів, ресторанів, офісів зі створенням багатофункціонального простору з вільним доступом відвідувачів до кожної з зазначеної груп приміщень, при цьому забезпечуючи інтеграцію з вуличною планувальною структурою. Торговий простір в пасажах формують магазини, які в залежності від типу можуть бути однорівневими, з антресоллю та дворівневими. Видовищно-адміністративний простір формують заклади громадського харчування, офісні бюро, заклади сфери послуг та видовищні заклади. Група видовищно-адміністративних приміщень разом з торговими одиницями формують предметне наповнення пасажу. Технологічно-інженерний простір формують додаткові простори і пасажах, які необхідні для справного функціонування систем інженерного забезпечення пасажу, систем підтримки сталого температурно-вологісного режиму та безпеки. Іноді до даної групи приміщень додають простір підземного чи надземного паркінгів [154], якщо такі є.

Кожен пасаж має ряд особливих функціональних зон, які можуть співіснувати як автономні системи: торгова, відпочинкова, просвітницька, транзитна, господарська. Дані простори об'єднані спільним громадським середовищем не відірваним від міської вуличної мережі, таким чином середовище пасажу безпосередньо інтегроване в міський простір. Безпосередня функція пасажу, як найкоротшого містка між магістральними вулицями з перевантаженими людськими потоками. Торгово-виставкова зона пасажів призначена для обслуговування відвідувачів,

організації дозвілля, інформації і розваг; господарська – для виробничих і допоміжних процесів, пов'язаних з торгівлею і обслуговуванням; транспортна – для доставки і розвантаження товарів, а так само під'їзду відвідувачів. Причому часто підземні приміщення використовуються під допоміжні і транспортні функції (за винятком пасажів в історичних середмістях), а надземні під обслуговуючі, розважальні та ділові, хоча такий поділ є зовсім не обов'язковим. На відміну від великих сучасних торгових центрів та універмагів середовище пасажів не є фактором притягання приватного транспорту, адже відносно невеликі розміри, вдале розташування в місцях підвищених транзитних потоків та розвиненої мережі громадського транспорту інтегрують ці локальні простори в міську мережу за принципом міста малих відстаней. Концепція сталої мобільності передбачає, що в кожному районі повинен бути якірний громадський простір з базовим необхідним набором функцій для повсякденного забезпечення потреб мешканців даних районів. Прикладом успішного відновлення таких просторів може служити реабілітація просторів колишніх пасажів Віца і Кремпнера на Підзамчі в районі Жовківської рогачки, де зараз ведеться активна житлова забудова промислових територій Алмазінструменту та Львівського нафтомаслового заводів, а середовище громадських під центрів району з високою торгово-діловою та виставково-простітницькою функціями є фактично відсутнім. Не дивно, що в проекті ЖК «Новий форт» девелоперська компанія «Ріел» планує створити торгово-відпочинково-гастрономічну алею розміщену вздовж торця існуючого житлового будинку №7 на вул. Волинській і направлену до будинку №147 на вул.Б.Хмельницького. Таке розміщення фактично є паралельним до місця локалізації історичного пасажу Віца, і розміщене від нього всього за 30 м.

В процесі розвитку пасажів відбувається поступова диференціація функціональних зон по рівнях, що сприяє перетворенню вертикальних комунікацій на найважливіший елемент взаємозв'язку між зонами. На сучасному етапі проектування пасажів принцип функціонального зонування істотно змінюється, набуваючи «просторового» характеру. Масштабні структурні композиції часто включають цілі фрагменти міського середовища (реконструкція старої броварні і суміжного міського кварталу в Познані під торгово-розважальний комплекс «Пасаж Старий Бровар» [150]), перетворюючи їх на один або декілька своїх рівнів. Завдяки вдосконаленню технологій стало можливою організація на одному рівні та в одному і тому ж просторі процесів, що протікають в різних функціональних зонах (виставкова зона – фудкорт – місце івентів). Модернізація та поступова видозміна

транзитного комунікаційного простору, приводить до зменшення кількості допоміжних і обслуговуючих приміщень та підвищення ефективності торгівлі, а також спрощення логістики в середині пасажу в цілому. Більш ресурсо- і просторово-ємкі видовищно-торгові простори зараз як правило розміщують у великих торгово-розважальних центрах, де є запас необхідних площ [2]. Необхідною умовою перспективного планування стає забезпечення можливості варіантності торгових площ самого пасажу і збільшення торгових залів, без значної реконструкції. При реконструкції чи пристосуванні нових пасажів існує ряд аспектів, пов'язаних з принципом гнучкого планування, мета якого забезпечити більш універсальне використання приміщень в пасажі, без значних втручань в існуючу планувальну структуру. Вдосконалення технологічного процесу, дозволяє використовувати механізацію і підвищити рівень комфорту обслуговування. Виходячи з цього, приміщення в пасажах доцільно організовувати як універсальні зали з метою створення просторів, що можуть змінювати свої параметри і пристосовуватись до нових функцій. Принцип вільного планування зараз є необхідною умовою для створення ефективного простору торгівлі, відпочинку чи дозвілля. При адаптації наявних історичних просторів під пасажі з необхідністю певного втручання в автентичну субстанцію доцільно використовувати конструктивні схеми з неповним каркасом виконані в металі чи залізобетоні для створення вільних просторів [3]. Вільне трактування транзитного ядра пасажів зумовило розвиток і популяризацію пасажів ще на рубежі XIX-XX століть. Використання нових на той час матеріалів і конструкцій дозволило зреалізувати фантастичні композиції зі скла і заліза, ажурні конструкції стрілчастих ферм, застосування каркасної конструктивної схеми привело до поширення залізобетонного перекриття. Другим важливим аспектом в розвитку гнучкого планування є моральний знос окремих елементів конструкцій та моральне застаріння планувальних рішень. Якщо порівнювати кількість реконструкцій, які пережили пасажі, то можна зазначити що з моменту створення до початку II світової війни пасажі здебільшого зазнали 2-3 реконструкцій і то частина з них була пов'язана з укрупненнями, появою покриття над транзитним простором пасажу, візуальним оновленням. Вже з початку 1970-х років основним фактором оновлення і проведення реконструкцій стає причина технологічної модернізації простору, якщо до 2000-х років для торгових комплексів термін морального застаріння вимірювався 20 роками [108], то зараз проміжки часу між оновленнями простору стають все коротшими.

Організація спеціалізованих просторів (виставкові зали, коворкінги, блоки приміщень ділової активності) в структурі пасажу дозволяє значно розширити число потенційних відвідувачів, що веде до збільшення товарообігу, підвищення комфорту обслуговування, появи специфічної атмосфери в пасажі, яка істотно підвищує його привабливість для відвідувачів. Найбільш значні зміни у функціональній організації пасажів були викликані якісним розвитком центральних транзитних громадських просторів [83]. Розвиток комунікаційного транзитного простору, як основного елементу внутрішнього середовища пасажу, спричинив виділення транзитної пішохідної зони як ядра всієї структури, не транзитної торгово-відпочинкової зони попри вітрини магазинів та закладів громадського харчування, виставково-рекреаційної зони (рис. 4.1), яка часто формувалась в об'ємі транзитної зони [35]. Можна говорити про зростаючу роль пасажу не як торгово-ділового об'єкту, а як громадського простору з об'єктами торгово-відпочинкового типу інтегрованого в міську планувальну структуру. З огляду на насичення центру різними громадськими просторами, пасажі можуть розглядатись як можливий центр ділового та культурного характеру районного значення в при центральній зоні (Підзамче, Привокзальна, Личаків, Клепарів, Замарстинів). Згідно планів зонування територій такі зони можна виділяти в зони Г-2 – згідно регламенту зонування територій це торгово-ділові зони місцевого значення. Зони центрів обслуговування і комерційної діяльності районного і місцевого значення Г-2 виділені для забезпечення правових умов формування місцевих (локальних) центрів з широким спектром комерційних і обслуговуючих функцій, орієнтованих на задоволення повсякденних і періодичних потреб населення. Переважними видами забудови та іншого використання земельних ділянок таких зон є:

- організації і установи органів представницької, виконавчої і судової влади райнів міста;
- торгові комплекси;
- підприємства громадського харчування;
- офіси, контори різних організацій, фірм, компаній;
- банки, відділення банків;
- рекламні агенства;
- зали, клуби, центри спілкування і занять багатocільового і спеціалізованого призначення;
- аптеки, пункти надання першої медичної допомоги;
- приймальні пункти пралень і хімчисток;

- пошивочні ательє, ремонтні майстерні побутової техніки, перукарні і інші об'єкти обслуговування;
- ринки відкриті і закриті;
- відділення зв'язку, поштові відділення, телефонні і телеграфні станції;
- готелі, будинки для гостей, центри обслуговування туристів;
- музеї, виставкові зали;
- танцювальні зали, театри-студії;
- інформаційні центри;
- нотаріальні контори, інші юридичні установи;
- видавництва і редакційні офіси;

Основними складовими побудови простору пасажів є:

- транзитно-комунікаційний простір (головна вісь навколо якої формується середовище пасажу і яка безпосередньо інтегрована в міську планувальну структуру);
- функціональні групи приміщень (група торгових, відпочинкових, видовищних офісних, адміністративних приміщень);
- приміщення допоміжної групи (обслуговуючі, господарські та інженерні приміщення (системи мікроклімату, пожежного захисту, безпеки).

Формотворчим елементом пасажу є його функціонально-просторова модель та її зв'язки із зовнішнім середовищем центру. Взаємодія середовищ здійснюється на основі конкретних якостей простору: масштабу, величини, форми, пластики, кольору, розташування[2]. Сьогодні на зміну функціональному зонуванню приходить принцип просторового зонування, тут можна говорити про ряд особливостей, що передбачають:

- просторову інтеграцію функціонально-технологічних процесів різних зон;
- просторовий характер організації кожної зони і взаємозв'язків між ними;
- виділення громадського простору пасажу як функціонального і композиційного ядра комплексу;
- підвищення комфорту комунікаційного простору для відвідувачів та працівників;
- посилення функціональних і просторових зв'язків внутрішнього середовища пасажу і міського оточення.

Поряд із функціонально-просторовими моделями та композиційними особливостями побудови середовища пасажів варто зазначити також й системи

критичної інфраструктури, а саме: вологісно-температурний режим, аераційно-інсоляційний режим та бактеріальний режим.

Вологісно-температурний режим – це основа мікроклімату внутрішнього середовища пазажів. В приміщеннях управління технологічними процесами, торгових та обслуговуючих приміщеннях повинні бути дотримані наступні оптимальні норми, що зазначені в ДБН В.2.2-23:2009: Будинки і споруди. Підприємства торгівлі: температура повітря 22-24°C, відносна вологість повітря 40-60% і швидкість руху повітря не повинна виходити за діапазон – 0,1-0,5 м/с.. В приміщеннях для відпочинку і рекреаційно-розважальних приміщеннях слід приймати температуру повітря 20°C в холодний і 23°C - в теплий період року, при цьому вологість повітря не повинна перевищувати 50%. В об'ємі самого транзитного ядра пасажу вимоги є рекомендаційними: якщо це класичний тип пасажу, то бажана температура повітря не повинна бути меншою за 14°C і вищою за 20°C, відповідно при відкритому типі простору, тобто без організації входів, а лише з покриттям транзитного ядра температура внутрішнього середовища не має перевищувати температуру зовнішнього середовища на 3-6°C. Вологість в даному планувальному просторі повинна бути приблизно ж такою як вологість зовнішнього повітря, швидкість руху повітря 0,5-0,9 м/с. (1,1-1,5 м/с – в неробочий час, для забезпечення оптимальних параметрів, які не дозволяють затримуватись бактеріальним мікроорганізмам в приміщенні). Певний рівень швидкості повітря в пасажі необхідний для нормативної кратності повітрообміну та уникненні затримки теплого повітря під покриття даху, оскільки це спричинило б виникнення конденсату на внутрішній поверхні покриття і викликало б певний дискомфорт пов'язаний з цим у відвідувачів і працівників [54].

4.2 Архітектурно-композиційні типи пасажів, варіації їх об'ємно-планувальної структури.

Активність торгівлі, як одного з найважливіших життєвих чинників, стимулюється різними засобами інформації – телебаченням, журналами, а також самою атмосферою торгового середовища. Міський паж – це ідея, принцип, але не завжди певна форма, його внутрішній простір, будучи частиною міського середовища, повинен вирішуватися за принципом багатофункціональності самого міського простору. Найпоширенішою ідеєю пасажу є його трактування як моделі продовження міської вулиці. Внутрішньому простору і фізично, і метафорично додаються властивості основних характеристик вулиці: якість шляху (торгова вулиця), якість місця (торговий осередок, зал), комфортабельність. Паж – це

продовження міського середовища в камерному просторі будинку чи ряді будівель, із забезпеченням високого рівня комфорту.

Пасаж функціонує за допомогою транзитних просторів – галерей і атриумів. Сучасний етап розвитку торгівлі вимагає нового погляду на торгові простори, які характеризуються логічністю середовища, продуманою та інтуїтивною логістикою та якісним предметним і візуальним наповненням. Сьогодні постає питання не тільки із організацією торгівлі та відпочинку в пасажах, а й в логічних комунікаційних зв'язках з міським середовищем. Формування таких просторів розвиває архітектурні прийоми минулого, повертаючи місту його традиційні елементи, введення елементів міського простору у внутрішнє середовище пасажу може стати одним з основних чинників, що допомагають зближувати якості реально існуючого простору і штучно створеного просторового образу пасажу.

Для аналізу взаємозв'язку середовищ (зовнішнє-внутрішнє) необхідно виділити конкретні загальні критерії, на підставі чого можливе порівняння цих двох типів середовища. Основними характеристиками середовища є: наявність головного (громадського) і другорядних просторів (торгівля, офіси, рекреація), їх органічний взаємозв'язок, інформаційна насиченість всіх зон, масштабність та багатоплановість [103]. Ключовим фактором у створенні громадського транзитного ядра пасажу є система композиційних осей, що повинна продовжувати існуючу вуличну мережу та створювати структуру та тип внутрішнього простору. Продуманий та просторово зав'язаний взаємозв'язок композиційних осей окремих частин чи відтинків пасажу дозволяє добитися цілісності всього ансамблю. Вибір системи осей, визначається містобудівною ситуацією. Другим важливим композиційним засобом є співвідношення просторів з ключовими елементами розміщеними в них, а саме: входи і в'їзди до будівлі у сформованій аванзоні, пішохідні галереї, інформаційно-розподільні простори, «зимові сади» у просторі композиційного ядра пасажу (рис. 4.2-4.4). Тенденція наслідування стилю міського середовища в інтер'єрі особливо виразно виявляється в композиціях транзитних галерей, які імітують середовище вулиці, освітлення пасажу, що повторює освітлення вулиці, аналогічні типи мощення. Специфіка архітектурної композиції подібних споруд полягає у використанні широких можливостей вирішення екстер'єру в інтер'єрі [135]. Світлові дворики, декоративне озеленення, водні поверхні і фонтани, частини історичних будинків – все це засоби архітектурно-художніх вирішень, здатних забезпечити приємну атмосферу, легкість просторової орієнтації, композиційну єдність різних рівнів, фрагментів нового і старого. В умовах історичного центру дані прийоми

можуть сприяти збереженню різноманітності об'ємно-просторових співвідношень існуючої забудови, типів міських просторів, демонстрації автентичних елементів будівель і традиційного масштабу середовища.

Досліджуючи пасажі у Львові варто зазначити, що більшість з них мають асиметричну структуру (симетрія прослідковується лише в Марійській галереї, Грюнне пасажі, частково в пасажі Колізей та в зруйнованому пасажі Базар Гредлів). Проявлення асиметричної структури спричинене зв'язком пасажів з міським середовищем і виглядом сформованих міських кварталів. Для домінування симетричної структури простору пасажу необхідною умовою було будівництво пасажу у ще недокінця сформованому міському середовищі (базар Гредлів). На відміну від симетричного простору торгових рядів з (Сергіївський ряд, Фруктовий пасаж), що будувались на вільних міських ділянках, пасажі були несиметричними (у Львові 79 %, з описів П. де Монкана в Парижі також домінувала ритмічно змінна модель простору в 73% пасажів [110]) з різним ритмом вікон та окремо акцентованими входами в торгові одиниці. Різноманітність у входах до торгових приміщень притаманне для пасажів без покриття, які є продовженням міських вулиць, для спеціально збудованих пасажів із організованими входами та покриттям над транзитним ядром вирішення входів о торгових одиниць було уніфікованим, відрізнялись лише входи в транзитні простори (сходи, виходи на галереї). Зі всіх львівських пасажів без покриття (85%) організований вхід через наскрізну вхідну браму в будинок відбувався у всіх випадках крім 5 пасажів (пасаж Колізей, Грюнне пасаж, пасаж Феллерів, пасаж на Кривій та Смочій), де вхід формувался як просторове відгалуження вулиці і організованим він був лише в пасажі Феллерів, де зі сторони сучасної вулиці Наливайка до II світової війни стояла брама, яка була відкритою в години роботи пасажу, а на ніч перебувала закритою [45].

4.3 Функціонально-просторові принципи організації систем пасажів в центрах великих міст.

Впродовж десятиліть аж до теперішнього часу архітектура пасажів асоціювалася в основному з виглядом внутрішнього транзитного простору та фасадом, головним входом, навіть якщо торгові вітрини направлені не на жваві вулиці, концепція вулиці зберігається – ті ж вітрини звернені до внутрішньої торгової вулиці, тобто до пасажу. Спроби об'єднання в пасажі новітніх матеріалів, конструкцій і технологій із специфічним характером міського середовища і масштабом оточення засобами дизайну робилися в основному лише в великих пасажах чи при реконструкції старих міських кварталів в історичних центрах міст з пристосуванням простору під

торговий пасаж [83]. Пасажі, як криті пішохідні шляхи уздовж торгових зон, є продовженням вулиці всередині кварталу, активних торгових фасадів прилеглих міських вулиць, або утворюють самостійні системи внутрішніх комунікацій, чи об'єднують і те, й інше. За більш ніж столітню історію розвитку пасажу як типу торгових споруд накопичено безліч різноманітних об'ємно-просторових рішень і планувальних схем.

Спроба проаналізувати взаємозв'язок між міською формою і різними моделями внутрішніх просторів пасажів найповніше була представлена в роботах англійського дослідника Б. Мейтленда. Він почав дослідження з питання: чим визначається частота повторів і залежність між собою таких елементів як вулиця, перехрестя, площа. Аналізуючи існуючі проекти, стає помітна достатньо жорстка ритмічність чергування різних просторів і функціональних зон. В іншій своїй книзі, цілком присвяченій проектуванню торгових центрів (є відсилання і до пасажів), Мейтленд підносить цю теорію на вищий рівень узагальнення, проголошуючи в завершальному розділі той факт, що інтегрована міська структура може бути досягнута тільки системою пасажів між вузловими точками – центрами торгово-ділової активності[135].

Основними факторами взаємодії внутрішнього простору пасажу і міського середовища є:

- напрями транзитного громадського простору пасажу є осі прилеглих міських вулиць, тоді як додаткові комунікації відносно незалежні від оточення;
- ритмічність чергування різних функціональних зон і просторів в пасажі, аналогічно видозміні фасадів на вулиці;
- пішохідні схеми пасажів будуються на основі планувальної сітки вузлів, орієнтиром служать суміжні вулиці, тому сам пасаж, як правило, не довший за них, адже він є найкоротшим транзитним громадським простором між двома активними артеріями;
- просторові доміанти всередині пасажу, так звані вузлові точки, прив'язані до акцентів міського середовища, яке формує простір пасажу.

Одним з найважливіших чинників, що характеризують вплив міського характеру на формування внутрішнього середовища пасажу є тип центрального комунікаційного простору [96]. Аналізуючи міжнародний досвід, видно, що встановилося вельми стабільне співвідношення критих і відкритих форм. Переважна більшість пасажів Франції, Великобританії, країн Бенілюксу, Німеччини, Центральної Європи, Росії – криті, близько 90%, проте в Іспанії, Португалії, Італії,

Балканських країнах, Південній та Північно-Східній Європі більша частина пасажів не перекрита (50-60%) [83]. Криті форми транзитного ядра пасажів є більш привабливими для представників торгівлі через сталість мікроклімату всередині пасажу, безпечність, вищий рівень комфорту. Існує багато прикладів реконструкції пішохідних торгових вулиць в криті пасажі, зв'язані і пішохідним і транспортним рухом – це, наприклад, громадсько-торгові центри Марцан в Берліні, Гранд Авенью в Мілвокі [134].

Разом з очевидними перевагами класичні пасажі мають і ряд недоліків. Найсерйозніший з них пов'язаний з тим, що все більш помітною стає різниця між даними просторами і міським середовищем зі своєю архітектурою, специфікою, а криті пасажі в більшості випадків нівелюють ці особливості при цьому створюючи притаманне торговим комплексам середовище. Ця проблема появилася з реконструкцією старих пасажів, їх інженерним переобладнанням, яка почала активно впроваджуватись із розвитком торгових відносин. Ретельно розроблена архітектура торгових пасажів обернена всередину будівлі, а на площі і вулиці в основному виходять типові фасади певного періоду з домінуючою архітектурою даного часу. Контраст підходів «зсередини» – «назовні» приводить до парадоксу: цікаві інтер'єри та різноманітність просторових рішень часто суперечать звичайним фасадам [93]. Іншим підходом в проектуванні пасажів був комплексний підхід, коли паралельно розроблялась спільна концепція вистрою фасадів та декоративної естетики внутрішнього простору. Це взаємне посилення двох середовищ не тільки підтримує міську активність, але і робить внутрішній громадсько-торговий простір пасажу привабливішим. Ідеальним прикладом такого підходу є Смітфілд Маркетс в Лондоні – альтернатива універсальним торговим комплексам. Кожен з пасажів є багатофункціональним комплексом, об'єднуючим магазини, ресторани, виставкові зали, готельні номери чи житлові квартири [13].

Враховуючи тенденції розвитку пасажів не тільки як торгових комплексів, але як місць відпочинку, цілком логічним є впровадження в структуру комплексу своєрідних чи унікальних елементів, таких як артстудії, модельні агентства, заклади культури, які б додатково приваблювали відвідувачів. Також може бути відкрита сцена – «зелений театр», де могли б проходити камерні виступи різних музичних чи театральних колективів [83].

Основна мета архітектурної організації внутрішнього простору пасажу полягає в створенні умов для різноманітного, комфортного та інтересного простору громадсько-торгової діяльності. Основними соціальними функціями внутрішнього

середовища пасажу є: забезпечення додаткових громадських транзитних просторів, активізація виставково-торгової діяльності, підвищення комфортності перебування відвідувачів. Організація схеми транзитної комунікації в пасажах починається з локалізації основних входів і виходів, шляхів під'їзду, найкоротших транзитних проходів, розташування рекреаційних зон, елементів обслуговування. При проектуванні пасажів необхідно враховувати вплив різних факторів, які, власне, і формують характер архітектурно-композиційного вирішення внутрішнього простору як самостійного громадсько-торгового середовища. До них можна віднести: транзитну пропускну спроможність, функціональне наповнення простору, вид та наявність покриття над транзитним ядром, декоративне вирішення інтер'єрів, організація освітлення, предметне наповнення простору, візуальну рекламу.

4.4 Засоби та інструменти організації внутрішнього простору пасажу

Існує ряд факторів котрі впливають та вирішення внутрішнього середовища пасажів:

Просторово-змінна модель транзитного ядра пасажу, тобто ритмічна зміна його габаритів на окремих ділянках шляху – один з композиційних прийомів, що дозволяє подолати монотонність протяжності головної осі пасажу чи домінуючого напрямку руху [49] (комплекс пасажу «Pasaż Stary Browar /Poznań/» може служити саме таким зразком аморфного динамічного центрального простору). Ці коливання можуть бути різними по величині, іноді вони поєднуються із змінами трасування транзитного ядра пасажу, появою атриумів, внутрішніх площ чи інших галерей, що перетинають основний пішохідний простір пасажу [150].

Вертикальний розвиток галерей застосовується при складному просторовому вирішенні внутрішнього транзитного простору. Розвантаження центрального транзитного простору відбувається за рахунок збільшення поверховості, впровадження нових обхідних галерей в об'ємі багатосвітнього простору, майданчиків на різних рівнях, сходів, ліфтів. Тераси, які при цьому виникають, можуть служити місцями організованого озеленення, один з прикладів створення пасажу як екологічної урбаністичної екосистеми. Яскравим прикладом є пасаж Поммерайє в Нанті, пасаж Санкт-Ебер в Брюсселі, чи моделі пасажів в Гамбурзі, що зазнали реконструкцій у 80-х роках ХХ ст. [83].

Змінна масштабність внутрішнього простору пасажу. Існує безліч архітектурно-просторових і конструктивних вирішень центрального ядра пасажу, проте в більшості випадків використовується базова об'ємно-планувальна модель, де акценти в середовищі формуються або при входах, або на відтинку 1/2-2/3 довжини пасажів,

даний принцип характерний як для малих, так і для великих пасажів [94]. У значних за розміром пасажах акцентні місця прив'язані до основних композиційно-планувальних вузлів.

Інтеграція пасажу з додатковими резервними зонами. Формування пасажу відбувається на базі ряду будівель чи цілих міських кварталів. Тут використовується принцип – «автентична структура – технологічність середовища», в більшості випадків це симбіоз старих будівель із новими технологіями. Зіставлення цих двох чинників відбувається при композиційному домінуванні першого [5]. Часто автентичні фасади поєднуються з новими галереями, виконаними зі сучасних матеріалів, історичні інтер'єри – з сучасним технічним обладнанням, такий принцип часто застосовується в історично сформованих кварталах чи групі будівель, але тільки в будівлях, де реально можливо змінювати планувальну структуру, модернізувати просторове середовище (в будинках, що не є пам'ятками архітектури). Історично склалось так, що життєвий цикл пасажу до чергового технічного оновлення в ХІХ столітті складав 30-50 років, значна частина пасажів у період з 1830-х до 1930-х зазнала 2-3 реконструкцій.

Домінування автентичної планувальної структури. Первинні простори в таких випадках під час реконструкції чи реставрації додатково підкреслюють різноманітними способами сучасного дизайну. Пізньочасні включення в автентичну структуру в даному випадку є фоновими і такими, що зразу прочитуються. Наявність дворових просторів з розвиненими вуличними фасадами (провулки і вулиці відкритого пасажного типу) розвиваються як єдина об'ємно-просторова модель з використанням території під громадсько-рекреаційно-обслуговуючу зону з високим рівнем впорядкування внутрішнього простору. Найчастіше за даним принципом проводять відбудови пасажів чи адаптації існуючих історичних просторів для розміщення галереї. Характерним для Львова прикладом застосування даного принципу можуть бути пасажі Кляйна, Віца, Кремпнера з відтворенням внутрішньої просторової композиції та акцентними вставками сучасної субстанції.

Імітація міського середовища всередині пасажу. Межа з вуличною інфраструктурою тут вельми умовна: прив'язка до міського ландшафту і його повторення в самому комплексі, нечітко сформований основний вхід до пасажу, просторове накладання торгових і житлових, громадських і приватних просторів, імітація фасадів вулиць, використання цитат історичної архітектури [96]. Типовим прикладом архітектурно-композиційного прийому можуть служити пасажі вуличного типу, комерційні двори, які широко розвинулись в Південній Європі (Італія, Греція). У

Львові – це пасаж Феллерів, Гаусмана, Колізей, Грюнне Пасаж.

4.4.1 Архітектурна композиція і світлове середовище внутрішніх просторів.

Масове засилля неторгових функцій в структуру пасажу істотно змінює традиційні моделі поведінки відвідувачів. Об'єктом проектування в архітектурі завжди є просторова форма, а тут основною такою формою є просторово-комунікаційний остов. Безліч функцій проектованого об'єкту включає в себе різноманіття просторових форм. Для того, щоб всі елементи складного комплексу (від великої форми до малих деталей) були органічно зв'язані, необхідне чітке уявлення ієрархії композиційних засобів і відповідне їх використання в проектуванні.

Останнім часом метричний вистрій внутрішнього простору став недостатньо ефективними, тому практично не використовується, а впроваджуються складніші ритмічні і динамічні композиції з яскраво вираженими акцентами. На відміну від пасажів, побудованих на початку століття, в сучасних просторах майже не використовується симетрія просторових рішень, через те, що вона викликає суперечності як і у внутрішньому середовищі, так і в зв'язку із зовнішнім нерегулярним середовищем. Загалом симетрія обмежує можливості подальшого включення нових зв'язків і нових просторів, необхідність додаткового зростання в перспективі неминуче зіткнеться з жорсткістю системи, тим самим зруйнує загальну симетрію простору. Таким чином, в невизначеному, складному, але структурованому просторі існує різноманітність композицій [94].

У загальному вигляді, внутрішній простір пасажу – цілісна модель, де рівні, взаємодіючи між собою, формують складне динамічне середовище. Внутрішній простір пасажу, як й інший архітектурний простір, складається з різних виокремлених фрагментів, які здійснюють взаємовплив і один на одного. Виникають специфічні зони різної насиченості і значущості, наприклад, атріумні приміщення, великий зал і крихітні простори магазинів, кафетеріїв, тут виявляється вторинна структура того ж внутрішнього простору, як наслідок його ситуативної неоднорідності для різних потреб [49].

Гармонійна єдність внутрішнього середовища пасажу забезпечується виконанням двох умов: просторової цілісності комунікаційного простору, тобто торгово-пішохідної зони, і варіантності просторових структур: магазинів, кафетеріїв.

Ієрархія просторових зон і фрагментів в інтер'єрі будується на основі головних напрямів руху відвідувачів з урахуванням різних моделей їх поведінки. Система композиційних осей визначається осями і домінантами архітектурного оточення.

Композиційна взаємодія просторових зон пасажу здійснюється за допомогою реперних вузлових елементів – точок переходу з одного просторового середовища в інший: з інтер'єру в зовнішній простір, із замкнутого внутрішнього двору або атріуму в торговий пасаж. Фіксація таких вузлів планувальними і об'ємними засобами (сходи, переходи між галереями, ліфти) сприяє кращому зоровому сприйняттю, формуванню у відвідувача стійкого образу чи його фрагменту у вигляді повноцінних композицій, що запам'ятовуються [75].

Важливим елементом сприйняття композиції внутрішнього простору є схема і тип освітлення. В кожному випадку вона підбирається індивідуально, залежно від характеру споруди, специфіки предметного і функціонального наповнення, а також від цілей освітлення, методів експозиції. Одним з головних принципів організації світлового середовища є гнучкість систем освітлення: для виділення конкретних принципів організації світлового середовища існує ряд композиційних прийомів побудованих на доповненні архітектури освітленням ключових або формотворчих елементів, тим самим підкреслюючи конструктив середовища. Більшість таких композицій пов'язана із специфічними вирішеннями перекриттів: плавних ліній склепінь, похилих площин покриттів, завдяки цьому полегшується конструкція ліхтарів верхнього світла, забезпечується диференційоване насичення світлового середовища, інтер'єри набувають певної своєрідності і неповторності. М'якість плавного контуру конструкції покриття створює в інтер'єрі приємне світлове середовище завдяки рівномірній зміні освітленості (рис. 4.5). Окремі ділянки, що підкреслюють конструктивні особливості пасажів – колони, площини галерей, входи та основні видові об'єми, зазвичай додатково освітлюють направленими джерелами освітлення, що добре поєднується з верхнім бічним природним світлом через світлопроникаючу конструкцію покриттів галереї. Пасаж, завдяки багатосвітньому простору, як і вулиця з постійно змінним освітленням, створює ілюзію динамічного середовища, в якій відвідувач постійно перебуває в стані відкриття нових горизонтів, типів зон. Привабливість для відвідувачів природного освітлення очевидна, як правило, воно широко використовується на відкритих ділянках торгових галерей і атріумів у вигляді ліхтарів. Встановлено, що високий рівень природного освітлення притягає людей більше, ніж штучно освітлені вітрини, що ще раз підтверджує особливу привабливість пасажу в порівнянні з іншими типами торгових будівель [126]. Основні тенденції проектування і реалізації світлового середовища дозволяють сформулювати наступні принципи проектування гнучких систем освітлення:

1. Максимально можлива присутність природного світла забезпечує орієнтацію людини у просторі та часі, його зв'язок з навколишнім середовищем і психологічну потребу змін;
2. Перехідні зони від природного до штучного і навпаки повинні забезпечуватися гібридною схемою освітлення. За допомогою датчиків вона контролює освітленість – для зменшення відблисків, і кольоровість – для психологічної адаптації;
3. Загальний рівень освітленості, відповідний комфортним умовам, не повинен бути рівномірно високим. Необхідні світлові контрасти, бо при рівномірному освітленні великих площин інтер'єр буде плоским та малоцікавим;
4. Візуальне поле характеризується центром і фоном. В центрі освітлення повинен бути товар – головний предмет освітлення;
5. Небажані віддзеркалення від глянцевих або полірованих поверхонь колон, стін і торгових вітрин слід зменшувати розсіяним освітленням або заміною дзеркального матеріалу обробки.

4.4.2 Особливості візуального середовища пасажів

Одним з основних елементів сприйняття середовища пасажу є організація взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього просторів. Такі інтегровані простори як пасажі, мають особливу побудову системи «інтер'єр –вулиця», що характеризується активним взаємозв'язком, взаємовпливом та безперервністю переходу від одного середовища до іншого. Порушення необхідної рівноваги в системі, наприклад, надмірне використання засобів «екстеризації» інтер'єру приводить до розчленованості цілісного внутрішнього простору, його розчиненні в міському середовищі, що проявляється в низькій впізнаваності простору відвідувачами. Аналіз різних форм взаємодії внутрішніх і зовнішніх просторів дозволяє виявити закономірності і межі взаємовпливу, класифікувати його форми, конкретизувати систему композиційної оцінки торгового пасажу в цілому, з погляду єдності композиції інтер'єрів і зовнішнього середовища [83]:

1. Внутрішній простір пасажу – це складна структура, яка не може розглядатися як самостійний об'єкт, а повинна бути частиною єдиного міського середовища, представляти ансамблем.
2. Розвиток зв'язків між внутрішнім і зовнішнім просторами пасажу не повинен порушувати необхідного рівня розмежування, визначеного в кожній просторовій зоні характером діяльності і умовами сприйняття.
3. Ідея зовнішнього простору присутня всередині пасажу завдяки відчуттю спрямованості руху, направленість простору є своєрідним продовження осей

вуличного середовища.

4. Основні композиційні засоби взаємодії двох середовищ:

- метрична або ритмічна незавершеність структури;
- безперервність основних напрямів руху;
- загальний композиційний мотив;
- подібність співвідношень передніх і дальніх планів і характеру їх розкриття;
- подібність співвідношень верхнього і нижнього ярусу архітектурного простору;
- подібність форм, деталей, матеріалів.

5. Параметри торгово-пішохідної зони пасажу обумовлені вибором двох основних характеристик: масштабу і текстури.

Неоднорідність структури торгово-пішохідної зони пасажу виявляється і в зміні масштабу складових її просторових фрагментів, або мікрозон. Своєрідність простору якраз і складається з декількох масштабних вимірювань в яких постійно переміщається людина. Подібна ієрархія головних і вторинних середовищ пасажу досягається зміною поверхонь внутрішніх фасадів та атріумів із зміною дистанції їх спостереження. Проводячи аналогії між вулицею і пасажем, площею і атріумом, не можна не сказати про різницю в сприйнятті просторів різного об'єму. Навіть при постійній швидкості переміщення відвідувача, швидкість руху в збільшеному об'ємі сприймається менш реальною, що підсвідомо підштовхує його сповільнитись або зупинитися [75]. Така рефлекторна реакція людини на розміри простору, що її оточують, підштовхує до створення додаткових стимулів для зупинки, наприклад на появі в даному місці ресторану або невеликої сцени, можливе розміщення реклами або інформаційних панелей, оскільки тут вони сприйматимуться найкраще. Навіть при вході з вулиці в пасаж, центральний транзитний простір якого продовжує вісь вулиці, відвідувач все одно мимоволі починає рухатися повільніше і звертати більше уваги на оточення, в тому числі на вітрини. Таким чином можна сказати, що ідея критої торгової вулиці являється набагато привабливішою з погляду залучення уваги потенційних відвідувачів, ніж певні торгові центри з меншою площею забудови та більшою висотністю чи звичайні магазини.

Формування пішохідних зон і вулиць є важливою складовою частиною створення комфортного і сприятливого для людини середовища в існуючому центрі міста. Дані зони можуть використовуватись як торгові двори, площі, вулиці, криті пасажі. Розміри пішохідних зон визначають специфіку її функціонального складу. У невеликих просторах і пасажах зазвичай розміщують заклади і установи з високим ступенем спеціалізації. У великих, що відіграють роль громадських міських або

торгових центрів, – обов'язкова присутність закладів щоденного обслуговування, закладів харчування [102]. Проблема формування пішохідних просторів в умовах щільної забудови середмість чи історичних центрів міст особливо вдало може бути вирішена за допомогою пасажів, найбільш притаманних утворень, для створення громадського середовища в міжквартальних просторах чи дворах, при цьому дані вирішення залишаються бути зручними як для відвідувачів даних торгових комплексів, так і для людей, що проживають біля них, через те що пасажі чи торгові двори в більшості випадків функціонують за принципом закритого ізольованого типу простору інтегрованого в міську комунікаційну мережу [32].

4.4.3. Варіації об'ємно-планувальної структури.

Станом на сьогодні найпоширенішими роботами в пасажах є: реконструкція, реставрація, відбудова втрачених пасажів і пристосування їх до нових експлуатаційних вимог, адаптація протопасажних міських закритих дворових територій, тупикових вуличок з подальшим їх пристосуванням під торговий пасаж з елементами офісних і рекреаційних просторів.

Існують два основні види перспективної реконструкції пасажів: розширення і трансформація. Для всіх об'ємно-планувальних структур переважаючим видом є саме розширення, оскільки більшість реконструкцій в тій чи іншій мірі пов'язані з потребою розширення простору пасажу як можливості для подальшого розвитку. В той самий час розширення, як правило, включає елементи трансформації і здійснюється за рахунок площ інших споруд, зовнішнього міського простору, або спеціально зарезервованих зон, які до цього служили як складські приміщення. Перспективне розширення може бути вертикальним, горизонтальним і змішаним. В умовах високощільної міської забудови перевага віддається вертикальному зростанню проте, загальне зниження поверховості торгових пасажів сприяє залученню відвідувачів, ліквідації зайвих комунікаційних вузлів, значному спрощенню всієї структури будівлі, концентрації основних магнітів тільки в рівні землі, і нарешті, підвищенню рентабельності[83]. Можна виділити декілька видів реконструкції:

- доповнення існуючого простору автономними торговими чи відпочинковими громадськими зонами;
- повне використання внутрішнього простору існуючої будівлі під багатофункціональні і торгово-виставкові зали з винесенням допоміжних приміщень в прибудовані чи підземні простори (реконструкція будинків на пр. Свободи, 27 та вул. Леся Курбаса, 8 з переформатуванням однорівневого

пасажу «Belle Vue» в п'ятиповерхову торгову галерею «Opera Passage» в 2007-2009 рр.);

- об'єднання декількох будівель в єдиний комплекс за допомогою вставок-пасажів;

- використання як автономних просторових зон нових рівнів в надбудовах існуючих будівель.

Відповідно можна дати декілька рекомендацій побудови внутрішнього візуального середовища пасажів:

1. Подолання монотонності багаторівневої структури з подальшим перетворенням її в структуру багаторівневих торгових галерей [123]. Конструктивно ця реконструкція здійснюється влаштуванням в перекриттях отворів із зсувом їх в плані один щодо одного. Це дозволить відвідувачеві побачити всі транзитні зони поверхів в пасажах. З'явиться можливість виключити зайві переміщення відвідувачів у пошуках потрібного об'єкту і знизити рівень щільності їх потоків. Якщо дозволяють габарити залів по висоті, то між отворами, що утворилися, в різних рівнях можна організувати систему суміжних перекриттів, тобто майданчиків, зв'язаних сходами з основними рівнями. Перепад висот між суміжними майданчиками рекомендується в межах 1,5-2,0 м. для збереження візуальних контактів між рівнями, а це досягається при зміщенні перекриттів не більше від половини висоти поверху. Ці видозміни додадуть вертикальній спрямованості галерей в пасажі горизонтальної тяги.

2. Організація зовнішніх експозиційних зон. Використання постійних і тимчасових експозицій можливе як всередині будівлі, так і поза нею. При подальших реконструкціях навіть статус таких зон може змінюватися: відкритий пішохідний простір може стати складовою пасажу, а приміщення першого поверху, після відкриття зовнішніх скляних огорожуючих конструкцій перетворяться на відкриті підсіння в межах вулиці, архітектурне вирішення подібних зон повинно бути достатньою універсальним і структурно незалежним. В пасажах початку ХХ ст. практикувалось використання каркасу, повністю заклоєної зовнішньої огорожувальної конструкції (вітрин) першого рівня та ряду консольно виступаючих і нависаючих верхніх поверхів, даний прийом утверджував значимість першого поверху і акцентував на продовженні торгової функції в верхніх рівнях. Ще однією особливістю торгової діяльності пасажів являлась організація експозиційної зони, яка мала слабо або зовсім не декорований характер, що сприяло фокусуванню відвідувачів на представленні товарів, а не середовища.

3. Організація спеціалізованого пасажу в багатофункціональних комплексах. Переобладнання частини звичайних торгово-пішохідних просторів в спеціалізовані пов'язане з появою в структурі торгового центру достатньої кількості спеціалізованих магазинів, відділів, послуг, як правило, вищої якості чи ексклюзивності товарів. В таких випадках архітектура комплексів стає цікавішою, появляються галереї, що працюють за принципом містків, які зв'язують різні середовища, озеленені простори, працюють як рекреаційні магніти, громадські простори. Все це великою мірою сприяє привабливості простору, зростанню його відвідуваності, підвищенню ефективності цієї або іншої сфери діяльності. Спеціалізований пасаж повинен бути найкоротшим зі всіх наявних в комплексі, але при цьому зв'язувати найбільш важливі об'єкти або доміанти. Конфігурація пішохідного простору і габарити можуть бути різноманітними, але ширина транзитної частини пішохідного пасажу повинна не перевищувати 6-15 метрів, виходячи з оптимальних умов видимості протилежних вітрин. Найважливіше значення має впровадження спеціалізованого пасажу в загальну структуру комунікацій. Можливі два основних варіанти розкриття цього простору залежно від довжини пасажу і його конфігурації [83]:

- відкритий весь транзитний пішохідний простір, тут експонується його цілісність, підсилюється враження лінійною формою організації простору;
- простір демонструється частинами, цим самим забезпечуючи певну інтригу в подальшому розкритті – середовище складається з відтинків, розміщених один по відношенні до іншого з заломом, кутом .

В багаторівневих пасажах вертикальні комунікації вимагають особливої уваги. Застосування ескалаторів, ліфтів, сходів для покращення зв'язків між різними рівнями не повинна перекривати візуальне сприйняття простору, а за допомогою додаткових терас, легких містків та галерей збільшувати комфортабельність простору.

Найбільш стійким елементом простору пасажу є транзитний комунікаційний каркас (громадсько-торгова зона), найменш – торгові зали і допоміжні приміщення відповідно. Ресурси перспективного розвитку будуть посилені, якщо всі без винятку експозиційні елементи цієї зони піддаватимуться оперативному ремонту, реконструкція в таких випадках відбувається з найменшими витратами. Торгові зали є більш замкнутими по відношенню до транзитної частини, з більшою глибиною приміщень щодо пішохідного простору та індивідуальністю і варіантністю архітектурно-просторового вирішення приміщень [90].

Пасажі також можуть виступати як торгово-виставкові павільйони, павільйони

високого мистецтва, павільйони показу моди, аукціонні зали. Всі ці функції поправу творять середовище не тільки торгово-виставкового характеру, але й культуро-просвітницького з елементами духовно-морального відпочинку та відновлення.

Основні схеми об'ємно-планувальних рішень в пасажах:

1. Торгово-виставкові приміщення розміщені на всіх рівнях пасажу при цьому суміщено з складськими приміщеннями.
2. Неторгові приміщення розташовані над торговими, цим самим розвантажуючи верхні рівні пасажу.
3. По поверхова черговість розміщення торгових і офісних приміщень, таким чином складські площі розміщуються в рівні офісних приміщень, які не мають необхідної інсоляції.
4. Торгові приміщення розміщуються по чергово з представницькими офісними відділеннями.
5. Складські приміщення розміщені в підвальному і верхньому рівнях пасажу чи по поверхово чергуються з торговими.

Досвід експлуатації практично будь-яких торгових будівель показує, що із збільшенням числа поверхів кількість покупців на верхніх поверхах зменшується. При цьому, як правило, торгова рентабельність забезпечується не вище третього поверху. Третій-четвертий поверх може бути використаний головним чином під кафетерії, адміністративно-побутові, технічні та інші допоміжні приміщення. Підвищення поверховості недоцільне в більшості випадків, адже коли подовжуються вертикальні комунікації інвестор виграє лише в зниженні собівартості 1 м² площі торгового комплексу чи пасажу, а кількість покупців, що відвідують верхні поверхи, як правило, доволі низька, в середньому це 45-60% від усіх відвідувачів [153]. Експлуатаційні витрати на 1 м² одноповерхової-двоповерхової торгової будівлі значно нижчі, ніж багатоповерхового комплексу. Це пояснюється перш за все витратами на вертикальне переміщення вантажів і відвідувачів. До недоліків рішень із заниженою поверховістю все ж таки слід віднести деяке збільшення площі забудови, що створює певні труднощі при розміщенні їх в районах із щільною міською забудовою в історичних центрах міст, тому, природно напрошується таке рішення, яке дозволить оптимально використовувати відведену під забудову чи реконструкцію площу з максимальною вигодою, тобто з'являється необхідність створення багатофункціональних пасажів, де верхні поверхи можуть бути використані під виставкові зали, готельні номери, офіси або житлові апартаменти, а нижні – як заклади торгово-побутового обслуговування [123].

4.4.4. Засоби оздоблення пасажів та візуальна реклама.

Одним із основних та останніх штрихів у вивершенні будь-якого об'єкту є його оздоблення, так як даний процес формує остаточне враження від самої споруди. Вдале та чітке зонування може легко розчинитись в невиразному оздобленні і навпаки, досить посередній об'єкт при застосуванні якісних і ефектних оздоблювальних матеріалів може вражати своїм виглядом. Саме оздоблювальні матеріали найчастіше і визначають статус будівлі, її комфортабельність, місце в ієрархії та елітність. Найчастіше дана оцінка робиться не експертами, а звичайними відвідувачами, що виражається в популярності того чи іншого закладу. До речі, це єдина оцінка, яка не так жорстко регламентується, тут основними критеріями являються: вогнестійкі, експлуатаційні та гігієнічні властивості. Проблема якісної подачі об'єкту постала практично з самого початку будівництва [97]. На початку XIX ст. основним фактором, що служив каталізатором успіху пасажів, були не лише умови фізіологічної комфортності та відчуття безпеки відвідувачів, а також багатство інтер'єрів, цікаві елементи оздоблення, освітлення, використання мистецьки вилитого чавунного каркасу покриття в скляній «оправі». Класичним прикладом в такому підході являлись панорами міст розміщені в двох ротондах на кругових вікнах в пасажі Панорам.

Основними елементами оздоблення являються:

- облицювальні матеріали стін
- покриття пішохідної мережі
- мистецькі вкраплення в структуру пасажу – скульптура, живопис, декоративні ковані елементи
- декоративне вирішення внутрішніх фасадів в контексті зовнішнього міського вирішення будівель
- елементи інженерії – системи безпеки та інформування, мікроклімату, освітлювальні прилади, організація вітрин
- мистецькі вирішення вітрин, столярних виробів, організації певних зон (виставкової, транзитної)
- засоби реклами

Всі перелічені засоби являються прямими складовими успішності і відвідуваності пасажу, так як при якісних всіх цих елементах комплексного сприйняття пасажу його торгове наповнення автоматично відповідатиме рівню створеного середовища.

Облицювальними матеріалами стін, як правило, в 75 % являвся тиньк, в 15 % –

сам будівельний матеріал, що виступав сам як магніт притягнення людських очей (типовий прийом в більш пізніх пасажах в стилі модерн /тут ар-нуво/ в другій половині XIX ст. – Смітфілд Маркетс, Артилерійський пасаж), в 10 % – дерев'яна обшивка стін (один з перших прикладів – пасаж Принців, Жуфруа, Гран Серф, Бурл'Аббе, галерея Ботьєр, Париж аркада), в 5 % – інші матеріали (майолікові стіни – Гранд базар, мармурові стіни – галерея Монмартр, відкриті скляні площини стін оперті на колони – галерея Вієн, Кольбер, продовження звичної вуличної мережі всередині торгового утворення, як правило не перекриті пасажі дворового і провулкового типу). Часто спостерігається перекриття старого шару тиньку новим, найчастіше такою ж структурою – на вапняній складовій, такі зміни в середньому в пасажах відбуваються раз на 50-75 років [83], звідси виходить, що перші пасажі вже зазнали трьох суттєвих реконструкцій. На даному етапі такі структурні зміни практично неконтрольовані і пов'язані зі зміною власників. Щодо кольорового вирішення, то тут домінують пастель і теплі тони, за винятком сіро-білої гами. Найчастіше пасажі забарвлювали і піщані пастельні кольори, сірі, білі і зелено-голубі тони.

Найбільш стійкою і жорсткою складовою внутрішнього середовища пасажу є покриття пішохідної транзитної зони. Воно, як правило, ділиться на два типи: те, що повторює покриття пішохідної чи дорожньої вуличної структури (в відкритих пасажах, торгових дворах, між квартальних торгових просторах) і те, що формує внутрішню цілісність середовища, розміщене зазвичай в дорогих галереях чи відомих пасажах (практикується в різного роду аркадах, внутрішньо-композиційно замкнених стильово-незалежних від вуличної мережі пасажах, галереях). Зараз ці традиції порушені, так як технологія виготовлення таких покриттів сприяє будь-якому використанню продукції в практично всі зовнішніх умовах. Типовими матеріалами покриття являються [84]: камінь-піщаник (недолік відносно слабка стійкість до механічних впливів – витирання, тріщини), вулична бруківка – натуральний камінь (один з найміцніших матеріалів, використовується в відкритих пасажах і торгових дворах), клінкер (матеріал, який широко застосовується в так званих торгових дворах, відносно новий матеріал, активно почав використовуватися з початку XX ст.), натуральна тесана плитка (стійкий до витирання виріб, застосовується в більшості псажів і галерей як і відкритого, так і закритого типу), керамічна плитка (виріб, відносно стійкий до механічних і хімічних впливів, застосовується в пасажах, як правило в центрі міста), мармур (як правило використовується в галереях і пасажах високого рівня), складні композитні

матеріали (матеріал стійкий до будь-яких побутових впливів, застосовується в центральних пасажах і галереях міста – галерея Кольбер, Вівьєн, пасаж Ден Гааг, Лейпциг, Париж Аркада, Аркада Королеви, Аркада Графства, Галерея Вітторіо Еммануеле II, Галерея Умберто I, Галерея Генуя), штучні сипучі покриття на зв'язуючій основі (часто використовується в пасаж після реконструкції, активно впроваджувався в епоху постмодернізму – пасаж Понсо, Каїр, Путье), асфальтне покриття (зараз в пасажах, які не функціонують лежить саме це, найдешевше і шкідливе покриття, яке при зміні температури виділяє формальдегіди і неестетично сприймається в історичному середовищі; даний негативний приклад поширений по всій Європі, проте зараз із збільшенням торгових потужностей даний матеріал демонтують при відновленні пасажу і зазвичай застосовують керамічне і композитне покриття) [83].

Особливістю кожного пасажу являються якісь мистецькі вкраплення. Впровадження в простір комплексу скульптуру, живописні панно, різні камерні включення з самого початку давали свій результат – дані будівлі вирізнялись на фоні інших збільшеною частотою відвідуваності, і відповідно вищою рентабельністю. Першою найбільш фешенебельнішою галереєю була галерея Вівьєн (1823), а далі в Парижі почали з'являтися галереї Кольбер (1826), Веро-Дода (1826), Жуфруа (1847), в Європі пасажі л'Агрі (1825), Санкт-Уберт (1836 – прототип наймасштабніших європейських пасажів), Поммерає (1840 – один з найбільш пишних пасажів Європи), Галерея Вітторіо Еммануеле II (1861), Крюгер-пасаж (1868), Роттердам (1879), Лідінхал маркет (1881), Ден Гааг (1885), Париж Аркада (1893), Галерея Умберто I (1891), Міколяша (1898), Дерібасівський (1899), Леванте-хаус (1913), Мадлер-пасаж (1914), Люцерна (1920). Скульптурні композиції максимально розвинені в галереях Санкт-Уберт, Поммерає, пасаж дю Норд, Галерея Умберто I, Дерібасівський пасаж, Леванте-хаус, Мадлер-пасаж, Люцерна пасаж. Живописні панно розвинулись в галереях Кольбер, Веро-Дода, Лідінхал маркет, Міколяша [84]. Основною тематикою як і в живописі так і в скульптурі були модернові мотиви, Антика, впливи сходу, абстракціонізм, що стосується малих елементів декору (ковані решітки, дизайн столярки), то тут чіткого такого поділу за категоріями чи часовими впливами немає, так як дані елементи слугували більше потребам власника крамниці, де вони були встановлені і підкреслювали характерні особливості товару збуту. Засилля таких засобів створювало ще один поділ всередині пасажу, так чим менші магазини тим менше декору такого типу було присутнє в просторі маллу, це робилось для того, щоб акцентувати увагу відвідувача на пропонованих товарах, а в тих галереях де

було багато декору відповідно і торгові площі магазинів були значними, всередньому в 3-3,5 рази більші за площі таких же магазинів в звичайних пасажах [84].

Декоративне вирішення внутрішніх фасадів в контексті вуличної стилістики будівель могло розвиватись в трьох напрямках:

1. підтримувати стилістику будівлі в цілому – відкриті пасажі, торгові двори, внутрішньо кварталні торгові провулки, пасажі «середньої ланки» (звичайні міські пасажі, які не мали значної мистецької цінності інтер'єрів).
2. започатковували незалежну, іншу стилістику вирішення внутрішнього простору – перекриті пасажі достатньо значних розмірів, специфічні в торговому плані пасажі (наприклад по продажу іграшок – пасаж Принців).
3. пасажі зі специфічним стильовим вирішення як і внутрішнього, так і зовнішнього вигляду – ново спроектовані пасажі (Санкт-Уберт, Кольбер, Поммерає, Галерея Вікторіо Еммануеле II, Галерея Умберто I, Леванте-хаус, Мадлер-пасаж, пасаж Міколяша, Дерібасівський пасаж, Гранд базар, пасаж Віллакроссе).

Вироби інженерії – це основний елемент, який спричинив бурхливий розвиток торгових відносин в еволюції просторів торгових пасажів. Базовим елементом навколо якого «крутиться» вибудова всієї композиції пасажу – це галереї і створення тут комфортних умов є основним критерієм всього простору пасажу. Для забезпечення приблизно сезонно-стійких кліматичних умов було вирішено створити ізольований закритий простір, який в свою чергу в структурі розпланування міста був би композиційним і логічним продовженням якихось основних осей навколишнього середовища. Єдиним шляхом для забезпечення таких умов було створення легкого світло-пропускнуго склепіння, таке покриття створювала просторова система опор і ферм. Перші покриття були досить утилітарними, проте подальший розвиток спричинив утворення наступних форм в даних оболонках: трикутне покриття, односкатне пряме і скісне покриття, полігональне двоскладове покриття, полігональне складне покриття з великою кількістю різних елементів, які підкреслювали ту чи іншу планувальну особливість пасажу. Самі конструкції також еволюціонували – появляються литі чавунні, викуті металеві ферми з безліччю декоративних елементів починаючи від візерунків і закінчуючи макаронами чи фігурками ангелів так як в Пасажі Гран Серф чи Париж Аркаді. Перший перекритий пасаж в Європі – Фейдо, тут використали типові конструкції покриття трикутного січення [148]. З елітних європейських галерей перекритих скляним дахом першою була брюссельська галерея Санкт-Уберт, а вже опісля появилась ціла низка

паризьких пасажів, італійських галерей, центрально-європейських пасажів. Ще однією знаковою подією в розвитку пасажів стала еволюція освітлювальних приладів, їх подальша електрифікація. Електрична енергія почала використовуватись як основний освітлювальний спосіб з 1880-1890-х років в Західній Європі і $\approx$ на 20-25 років пізніше на Сході. В зв'язку зі зміною способу освітлення змінюється і дизайн самих світильників-павуків. На відміну від видовжених світильників з світловим гнотом появляються більш витончені і просторові засоби освітлення. Основним матеріалом виготовлення світильників залишається метал – бронза та інші. Стосовно дизайну, то тут домінують засади історизму, бароко, модерну, пізніше функціоналізму. Базовим візерунком залишаються природні мотиви. Способи кріплення залишились незмінними: настінні бра і підвісні павуки, рідше стрижневі ліхтарі (коли пасаж вуличного типу).

Найважливішим елементом демонстрації пропонованої продукції являлись вітрини. За способом організації вітрини бувають [83]: накладні суцільні стрічкові (пасаж Жуфруа, Веро-Дода, л'Агрі, Роттердамський пасаж, пасаж дю Норд), розміщені в структурі стіни (пасаж Понсо, Поммерає), врізні в стіну (пасаж Бур-л'Аббе), складної конфігурації, як правило, розбиті несучими простінками чи колонами (галерея Кольбер, Вівьєн, пасаж Принців). Основні матеріали – 70 % дерево, 25 % метал, 5 % інші матеріали (кам'яні рами). Вся столярка виконана в цій самій стилістиці, що й весь пасаж – це найчастіше історизм, модерн, рідше класицизм і функціоналізм. У більшості випадків в діючих пасажах збереглась автентична столярка, за різними оцінками це від 70 до 75 %. Основні втрати автентичних вітрин припали на 1965-1980 роки – в період розквіту постмодернізму. Більшість вітрин мають достатню просту структуру, проте існують вітрини і неймовірної складності і відповідної цінності (пасаж Панорам, Роттердам, пасаж дю Норд, галерея Ботьєр, Париж аркада, Мерлін, Мадлер пасаж (кам'яні рами), аркада Піккаділлі, аркада Графства). Металеві рами в пасажах по своїй природі прості, на відмінну від дерев'яних чи кам'яних. Певні функціональні зони (транзитна, виставкова, рекреаційна) організуються саме методами дизайну, рідше конструктивними методами, так як дані зони є динамічними у своїй природі, часто змінюють місце, чи просто міняються між собою. Такі методи дизайну забезпечуються саме за допомогою мистецьких вкраплень, декоративних елементів, просторового розкриття вітрин, активної історичної промоції – реклами.

Вцілому по Європі всі ці положення дуже схожі між собою незалежно від території, так всі пасажі розвивались в глобальному загальноєвропейському

спільному стильовому просторі і єдиним, що вирізняє пасажі східноєвропейські від західних чи острівних британських – це національні народні впливи на домінуючий континентальний стиль. По стану збереженості існує суттєва розбіжність між заходом і сходом, все це спричинено системою поглядів, цінностей, під які попала Східна Європа, об'єктивно, якщо реставрація таких комплексів в «Старій Європі» почалась вже з 1950-х років, натомість на східних теренах такі процеси почались з кінця 1980-х – початку 1990-х. Загалом пасажі континентальної Європи вплинули на такі ж комплекси в Північній і Південній Америці, Австралії, Східній Азії, де європейці історично мали свої домініони і відповідно тамтешнє населення перейняло культурні цінності. В такому культурному просторі не можна «виривати» Українські надбання, які є складовою європейської культури, на яку також вплинули і східні мотиви (Париж аркада,...), північно-африканські планувальні і стильові вирішення.

Візуальна реклама. Найефективніший метод промоції будь-якого торгового комплексу – це реклама. Хоча реклама і належить до основних елементів оздоблення пасажів її необхідно розглядати як окрему галузь в розділі феномен пасажу [83].

Реклама, як засіб промоції і пропаганди, виникла ще в першій половині XIX століття. Активне впровадження реклами в соціальну сферу відбулось наприкінці XIX століття, саме цей період називають «золотою ерою» пасажів, тоді ринок демонстрував найбільші темпи приросту торгових площ в Європі, як наслідок почали з'являться великі торгові центри, центральні міські універмаги, пізніше поліфункціональні комплекси, які в цей період називались торгово-офісними комплексами. Реклама, як фактор розвитку ринку, почала вирізняти особливості тих чи інших структур, торгових крамниць, кафетеріїв, офісних і банкових представництв поступово видозмінюється і починає бути інтерактивною. В принципі першою рекламою можна також вважати інформаційна таблички, що інформували, де сидить швець (зображення нитки і гудзика), пекар (кухонна шапка), де знаходиться перукарня (ножниці), паб (пивний кухоль). Такі таблички стали першим прототипом рекламних вивісок, які почали за допомогою піктограм і напису інформувати населення щодо певної функції даного приміщення.

В пасажах реклама почала з'являться із самого початку функціонування даних структурних просторів. На перших порах вона виступала як звичайна прямокутна інформаційна табличка утилітарного дизайну, проте із насиченням ринку реклама стає найпопулярнішим методом промоції певного магазину. З цього періоду реклама стала витвором дизайну, так як типова інформаційна дошка вже не давала належного

ефекту.

Перша реклама була невеликого розміру, проте з мистецької точки зору на даному етапі з'являється перша базова класифікація рекламних постерів, вивісок. Основним матеріалом на даному етапі стає дерево з накладними дерев'яними чи металевими літерами, або ж з вирізаними літерами. З плином часу рекламні вивіски набувають кольорового забарвлення, більш цікавої форми, рельєфності, а потім вже підсвітки – спочатку гасової, а потім електричної. Такі приклади реклами були характерними не тільки для пасажів чи всіх інших вуличних публічних просторів і приміщень.

Стосовно сучасного стану реклаमाції торгових приміщень в пасажах, то можна виділити наступні чинники класифікації [83]:

- фонові реклама – реклама, яка не домінує на фоні архітектурного ансамблю пасажу, вона використовується в діючих пасажах, які являються пам'ятками архітектури чи надзвичайно цінними спорудами з точки історії (наприклад кафе Прокоп в Торговому дворі Сент-Андре а Парижі – найстарший діючий кафетерій міста /з 1686 року/, в якому полюблями засідати Робесп'єр); всі використовувані матеріали природні – дерево, метал, камінь, кристал з фоновими під світками (пасаж Панорам, торговий двір Сент-Андре).
- інтерактивна реклама – реклама, яка мимоволі запрошує відвідувачів до торгових приміщень, в Європі вона дозволена в категорії цінних архітектурних комплексах; тут дозволяють використовувати суміш природних і штучних матеріалів в формуванні рекламного проспекту, форма тут не повинна бути більшою від габаритних розмірів – 1,1 м.×0,8 м. (галерея Монмартр, Жуфруа, Вердо).
- агресивна реклама – реклама, що домінує над архітектурним середовищем, де не регламентуються матеріали і розміри рекламних щитів; найпоширеніший тип реклами в світі, забороняється на будь-якій цінній архітектурній будівлі, як правило застосовуються в пасажах, які не мають чи наданий момент втратили свою архітектурну значимість (пасаж Понсо, Лемойн).
- інформаційна реклама – реклама, яка використовується в надзвичайно-цінних архітектурних комплексах, розміри її не повинні перевищувати А-5 формату і єдине місце розміщення на входних дверях на висоті 1,1-1,55 м. (галерея Вівьєн, пасаж Принців).

В Україні в цілому і Львова зокрема спостерігаються відчутні проблеми з рекламним законодавством, яке не визначає регламентних відношень реклами і

архітектурного середовища, так за європейським законодавством в центральній частині міста Львова включеній до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО можлива присутність лише інформаційної, фонові та в окремих випадках інтерактивної реклами. Що стосується пасажів, то тут на даний момент значних проблем з рекламою не спостерігається, так як пасажна структура міста зараз тільки відновлюється. В Марійському пасажі активно використовують у внутрішньому просторі пристосовану інформаційну рекламу, в пасажі Феллерів – фонову рекламу, в пасажі Belle Vue – фонові та інформаційні реклами, в пасажі Гаусмана ситуація є більш критичною, за статусом всі будівлі являються цінною архітектурою, крім цього середовище має ще й історичну цінність, а реклама тут використовується агресивна, схожі ситуації є в інших пасажах, що почали відновлюватись з початком ХХІ століття. Стосовно інших пасажів, то вони тільки формуються як торгово-відпочинкові осередки певних районів міста і на даному етапі робити експертну оцінку недоречно.

Висновки до четвертого розділу:

1. Основними формотворчими елементами пасажів є архітектурно-композиційна модель простору (планувальні особливості), функціонально-просторовий остов (загальна модель транзитного ядра) та інженерна забезпеченість (технологічне оснащення простору).
2. За функціонально-просторовими характеристиками пасажі бувають відкритими (коли межа із зовнішнім міським середовищем є відсутньою, це як правило найпростіші за організацією однорівневі пасажі) та закритими (середовище пасажу відокремлене від міського простору організованим входом та над комунікаційним транзитним громадським простором влаштовано покриття, як правило такі пасажі є багаторівневими).
3. Внутрішнє середовище пасажів формують кілька послідовних функціональних зон: *вхідна група* (організований вхід та вільний простір перед ним із організацією вертикальних комунікацій), *транзитна зона* (транзитний громадський простір по обидва боки якого зосереджені торгові та комерційні приміщення), *рекреаційно-відпочинкова зона* (викреслена з транзитної зони площа на якій організовуються відпочинкові локації, виставкові експозиції чи зони озеленення), *торгово-комерційна зона* (торгові приміщення, демонстраційні та видовищні зали, заклади громадського харчування та фери послуг), *адміністративно-офісна зона* (група приміщень, як правило розміщена

на найвищому рівні, де розміщуються комерційні офісні приміщення відкритого типу /з безпосереднім доступом з пасажу/ та адміністративно-управлінська група приміщень), *група допоміжних приміщень* (представлена побутовими, обслуговуючими та інженерними приміщеннями локально розміщеними на всіх рівнях пасажу).

4. Ключовими архітектурно-композиційними прийомами творення простору пасажу є: розробка просторово-змінної моделі транзитного ядра пасажу, вертикальний розвиток рівнів, змінна масштабність внутрішнього простору пасажу, інтеграція пасажу з додатковими резервними зонами, домінування автентичної планувальної структури, імітація міського середовища всередині пасажу
5. Історично сформувалось три ключових етапи, згідно яких пасажі змінювали свої розміри: 1790-ті – 1820-ті роки – пасажі, в яких співвідношення висоти до ширини громадського ядра складали 1,15-1,2; 1830-ті – 1860-ті й 1910-ті 1930-ті роки – співвідношення висоти та ширини збільшується і наближається до пропорцій золотого січення (1,61) – 1,5-1,6; 1870-ті – 1900-ті роки – співвідношення складає 1,35-1,4.
6. Декоративне вирішення внутрішніх фасадів розвивалось в трьох напрямках: підтримці стилістики будівлі; формуючи власну інтер'єрну стилістику, як правило набагато виразнішу від екстер'єрної; пасажі зі специфічним стильовим вирішення як і внутрішнього, так і зовнішнього вигляду – ново спроектовані пасажі.
7. Одним з ключових факторів вигляду пасажів є спосіб організації торгових вітрин та акцентування входів в них. За своєю специфікою розрізняють накладні суцільні стрічкові вітрини розміщені поза площиною стіни та в площині стіни, врізні в стіну, складної конфігурації, як правило, розбиті несучими простінками чи колонами.

Розділ 5.

ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПАСАЖІВ В СЕРЕДОВИЩІ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ МІСТА ЛЬВОВА.

5.1 Класифікація пасажів в структурі центру міста.

Пасажі як один з способів організації громадського багатофункціонального простору в містах найбільшого розвитку зазнали на протязі XIX століття, проте розвиток і видозміни функціонально-просторової структури відбуваються на протязі всього функціонування об'єкту. Прослідковуючи видозміни та еволюцію планувальної структури 19 львівських та 158 пасажів на території історичних центрів міст Європи було проведено їх класифікацію за основними показниками: локалізацією, способом формування, функціонально-просторовою та композиційною структурами.

Оцінюючи місце розташування в місті впливає, що пасажі на перших етапах функціонування розташовувались у середмістях (пасажі Андреоллі, Клейна, Фрухта, Ляуфнера у Львові, аркада Піккаділлі та Берлінгтон аркада в Лондоні, Мадлер пасаж у Лейпцигу) чи давніх центрах міст (пасаж Панорам, галерея Кольбер, галерея Вівьєн в Парижі, пасаж Ден Гааг в Гаазі). Наступним місцем розташування стали центральні міські проспекти, це спричинив розвиток міст, збільшення їх розмірів та появи нових загальноміських центрів (прикладом таких пасажів можуть бути пасажі Феллерів, Гаусмана, Міколяша, Марійська галерея у Львові, пасажі Принців та Гран Серф в Парижі, Галерея Роял Санкт-Уберт в Брюсселі, Париж Аркада в Будапешті, Кайзергалерея в Берліні, Гранд Аркада в Лідсі, ГУМ в Москві). Паралельно з центральними локаціями пасажі також розвивались на периферійних вулицях, як правило на шляхах до центру чи місцях поблизу основних в'їздів в міста (Грюнне пасаж, пасажі Віца, Кремпнера, базар Гредлів у Львові, пасаж Сагрет в Бордо). Ще однією особливістю локалізації пасажів було розміщення в етнічних кварталах та в промислових ділянках міста (пасажі Колізей, Грюнерів, Віца, Кремпнера у Львові, пасаж Каїр в Парижі, Роял Вікторія аркада в Норвічі). Що стосується гранд пасажів, то вони розміщувались як правило на центральних площах шляхом проведення реконструкцій з частковою заміною існуючої забудови. Галерея Роял Санкт-Уберт в Брюсселі, Кайзергалерея в Берліні, Галерея Вікторіо Еммануелле II в Мілані, Галерея Умберто I в Неаполі, пасаж в Одесі стали певними символами міст та будувались переважно з політичних мотивів підкресливши національну ідентичність.

Формувались перші пасажі на основі існуючих будівель чи ряду будівель

(галерея Пале Роаяль, галерея Вітре в Парижі, пасаж Андреоллі у Львові, Адлер пасаж в Тернополі). Тому слід зазначити що це могли бути адаптовані внутрішньоквартальні простори, пристосовані проходи, невеликі вулиці чи провулки, торгові двори. Всі ці простори були пристосовані, наступним етапом формування стали спеціально спроектовані та збудовані пасажі, до прикладу: пасаж Міколяша, Марійська галерея у Львові, Галерея Роял Санкт-Уберт в Брюсселі, Кайзергалерея в Берліні, Галерея Вітторіо Еммануелле II в Мілані, Галерея Умберто I в Неаполі, галерея Маззіні в Генуї, Галерея Вітторіо Еммануелле III в Мессіні, пасаж на Хрещатику.

Відштовхуючись від типу наповнення простору пасажі можуть бути монофункціональними (торгового чи неторгового призначення) та поліфункціональними (тут представлена як торгова так і неторгова функції, видовищні об'єкти, адміністративні приміщення, житлові одиниці). На етапі виникнення пасажів більшість з них були монофункціональні, переважно торгового характеру. Станом від 1840-х років більшість пасажів в Європі вже були багатофункційними. Зараз згідно з статистики наведеної в монографії Волтера Бенджаміна «The Arcades Project» кожен 17 пасаж з 20 є багатофункціональним [104], що стосується львівських пасажів, то згідно з архівних даних можна стверджувати, що класичними багатофункційними торговими та неторговими об'єктами були: пасаж Міколяша, базар Гредлів, пасаж Гаусмана, Феллерів, Грюнерів, «Belle Vue», ще ряд пасажів окрім торгової функції мали хоча б одну неторгову: Колізей (театр + ломбард), Андреоллі (цукерня + поштові листівки), Грюнне пасаж (ресторація+ ательє мод), Клейна (ресторація), Фрухта (синагога «Охоронниці Суботи»), Кремпнера (ресторан), Марійська галерея (готель). Виключно торговими були Ляуфнера, Германів, Віца, Тіша, пасаж на вулиці Кривій. Виходячи з переліченого можна зазначити, що у Львові 35% пасажів були виключно торговими.

Розглядаючи забезпечення контрольованого входу до внутрішнього простору можна виділити наступні різновиди пасажів:

- відкриті, без вхідних контрольованих брам і транзитного простору (пасаж Кремпнера, Колізей, Грюнне пасаж, пасаж на вулиці Кривій);
- відкриті, із забезпеченням вхідних контрольованих брам і без накриття транзитного простору (пасаж Гаусмана, Феллерів, Грюнерів, Андреоллі, Клейна, Фрухта, Ляуфнера, «Belle Vue», Германів, Віца, Тіша);
- закриті із покриттям транзитного простору проєктовані як торгові пасажі (пасаж Міколяша, Марійська галерея, базар Гредлів).

Композиційна структура пасажів показує головні аспекти ви будови простору. Більшість пасажів були асиметричними, симетричну композицію мали лише спеціально побудовані пасажі (Марійська галерея, базар Гредлів) та пасаж сформований в ансамблі будівель в стрийському передмісті (Грюнне пасаж). Також більшість пасажів мали ритмічну композицію фасадів внутрішнього простору, метрична композиція спостерігається лише в Марійській галереї. Взагалі простір в кому переважають ритмічні вистрої фасадів є більш динамічним і в такому середовищі легше сформувати акценти.

Функціонально-просторові характеристики пасажів пасажів відображають в формуванні структури простору: розмежуванню функціональних груп (зона входу, транзитна зона, видовищна зона, торгово-демонстраційна зона). У більшості пристосованих пасажів наявними лише є транзитна та торгово-демонстраційна зони. Спеціально спроектовані класичні пасажі включають всі перелічені вище зони (пасаж Міколяша, базар Гредлів, Марійська галерея, пасаж Гаусмана). Іншим функціонально-просторовим чинником є вертикальний розвиток пасажів, розрізняють:

- однорівневі без влаштування покриття над транзитним простором (пасажі Андреоллі, Фрухта, Клейна, Ляуфнера, Феллерів, Гаусмана, «Belle Vue», Грюнерів, Грюнне пасаж, Колізей, Германів, Кремпнера, Віца, пасаж на вулиці Кривій, Тіша);
- однорівневі з покриттям над транзитним простором;
- багаторівневі без покриття над транзитним простором;
- багаторівневі з покриттям над транзитним простором (пасаж Міколяша, Марійська галерея, базар Гредлів).

Принципи локалізації пасажів в планувально-просторовій структурі міста зображено в табл. 5.1. Типові планувальні схеми пасажів в табл. 5.2.

Залежно від періоду формування та місця локалізації пасажу в структурі кварталу можна виділити певні моделі утворення пасажів. Найпростішим прикладом є пасаж як складова однієї із будівель, що формує квартал і розміщена в наріжному будинку чи рядовій забудові вулиці. Зазвичай входом в пасаж була вхідна брама в будинок. (Марійська галерея, пасаж Тіша, нереалізований пасаж Яблонівських). Переважна більшість пасажів складалась з двох-трьох будинків, розміщених в структурі кварталу і мала не менше двох входів зі сторони вулиць. В таких випадках пасажів займали значну частину кварталу. Найбільшими за розмірами були пасажі типу торговий двір, які займали весь внутрішньо кварталний простір і мали не

менше трьох входів зі сторони вулиць. Такі пасажі творили внутрішньо квартальні вулиці безпосередньо з яких мешканці входили в свої квартири розміщені на верхніх поверхах (торговий двір Сан-Анре в Парижі, пасаж Гаусмана). Останнім типом це були спеціально збудовані пасажі локалізовані в місцях концентрації громадських будівель та адміністративних установ. Саме такі пасажі мали найрозвиненішу композиційно-планувальну та функціонально-просторову структуру та зазвичай ставали будівлями «візитівками» міста (пасаж Міколяша у Львові, Пасаж на Дерibasівській в Одесі, галерея Роял Санкт-Уберт в Брюсселі, Кайзергалерея в Берліні, галерея Вітторіо Еммануелле II в Мілані, галерея Умберто I в Неаполі).

Ключовими особливостями творення простору з якими асоціюються пасажі є: лінійна видовжена структура з громадськими і торговими об'єктами розміщеними по обидва боки транзитного простору, який є продовженням міської планувальної вуличної мережі в середині пасажу. В ідеалі пасажі – це відображення середовища міського центру в мініатюрі.

Схеми влаштування покриттів над комунікаційним транзитним простором в пасажах представлені в табл. 5.3. Етапи запровадження того чи іншого типу покриття над пасажами дуже точно відповідає еволюції комплексів та історичним етапам становлення будівель. В перших типах пасажів, наприклад галереї де Буа дерев'яні конструкції даху зв'язують два крила пасажу конструктивно, адже навантаження від даху через мауерлат рівномірно роздається на стіни. Лондонська Lowther Arcade, може служити прикладом другого типу покриття, світлопроникність якого забезпечується не через скляні щити розміщені між кроквами, а через мансардні вікна розташовані в zenітних куполах циркульної форми і монументальної структури розміщених вздовж аркади. Тут також два боки аркади зв'язані в одну конструктивну систему з рівномірно розподіленим навантаженням. В більш нових типах пасажів з металевим каркасом покриття тільки поперечні опори або ферми зв'язують пасаж в одну систему. В великих пасажах збудованих після 1840-х років скляний дах просто поміщається між будівлями, не будучи архітектурно пов'язаним із композицією і структурою внутрішніх фасадів (галерея Санкт-Убер) [152]. Вже в прикладах Гранд пасажів композиційний вистрій фасадів повторюється в членуваннях конструктивних елементів даху, а загальна форма візуального сприйняття читається і в сталевому каркасі даху. Загалом існував один і той самий підхід в облаштуванні скляного даху над пасажем в різні часи: чим ширший внутрішній простір пасажу і чим складніша структура даху, тим проміжки між несучими елементами даху були частішими і в середньому коливалися в діапазоні 2-

6 метрів цю відстань перекрити не становило істотних проблем. Ще одним фактором характерним для більшості пасажів була відповідність між шириною пасажу і кроку несучих конструкцій даху. Існували такі дві найпоширеніших схеми:

- відстань між несучими фермами даху відповідала $2/3 - 1/2$ ширини пасажу (Наприклад ширина пасажу становить 6 метрів, а крок влаштування ферм 3 м.).
- ширина прогону між п'ятами балок до кроку їх влаштування співвідносилась як 2:1.

Таким чином, спостерігаються уніфіковані схеми конструкцій покриття транзитного простору пасажів (табл. 5.4). Візуальне сприйняття та оригінальність конструкціям надавало декоративне вирішення та оздоблення покриття, а не конструктивна схема. Існують дві різні конструктивні схеми влаштування металевого каркасу даху:

- конструкція, що опирається на незалежні від двох крил пасажу колони в таких випадках пасаж складався з трьох незалежних конструктивних блоки, які з'єднувались мембранами жорсткості (галереями вздовж фасажів пасажів, містками між крилами);
- конструкція, що опирається на контур стін, який обмежує внутрішній простір пасажу, саме такий принцип був поширеним в спеціально збудованих пасажах.

Загальною особливістю для більшості історичних скляних покриттів дахів є влаштування скляних площин з накладанням одна на одну таким чином, щоб залишити невеликий повітряний простір, тим самим захищаючи краї від забруднення та забезпечуючи постійну вентиляцію пасажу. Технічна проблема герметизації скляного даху була вирішена із застосуванням гумових прокладок між сталевими профілями і склом, питання надійності і довговічності скла як матеріалу покриття вирішили поперечно натягнені, ледь помітні, кабелі, які давали скляним дахам необхідну поперечну напруженість і тонкі діагональні хрести, які вкривають відстань між ребрами на великих взаємопов'язаних інтервалах, забезпечили поздовжню напруженість. Завдяки таким інженерним рішенням було забезпечено формування статично невизначеної конструкції з співмірними значеннями показників жорсткості та граничних деформацій конструкції при яких скляне покриття даху залишалось цілісним. Основні типи і форми покриття даху над транзитним простором вказані в таблиці 5.4.

Зміна просторових обрисів пасажів відбувалась на трьох етапах, згідно яких пасажі змінювали свої габарити [83]:

- 1790-ті – 1820-ті роки – пасажі в яких співвідношення висоти до ширини громадського ядра складала 1,2-1,7.
- 1830-ті – 1860-ті і 1910-ті 1930-ті роки – співвідношення висоти і ширини збільшується і наближається до пропорцій золотого січення (1,61) – 1,5-1,6.
- 1870-ті – 1900-ті роки – співвідношення складає 1,6-2,5.

Характерними особливостями є також практичне подвоєння ширини і висоти пасажів в кожному наступному періоді, кут нахилу даху стає все гострішим, якщо на початку XIX століття він складав $15-20^{\circ}$, то вже до середини 1830-х років $30-40^{\circ}$. В час гранд пасажів в деяких пасажах він сягав 70° . Також видозмінювалась структура профілю даху: до 1830-х – це двоспадний прямолінійний, з 1830-х до 1890-х – полігональний, з 1890-х до 1920-х – напівциліндричний, з 1920-х – плоский.

Стилістика пасажу і технічні можливості як правило визначають архітектуру і вид інтер'єру. Пасажі на початкових етапах часто наслідували риси палацових будівель доби відродження і моделі інтер'єрів базилік з арочними вітринами і колонами чи пілястрами між ними, колонадами (галерея Вів'єн, галерея Кольбер в Парижі). Конструкція скляного даху поступово відокремлюється від фасадів і стає незалежним елементом творення внутрішнього середовища пасажу, виключно лише поєднання конструктивних елементів даху і ритму колон чи підтримуючих фронтонів об'єднують два боки галереї. Скляні вітрини магазинів творять модерний тип громадської колонади як з арочною формою так і прямокутного типу. В різних містах з другої половини XIX ст. в архітектурі та оздобленні пасажів з'являються національні мотиви та особливості: так континентальні пасажі відрізняються від британських аркад, французькі пасажі та італійських галерей. Існує тенденція підкреслення внутрішніх фасадів одним декоративним матеріалом (наприклад деревом) для окреслення однієї тектоніки фасадів. Застосування етнічних мотивів декорування і розпису пасажів, комплексне проектування інтер'єру, та візуальної реклами створило симбіоз сталого бачення архітектури простору і динамічної зміни мистецьких віянь в рекламних проспектах. Чітка гра світло-тіні в просторах пасажів додатково насичує декор застосований в просторі та підкреслює основні конструктивні елементи.

Розвиток та видозміни, які відбулись у вигляді зовнішніх фасадів будівель впливали на візуальний контакт внутрішнього простору пасажу та міського середовища. Будинки-брами з просвітами до пасажу – це значно більші і помпезніші будівлі в порівнянні з іншою рядовою забудовою (Аппер енд Ловер аркада в Брістолі, галерея Санкт-Убер в Брюсселі, Галерея Вітторіо Емануеле II в Мілані,

Галерея Маззіні в Генуї, Галерея Умберто І в Неаполі, Марійська галерея у Львові). Іншим варіантом були пасажі без акцентованих вхідних будівель, більшість таких просторів сформувалась на ранніх етапах розвитку пасажів, які були облаштовані у внутрішньо-квартальних просторах. В пасажах з вхідними будівлями інтер'єр закінчується на будівлі розміщеній перпендикулярно до торгового молу. Через цю будівлю і відбувається поєднання зовнішнього міського середовища з внутрішнім простором пасажу. Вхід в континентальних пасажах часто підкреслює вивіска з назвою пасажу. Існує декілька видів виокремлення входу в пасаж з контексту міської забудови:

- застосування тріумфальної арки – поширене явище в французьких пасажах, підхоплене потім гранд пасажами (галерея Вів'єн, галерея Умберто І).
- застосування значно масштабніших прийомів від звиклих міських брам чи проїздів – наприклад поширити вхідний вузол на два-три поверхи, при цьому максимально відкривши внутрішню структуру пасажу у зовнішньому міському середовищі (пасаж л'Агрі, пасаж Ден Гааг, пасаж Міколяша вхідна брама зі сторони сучасної вулиці Вороного).
- використання прийому одної ширини пасажу і вхідного вузла (Берлінгтон аркада, галерея Генуа, Вейбосет аркада).
- використання вхідної брами чи арки для входу в пасаж – один з найпоширеніших прикладів організації входу, вид може варіюватись, наприклад: вхід як одноповерховий зал перекритий сферичним перекриттям, вхід як внутрішньо будинковий проїзд, вхід як центральний елемент композиції фасаду, до прикладу просвітна арка, що значно перевищує таких же пропорцій тільки менших масштабів арки.
- забезпечення і підкреслення входу в пасаж двома кордонерами-близнюками, абсолютно ідентичними будівлями в середовищі вулиці, тим самим акцентуючи вхід в пасаж без вступної будівлі (пасаж Колозей, Грюнне пасаж у Львові, пасаж Двір Матильди в Чернівцях).
- підкреслення входу в пасаж акцентованим балконом поверхом вище, тим самим створюючи накриття над входом та композиційно його виокремлюючи. (пасаж Андреоллі, Клейна, Феллерів, Гаусмана, та ін.) . Це один з найпоширеніших прийомів забезпечення виразності входу в пасаж.

Освітлення. Одним з перших зображень пасажу є картина інтер'єру Пасаж Панорам, приблизно з 1810 року. По ній можна оцінити візуальні чинники, які формували динамічність і змінність інтер'єру пасажу: рекламні вивіски

магазинів, назви власників, навігацію в пасажі пов'язаною зі структурою міста, застосування ламп штучного освітлення. Перші експерименти з освітленням громадських просторів газом та електричним освітленням відбулася саме в пасажах. Дані технічні можливості освітлення зробили рекламу активною навіть вночі, а пасажі перетворили в майданчики вечірніх прогулянок і покупок. З даного часу зароджуються основні методи підсвічування фасадів будівель і простору взагалі:

- Основне лінійне світло – це сформований ряд ліхтарів, що висять на мотузках або ланцюгах посередині пасажу і прикріплені до несучих елементів конструкції даху, як правило кріплення виконувались під ребрами жорсткості або посередині зенітного ліхтаря.
- Акцентоване основне світло у вигляді масивних люстр з численними окремими вогнями, особливо вражаючі приклади можна знайти в Галереї Маззіні в Генуї і Кайзергалереї в Берліні.
- Фонове світло фасадів виконане настінними світильниками на кронштейнах з одним або двома газовими вогнями, цей метод був самим затребуваним, оскільки лампи можна було легко чистити і заправляти, а також даний тип освітлення найкраще підкреслював пластику фасаду та локалізував входи в торгові об'єкти. Сьогодні таке освітлення використовується лише в декількох пасажах (в галереї Санкт-Убер в Брюсселі) як елемент історичної правдивості та консерватизму.

Інформативні знаки (зображення товарів) і символічні написи (назви магазинів, прізвища власників, вказівники руху) наряду з зовнішніми експозиційними вітринами розставленими вздовж пасажів, інформативними стовпами і вказівниками формували динамічно змінну структуру простору пасажу (табл.5.5). Ці знаки були зорієнтованими на покупця, так як окремі будівлі були без адрес. Словесні друковані назви, знаки компаній не могли замінити ці символічні презентації продукції до XIX століття. Промоційну та інформаційну продукцію виконували художники, зміни настали з початком XIX століття, коли винайшли літографію в 1795 році, запровадили використання трафаретів, готових клейових листів і друкованих листівок [104]. Розвиток реклами приводить до збільшення конкуренції між пасажами, а як наслідок і розширення їх громадських послуг, тепер пасажі це вже не включно торгові простори, а заклади відпочинкового характеру з ресторанами, галереями, водевілями, вар'єте, торгівлею, офісами і комерцією.

Перші пасажі, які почали активно з'являться в Парижі XIX століття,

представляли собою авантюрні починання багатих людей. Непродуманість і випадковість в розташування приводили до великого ризику банкрутства і закриття пасажу. Перші 30 років нового століття якраз характеризують ці процеси сповна: в щорічних путівниках по Парижу вказувались основні громадські будівлі міста на ряду з вулицями і ресторанами, так от варіативна частка пасажів, які появлялись в довідниках з 1805 року по 1825 рік складала 80% [110]. Дана цифра говорить, що лише кожен п'ятий відкритий пасаж міг хоч якось існувати. Галереї як типологічний винахід XIX століття стали незамінним елементом в розвитку міської матерії на протязі більш ніж ста років. Шляхом еволюційного відбору і аналізу місцезнаходження вже до середини століття виробилась певна стратегія розміщення пасажів в місті. Питання розміщення пасажів в структурі міста є досить складним, адже навіть в великих містах XIX століття не було так багато придатних для цього місць. За найкращими підрахунками 5-6 кварталів в центральній зоні, з яких 2-3 квартали мали розвинену вулично-транспортну модель. Такими місцями були: в Парижі територія між Пале-Роаяль і бульварами; в Лондоні квартали між Пікаділлі, Стренд і Оксфорд-стріт; в Брюселі, невелика частина старого міста, яку можна було обійти за п'ять хвилин; в Мілані, великі площі і магістральні вулиці, що вели до храмів; в Москві район Красної площі; в Берліні перетин Фрідріхштрассе і Унтер ден Лінден. Також важливим чинником є саме територіальне розміщення в даних районах. Пасаж з двома або більше входами повинен обов'язково забезпечувати поєднання між вулицями чи значними міськими будівлями, ке є набагато коротшим і доцільніше влаштованим від наявної вуличної мережі довкола. Отже найкращими місцями для розміщення пасажів є:

- Простори між вулицями, бажано з рівномірними людськими потоками, або між вулицею і однією з головних будівель міста (театром, мерією, церквою).
- пасаж як продовження вулиці, або комунікаційний шлях між певними будівлями.
- пасаж як структура, що з'єднує вулицю з площею, або дві площі.
- пасаж як частина кварталу із потужною планувальною віссю, яка може замінити дублюючі міські вулиці (лінійна структура пасажів Панорам – Жуфруа – Вердо в Парижі, пасаж Гаусмана у Львові).
- пасаж як новітня форма організації простору, що творить нове бачення міського середовища (галереї Вітторіо Емануїле II, Колонна, Умберто I) і спричиняє реконструкцію середовища довкола.

- пасаж як комплекс з власною внутрішньою схемою з численними входами, при цьому він починає розглядатись як комплекс «місто в місті» (ГУМ в Москві, група пасажів Thorntons arcade – Queens arcade – Grand arcade – Country arcade – Cross arcade в Лідсі).

5.2 Підходи у збереженні, реставрації та урбаністичній ревіталізації пасажів, як частини громадських просторів у структурі міського центру.

Пасажі, які на протязі свого розвитку більше ста років еволюціонували зробили достатньо великий вплив на формування різних типів громадських і торгових комплексів, видозмінювались при історичних і соціальних змінах в суспільстві, проте залишилися з незмінною чіткою структурою простору зі сталою планувально-функціональною моделлю та впізнаваним образом. Всі ці характерні особливості при формуванні певного об'єкту як структурного типу чи явища в історії архітектури повинні характеризуватись за рядом спільних особливостей. По-перше, це повинні бути містобудівні особливості (зв'язок із планувально-просторовою структурою міста, розміщення в структурі кварталу, рівень інтеграції в міське середовище і певні еволюційні зміни цього середовища з появою пасажу). По-друге, не можна не відзначити формотворчі особливості творення простору, структуру простору, функціонально-просторове навантаження, яке несе цей простір, планувальні схеми об'єктів – все це планувально-просторові особливості. По-третє, це візуальні характеристики простору – вигляд структурних перетинів, конструктивна особливість споруд і її вплив на зовнішній вигляд, тип перекриття пасажного простору, особливості виявлення вхідної групи, характерні спільні цінності і засади формування внутрішнього середовища пасажів (інтер'єр транзитної галереї). По-четверте, це функціонально-предметне наповнення простору – схеми розміщення структурних одиниць пасажу, комунікаційні зв'язки що їх об'єднують, зв'язок функцій між собою (магазин – вар'єте – бюро – ресторан – апартаменти). По-п'яте, це стиль декорацій і візуального сприйняття простору – типи оформлення вітрин в пасажах, мистецькі елементи в структурі простору пасажів, елементи візуальної реклами, тип освітлення. Всі ці характеристики на 5 основних рівнях можуть комплексно оцінити середовище, відштовхуючись від них можна відновити типи простору пасажу на будь-який період його історичного розвитку, застосовувати в реконструкціях і реставраційних роботах, які проводяться на об'єктах, фахово підійти до адаптації певних споруд і просторів під торгові галереї, провести комплексну роботу з ревалоризації систем пасажів в центрах міст.

Кожен пасаж є унікальним, адже вплив міського середовища, стильове

вирішення та предметне наповнення створюють своєрідний простір притаманний для кожної конкретної локації. Проблеми збереження, відтворення та реконструкції пасажів не можуть бути уніфікованими, а повинні розроблятися для кожного об'єкту взаємності від його архітектурної, історичної, мистецької чи інженерної цінності. В даному дослідженні специфіку робіт по відновленню, реставрації, реконструкції та адаптації пасажів проведено на прикладі пасажів розміщених в центрі Львова. Слід зазначити, що пасажі Андреоллі, Фрухта, Клейна, Ляуфера розміщені на території об'єкта світової спадщини ЮНЕСКО – ансамблю історичного центру м. Львова. Всі інші історичні міські пасажі розміщуються на території історичного ареалу міста Львова розробленого ПОГ «Інститут культурної спадщини» ВРОКСУ. Частина будівель, в просторі яких, розміщувався пасаж є пам'ятками архітектури, пам'ятками історії, пам'ятками археології, тому підхід до проведення робіт на пасажах повинен бути відповідним до статусу об'єкта.

Конкретно для пасажів Андреоллі (1803 р.), Фрухта (сер. XIX ст.), Ляуфера (1912р.) розміщених в середмісті, які є пам'ятками архітектури національного значення допустимими роботами на об'єктах є лише *реставраційно-відновлювані роботи*. Сама композиційна та об'ємно-просторова структура пасажів є добре збереженою, проте пасажі Фрухта та Ляуфера зараз перетворені у внутрішньоквартальні дворові непрохідні простори через влаштування в партерному рівні в часи Радянського Союзу на місці торгових магазинів чи кафетеріїв квартир посімейного заселення. Напротязі 2017-2018 років на замовлення Управління охорони історичного середовища ЛМР було проведено роботи з дослідження території кварталів в середмісті та виявлено що в просторі пасажу Фрухта виявлено 4 кам'яних портали входу в колишні торгові приміщення, які співпадають з розміщенням входів в торгові приміщення на архівних планах пасажу. В пасажі Ляуфера можливість транзитного проходу між вулицями Староєврейською та Братів Рогатинців зникла в 2016 році, коли два приміщення та прохід між ними зі сторони вулиці Староєврейської були переплановані в заклад громадського харчування, з цього часу у двір можна лише потрапити зі сторони вулиці Братів Рогатинців, 15. Пасаж Андреоллі єдиний в середмісті, що функціонує, загальний технічний стан будівель є добрим, проте поліхромічні розписи в наскрізних проходах зі сторони площі Ринок, 29 є втраченими. Даних три пасажі можна відновити розчистивши пізньочасові перепланування, доцільно в даних випадках пасажі залишити виключно в партерних рівнях, як вони функціонували історично, а верхні рівні залишити житловими чи облаштувати там апартаменти. Таке функціональне використання

приміщень сприятиме збереженню пам'яток, адже історично будівлі використовувались, а наявність житлової та торгово-рекреаційно-просвітницької функцій забезпечить виконання стратегії розвитку території історичних кварталів середмістя, де за деклараціями ЛМР повинна одночасно існувати житлова та нежитлова функції. Випадок із пасажем Клейна є складнішим, адже внутрішній простір між будинками на площі Ринок, 18 та Староєврейською, 7 є знищеним. Історично цінна будівля №7а на Староєврейській, розміщена у внутрішньому просторі пасажу зазнала значних перепланувань в 1984 році, коли в ній розмістили адміністративні приміщення. Забудова правої сторони двору є втраченою. Ще однією проблемою є поява дисгармонійної вставки готелю при блокованої до кам'яниці на вулиці Староєврейській, 9. В даному випадку доцільним було б формування пасажу шляхом проведення реставраційних робіт в будинках пам'яток та влаштуванням фонові забудови на місці втраченого правого крила пасажу. Так як у внутрішній двір практично не виходить житлові квартири є можливість формування трьохповерхового торгово-рекреаційного простору пасажу із можливістю влаштування покриття над транзитним громадським простором. Така модель організації простору створила б додаткові камерні громадські середовища для проведення виставок та конференцій.

Пасажі розміщені на бульварному кільці збережені на планувальному та функціонально-просторовому рівнях. Пасаж Феллерів (1903 р.) має вхід зі сторони проспекту Свободи, 32 та продовжується сучасною вулицею Михальчука, до перетину з вулицею Наливайка. Загальний технічний стан будівель, що формують просторове середовище пасажу є добрим. В стильовому вирішенні переважають сецесійні будинки. Дисгармонійним елементом є облаштована котельня на місці зруйнованого в роки II світової війни будинку (№1 на вул.Мхальчука), в програмі реабілітації простору необхідно облаштувати масштабну до середовища пасажу будівлю та переобладнати котельню. Так як будинки, які формують пасаж є пам'ятками архітектури місцевого значення, тому доцільно залишити просторове розміщення торгових приміщень та ресторацій в рівні партеру, згідно історичних фотофіксацій необхідно замінити покриття вулиці (тротуари плитка та асфальт, дорога бруківка) на мозаїчну бруківку виконану в одному рівні, також доцільним є змінити схему руху і зробити цей відтинок вулиці пішохідним з можливістю проїзду спецтехніки, для обслуговування квартир в верхніх поверхах. Ще одним елементом виокремлення простору пасажу служитиме відновлення сецесійної брами між будинками кордонерами №5 та №7 на вул.. Михальчука, яка згідно архівних даних

простояла з 1922 до 1942 року.

Пасаж Гаусмана також формують будинки пам'ятки архітектури місцевого значення. Середовище пасажу збережено, на перетині осей в пасажі росте липа з саду Майєра, яку управління екології ЛМР в червні 2021 року номінувало як виявлену пам'ятку природи. Організація торгової та гастрономічної складових пасажу відбувається в першому поверсі. Проблемними елементами в пасажі є неоднорідне вирішення візуальної реклами та схеми освітлення простору, а також недостатньої кількості організованих місць відпочинку в транзитному просторі пасажу. Вирішивши ці питання, простір пасажу сприйматиметься більш цілісно та виглядатиме як традиційний торговий двір. В процесі реконструкції «Гранд готелю» можна було забезпечити наявність додаткової підземної автостоянки, яка б хоча частково вирішила проблеми стихійного паркування на проспекті Свободи на відтинку між вулицями Дорошенка та Гнатюка, проте в процесі реконструкції від даної можливості відмовились через складну геологічну ситуацію місцевості.

Марійська галерея (1925 рік), це єдиний пасаж в місті, який не переставав функціонувати на протязі експлуатації, а також один з трьох пасажів, як мали покриття над транзитним громадським простором. Пасаж є тупиковим. В часі останніх перепрофілювань середовища під конкретних орендарів («Роксолана», «Антошка», «Арсен»), які відбувались в 2006-2020 роках, візуальне сприйняття пасажу частково втратилось, адже було демонтовано історичні вітрини магазинів і сформовано відкритий простір для одного орендаря. Елементи історичного інтер'єру є втраченими. Пасаж потребує предметно-декоративного відновлення для повернення історичного вигляду простору.

Пасаж Міколяша (1901 рік) був найрепрезентабельнішим львівським пасажем. Двох-трьох поверховий багатофункціональний простір між вулицями Коперника, 1 та Вороного, 6 був зруйнованим в часі II світової війни, існуючі будівлі пасажу перепрофілювані під житлові квартири та коледж моди. Зараз ці два будинки є пам'ятками архітектури, а простір де розміщувався пасаж пам'яткою археології, адже там залишились залишки підвалів пасажу. Існувало ряд концепцій відбудови пасажу, проте найдоцільнішим з мого боку було б *реставраційне відтворення* пасажу згідно архівних матеріалів. Відновлення таких значимих об'єктів сприяло б подальшій ревіталізації середовища кварталів забудови в історичному центрі Львова.

Пасаж «Belle Vue» (1897 рік, сучасний пасаж «Opera») формували два будинки, історично розміщувався в партерному рівні, проте в 2007-2008 роках в процесі

реконструкції будівель пасаж розмістили на 6-ти рівнях з організацією багатосвітнього атріуму на місці внутрішнього дворику, даний тип організації простору є притаманним для універмагів. В процесі реконструкції було збережено історичний декор та розпланувальну структуру простору, підкресливши її сучасним інженерними вертикальними комунікаціями.

Пасаж Грюнерів розміщений в будівлях пам'ятках архітектури місцевого значення, побудованих в стилі модерн (пл.Григоренка, 5 – вул. Менцинського, 8). Зараз це транзитний простір між вулицями, на місці торгових одиниць зараз розміщуються складські приміщення частково театру Воскресіння, частково Львівського інституту економіки і туризму. Загалом будівлі перебувають у доброму технічному стані, місця розміщення вітрин магазинів зараз є закриті глухими ролетами, встановленими в 1970-х роках. Згідно візуального обстеження проведеного мною в 2017 році на території Львівського інституту економіки і туризму на місці 5-ти вітрин магазинів, закритих ролетами, конструкції 4-х історичних вітрин є збереженими, проте перебували в незадовільному стані. Для відновлення пасажу не потрібно проводити значних реконструкцій приміщень, основною проблемою буде розосередження входів в пасаж та інститут зі сторони вулиці Менцинського. Історичні інтер'єри транзитних груп приміщень є збереженими, проте наявність поліхромії треба додатково досліджувати.

В пасажі Колізей (1900 р., вул. Куліша, 23-25) та Грюнне пасажі (1901 р., вул. Зелена, 5-7) ситуація та проблематика є подібними. Пасажі формують будівлі цінної забудови початку ХХ ст., загальний стан яких є задовільним, проте громадська та торгова функції є втраченими, станом на сьогодні це звичайні відгалуження вулиць. Комерційні вітрини 1-х поверхів є подекуди замуровані, частина діючі. Для відновлення функціонування пасажів необхідно провести просторове відновлення середовищ, організацію особливого покриття транзитного громадського простору, щоб виокремити його від простору вулиці, організувати пішохідні зони і цим самим створити нові торгово-рекреаційні осередки в забудові даних кварталів. Відновлення роботи пасажів в цих локаціях спричинить збільшення комерційної діяльності та дасть поштовх розвитку кварталів довкола, приведе до покращення технічного стану будівель. Пасажі доцільно відновити в рівні першого поверху, як вони діяли історично. Було б добре в будівлі на вулиці Куліша, 25б відновити театр, який би став культурним осередком ревіталізованих кварталів забудови території міської газівні та незабудованих територій вулиці Джерельної.

Пасажі Кремпнера (1910 р., вул. Б.Хмельницького, 169) та Віца (1910 р., вул.

Волинська, 5 – Б.Хмельницького, 155) розміщені на території Жовківської рогачки, яка на початку ХХ ст., була осередком локалізації міських мануфактур. Зараз підприємства є недіючими, ще в 2010-х роках дана ділянка була однією з найдепресивніших в місті, проте близькість до центру і розвиток житлового будівництва привів до значних трансформацій ділянки починаючи з 2018 року. Перебудова району триває до сьогодні, проте насичення житлової функції без достатньої кількості громадських середовищ, формує дефіцит торгово-рекреаційних площ. Пасажі на функціонально-проторовому рівні є втраченими, проте в них є збережені вхідні будинки, а простір пасажу в дворах треба творити заново. Так як будинки не є пам'ятками архітектури пасажі можна сформувати шляхом *реконструкції з добудовою* необхідних площ. Загальне візуальне та композиційно-просторове вирішення пасажів можна вирішити засобами сучасної архітектурної пластики з необхідністю дотримання історичних масштабів будівель.

Що стосується середовищ пасажів Германів, Тіша, базару Гредлів та пасажу на вулиці Смочій то дані простори є повністю втраченими. Території локалізації пасажів є перебудованими і відновлення пасажів є неможливим. Цікаву просторову модель базару Гредлів можна експонувати в якості інформаційного макету будівлі, розміщеного на площі перед пам'ятником С.Бандері.

5.3 Історичне значення та роль архітектури пасажів рубежу ХІХ - ХХ ст. в середовищі міста Львова.

Рубіж ХІХ – ХХ століття являється найбільш важливим і формотворчим в історії Європейської історії. Саме на цьому етапі закінчується домінування Старого континенту в світовій геополітиці, розвитку технологій, соціальній сфері, в даний період відбувся еволюційний «стрибок» в більшості сфер людської діяльності. Початок ХХ століття в архітектурі характеризується впровадженням залізобетону, що зробило фундаментальний прорив в будівництві, застосуванні попередньо-напруженої конструкції, всі ці чинники безпосередньо вплинули на сучасний образ архітектури. В принципі за останні сто років в архітектурі практично нічого не змінилося в будівельному процесі за винятком, впровадженням інноваційних технологій в будівництві. Іншим важливим переворотом рубежу являлись початки побудови громадянського суспільства з елементами ринкової економіки, що в свою чергу спровокувало появу поліфункціональних центрів, великих громадських комплексів.

Львів, як один з найзначніших східноєвропейських центрів, відзначався великою кількістю історико-архітектурних пам'яток. Вагомою формувальною

ланкою загального образу Львова в цілому є період рубежу XIX – XX століть, час «золотої» ери активного розвитку і територіального росту міста. Специфіка та особлива культурно-історична роль архітектурного розвитку пасажів рубежу XIX – XX ст. полягали в оригінальних рішеннях, використанні нових матеріалів і технологій для надання спорудам максимально репрезентативних якостей, нових архітектурних форм, специфічних на той час функціональних зон, найбільше дані перетворення акумульовано у громадських просторах в структурі торгових комплексів, до яких належали транзитні галерейні комплекси, вхідні комунікаційні вузли, заклади громадського харчування, об'єкти торговельного призначення, подвір'я загального транзитного користування, приміщення обслуговуючого, конторського та виробничого характеру. Автентичні елементи у громадських просторах торговельно-побутового призначення, на жаль, майже не збереглися через короткий цикл оновлення і інтенсивніший тиск модернізації на ці об'єкти [30]. На даному історичному етапі створювалась приблизно вся та інфраструктура в історичному центрі міста, яку зараз активно почали відновлювати і модернізувати частковими новими вкрапленнями і автентичну субстанцію урбаністичного середовища Львова.

5.4 Методичні рекомендації з відтворення, реставрації та побудови пасажів в центрах великих міст (на прикладі Львова).

Розвиток та відновлення будь-яких об'єктів громадського призначення в першу чергу повинен опиратися на існуючий або перспективний людський потенціал. Для кращого розуміння сфера послуг, торгівлі й відпочинку представлена у Львові в 1910-1930 роках розвивалась пропорційно росту населення, таку динаміку наводить д-р. Ягляр у виданні «Новий табулярний інформатор», де зазначено основні статистичні дані, згідно яких населення Львова з перепису, проведеного в 1910 році, складає 205 113 чоловік, а вже в 1934 році чисельність населення зростає до 312 231 людини. Фактично в цей період закінчує формуватися вся ключова довоєнна інфраструктура міста. Якщо порівнювати дані цифри із кількістю сучасного населення міста, то станом на березень 2021 року за даними Львівської міської ради в місті проживає 720 383 особи, в межах історичного ареалу, який є співмірним з обрисами міста 1930-х років, проживає 225 648 осіб. Фактично чисельність населення в центральній частині міста зменшилась на 27,73%, це пов'язано з розміщенням великої кількості управлінських, адміністративних, освітніх установ, а також розвитком галузі гостинності (HORECA), проте при радіально-кільцевій системі вулиць і організації руху на них, станом на сьогодні більшість транзитних маршрутів проходять саме через історичний центр,

відповідно наявна інфраструктура обслуговує 2/3 населення міста, якщо орієнтуватись на дослідження рівня мобільності в місті. Додатковим навантаженням на інфраструктуру є активний приріст туристичного потенціалу міста, згідно інформації управління туризму Львівської міської ради кількість туристів з 2015 до 2019 року зросла з 1,7 млн. чол. до 2,6 млн., переважна більшість з яких послуговується наявною інфраструктурою центру. Дивлячись на розвиток готельних комплексів, закладів громадського харчування, оновлення музейних фондів, не можна не зазначити, що дані об'єкти не формують додаткову громадську інфраструктуру центру міста. Пасажі як елемент комунікаційно-громадського простору можуть стати осередками бізнесового, конференційного та мистецького середовища міста та надати йому нового колориту. Як зазначалось вище більшість пасажів міста існують лише на планувально-просторовому рівні організації території, проте сама функція є втраченою, але при розробленні чіткої стратегії розвитку на місці локалізації пасажів можна організувати простори торгово-конференційного призначення (зараз в місті є нестача таких площ), торгово-мистецького характеру, простори типу коворкінг та інші. Реабілітація та регенерація таких місць збільшить кількість безпечних транзитних просторів з необхідною повсякденною інфраструктурою, в декотрих місцях дозволить розвантажити надзвичайно перевантажені вулиці та проспекти та перенаправити людські потоки на менш завантажені вулиці (при застосуванні пасажу Феллерів частину транзитних пішоходів можна спрямувати на паралельну вулицю Наливайка). Пасажі в середмісті (Андреоллі, Клейна, Фрухта, Ляйфнера) могли б стати осередками мистецько-виставкового торгового середовища із формуванням додаткових площ комунікацій між людьми. Розглядаючи осередки локалізації пасажів на периферії історичного центру, можна зазначити, що такі простори можуть стати локаціями ділової та громадської діяльності, створюючи там відповідні підцентри і даючи поштовх для розвитку довколишньої інфраструктури (відновлені пасажі Віца і Крамера могли б стати громадськими центрами району Підзамче, де зараз ведеться активне житлове багатоквартирне будівництво на територіях недіючих промислових підприємств, відповідне збільшення чисельності населення на даній території потребуватиме належних комфортних громадських локацій з відповідним торговим, відпочинковим та видовищним потенціалом).

Виходячи із щільності забудови кварталів в центрах історичних міст, питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні враховувати наступні чинники:

- виявлення цінності архітектурного, історичного та просторового середовища і створення відповідної концепції його гармонійного розвитку;
- обґрунтування доцільності розміщення пасажів в середовищі міського центру, оцінка транспортного сполучення та визначення додаткового навантаження на транспортну мережу;
- відновлення притаманних історичних функцій будівлям та розробки технологічної моделі обслуговування пасажів, яка б не створювала додаткових незручностей у функціонуванні кварталів;

Розвиток пасажів та відтворення втрачених сприятиме кращому функціонуванню самих будівель, адже поява торгово-відпочинкової функції на першому-другому поверхах не суперечитиме притаманним функціям будівель, що згідно з пам'яткоохоронними хартіями забезпечуватиме традиційний характер використання об'єктів, на відміну від комплексного підходу перебудови будівель чи кварталів під монопростори. Зараз прослідковується тенденція викупів ряду будівель в історичному центрі із подальшими змінами традиційної планувальної структури будинків і створенні універсального простору для запланованого виду діяльності, залишаючи лише зовнішню оболонку будинків та знищуючи при цьому планувальний і функціональний вистрій будівель.

Зважаючи на велику кількість історичних пасажів в центрі міста, варто зазначити також можливі варіативні схеми їх реконструкції, адаптації згідно з сучасними вимогами та відтворення історично втрачених пасажів. Сам пасаж як динамічно змінний простір згідно з певними циклами розвитку повинен технологічно оновлюватися кожні 15-20 років, дана тенденція чітко прослідковується на прикладі процесів реконструкції пасажів в період 1950-2000-х років в містах західної Європи, так до прикладу більшість пасажів Гамбурга пережили 3 хвилі реконструкції: в 1-й половині 1960-х років, середині 1980-х років, початку 2000-х років. На методику проведення таких робіт впливає цінність самого комплексу, роботи можна поділити на наступні групи: реставраційні (для об'єктів з високою мистецькою та інженерною цінністю, об'єктів пам'яток архітектури), відновлювальні роботи (для втрачених об'єктів, які були формотворчими в певних містобудівних комплексах), реконструкції (рядові об'єкти в історичному центрі, функціонування яких неможливе без якісного технічного переобладнання), адаптації (пристосування певного існуючого середовища під пасажі з підвищенням їхньої транзитної потужності та якісного оновлення середовища), перебудова (фактичне будівництво нових пасажів на місці старих з дотриманням історико-архітектурного захисного законодавства).

Головними причинами проведення реконструкції є потреба розширення чи трансформації простору. Для всіх об'ємно-планувальних структур переважаючим типом є саме розширення, оскільки більшість перетворень пов'язана з розширенням просторів для потреб розвитку пасажу як багатофункціонального комплексу. В той же час розширення, як правило, включає елементи трансформації та здійснюється за рахунок площ інших споруд, зовнішнього міського простору або спеціально зарезервованих зон, які до цього служили як резервні території розвитку. Перспективне розширення може бути вертикальним, горизонтальним і змішаним. В умовах високощільної міської забудови перевага надається вертикальному зростанню, проте загальне зниження поверховості торгових споруд сприяє залученню відвідувачів, ліквідації зайвих комунікаційних вузлів, значному спрощенню всієї структури споруди, концентрації основних магнітів тільки в рівні землі, і нарешті, підвищенню рентабельності. Можна виділити декілька способів реконструкцій:

- доповнення існуючої структури незалежними об'єктами, що за потреби інтегруються в існуючий сформований об'єм;
- повне використання внутрішнього простору існуючої споруди під багатофункціональні й торгово-виставкові приміщення з винесенням допоміжних приміщень в прибудовані чи підземні простори;
- об'єднання декількох будівель в єдиний комплекс;
- використання як автономних просторових зон, так і нових рівнів надбудови існуючих будівель.

Відповідно пропонується декілька рекомендацій пов'язаних з такими перетвореннями:

- подолання монотонності багаторівневої структури будівель з подальшим її перетворенням в транзитний галерейно-атріумний простір. Реконструкція здійснюється шляхом утворення багатосвітніх просторів, на основі яких формується комунікаційний і функціональний остов будівлі. Це дозволить відвідувачам краще орієнтуватись в транзитних зонах пасажів, з'явиться можливість оптимізувати транзитну структуру та понизити щільність потоків. В певних випадках, в різних рівнях, можна організувати систему суміжних перекриттів-антресолей, зв'язаних сходами з основними рівнями;
- організація зовнішніх експозиційних зон. Використання постійних і тимчасових експозицій можливе як всередині будівлі, так і поза нею. При подальших реконструкціях навіть статус таких зон може змінюватися: відкритий пішохідний простір стане внутрішнім середовищем пасажу, а приміщення першого поверху,

із заміною зовнішніх огорожувальних конструкцій, доповнять простір вулиці, тому архітектурне вирішення подібних зон повинно бути достатньою універсальним і структурно незалежним. В пасажах початку ХХ ст. практикувалося використання каркасу, повністю заскленої зовнішньої огорожувальної конструкції (вітрин) першого рівня та ряд консольно-виступаючих і нависаючих верхніх поверхів, даний прийом утворював значимість першого поверху й акцентував на продовженні торгової функції в верхніх рівнях. Ще однією особливістю торгової діяльності пасажів є організація експозиційної зони, яка була мало декорованою, що сприяло фокусуванню відвідувачів на товарах, а не середовищі;

- організація спеціалізованого пасажу в багатофункціональних комплексах. Переобладнання частини звичайних торгово-пішохідних просторів в спеціалізовані пов'язане з необхідністю локалізації іншої функції чи показу ексклюзивності представлених товарів. Архітектурно-просторові рішення таких включень надають більшої атрактивності простору, образ стає цікавішим, з'являються галереї, що працюють за принципом містків, які зв'язують різні блоки, озеленені простори, працюють як рекреаційні магніти, відпочинкові простори. Спеціалізований пасаж повинен бути найкоротшим простором зі всіх наявних в комплексі, але при цьому зв'язувати найбільш важливі об'єкти або домінанти. Конфігурація пішохідного простору і габарити можуть бути різноманітними, але ширина транзитної частини пішохідного пасажу не повинна перевищувати 6-12 метрів, виходячи з оптимальних умов видимості протилежних вітрин.

Визначившись із моделями комплексної взаємодії пасажів і міського середовища, проаналізувавши його об'ємно-планувальну структуру, структурно-функціональне зонування, конструктивну і транзитну схеми, візуально-образне сприйняття простору і динамічно-змінне інформаційно-символьне наповнення внутрішніх просторів необхідно розглянути фінальний аспект комплексного функціонування системи, взаємозв'язок між елементами системи і можливістю відновлення функціонування таких просторових систем в центрах великих міст, адже при наявності таких просторів частково вирішуються питання:

- розвантаження міських вулиць та зонального поділу середовища із забезпечення базових громадських потреб;
- появи додаткових пішохідних загальнодоступних громадських просторів-пасажів в центрі міста;

- розробки системного підходу до забезпечення підтримки належного технічного стану будівель та врегулювання проблеми логістики постачання продукції;
- комплексної програми відновлення міських кварталів, включення в систему громадських транзитних просторів недостатньо використовуваних внутрішньо-квартальних середовищ;
- відновлення історичного образу міського центру з рядом відкритих і закритих пасажів структурно пов'язаних між собою.

Відновлення пасажів в історичному центрі повинна забезпечуватися комплексним аналізом структури кварталів із зазначенням проблемних місць та виокремленням особливостей. Для кращого розуміння можливості функціонування пасажу необхідно провести дослідження діяльності пасажу на кожному історичному етапі. Окрім дослідження просторів історичних пасажів слід виокремити місця із загальнодоступним та інтегрованим в міську вуличну систему громадським простором, де в подальшому могли б розміщуватись пасажі. Існуючі пасажі в середовищі центру мали б формувати структурні логічні групи: формування тематичних пасажів, мистецько-виставкових, сувенірних, антикварних. В залежності від архітектурної та історичної цінності пасажів визначається специфіка відновлень: відтворення, реставрація, реконструкція з пристосуванням, адаптація чи реконструкція з добудовою. Доповнення існуючих пасажів новими розробленими проектами для підкреслення основних акцентів існуючого середовища.

Основними факторами для відновлення, реставрації чи адаптації пасажів є:

1. Історичний – формування притаманного історичного образу міського середовища: відновлення, де це можливо історичних пасажі зберігаючи при цьому планувальну структуру простору і масштабність самого пасажу
2. Функціональний – відновлення та формування пасажів для забезпечення розвитку громадських просторів в кварталах чи міських ділянках, де є потреба в додаткових громадських центрах.
3. Структурний – забезпечення взаємозв'язку між різними типами міських просторів, інтегрованість внутрішньо-квартальних просторів в міську планувальну систему
4. Системний – забезпечення цілого ряду громадських потреб в локаціях розміщення пасажів.
5. Економічний – забезпечення збільшення кількості фінансових надходжень з даних територій і казну міста, утворення нових робочих місць, покращення інвестиційної привабливості міста та подолання наслідків безгосподарності.

Висновки до п'ятого розділу:

1. Пасажі класифікуються за місцем розташування (в середмісті, на бульварному кільці, в дільницях компактного проживання етнічних груп населення, в промислових дільницях, в центрах нових дільниць міста), за планувальною схемою (лінійні, лінійні з площею, центричні, складної конфігурації), за функціонально-просторовою організацією внутрішнього простору (однорівневі-багаторівневі, відкриті-закриті, без організованого покриття – з організованим покриттям, монофункційні-багатофункційні), за композиційною побудовою внутрішнього простору (симетричні-асиметричні, метричні-ритмічні), за конструктивною схемою.
2. Основними факторами, що формують внутрішнє середовище пасажів є: тип планувальної схеми, спосіб вирішення громадського транзитного простору, схема розвитку пасажу вздовж центрального транзитного простору, схема влаштування і функціонування торгових одиниць, тип конструкції і профілю покриття пасажу, розвиток просторового обрису, дизайн вирішенням інтер'єрів, вигляд вхідної групи, спосіб освітлення та розміщення візуальної реклами, рівень інтеграції в міське середовище та внутрішня організація простору.
3. Виходячи із щільності забудови кварталів в центрах історичних міст, питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні враховувати наступні фактори: цінність архітектурного, історичного та просторового середовища; доцільність розміщення пасажів в середовищі міського центру; відновлення притаманних історичних функцій будівлям та розробки технологічної моделі обслуговування пасажів, яка б не створювала додаткового навантаження на функціонуванні суміжних будівель в кварталі та вуличну транспортну мережу.
4. Розроблено ряд загальних рекомендацій з проектування внутрішнього простору пасажів, які враховують: атрактивність та логічність галерейно-атріумного простору, організацію зовнішніх експозиційних зон, оптимальне моделювання простору пасажу і його співвимірність з суміжній міським середовищем. Спеціалізований пасаж повинен бути найкоротшим простором, але при цьому зв'язувати найбільш важливі об'єкти або домінанти, конфігурація пішохідного простору і габарити можуть бути різноманітними, але ширина транзитної частини пішохідного пасажу повинна не перевищувати 12 метрів, виходячи з оптимальних умов проглядності протилежних вітрин.
5. Поява пасажів в історичному центрі повинна частково розвантажити суміжні міські вулиці; зонально поділити середовище багатофункціональні громадські

простори з базовим циклом громадських потреб; утворити додаткові пішохідні простори в центрі міста інтегровані у вуличну мережу; покращити технічний стан будинків в комплексі пасажу та сприяти відновленню історичного образу міського центру з рядом відкритий і закритих громадських просторів структурно пов'язаних між собою.

6. Запропоновано підходи до реставрації, відновлення та реконструкції пасажів в залежності до цінності об'єктів в яких ті розміщено: реставрація та відтворення на пам'ятках архітектури, адаптація та пристосування на об'єктах цінної забудови, реконструкція та розбудова на об'єктах, де втрачена функціонально-просторова структура простору.

Табл.5.1 Локалізація пасажів в структурі центру міста

Тип сполучення / Рівень інтеграції	Вулиця-квартал	Вулиця-вулиця, транзитний	Площа - площа	Квартал-середовище
пасаж як елемент закритого громадського простору				
пасаж як продовження вуличної мережі				
пасаж як структурний вузол міського середовища				

Табл.5.2 Схематичні типові планувальні схеми організації пасажів

Тип	Схема									
	Тупікова	Паралельна	Перпендикулярна	Кутова	«У»-тип	«Т»-тип	«Н»-тип	хрестоподібна	Подвійна хрестоподібна	Гратчаста
Лінійний										
Лінійний з площею										
Площа										
Лінійний з блоком										

Табл.5.3 Різновид вирішення геометрії транзитного пішохідного простору

Вид покриття К-сть рівнів	Тип транзитного молу			
	Глухе	Рівні карнизи будинків, що формують гасак	Ніше для суміжних будинків	Ніше візуально зближених будівель
I				
II-III				
III і більше				

Табл.5.4 Базові види конструктивних схем організації покриття над транзитним простором пасажу

Тип конструкції	Форма покриття						
	Двоспадні, з люками	Плоский з ліхтарями	Двоспадний з ребрами	Двоспадний полігональний	Двоспадний безперервний	Напівциркульний	Стрілястий
Самонесуча							
Балочна							
Фермова, паралельна							
Фермова, трикутна							
Фермова, трикутна							
Вантова							

Табл.5.5 Загальна класифікація пасажів в структурі центру міста

Містобудівні особливості	За способом взаємодії з міським середовищем	Розміщені на центральних міських площях і вулицях Розміщені в місцях згущення пасажів Розміщені в новоутворених міських центрах Розміщені в просторах коридорів між старим і новим міським центром Розміщені в місцях концентрації етнічних груп
	За розміщенням пасажу в структурі кварталу	одна із будівель, що формує квартал комплекс з двох будівель, розміщених в структурі кварталу комплекс з трьох і більше будівель, не менше як з двома фасадами, що виходять на вулицю будівель, які формують квартал незалежно від інших будівель структура, яка об'єднує два і більше квартали
Формотворчі особливості	За просторовим типом організації пасажу	Лінійні: тушкові, прохідні, прохідні з поворотом Лінійні з площею в структурі: тушкові, прохідні, прохідні з поворотом та площею Центричні: тушкові з одним входом; тушкові з одним входом і наявністю входів в інші громадські будівлі, вхід в які відбувається через пасаж; прохідні з двома і більше входами, з багатоваріантною формою площі, без входів і з входами в інші громадські будівлі з простору площі Складні: закріпленої конфігурації з розміщенням в просторі пасажу центрального блоку який входить в структуру пасажу або є будівлею іншого типу; Прохідні, лінійні або полігональні, з декількома об'єднаннями між собою галереями з внутрішньою насажним блоком, з двома і більше входами
	За типом планувальної структури	з прямолінійним молотом з молотом складної конфігурації із заломленням з двома молами, розташованими під кутом один до одного з подвоєним молотом (не менше 3 входів) «У»-типу «U»-типу «Т»-типу, «П»-типу з хрестоподібною схемою молів (не менше 4 входів) з схемою на основі подвійного хреста, з щонайменше шістьма входами на основі ґратки – структури з трьома і більше перехресними транзитними галереями з кожного напрямку
	За схемою розвитку вздовж центрального молу	Як сполучний простір між двома вулицями чи двома частинами кварталу, без влаштування вхідних вуличних фасадних будівель. Як простір обмежений вуличними будівлями пасажу через, які забезпечується потрапляння до молу Як комбінований вид простору, де вхід об'єднаний лише з одного боку Як складний вид простору, який перетинають інші моли чи внутрішньо-квартальні будівлі, що формують простір даного пасажу і не порушують візуальний контакт між частинами головного молу Як терасований простір між різновисотним рівнем суміжних вуличних середовищ, формування відтінків змінених вертикально один від одного і об'єднаних внутрішньомолівними сходами Як простір огню пасажу розбитого на дві і більше частини внаслідок перетину молу з міською вулицею
Візуальні особливості	За розвитком просторових обрисів	1790-ті – 1820-ті роки – пасажі в яких співвідношення висоти до ширини громадського ядра складало 1,15-1,2. 1830-ті – 1860-ті і 1910-ті 1930-ті роки– співвідношення висоти і ширини збільшується і наближається до пропорцій золотого срібця (1,61) – 1,5-1,6. 1870-ті – 1900-ті роки – співвідношення складає 1,35-1,4.
	За вирішенням інгер'єрів	Тип пасаж, галерея, аркада Тип Гранд пасаж Тип базар Тип пасаж-вулиця
	За виглядом вхідної групи	Застосування триумфальної арки Пониження вхідного вузла на два-три поверхи Використання прийому в ширину пасажу Використання вхідної брами чи арки Два кордонери-близнюки
Структурно-функціональні особливості	За схемою перетину трагітного ядра	Без покриття громадського молу З глухим покриттям громадського молу покриттям громадського молу в рівні з карнизом будинків, що формують пасаж З покриттям громадського молу розміщеним лише дахів суміжних будинків, які формують пасаж
	За схемою влаштування і функціонування торгових площин	З покриттям громадського молу влаштуванням в рівні даху просектованого пасажу, але не прив'язаного до висот інших будівель, які візуально зв'язані з пасажем. З магазинами виключно в партерному рівні, коли пасажі це всього лише складові житлових будинків З магазином в першому рівні і представництвом та житлом в інших рівнях – тут межі пасажів вже співпадають з розмірами будинку З магазинами в перших рівнях і офісними чи іншими громадськими просторами в інших рівнях З магазинами розміщеними на всіх рівнях
	За типом конструкції і профілю покриття галереї	Односпадні із скляними площинами між несучими ребрами Двоспадні з зенітними ліхтарями Двоспадні із скляними ліхтарями розміщеними поміж ребер жорсткості Двоспадні з суцільним зашкєленням Двоспадні побудовані на основі ствольчастої арки Цивількульські сегментарні Сферичні полігортальні Комбіновані багато скатні
Просторово-предметне наповнення	За способом освітлення	Основне лінійне світло Акцентоване основне світло Фонове світло фасадів
	За видом візуальної реклами	Піктограмна Предметна Символьна

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ:

У дисертації вирішено ряд завдань з відтворення, реконструкції та переосмислення просторів історичного центру міста в межах кварталів, де функціонували та розміщувалися пасажі. За результатами дослідження сформульовано ряд висновків:

1. Огляд існуючих теоретичних досліджень та розроблених проєктних вирішень реконструкції та ревалоризації існуючої забудови в межах кварталів в історичному центрі міста та відповідне переосмислення просторів пасажів показує відсутність стратегії та загальних правил і напрацювань для реставрації, реконструкції, адаптації та нового будівництва пасажів у межах центру міста. В дисертації розроблено комплексну методику дослідження пасажів і їх взаємозв'язку з простором центру міста, яка базувалась як на загальнонаукових методах дослідження: теоретичних (термінологічний, історичний, когнітивний та системний методи) та емпіричних (функціональний, структурний методи, принцип обстеження, моделювання, аналізу, та абстрагування), так і спеціальних професійних архітектурних методах.

2. В дослідженнях розвитку пасажів можна виокремити історичні та функціонально-типологічні видозміни в розвитку, які умовно можна розбити на 9 етапів: 1786-1810 роки – час виникнення пасажів; 1810-1823 роки – період формування пасажів як окремого архітектурного типу; 1823- 1-ша половина 1840-х років – окреслення загальних принципів функціонування пасажів; середина 1840-х – 1867 рік – структуралізація просторів в пасажах, їх зв'язок з іншими подібними комплексами, системна інтеграція простору пасажів у вуличну планувальну мережу міст, утворення систем пасажів, початок наукового вивчення пасажів як нової типологічної одиниці; 1867-1900 роки – період використання пасажів для розбудови головних громадських просторів міст; 1900 – початок 1920-х років – характерними особливостями пасажів даного часу є: зменшення розмірів, проте збільшення публічно доступних рівнів, видова зміна пасажів пов'язана із використанням в будівництві залізобетону, що приводить до зміни конструкції даху, розміщенню вертикальних комунікацій, зміні техніки декорування стін галерей, типологічна спорідненість перших універмагів із торговими пасажами; середина 1920-х років-1940-ті роки – період поступової заміни пасажів на універмаги, основною причиною цього була потреба ефективнішого використання території, тому організація внутрішнього простору розвивалася шляхом збільшення висотності навколо центричного багатосвітнього атріуму; середина 1950-х років-1980-ті роки – період технологічного переобладнання пасажів, активні роботи з реконструкції пасажів з

прив'язкою до потреб в енергоефективності, мобільності населення і вирішення питань пов'язаних з паркуванням; 1990-ті роки-дотепер – пасажі як складова чи компонент багатофункціональних торгово-розважальних центрів, розвиток історичних пасажів як торгово-виставкових об'єктів та середовищ громадських, не завжди торгових просторів.

3. Передумовами формування пасажів у Львові були архітектурні та містобудівні перевтілення у сформованому історичному ядрі, послідовні й закономірні явища у функціональному розвитку центру міста наприкінці ХІХ ст.: завершення розбору оборонних мурів навколо середмістя, реконструкція забудови середмістя, опрацювання містобудівних заходів щодо утворення нового міського громадського центру, адаптація внутрішньоквартальних та міжквартальних просторів з метою створення системи камерних громадських просторів (пасажів) та закладання нових міських пасажів на новому закладеному бульварному кільці. Загалом система міських пасажів Львова сформувалася до 1925 року, її творило 19 пасажів.

4. Зв'язок пасажів із міським середовищем прослідковується під час аналізу зв'язків «місто-пасаж», де з'ясовується вплив міського середовища на розвиток пасажу та «пасаж-будівлі» – вплив функції пасажу на організацію функціонування будівель довкола, при архітектурно-композиційному аналізі виявлено основні принципи та засади організації внутрішнього візуального середовища пасажів, динаміку зміни та еволюційність розвитку, а також технологічну наповненість та інноваційність, при планувально-композиційному аналізі розроблено типологічні моделі пасажів (за типом організації, розташуванням, планувальною структурою, конструкціями накриття, та ін.). Дані трансформації середовища пасажів співпадають з розвитком просторово-планувальної структури міста, тому виявлено пряму залежність еволюційного розвитку міського середовища та об'ємно-планувальної структури пасажів.

5. Одним з найважливіших чинників, що характеризують вплив міського середовища на формування внутрішнього середовища пасажу, є тип центрального комунікаційного простору. Основними архітектурно-композиційними чинниками формування пасажу є: модель просторово-змінного транзитного ядра пасажу, вертикальний розвиток галерей, змінна масштабність просторового ядра пасажу, інтеграція пасажу з іншими типами громадських будівель (зв'язок пасаж-театр, пасаж-вокзал, та ін.), домінування автентичної планувальної структури підкреслюється засобами новітнього інженерного забезпечення, імітація міського

середовища всередині пасажу, періодичність технологічного переосмислення простору пасажів як протидія моральному застаріванню простору.

6. Аналіз різних форм взаємодії внутрішніх і зовнішніх просторів дозволяє виявити закономірності та межі взаємовпливу, класифікувати його форми, конкретизувати систему композиційної оцінки торгового пасажу в цілому. З погляду єдності композиції інтер'єрів і зовнішнього середовища внутрішній простір пасажу – це складна структура, яка не може розглядатися як самостійний об'єкт, а повинна бути частиною єдиного міського середовища, разом створювати ансамбль.

7. Еволюція об'ємно-планувальних рішень в пасажах показує ряд особливостей і закономірностей, які можуть бути актуальними в процесі проектування нових пасажів в історичному центрі міста: торгово-виставкові приміщення можуть бути розміщені на всіх рівнях пасажу, при цьому вони є суміщеними зі складськими приміщеннями; неторгові (допоміжні, конторські) бажано розташовувати над торговими і вони цим самим розвантажуватимуть верхні рівні пасажу; зони громадського харчування – на верхньому рівні пасажів та акцентні вкраплення в партері; інженерні приміщення доцільно розміщувати на підвальному і технічному рівнях пасажу.

8. Для забезпечення належного технічного стану, підвищення ліквідності та збереження історично набутого виду кварталів у центрах історичних міст питання відбудови, реконструкції чи будівництва пасажів повинні вирішувати наступні проблеми: виявлення цінності архітектурного, історичного та просторового середовища і створення відповідної концепції розвитку; обґрунтування доцільності розміщення нових пасажів у середовищі міського центру, оцінки транспортного сполучення та визначення додаткового навантаження на транспортну мережу.

9. Поява нових пасажів в історичному центрі повинна базуватись на існуючій планувальній структурі, розмірах кварталів та можливості якісного логістичного сполучення без створення додаткових незручностей для мешканців суміжних кварталів та використовуючи наявну мережу громадського транспорту. Пасажі можуть розвиватись на базі існуючої забудови кварталу, використання внутрішнього простору існуючих пасажів під торгово-виставкові зали підвищить ефективність використання навних площ.

10. Пасажі як громадські простори в історичному центрі міста зараз доцільно влаштовувати не виключно як торгові поліфункціональні комплекси, а як вузькоспеціалізовані центри не завжди торгового призначення із приміщеннями культурно-просвітницької діяльності, коворкінгами, центрами побутового обслуговування мешканців та гостей міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Анисимов А. Ба! Какой Пассаж! / А. Анисимов // К.:Киевский телеграф, 2004.- с. 24.
2. Антошвили М. Е. и др. Оптимизация функционального зонирования / М. Е. Антошвили // М.,1990 – с,73-98;
3. Антошвили М. Е. и др. Оптимизация размещения городских центров культурно-бытового обслуживания / М. Е. Антошвили, М., МАРХИ, 1983;
4. Ароян А.С. Принципи організації критих міських просторів (на прикладі м.Полтава) / А.С. Ароян // Автореферат дисертації к.арх, Полтава, 2004 – 20 с.
5. Барановская И. Н. Не здание, а квартал./ И. Н. Барановская // Строительство и архитектура, 1996;
6. Бевз М. Урбаністичний феномен Львова / М.Бевз // Л.: Поступ №54/712, 2001.
7. Безсмертний А.С. Купці та купецькі організації Львова (20-30-ті рр.ХХ ст.) : економічна та суспільна роль / А.С. Безсмертний // Автореферат дисертації к.іст.н., Львів, 2016 – 19 с.
8. Березко О.В. Архітектурно-планувальна організації комунікативного простору в структурі торгово-розважальних центрів /О.В. Березко//, Автореферат дисертації к.арх, Львів, 2017 – 22 с.
9. Біленкова С. Архітектурний розвиток Чернівців на межі ХІХ – ХХ століть./ С. Біленкова // Часопис «І» № 56, 2009.
10. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії / Ю. Бірюльов // Л.: Центр Європи, 2005. - с. 84-86.
11. Бірюльов Ю.О. Стил ь сецесія у мистецтві Львова кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Ю.О. Бірюльов //, Автореферат дисертації к.мист, Москва, 1986
12. Бунин А.В., Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма / А.В.Бунин, Т.Ф. Саваренская / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st042.shtml> [Дата звернення: 01.07.2017].
13. Васильев Н.Г. Композиційні прийоми формування архітектури торгових будівель в історичному середовищі / Н.Г. Васильев// К., перевидання, 1996;
14. Верховна Рада України, 2011. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [Дата звернення: 15.08.2018].

15. Верховна Рада України, 1992. Закон України «Про основи містобудування» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12#Text> [Дата звернення: 20.08.2018].
16. Верховна Рада України, 2000. Закон України Про охорону культурної спадщини (ред. 03.08.2017)/ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> [Дата звернення: 08.08.2018].
17. Власник будинку за списками податків / ЦДІАЛ Ф-52 Оп-1 Сп-770; 777;783;812, Львів - Власник за списками податків 1569 і 1573; Власник за списками податків 1631 і 1662; Власник за списками податків 1767.
18. Галицька брама № 1/25 /Л.: Центр Європи, 1997
19. Гищук І. Пасаж Андреоллі: Погляд крізь час / І.Гищук // Л.: Львівська газета №13/13,2006р.
20. Горский Н. Какой пассаж .../ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://nice-places.com/articles/europe/paris/269.htm> [Дата звернення: 17.02.2016].
21. ДАЛО ф.2 – о.3 – спр. № 132 вул. Староєврейська, 7.
22. ДАЛО ф.2 – о.3 – спр. № 143 вул. Староєврейська, 19.
23. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 3656 пл. Ринок, 12.
24. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 3657 пл. Ринок, 12а.
25. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 3662 пл. Ринок, 18.
26. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 3673 пл. Ринок, 29.
27. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 5240 вул. Театральна, 12.
28. ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 5533 вул. Михальчука.
29. ДАЛО ф.2 – о.1 – спр. № 5425, стор. 162-165 вул. Коперника, 1.
30. ДАЛО ф.2 – о.1 – спр. № 6411 пл. Генерала Григоренка, 5.
31. Дьомін М.М. Актуальні проблеми пам'яткоохоронної діяльності в Україні / М.М. Дьомін // К.: Мистецькі обрії. Вип. 7, с. 263-268.
32. Жемчужникова Н.И. Проблема использования историко-архитектурного наследия больших городов / Жемчужникова Н.И. // М., МГЦНТИ, 1986, вып. 11;
33. Іваночко У. Урбаністичні трансформації Львова під австрійського періоду (1772–1918) / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/9610/1/24.pdf> [Дата звернення: 30.08.2019].
34. Из воспоминаний об Одессе / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://world.lib.ru/s/shtern_1_i/odessaprod5.shtml [Дата звернення: 07.07.2019].

35. Иконников А.В. Функция, форма, образ в архитектуре / А.В. Иконников // М., Стройиздат, 1986 – 154 с.
36. Історія будинків і вулиць міста Тернополя помилкою / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.tourclub.com.ua/info/articles/ternopil_reg/ternopil/ternopil_istor.htm [Дата звернення: 24.08.2019].
37. История евреев Мукачево / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.jewish-karpaty.in.ua/ru/comm_mukachevo.html [Дата звернення: 26.08.2019].
38. Ідак Ю.В. Композиційні аспекти формування квартальної забудови Львова кінця XVIII – початку XX століть / Ю.В. Ідак // Автореферат дисертації к.арх, Львів, 2007 – 22 с.
39. Ковальчук Х.І. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII — першої половини XIX ст. (стильові тенденції та типологія споруд) / Х.І. Ковальчук // Автореферат дисертації к.арх, Львів, 2005 – 21 с.
40. Короб В. Пассажи Одессы / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nice-places.com/articles/ukraine/odessa/279.htm> [Дата звернення: 07.07.2019].
41. Котлобулатова І. Пасажі Львова / І. Котлобулатова // Л.: Галицька брама №4, 1994-1995.
42. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову / І. Крип'якевич // Л.: Априорі, 2007 – 115 с.
43. Кулаги В. Л., Курышев В. Г. Общественные центры в сложившейся жилой застройке / В. Л. Кулаги, В. Г. Курышев // М., Стройиздат, 1981 – 317 с.;
44. Лемко І. 1243 вулиці Львова (1939-2009) / Ілько Лемко // Л.: Априорі, 2009 – 528 с.
45. Лемко І. Воєнні дні Львова (1939-1944) / І.Лемко // Л.: Поступ, 2006.
46. Лемко І. Вулиці січових Стрільців, Крива Липа, Банківська / І. Лемко // Л.: Львівська газета №145/453, 2008
47. Лемко І. Зелена / Ілько Лемко // Л.: Львівська газета № 129/199, 2007.
48. Лильо І. Закарпаття – екскурс краєзнавчий / І.Лильо // часопис Ї №44, 2006
49. Лин. М. Т. Современные торговые пассажи за рубежом / М. Т. Лин // М., Экспресс информ. ЦНТИ госгражданстроя, вып. №12, 1984;

50. Лин М. Т. Современный подход к проектированию торговых центров в Великобритании / М. Т. Лин// М., Экспресс информ, переиздание 1988;
51. Лисенко О.Ю. Формування та збереження архітектури громадських просторів у структурі житлових будинків Львова рубежу ХІХ-ХХ століть / О.Ю. Лисенко //, Автореферат дисертації к.арх, Львів, 2005 – 18 с.
52. Лінда С.М. Стилiстичні та архітектурно-композиційні аспекти розвитку архітектури Львова періоду історизму у ХІХ- поч. ХХ ст. / С.М. Лінда // Автореферат дисертації к.арх, Львів, 1999 – 25 с.
53. Максимов А.А. Торговые центры в планах русских городов второй половины XVIII–нач.ХІХ в. / А.А. Максимов // ВКН: памятники рус. Арх. и монумент искусства. М., Наука, 1980, с. 126–139
54. Максимов В. П. Климат и архитектура торговых центров / В. П. Максимов // М.:Жил. стр-во, № 3, 1990 с. 17–18;
55. Матвеевко А. И. Многоярусные общественные торговые центры / А. И. Матвеевко // Сп-Б,1993;
56. Мельник Б. В. Вулицями старовинного Львова / Б. В. Мельник //Л.: Світ 2002 - 272с.
57. Мельник І. Львівські вулиці і кам'яниці, мури, закамарки, передмістя та інші особливості Королівського столичного міста Галичини / І.Мельник // Л.: Центр Європи, 2008. – 384 с.
58. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018 ДБН В.2.2-9:2018 Громадські будинки та споруди. Основні положення / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-405> [Дата звернення: 13.09.2019].
59. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2019 ДБН Б.2.2-12-2019 Планування і забудова територій / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/b_2_2_12/1-1-0-1802 [Дата звернення: 10.09.2019].
60. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2019. ДБН В.2.2-15-2019 Житлові будинки. Основні положення / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/IB_8-19.pdf [Дата звернення: 10.09.2019].

61. Мінрегіонбуд України, 2008 ДБН Б.2.2-2-2008: «Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування» / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html> [Дата звернення: 17.09.2019].
62. Мінрегіонбуд України, 2009 ДБН В.2.2-23:2009 Підприємства торгівлі. Будинки і споруди. / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-267> [Дата звернення: 21.09.2019].
63. Мінрегіонбуд України, 2012 ДБН Б.2.2-3-2012: «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту» / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-1026> [Дата звернення: 28.09.2019].
64. Мінрегіонбуд України, 2016 ДБН А.2.2-14:2016 Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://anc-project.com/ua/dbn1/dbn-a.2.2-14-2016-sklad-ta-zmist-naukovo-proektnoi-dokumentacii-na-restavraciyu-pamyatok-arhitekturi-ta-mistobuduvannya.html> [Дата звернення: 17.10.2019].
65. Мокроусова О., Скібіцька Т. Ритейл кам'яного віку/ О.Мокроусова, Т.Скібіцька // К.:«Контракти» № 32, 2005.
66. Навроцька Е. Етнос і культуру яку ми втратили / Е. Навроцька// У.:зб.праць, 2013 – с.17-24
67. ООН, 1964 Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія) / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757#Text [Дата звернення: 14.07.2018].
68. ООН, 1976 Рекомендація із збереження і сучасної ролі історичних ансамблів/ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_726#Text [Дата звернення: 16.07.2018].
69. Пасаж Андреоллі / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://city-adm.lviv.ua/portal/history-of-lviv/lviv-u-1914-1915-rokakh/298-istoriia-lvova/varto-pobachyty/ploshha-rinok/5379-pasazh-andreolli-> [Дата звернення: 08.03.2018].

70. Пасаж Гартенбергів – будова з помилкою / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://versii.if.ua/publikacii/istorichni-budivli-ivano-frankivska-pasazh-gartenbergiv-budova-z-pomilkoju/> [Дата звернення: 17.08.2019].
71. Пасаж: Історичні будівлі / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://starkiev.com> [Дата звернення: 19.07.2019].
72. "Пассаж". С.-Петербург. 1848-1998. /Ист. очерк. СПб.,1998. // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.encspb.ru/object/2855731245?dv=2853952566&lc=ru> [Дата звернення: 09.03.2018].
73. Петришин Г. П. Історичні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження / Г. П.Петришин // Навчальний посібник, Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2006 – 212 с.
74. Посацький Б. С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ–ХХІ ст.) /Б. С Посацький// Монографія, Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2007 – 208с.
75. Предтенский В. М., Малинский А. И. Проектирование зданий с учетом движения людских потоков / В. М. Предтенский, А. И. Малинский // М., 1999 переизд. – 216 с.;
76. Прибега Л.В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект / Л.В. Прибега // Монографія, К. : Мистецтво, 2009 – 304 с.
77. Прокофьева И.А., Московские пассажи - вчера, сегодня, завтра / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://topref.ru/referat/116024.html> [Дата звернення: 02.03.2018].
78. Рада Європи, 1985 Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи/ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_226#Text [Дата звернення: 26.07.2018].
79. Ратушинський Н.В. Архітектура пасажу Міколяша у Львові / Н.В.Ратушинський // Вісник ХДАМ «Традиции и новации в высшем арх.-художественном образовании»: науч.-техн. зб. – Х. : ХДАМ, 2011. – № 2. – С. 216-223.
80. Ратушинський Н.В. Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста / Н.В.Ратушинський // «Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини», Збірник наукових праць кафедри реставрації і реконструкції архітектурних

комплексів інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка»: наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2014.– С. 233-250

81. Ратушинський Н.В. Містобудівні трансформації середмістя Львова та виникнення перших пасажів / Н.В.Ратушинський // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К. : КНУБА, 2018. – № 68. – С. 459-471.

82. Ратушинський Н.В. Особливості формування пасажів в європейських містах / Н.В.Ратушинський // Вісник Львівського національного аграрного університету: наук.-техн. зб. – Л.: ЛНАУ, 2012. – № 13. – С. 276–294.

83. Ратушинський Н.В. Особливості типології пасажів /Н.В.Ратушинський// Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. — К.: КНУБА, 2021. — № 76. — С. 250-261.

84. Ратушинський Н.В. Принципи формування внутрішнього середовища пасажів / Н.В.Ратушинський // Вісник національного університету «Львівська політехніка»: наук.-техн. зб. – Л. : НУЛП, 2012. – № 728. – С. 169-177.

85. Ратушинський Н.В. Система оборонних мурів Львова і мережа громадських просторів./ Н.В. Ратушинський // Матеріали Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій», Національний Університет «Львівська політехніка», 3 – 4 червня 2010 р. – Львів-Тустань, 2010. – С. 25-33;

86. Сарников М. «Парижские пассажи (Первая часть)» /[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.rfi.fr/actu/articles/101/article_127.asp [Дата звернення: 20.03.2016].

87. Свідик Д. На захід від Краківської брами / Д.Свідик // Л.: Поступ,2005

88. Смерека Ю. Який “Пасаж”, який “Пасаж”!.. / Ю. Смерека// К.:газета Весь Кіровоград ,2008

89. Соборный спуск («Спуск Халтурина») /[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://streets-kharkiv.info/spusk-khalturina> [Дата звернення: 12.07.2019].

90. Тареев В.М. Новые пассажи в старых домах/ В.М. Тареев //, Л.:Ленинградская панорама, 1986, № 2, с. 23–25.

91. Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття / Академія мистецтв України; Інститут проблем сучасного мистецтва. — К., 2002. — 472 с

92. Трегубова Т.О., Мих Р.М. Львів. Архітектурно-історичний нарис / Т.О.Трегубова, Р.М. Мих // Київ:Будівельник 1989 - 280 с.

93. Урбах А. И., Лин М. Т. Пешеходные торговые улицы и зоны за рубежом / А. И. Урбах, М. Т. Лин // М.:1992 – 167 с.;
94. Урбах А. И. Проблемы формирования новых типов торговых зданий и комплексов / А. И Урбах. // М., 1993 переизд.;
95. У стильовій суміші століть - особливий шарм Києва? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=618 [Дата звернення: 25.07.2019].
96. Хорошилов В. Б. Принципы организации архитектурной среды общественно-торговых центров;
97. Чайлд Г., Древнейший Восток в свете новых раскопок / Г.Чайлд // пер. с англ., М., 1956;
98. Чорновіл І. Пасаж Міколяша / І. Чорновіл // Л.: Львівська газета№ 226/792, 2005
99. Шишка О. Гетьманські Вали – проспект Свободи / О.Шишка // Л.: Галицька брама № 2/38, 1998 - с. 3-4
100. Шумилкин С.М. Пассажи России периода классицизма / С.М. Шумилкин // М.: Арх. мира, вып. №1. 1992, с. 108–113
101. Юзик І. Пасаж Міколяша: наразі все ще на папері / І.Юзик // Л.: Ратуша, 2008
102. Austin T. Planning and buildings publicly-exhibition complexes is in the USA, e.2. / T. Austin // В.:MIT, USA, 1992;
103. Beddington N. Design for shopping centres / N. Beddington // London: Butterworths, Mar.1982 – 160 p.
104. Benjamin W. The Arcades Project /Walter Benjamin // Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press; Third Printing edition, 2002 - 1088 pages
105. British History Online [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.british-history.ac.uk> [Дата звернення: 10.07.2016].
106. Burlington Arcade [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Burlington_Arcade [Дата звернення: 22.07.2016].
107. Çiçek Pasajı: History [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tarihicicekpasaji.com/tarihce> [Дата звернення: 29.04.2016].
108. Coleman P., Shopping Environments: Evolution, Planning and Design, / Peter Coleman //Architectural Press is an imprint of Elsevier Ltd., Burlington MA 01803, USA First edition 2006;

109. Czerner O. Lwow na dawnej rycinie I planie / O. Czerner //– Wroclaw,1998 – 119s.
110. de Moncan Patrice Le guide des passages de Paris: Guide pratique, historique et littéraire (French Edition) / Patrice de Moncan. – Paris: SEESAM-RCI, 1991 - 372 pages
111. de Passage / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://depassage.nl> [Дата звернення: 07.04.2016].
112. De Passage Rotterdam / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Passage_\(Rotterdam\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Passage_(Rotterdam)) [Дата звернення: 07.04.2016].
113. Discovering Leeds: The Arcades / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://engole.info/leeds-arcades/> [Дата звернення: 17.08.2016].
114. Dortmund – the shopping paradise, Dotpost, 2005 / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.shoppingparadisedortmund.de> [Дата звернення: 28.05.2016].
115. English Heritage/[Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.viewfinder.english-heritage.org.uk> [Дата звернення: 23.09.2016].
116. Food Markets in London / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://docshare01.docshare.tips/files/7958/79584562.pdf> [Дата звернення: 06.08.2016].
117. Galleria Vittorio Emanuele II / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Galleria_Vittorio_Emanuele_II [Дата звернення: 08.06.2016].
118. Galleria Umberto I / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Galleria_Umberto_I [Дата звернення: 10.06.2016].
119. Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type /Johann F. Geist // The MIT Press, 1985 - 604 p.
120. Gosling D., Meytlend B. Trade complexes: Design and building./ D. Gosling, B. Meytlend // Architectural design, 1989;
121. Grand Arcade Cambridge / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Arcade_\(Cambridge\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Arcade_(Cambridge)) [Дата звернення: 20.09.2016].
122. Grand Bazaar / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Bazaar,_Istanbul [Дата звернення: 29.04.2016].

123. Gryun W., Smit L. Trade centers in the USA. Planning of shopping centers, 1999;
124. Hamburg Shopping Arcades and Shopping Centres/[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://marketing.hamburg.de/shopping-arcades.html> [Дата звернення: 16.05.2016].
125. Historique de la galerie Bordelaise / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:<https://monumentum.fr/galerie-bordelaise-pa00083185.html> [Дата звернення: 06.04.2016].
126. Hopkins M. Research into Sustainable Architecture / М. Hopkins //Architectural design, vol. 67, № 1/2, 1997;
127. ICCROM, 2000 Ризька хартія з автентичності та реконструкції історичних об'єктів в контексті збереження культурної спадщини / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_260#Text [Дата звернення: 07.08.2016].
128. ICOMOS, 2002 Київська резолюція / Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів// Київ: АртЕк, 2002.- с. 101.
129. Kaisergalerie / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Kaisergalerie> [Дата звернення: 04.05.2016].
130. Les plus beaux passages couverts de Paris/ Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.sortiraparis.com/arts-culture/histoire-patrimoine/articles/172520-les-plus-beaux-passages-couverts-de-paris> [Дата звернення: 16.02.2016].
131. Leadenhall Market / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://leadenhallmarket.co.uk> [Дата звернення: 27.07.2016].
132. Lucerna Passage / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.prague-stay.com/lifestyle/review/118-lucerna-passage> [Дата звернення: 17.04.2016].
133. Mairie de Paris Portail de l'urbanisme / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.geoportail-urbanisme.gouv.fr> [Дата звернення: 29.03.2016].
134. McKinsey The future of the shopping mall / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/the-future-of-the-shopping-mall> [Дата звернення: 09.05.2020].
135. Meytlend B., Street point-of-sale-public shopping centers and spaces / В. Meytlend // London, 1994 – 198 p.;

136. Nomenclature des voies parisiennes / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://www.paris.fr/pages/les-voies-de-paris-denominations-et-numeros-d-immeubles-7550> [Дата звернення: 19.02.2016].
137. Palais Ferstel / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://www.palaisevents.at/en/palais-ferstel/> [Дата звернення: 24.04.2016].
138. Paris Inconnu Passages Couverts de Paris/ Paris Inconnu [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.parisinfo.com/decouvrir-paris/musees-monuments-patrimoine-paris/le-charme-parisien-des-passages-couverts> [Дата звернення: 21.02.2016].
139. Párizsi udvar (Paris Court) / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://budapest-by-gerak.blogspot.com/2006/11/prizsi-udvar-paris-court.html> [Дата звернення: 26.04.2016].
140. Pasajul Масса-Vilacrosse Párizsi udvar (Paris Court) / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Pasajul_Mасса-Vilacrosse [Дата звернення: 26.04.2016].
141. Passage de l'Argue / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://www.Ruesdelyon.wysiup.net> [Дата звернення: 02.04.2016].
142. Passage du Nord / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://www.passagedunord.be> [Дата звернення: 09.04.2016].
143. Passage Schiedam / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:https://nl.wikipedia.org/wiki/Passage_Schiedam [Дата звернення: 07.04.2016].
144. Passage Pommeraye / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://fr-academic.com/dic.nsf/frwiki/1301161> [Дата звернення: 06.04.2016].
145. Passage Thiaffait / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://www.villagedescreateurs.com/le-passage-thiaffait/> [Дата звернення: 05.04.2016].
146. Piccadilly Arcade / [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/9722882/> [Дата звернення: 17.07.2016].
147. Ratushynskij N., Bevz M. Structure Formation Principles of Passages in the Lviv City Centre. / Nazar Ratushynskij, Mykola Bevz// Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historic Fortifications – «Ractr-7» LLC, 2020. – Nr. 12. – p.245-256.
148. Rustenholz A. Les traversées de Paris (Paris guides illustrés et thématiques) (French Edition) / Alain Rustenholz. – L.:Parigramme, Evreux 2006 - 647 pages
149. Soares J. M.The Westminster Arcade / Janet Mansfield Soares// The History Press, 2020 - 128 pages

150. Stary Browar / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://pl.wikipedia.org/wiki/Centrum_Handlu,_Sztuki_i_Biznesu_Stary_Browar [Дата звернення: 10.10.2018].
151. The Architecture of the Mädler-Passage / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.maedlerpassage.de/en/architecture/> [Дата звернення: 20.05.2016].
152. The Royal Saint-Hubert Galleries / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://en.wikipedia.org/wiki/Galleries_Royales_Saint-Hubert [Дата звернення: 09.04.2016].
153. Saxon R. Atrium buildings Development and Design / Richard Saxon// The Architectural Press, 1983 – 182 p.
154. Scott N. K. Shopping centre design /N. Keith Scott //Spon Press: New edition, 1989 – 250 p.
155. Shopping arcades in Cardiff / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_shopping_arcades_in_Cardiff [Дата звернення: 29.08.2016].
156. Smithfield Market Hall / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Smithfield_Market#The_market [Дата звернення: 01.08.2016].
157. Smolenska S., Borysenko A. Lessons of the Lost Shopping Complex of the Late 19th Century / S.Smolenska, A. Borysenko // Architecture Civil Engineering Environment, 2021. Volume 14 - No. 1 - P. 33-44, DOI:10.21307/ACEE-2021-004 (Web of Science). [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.acee-journal.pl/1,7,Issues.html> [Дата звернення: 10.08.2021].
158. Smolenska S., Borysenko A. The Evolution of commercial spaces in leading to shopping mall's genesis / S.Smolenska, A. Borysenko / Науковий вісник будівництва – Харків: ХНУБА, 2018. – № 4 (94). – С. 36–41. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://vestnik-construction.com.ua/uk/2018/4-94-2018.html> [Дата звернення: 10.08.2021].
159. Uffizi Gallery / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Uffizi> [Дата звернення: 13.06.2016].
160. UNESCO, 1994 Нарський документ про автентичність / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.centre7.org.ua> [Дата звернення: 07.07.2016].

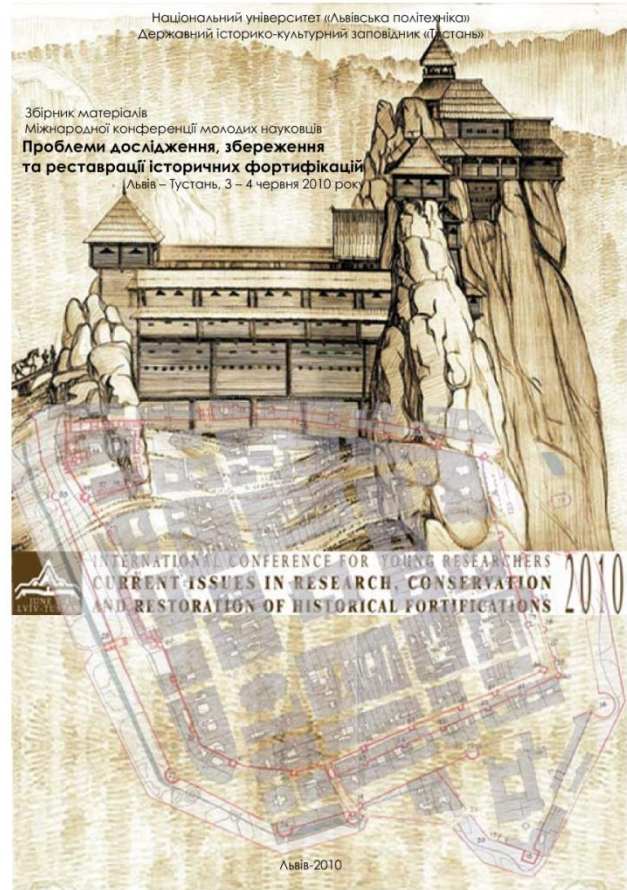
161. UNESCO, 2000 Міжнародна хартія з охорони та реставрації архітектурно-містобудівної спадщини (Краківська хартія) / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://old.centre7.org.ua> [Дата звернення: 07.07.2016].

162. Unter den Linden/Friedrichstraße / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://pastvu.com/p/535122> [Дата звернення: 10.05.2016].

163. Victoria Quarter / [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Victoria_Quarter [Дата звернення: 21.08.2016].

Додаток А Перелік апробацій та впроваджень

А.1. Апробація результатів дисертації на конференціях

Зміст

Ольга Оконченко Принципи застосування раних бастионних фортифікацій у замках Західної України Olha Okonchenko Principles of early bastion fortifications in the castles of Western Ukraine	4
Наталія Льода Вплив оборонної архітектури на формування образу дерев'яних дзвіниць Natalia Lioda The influence of defensive architecture in the construction of wooden bellfries.....	5
Тарас Плінякко Реалізація новопруської полігональної фортифікаційної системи у формуванні оборонної лінії північно-східного кордону Австрійської імперії (на прикладі цитаделі у Львові) Taras Pliynzhko Realization of new Prussian fortification system in a forming the defensive line of north-eastern border of the Austrian Empire using the example of the citadel in Lviv.....	8
Володимир Бевз Вежі і башти як елементи оборонних укріплень середньовічних міст (на прикладі Львова) Volodymyr Bevz Towers as the elements of defensive structures in the medieval city of Lviv.....	13
Назар Ратушинський Система оборонних мурів Львова і мережа громадських просторів Nazar Ratushynskij System of defensive walls of Lviv and public spaces.....	25
Крісті Родес Політична ідентичність та історія: Недавні тенденції в Сполучених Штатах Америки Christy Rhodes Political Identity and History: Recent Trends in the United States.....	33
Євгенія Біжко Проблеми дослідження та збереження радянських висотних будівель 1930-1950-х рр. Eugenia Bizhko Current issues in research, conservation, and restoration of Soviet high-rise buildings in the 1930s - 1950s.....	37
Юрій Денисенко Черкаський замок, оборонне і адміністративне ядро міста XIV-XVI ст. – класичний приклад тогочасної дерев'яної фортифікаційної споруди. Питання дослідження еволюції архітектурних і середовищних об'єктів Juriy Denysenko Castle in Cherkasy: the defensive and administrative center of the XIV-XVI century city.....	38
Андрій Крупа Дослідження укріплень і палаців на території садиби А. Фредра Andriy Krupa Recently discovered fortifications and palaces of the A. Fredro estate.....	42

Національний університет «Львівська політехніка»
Інститут Архітектури
Кафедра Реставрації та реконструкції архітектурних комплексів
Державний історико-культурний заповідник «Тустань»

International Conference for Young Researchers
Current Issues in Research, Conservation and Restoration of Historical Fortifications
Lviv-Tustan, June 3-4th 2010

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕСТАВРАЦІЇ
ІСТОРИЧНИХ ФОРТИФІКАЦІЙ
Львів – Тустань, 3 – 4 червня 2010 року

Редакційна колегія:
док.арх., проф. М.Бевз, асп. Т.Плінякко, асп. В.Рожко (НУЛП, Україна)
док.іст.н., проф. А.Мандзії (університет м. Морґед, США)
Дизайн та оформлення: асп. Н. Ратушинський (НУЛП, Україна)

Адреса редакційної колегії:
79013 м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 326.

Тираж 300 примірників

Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини

Збірник наукових праць
 кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів

Львів-2014

Опубліковано результати науково-дослідних робіт професорсько-викладацького складу кафедри реставрації і реконструкції архітектурних комплексів, інших кафедр Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка», а також науковців з архітектурних шкіл вищих навчальних закладів України та 3-го кордону.

Збірник присвячено 20-й річниці кафедри й уміщено статті, які обговорювалися на міжнародній конференції «Проблеми дослідження, збереження і реставрації об'єктів культурної спадщини», що відбулася у березні 2012 року. У статтях розглядаються актуальні проблеми теорії та практики реставрації пам'яток архітектури і містобудування, консервації і реставрації творів мистецтва, проблемні питання охорони та новітні методи дослідження об'єктів культурної спадщини.

Для наукових працівників та інженерів, викладачів, які працюють у галузі архітектури і мистецтва, реставрації об'єктів культурної спадщини.

The results of the scientific-researching projects of the Teaching Department of Restoration of Architectural Complexes personnel and a personnel of the other department of the Institute of Architecture of Lviv National Polytechnic University have been published in the bulletin as well as the project results of the architectural school of other high schools. The vital issues of theory and practice in the field of restoration of architecture and city-building monuments and heritage preserve are considered in the publications.

For scientists and engineers who work in the field of architecture and art, restoration of cultural heritage.

Редакційна колегія:

- Черкез Б.С.** директор Інституту архітектури, завідувач кафедри дизайну та основ архітектури, академік Української академії архітектури та Саксонської академії мистецтв, проф., д-р, арх.;
- Безз М.В.** завідувач кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів, проф., д-р арх.; проф. навів. Львівського Політехніки (науковий редактор збірника);
- Габрель М.М.** завідувач кафедри архітектурного проектування, проф., д-р техн. наук;
- Кінаш Р.І.** завідувач кафедри архітектурних конструкцій, дійсний член Академії будівництва України, проф., д-р техн. наук;
- Проскурков В.І.** завідувач кафедри дизайну архітектурного середовища, академік Української академії архітектури, проф., д-р арх.;
- Тарас Я.М.** проф. кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів, д-р іст.н.

Адреса редакції:

Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, Львів-13, 790013
 тел. 032 2582542; 032 2582235

2

ЗМІСТ

<i>Від наукового редактора.</i> РЕСТАВРАЦІЙНА НАУКА І ПРАКТИКА ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ	3	<i>Каплінська М. В.</i> РИНКОВІ ПЛОЦІ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ГАЛИЧНИНИ НА КАДАСТРОВИХ КАРТАХ XIX – ПОЧ. XX СТ.	128
<i>Безз М.В.</i> РЕСТАВРАЦІЙНА ОСВІТНЯ І НАУКОВО-ДОСЛІДНА ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ РЕСТАВРАЦІ І РЕКОНСТРУКЦІ АРХІТЕКТУРНИХ КОМПЛЕКСІВ УНІВЕРСИТЕТУ „ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА“	8	<i>Карачицький Я.З.</i> ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ ПРИТУЛКІВ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ	140
<i>Базилевич В. В.</i> МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО МЕТАЛУ В АРХІТЕКТУРІ ПАЛАЦІВ XVIII–XIX СТ. М. ЛЬВОВА	21	<i>Кублицька К.Є.</i> ПРОБЛЕМА РЕАБІЛІТАЦІЇ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ ЗВЕДЕНОЇ ДО 1917 РОКУ. ДОСВІД ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	147
<i>Белзков В. О.</i> ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ ПРОСТОРІВ У СКЛАДІ ПРИБЕРЕЖНИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКИХ МІСТ	26	<i>Лукомський Ю.В., Крупа А.С.</i> ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МОНАСТІРЯ СВ. ОНУФРІЯ У ЛАВРОВІ	151
<i>Білінська О.Б., Юак Ю.В., Тихонова О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕР'ЄРУ КОСТЕЛУ СВ. МАРІЇ МАГДАЛЕНИ У МІСТІ ЛЬВОВІ	31	<i>Максим'юк Т.М., Безз М.В.</i> ПРОБЛЕМИ РЕСТАВРАЦІЇ ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОЇ АРХІТЕКТУРИ (на прикладі першого міського саду XVI-XIX ст. – парку ім. І.Франка у місті Львові)	164
<i>Боданович С.М.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ В УМОВАХ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА	39	<i>Оковичко І.В., Оковичко О.М.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ОБОРОННОГО ФРОНТУ ЖОВКІВСЬКОГО ЗАМКУ	171
<i>Бойко О. Г.</i> РЕНЕСАНСОВО-МАВРИТАНСЬКА СИНАГОГА В ГУСЯТИНІ. ІСТОРІЯ ТА АРХІТЕКТУРА	45	<i>Оковичко О.М.</i> ЕВОЛЮЦІЯ ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ БАСТІОННИХ ЗАМКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ	178
<i>Вечерський В. В.</i> ОСНОВНІ ПІДСУМКИ РОЗРОБЛЕННЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ОПОРНОГО ПЛАНУ КІЄВА	55	<i>Петрик В. М.</i> АРХІТЕКТУРА КНЯЖИХ РЕЗИДЕНЦІЙ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ XII-XIV СТ.	183
<i>Gazda L.</i> WPŁYW SPOSOBU POSADOWIENIA XIII-WIECZNEGO ZESPÓLU WIEŻOWEGO W STOLPIU KOŁO SHELMA NA JEJ FUNKCJONOWANIE I STAN TECHNICZNY	64	<i>Піняжко Т.О.</i> ПОЛІГОНАЛЬНА СИСТЕМА ФОРТИФІКАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ОБОРОНИХ ОБ'ЄКТІВ ГАЛИЧНИНИ СЕРЕДИНИ XIX СТ.	190
<i>Гайко Г. І.</i> ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА МУЗЕФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТОК ПРОМИСЛОВОЇ СПАДЩИНИ НА ТЕРЕНАХ СХІДНОЇ УКРАЇНИ	69	<i>Пламєницька О.А.</i> МІСТОБУДІВНІ ЗАСАДИ РЕСТАВРАЦІЇ ФОРТИФІКАЦІЙНОГО АНСАМБЛЮ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)	214
<i>Гідейко Р. Б.</i> АРХІТЕКТОНІКА ЯК КОМПОНЕНТ СТРУКТУРИ ПРОСТОРУ В ЦЕРКОВНИХ БУДІВЛЯХ УКРАЇНИ	76	<i>Посацький Б.С.</i> ПРОБЛЕМА РЕКОНСТРУКЦІЇ МІСТ У ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДРИ МІСТОБУДУВАННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ (1971 – 1992 РР.)	220
<i>Денисенко К.В.</i> НЕОБХІДНІСТЬ ЗБЕРЕЖЕННЯ АВТЕНТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БЛАГОУСТРОЮ ТА ПРЕДМЕТНОГО НАПОВНЕННЯ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ВУЛИЦЬ ТА ПЛОЩ ЦЕНТРІВ ІСТОРИЧНИХ МІСТ	82	<i>Pudelska K., Szyzewska R., Miroslaw A., Rojek K.</i> STAN ZACHOWANIA PARKÓW DWORSKICH NA LUBELSZCZYŹNIE	225
<i>Діба Ю.Р.</i> ІМЕНОСЛОВ БУДІВНИХ РУСІ XI–XIV СТОЛІТЬ	87	<i>Przemyska E.</i> THE CULTURAL HERITAGE OF ARCHITECTURE IN HISTORICALLY MULTICULTURAL SOUTH-EASTERN POLAND	229
<i>Діба О.А.</i> ІСТОРИЧНІ ТА АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА АТРАКТИВНІСТЬ МАЛОГО МІСТА	104	<i>Рапуцькийський Н.В.</i> ВТРАЧЕНІ АРХІТЕКТУРНІ ОБ'ЄКТИ ЦЕНТРУ ЛЬВОВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЦІННІСТЬ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОГО СЕРЕДОВИЩА МІСТА	233
<i>Дібак В.В.</i> РЕСТАВРАЦІЯ БОТАНІЧНОГО САДУ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І. ФРАНКА НА ВУЛИЦІ КИРИЛА І МЕФОДІЯ У ЛЬВОВІ	108	<i>Ремізова О. І.</i> «КЛАСИЧНИЙ КУБІЗМ» АБО ЧЕСЬКИЙ КУБІЗМ-ЕКСПРЕСІОНІЗМ?	250
<i>Долішська М.Л.</i> ДОПОМІЖНІ ДИСЦИПЛІНИ – НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПЕРЕДПРОЕКТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ РЕСТАВРАЦІЇ АРХІТЕКТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ	114	<i>Рочкач Ю.А.</i> АРХІТЕКТУРА БУДІНКІВ МАЛИХ ПАСАЖИРСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ СТАНЦІЙ ГАЛИЧНИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ	254
<i>Казанцева Т.Є.</i> МАЙОЛКА НА ФАСАДАХ ЛЬВІВСЬКИХ БУДІВЕЛЬ. АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЇ, СТИЛІСТИКИ ТА КОМПОЗИЦІЇ НА БАЗІ НАТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	118	<i>Русанова І.В., Штанько А.А.</i> МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕКОНСТРУКЦІЇ МІСТА	266
		<i>Смаленська С.О.</i> ВУЗІВСЬКІ КОМПЛЕКСИ ПЕРІОДУ КОНСТРУКТИВІЗМУ В УКРАЇНІ: БУДІВЕЛЬНИЙ ІНСТИТУТ У ХАРКОВІ	269

А.2. Акти впровадженнь

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
NATIONAL UNIVERSITY POLYTECHNIC OF LVIV
DEPARTMENT OF ARCHITECTURE
Bandera str. 12, Lviv, 79646, Ukraine
tel./fax: +38 032 258 22 39
e-mail: tschers@polynet.lviv.ua

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА
ІНСТИТУТ АРХІТЕКТУРИ
вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79646, Україна
тел./факс: (032) 258 22 39
e-mail: tschers@polynet.lviv.ua

№ 7 - 5/03/27
На № _____

В спеціалізовану вчену раду Д 35.052.11
При Національному університеті
«Львівська політехніка»

Довідка про впровадження

Інститут Архітектури та дизайну підтверджує, що основні положення, розроблені асистентом кафедри Архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну Ратушинським Н.В. в його дисертації «Архітектура пасажів центральної частини міста Львова» впроваджені в навчальних програмах дисциплін «Архітектурне проектування: реставрація та реконструкція архітектурного об'єкту», «Реконструкція та реставрація архітектурних об'єктів, охорона пам'яток архітектури», «Архітектурне проектування (на стадії робочого проекту)» для спеціальності 191 Архітектура та містобудування, курсах і роботах кафедри архітектури та реставрації. Напрацювання полягають в розробці основних функціонально-просторових принципів архітектурно-планувальної організації пасажів для створення методичних вказівок для проектування нових пасажів в історично сформованому середовищі та реставрації і реконструкції існуючих пасажів та розробленні рекомендацій з проектування відновлення та реставрації пасажів в умовах історично сформованого середовища центрів міст. Впровадження здійснене в науково-дослідній тематиці кафедри архітектури та реставрації «Регенерація історичних архітектурно-містобудівних комплексів» (Державний реєстраційний номер: 0116U004110), керівник д.арх., проф. М.В.Бевз.

Директор Інституту архітектури і дизайну
проф., д.арх

Торгово-виробничий комплекс

ТзОВ «АЙПЄ-Л»
Україна, 79071, м. Львів,
вул. Щирецька, 36
тел.: (032) 264-94-28
факс: (032) 264-94-28
e-mail: info@pivdennij.com
www.pivdennij.com

За місцем вимоги

Довідка

**Про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ратушинського Назара Володимировича на тему
«Архітектура пасажів центральної частини міста Львова»**

ТзОВ «АЙПЄ-Л» підтверджує, що напрацювання в кандидатській дисертації Ратушинського Назара Володимировича на тему «Архітектура пасажів центральної частини міста Львова» впроваджені у розробках реконструкцій торгових галерей «Європа» та «Галичина» на території торгово-виробничого комплексу «Південний» на вул. Щирецькій, 36 у м. Львові. В проектах використано принципи організації простору внутрішнього середовища торгових галерей зазначених в рекомендаціях 4-го розділу дисертації «Композиційні та функціонально-планувальні характеристики пасажів, їх архітектурна специфіка та зв'язки з просторовою структурою центру міста», а саме:

- пункт 4.4 Засоби та інструменти організації внутрішнього простору пасажу, де зазначено ряд факторів котрі впливають та вирішення внутрішнього середовища торгових галерей: організація просторово-змінної моделі транзитного простору галерей, планувальні акценти на вертикальний розвиток галерей, забезпечення змінної масштабності внутрішнього простору галерей, інтеграція транзитного простору з додатковими відпочинковими та торговими зонами та зв'язок галерей з іншими торговими центрами.

На основі вище зазначених принципів проводилась реконструкція галерей «Європа» та «Галичина» із залученням Ратушинського Н.В. до команди розробників.

Генеральний директор

ТзОВ «АЙПЄ-Л»

Львів – 2020 р.

Волівендер І.Я.

Додаток Б Ілюстрації та графічний матеріал

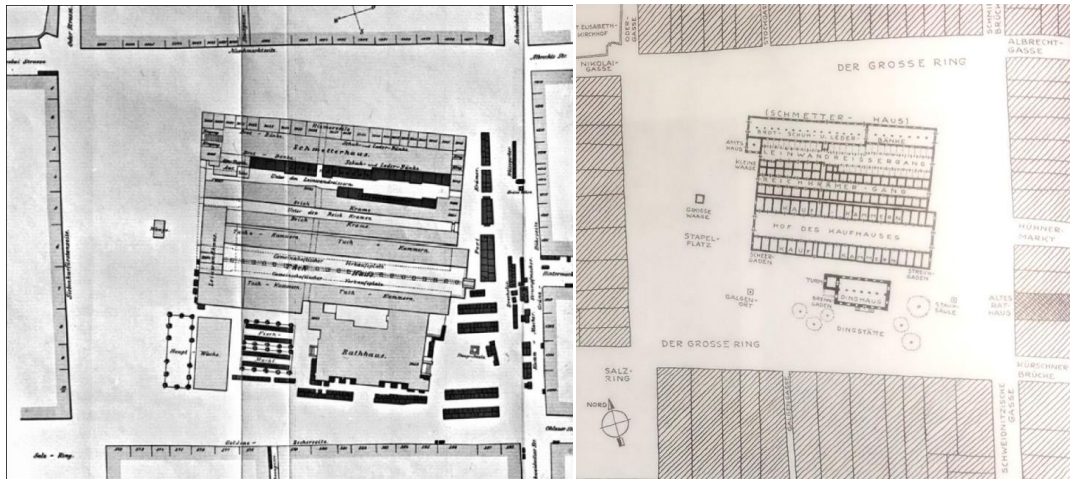

Рис. 1.1. План Ринкової площі у Вроцлаві з торговими рядами [Електронний ресурс]: <https://mahlerfoundation.org/mahler/locations/poland/breslau/city-of-breslau/> [Дата звернення: 17.05.2018].

Рис. 1.2. Картина Galerie Vitree (Скляна галерея) [Електронний ресурс]: <https://www.abebooks.com/art-prints/Galerie-Vitree-Frederic-Martens-Paris/30901821452/bd> [Дата звернення: 19.05.2018].

Рис. 1.3. Картина Galerie d'Orleans, 1830 (de Moncan Patrice Le guide des passages de Paris, 1991 - 26 p.)

Рис. 1.4. Картина Galeries de Bois, 1786 [Электронный ресурс]: <http://www.artnet.com/artists/louis-ernest-sahib-lesage/les-galleries-de-bois-au-palais-royal-B7UIzJ3uaMz99IRdUX1IGQ2> [Дата звернення: 23.05.2018].

Рис. 1.5. Аркада Роял Опера, 1818 [Электронный ресурс]: <https://memoirsofmetrogirl.com/2016/11/19/royal-opera-arcade-st-james-london-history-shopping-worlds-oldest-arcade/> [Дата звернення: 26.05.2018].

Рис. 1.6. Галерея Вивьен (Galerie Vivienne, 1826) [Электронный ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Galerie_Vivienne/ [Дата звернення: 29.05.2018].

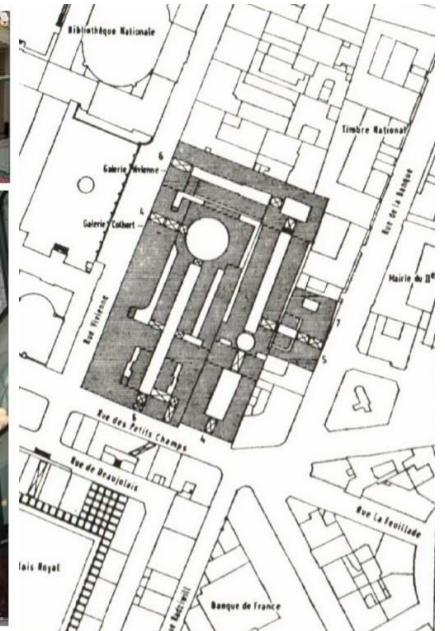

Рис. 1.7. Галерея Кольбер (Galerie Colbert, 1826) [Електронний ресурс]: <https://ru.foursquare.com/v/galerie-colbert/4adcda0cf964a520f43421e3> / [Дата звернення: 06.06.2018].

Рис. 1.8. Схема локалізації галерей Вівьєн та Кольбер Париж, 1828 (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985 - 430 p.)

Рис. 1.9. Галерея де Буа (Galerie de Bois), картина 1788 р., до/після перебудови [Електронний ресурс]: <https://www.pinterest.com/pin/163677767680887104/> / [Дата звернення: 09.06.2018].

Рис. 1.10. Пасаж л'Аргі (Passage de l'Argue), 1825 р. [Електронний ресурс]: <https://ru.foursquare.com/v/passage-de-largue/4d0f62c4b765224bc163e432> / [Дата звернення: 13.06.2018].

Рис. 1.11. Галерея Бордо (Galerie Bordelaise), 1833 [Електронний ресурс]: <https://www.shutterstock.com/ru/search/galerie+bordelaise> / [Дата звернення: 15.06.2018].

Рис. 1.12. Пасаж Лемоньє (Passage Lemonnier), 1839 [Електронний ресурс]: <https://www.todayinliege.be/le-passage-lemonnier-va-bientot-retrouver-tout-son-prestige/> / [Дата звернення: 19.06.2018].

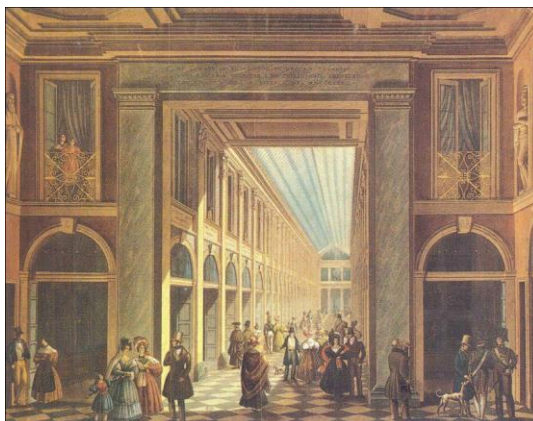

Рис. 1.13. Галерея де Крістофоріс (Galleria de Cristoforis), Мілан 1832 (de Moncan Patrice *Le guide des passages de Paris*, 1991 - 31 p.)

Рис. 1.14. Upper&Lower Arcades, Брістоль 1825-1940 [Електронний ресурс]: <http://www.bath.ac.uk/library/cabinet-of-curiosities/story/17> [Дата звернення: 24.06.2018].

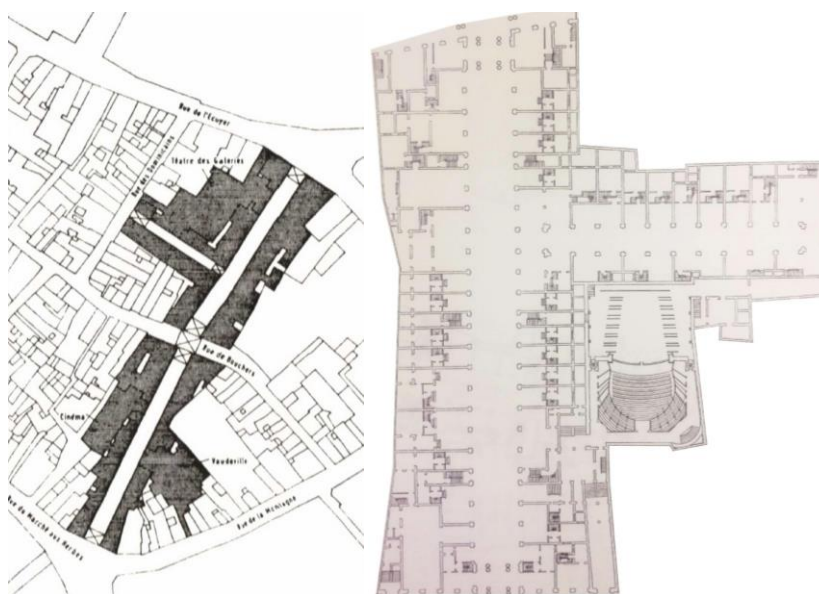

Рис. 1.15. Galerie Royales St.-Hubert, Брюсєль 1847 Схема локалізації та план частини партерного рівня (Geist J. F. *Arcades: The History of a Building Type*, 1985-204 p.)

Рис. 1.16. Galerie Royales St.-Hubert, Брюссель 1847 [Электронный ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Galeries_Royales_Saint-Hubert [Дата звернення: 26.06.2018].

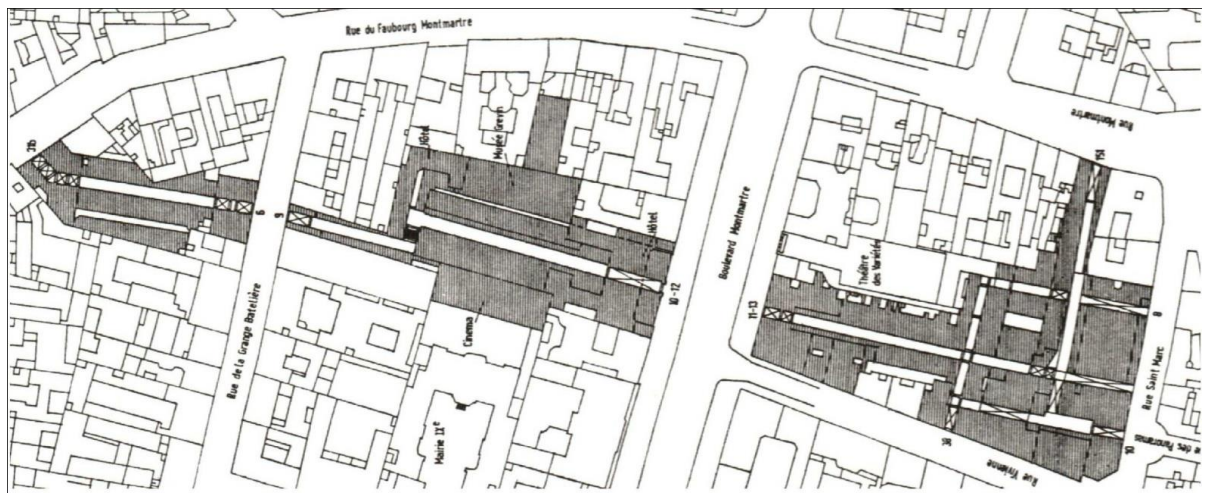

Рис. 1.17. Просторова система пасажів Passage des Panoramas (1800) - Passage Jouffroy (1847) - Passage Verdeau (1847), Париж (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-204 p.)

Рис. 1.18. Passage Jouffroy (1847) [Электронный ресурс]: <https://www.artphotolimited.com/us-en/fine-art-photography/urban-photography/french-cities/paris/montmartre/photo/roger-viollet/paris---passage-jouffroy> [Дата звернення: 28.06.2018].

Рис. 1.19. Passage Verdeau (1847) [Электронный ресурс]: https://www.tripadvisor.ru/LocationPhotoDirectLink-g187147-d1847873-i442119083-Passage_des_Panoramas-Paris_Ile_de_France.html [Дата звернення: 30.06.2018].

Рис. 1.20. Passage des Panoramas (1800) [Электронный ресурс]: <http://voyageursaparisstome2.unblog.fr/2016/08/09/la-passage-des-panoramas-180018341929> [Дата звернення: 07.07.2018].

Рис. 1.21. Пасаж Ель Терджестео (El Tergesteo, 1842) Триєст [Электронный ресурс]: <https://www.triesteallnews.it/2016/12/progettiamo-trieste-incontro-al-tergesteo/> [Дата звернення: 09.07.2018].

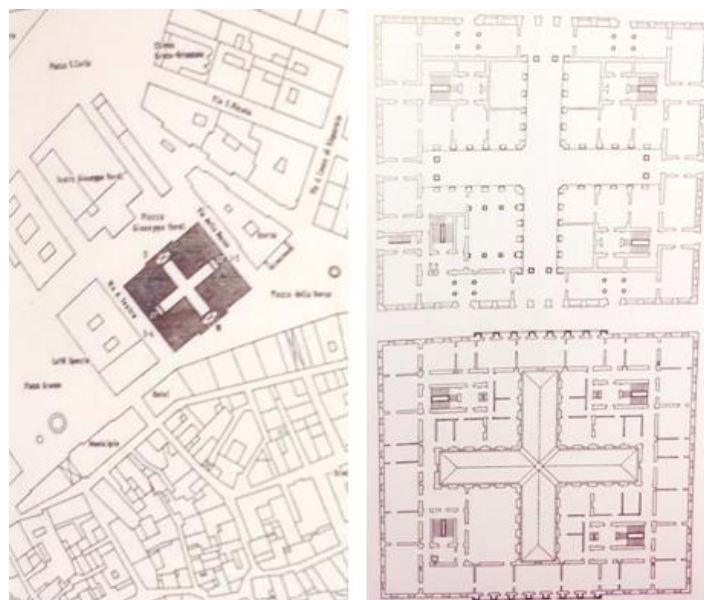

Рис. 1.22. Пасаж Ель Терджестео (El Tergesteo, 1842) Триест (Benjamin W. The Arcades Project, 2002 - 557 p.)

Рис. 1.23. Пасаж Sillem's Bazar, 1843 Гамбург [Электронный ресурс]: https://de.wikipedia.org/wiki/Sillem's_Bazar [Дата звернення: 15.07.2018].

Рис. 1.24. Пасаж Поммерас (Passage Pommeraye, 1840) [Электронный ресурс]: https://fr.wikipedia.org/wiki/Passage_Pommeraye [Дата звернення: 20.07.2018].

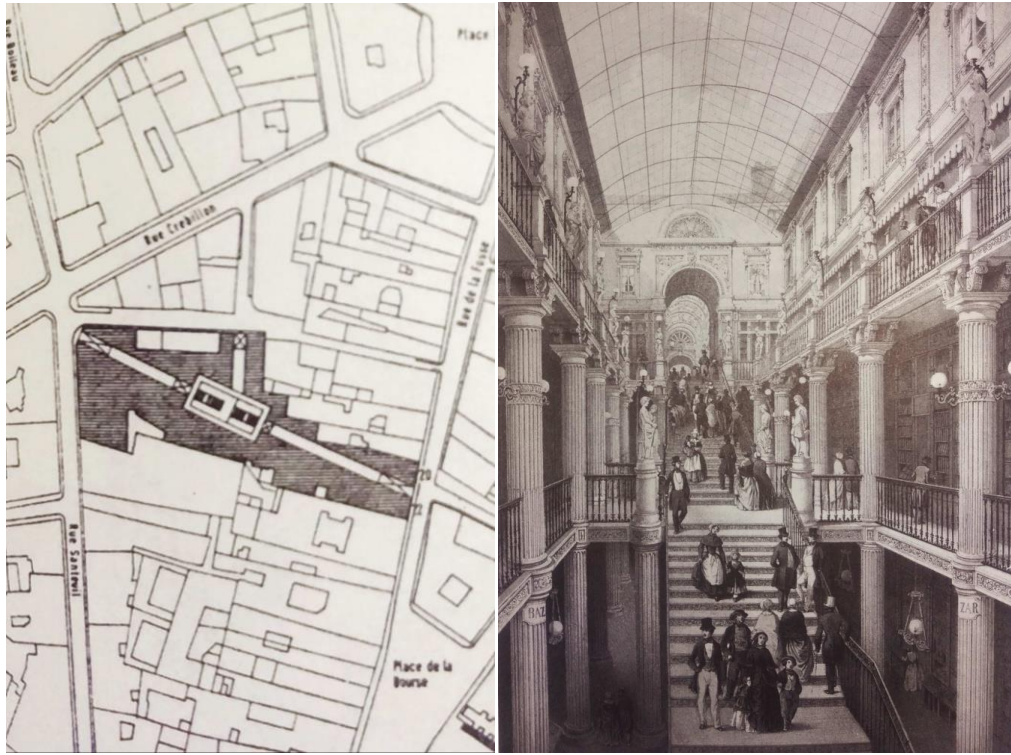

Рис. 1.24. Пасаж Поммерае (Passage Pommeraye, 1840) (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-415 p.)

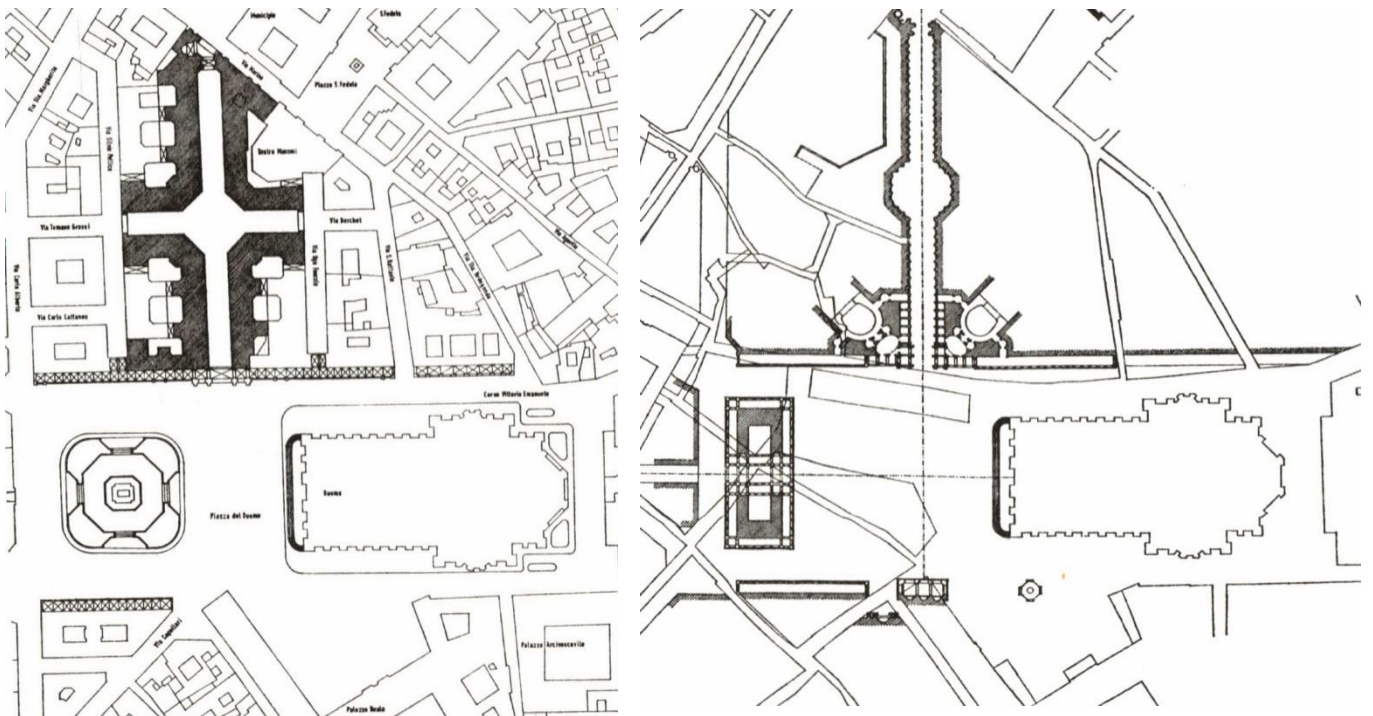

Рис. 1.25. Галерея Вітторіо Емануеле II (Gallerie Vittorio Emanuele II, 1867) Мілан (Benjamin W. The Arcades Project, 2002 - 617 p.)

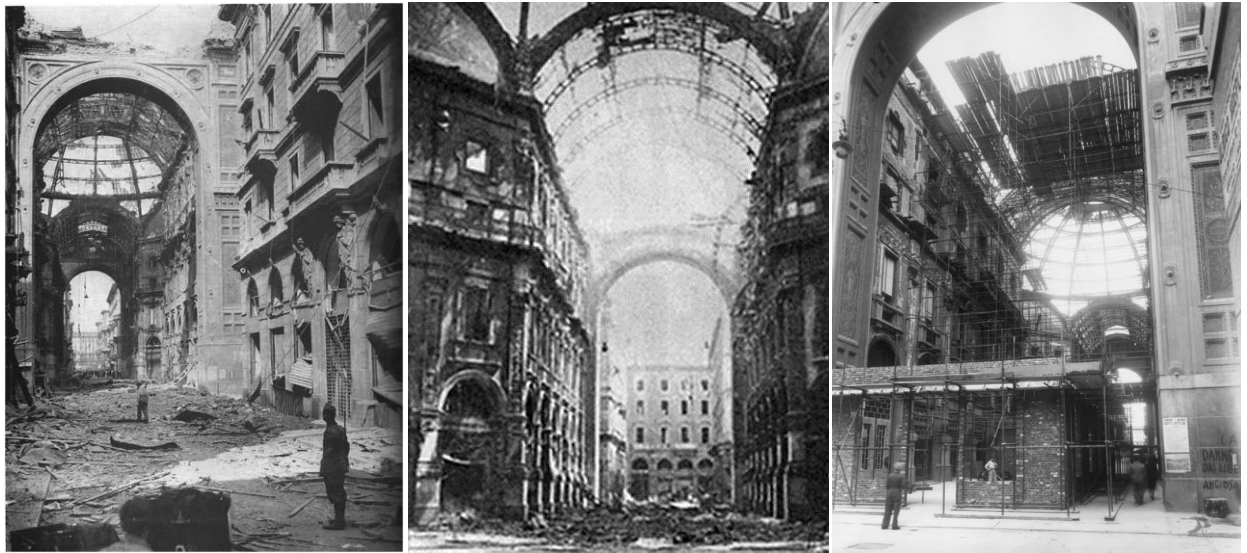

Рис. 1.26. Галерея Вікторіо Емануеле (Galerie Vittorio Emanuele II, 1867) Мілан, наслідки бомбардування 1944 рік [Електронний ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Bombing_of_Milan_in_World_War_II [Дата звернення: 30.07.2018].

Рис. 1.27. Галерея Вікторіо Емануеле (Galerie Vittorio Emanuele II, 1867) Мілан, сучасні фотографії [Електронний ресурс]: https://www.tripadvisor.ru/ShowUserReviews-g187849-d194342-r569759663-Galleria_Vittorio_Emanuele_II_Milan_Lombardy.html [Дата звернення: 30.07.2018].

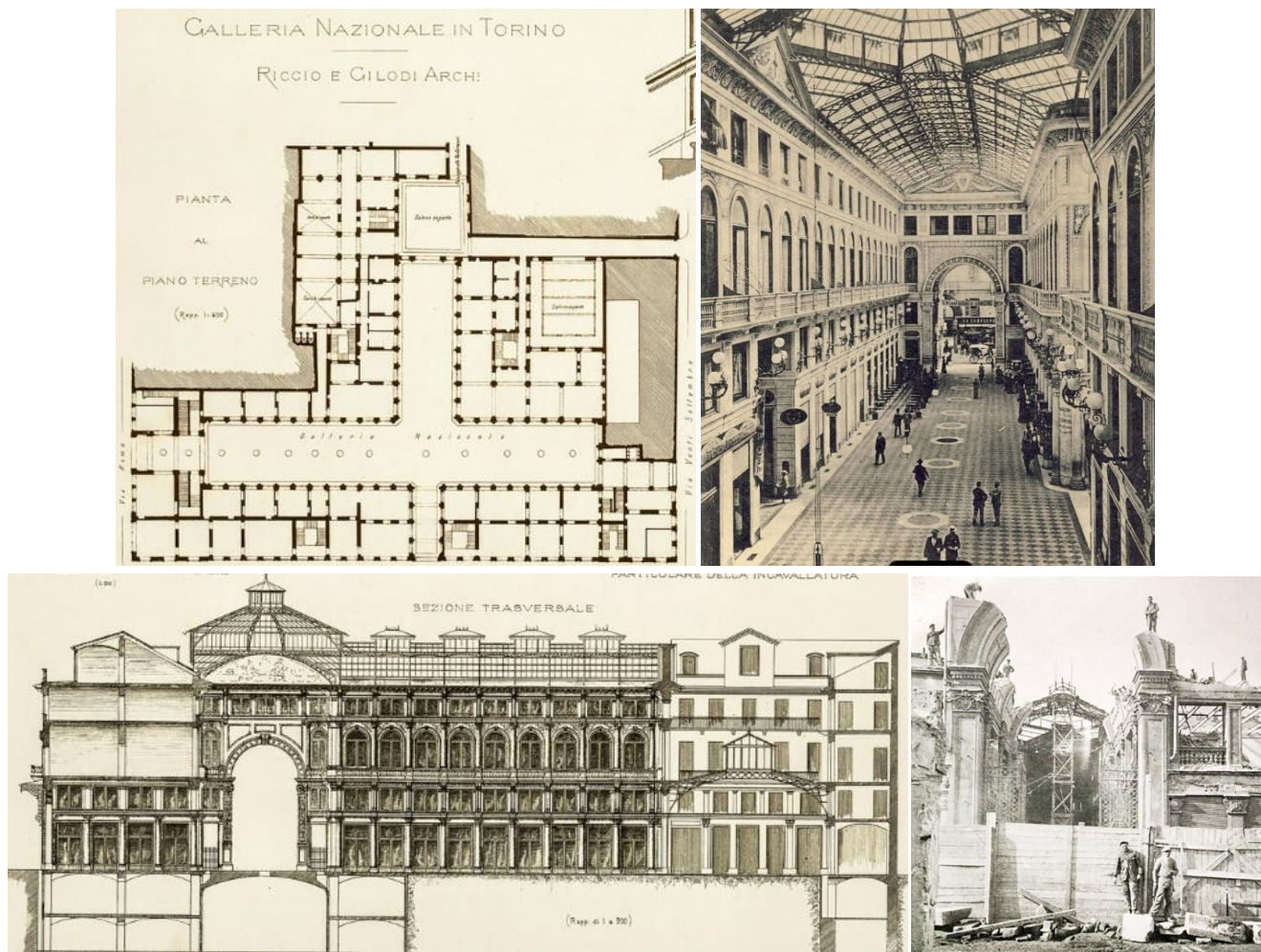

Рис. 1.28. Галерея Націоналле (Galleria Nazionale, 1890) Турин, [Електронний ресурс]: <http://www.atlanteditorino.it/GalleriaNazionale/album/index.html> [Дата звернення: 05.05.2018].

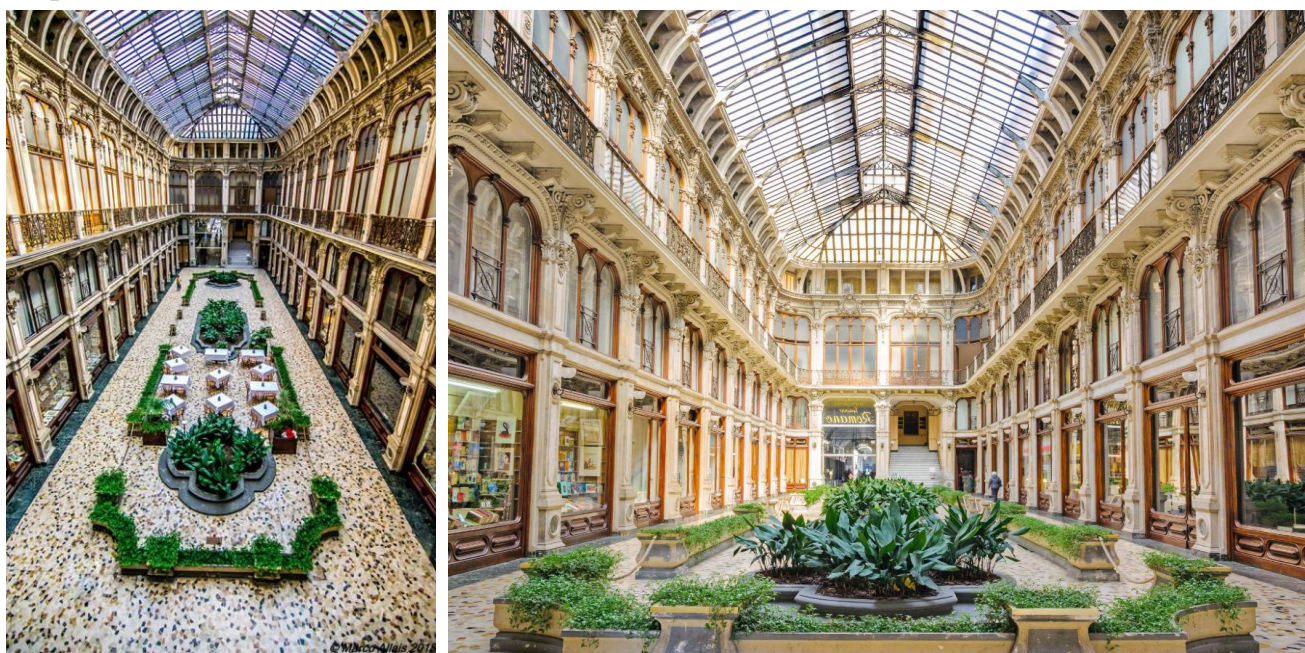

Рис. 1.29. Галерея Субальпіна (Galleria Subalpina, 1873), Турин [Електронний ресурс]: https://it.wikipedia.org/wiki/Galleria_Subalpina [Дата звернення: 05.08.2018].

Рис. 1.30. Галерея Маззіні (Galleria Mazzini, 1880), Генуя [Електронний ресурс]: https://it.wikipedia.org/wiki/Galleria_Mazzini [Дата звернення: 07.08.2018].

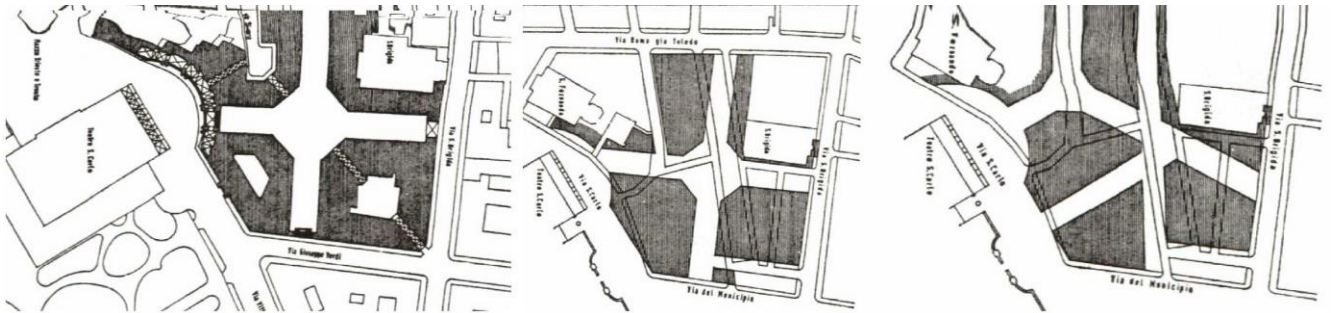

Рис. 1.31. Галерея Умберто I (Galleria Umberto I, 1890), Неаполь (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-429 p.)

Рис. 1.33. Галерея Вітторіо Емануеле III (Galleria Vittorio Emanuele III, 1929), Мессіна [Електронний ресурс]: <https://viaggiart.com/en/messina/historical-building/16690/galleria-vittorio-emanuele-iii.html> [Дата звернення: 09.08.2018].

Рис. 1.32. Галерея Умберто I (Galleria Umberto I, 1890), Неаполь, сучасний стан [Електронний ресурс]: https://it.wikipedia.org/wiki/Galleria_Umberto_I [Дата звернення: 07.08.2018].

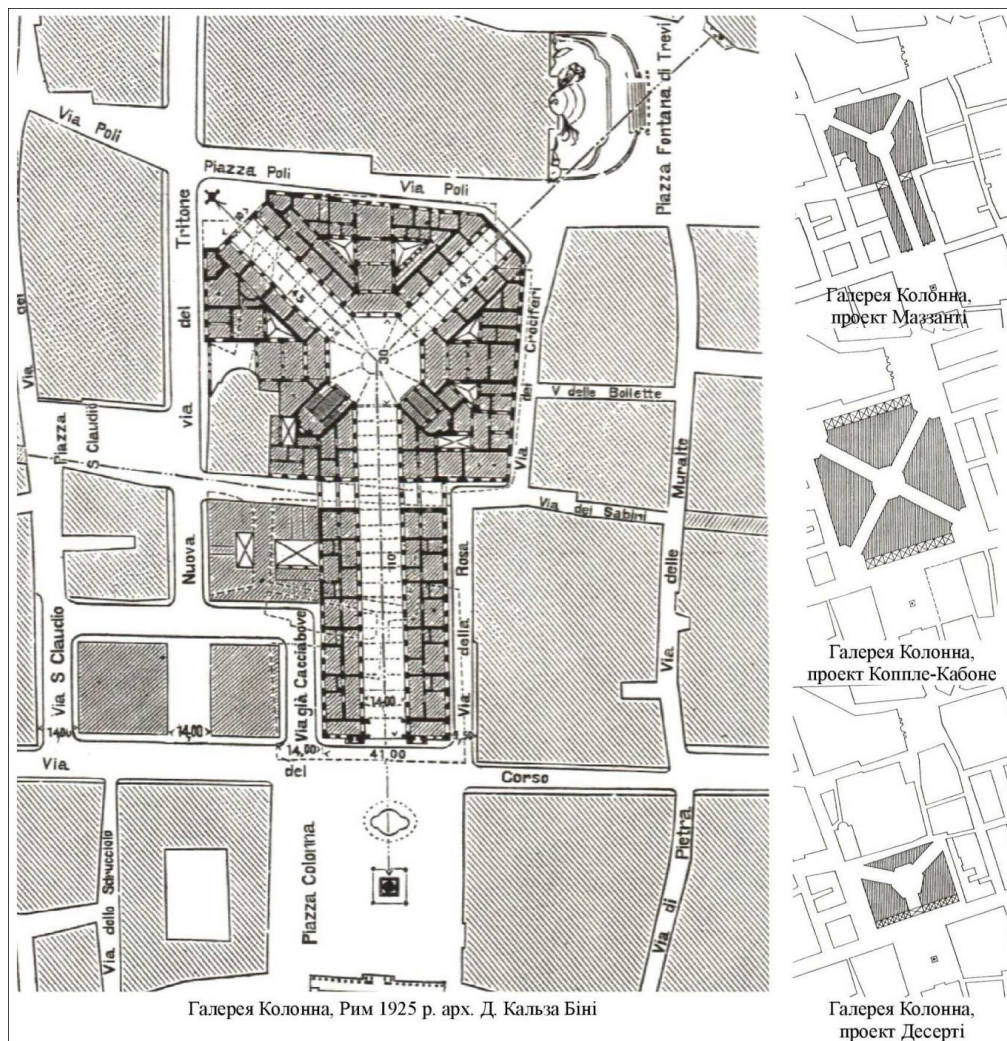

Рис. 1.34. Галерея Альберто Сорді (Galleria Alberto Sordi, 1922), Рим проектні пропозиції (Benjamin W. The Arcades Project, 2002 - 544 p.)

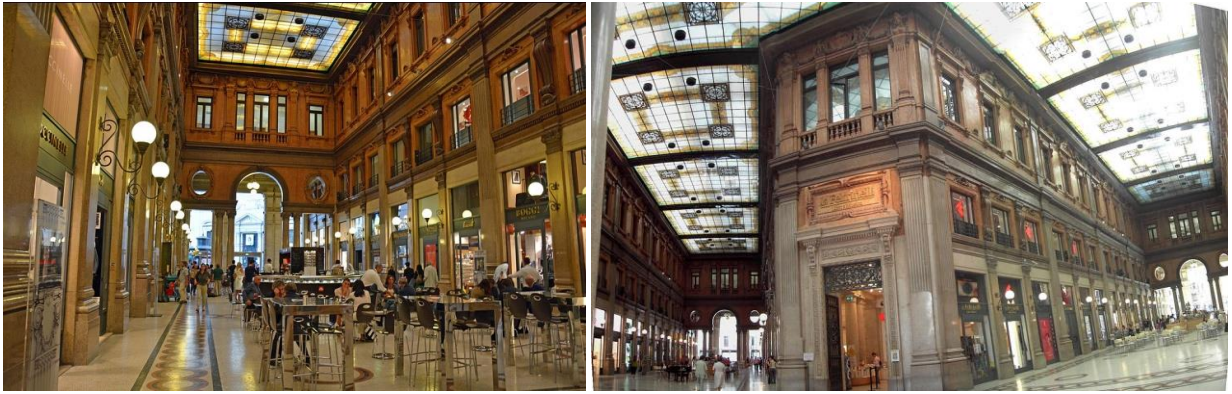

Рис. 1.35. Галерея Альберто Сорді (Galleria Alberto Sordi, 1922), Рим [Електронний ресурс]: https://it.wikipedia.org/wiki/Galleria_Alberto_Sordi [Дата звернення: 10.08.2018].

Рис. 1.36. Буртон аркада (Burton Arcade, 1871), Манчестер разом з Exchange Arcade та Victoria Arcade 1889 рік (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-352р.) [Електронний ресурс]: <https://tr.hotels.com/go/england/barton-arcade-manchester>

Рис. 1.37. Локалізація пасажів в Берліні: Kaisergalerie, 1873 - Lindengalerie, 1909 – Friedrichstrassenpassage, 1909 (Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-143р.)

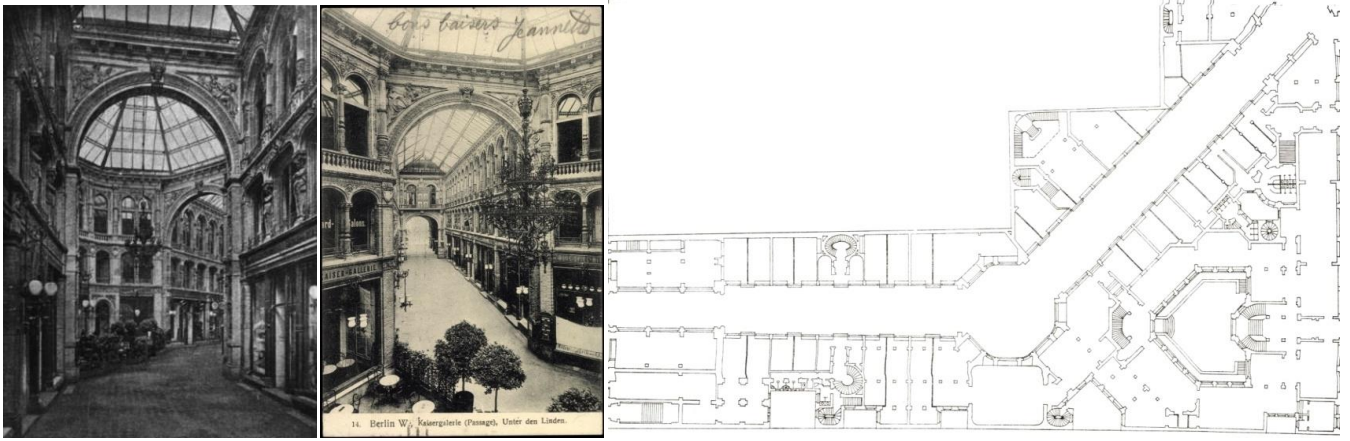

Рис. 1.37. Кайзергалерея (Kaisergalerie, 1873), Берлін, зруйнована в 1944 році. [Електронний ресурс]: <https://www.akpool.co.uk/postcards/24260992-postcard-berlin-mitte-kaisergalerie-passage-unter-den-linden> [Дата звернення: 20.08.2018].

Рис. 1.38. ГУМ, 1894, Москва [Електронний ресурс]: <https://www.msk-guide.ru/gum.htm> [Дата звернення: 30.08.2018].

Рис. 1.39. Клівленд аркада (Cleveland Arcade, 1890), Клівленд, Огайо [Електронний ресурс]: <https://clevelandhistorical.org/items/show/24> [Дата звернення: 04.09.2018].

Рис. 1.40 Галерея Пасіфіко (Galerías Pacífico, 1894), Буенос-Айрес [Електронний ресурс]: https://es.wikipedia.org/wiki/Galerías_Pacífico [Дата звернення: 09.09.2018].

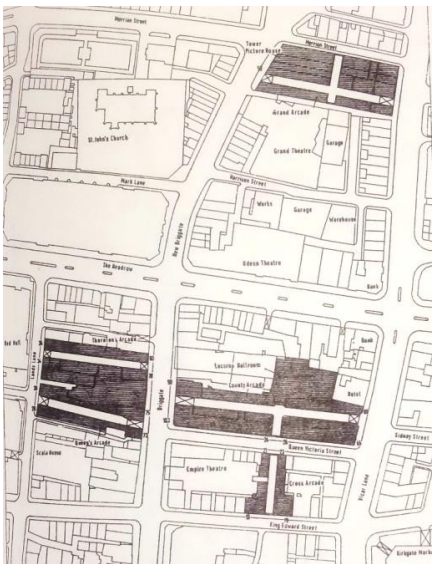

Рис. 1.41 Лідс група пасажів Thorntons arcade – Queens arcade – Grand arcade – Country arcade – Cross arcade (Benjamin W. The Arcades Project, 2002 - 544 p.). Кантрі аркада (Country Arcade, 1903), Лідс [Електронний ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/Victoria_Leeds [Дата звернення: 15.09.2018].

Рис. 1.42 Берлінгтон аркада (Burlington Arcade, 1819), [Електронний ресурс]: <https://www.burlingtonarcade.com/discover/> [Дата звернення: 18.09.2018].

Рис. 1.43 Лондон, схема локалізації пасажів. Burlington Arcade (1819) - The Princes Arcade (1931) - Piccadilly Arcade (1909) ((Geist J. F. Arcades: The History of a Building Type, 1985-320р.).

Рис. 1.43 Піккаділлі аркада (Piccadilly Arcade, 1909), Лондон [Електронний ресурс]: <https://www.piccadilly-arcade.com> [Дата звернення: 21.09.2018].

Рис. 1.44 Аркада Принців (The Princes Arcade, 1931), Лондон [Електронний ресурс]: <https://stjameslondon.co.uk/neighbourhoods/princes-arcade> [Дата звернення: 26.09.2018].

Рис. 1.45. Пасаж Леванте-хаус (Levante-Haus, 1913), Гамбург [Электронный ресурс]: <https://de.wikipedia.org/wiki/Levantehaus> [Дата звернення: 09.10.2018].

Рис. 1.46. Крюгер пасаж (Krüger Passage, 1912), Дортмунд [Электронный ресурс]: <https://www.panorama-cities.net/dortmund/krueger-passage.html> [Дата звернення: 28.09.2018].

Рис. 1.47. Мадлер пасаж (Mädler Passage, 1914), Лейпциг [Электронный ресурс]: <https://www.maedlerpassage.de/ru/История/> [Дата звернення: 17.10.2018].

Рис. 1.48. Люцерна пасаж (Lucerna passage, 1920), Прага [Электронный ресурс]: <https://www.prague-stay.com/lifestyle/review/118-lucerna-passage> [Дата звернення: 19.10.2018].

Рис. 1.49. Кришталевий шлях (Crystal Way, 1855), Лондон [Електронний ресурс]: <https://www.ltmuseum.co.uk/collections/collections-online/photographs/item/1998-84278> [Дата звернення: 25.10.2018].

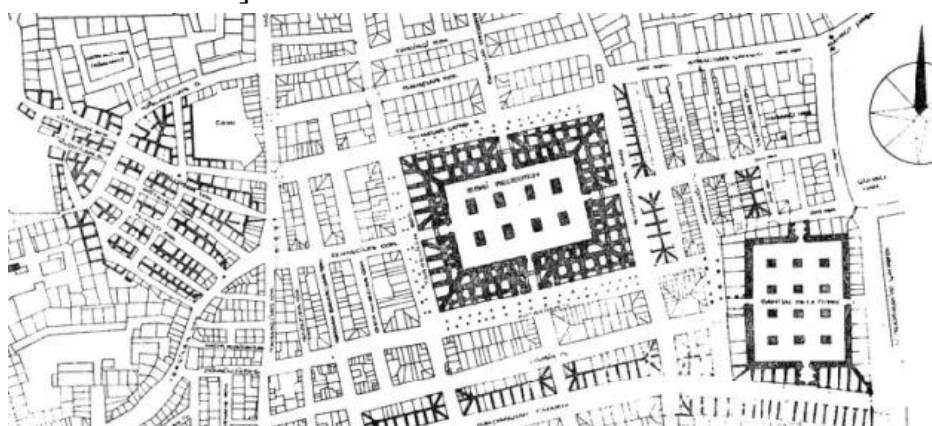

Рис. 1.50. Великий базар (Grand Bazaar), Стамбул [Електронний ресурс]: https://www.researchgate.net/figure/The-plan-of-Grand-Bazaar-Cezar_1983_fig1_319401217 [Дата звернення: 28.10.2018].

Рис.3.1. Пасаж на Дерibasivській, 1899, Одеса. Фото пожежі 1901 року та сучасний стан [Електронний ресурс]: <http://www.mns.odessa.ua/store/store.html> [Дата звернення: 01.11.2018].

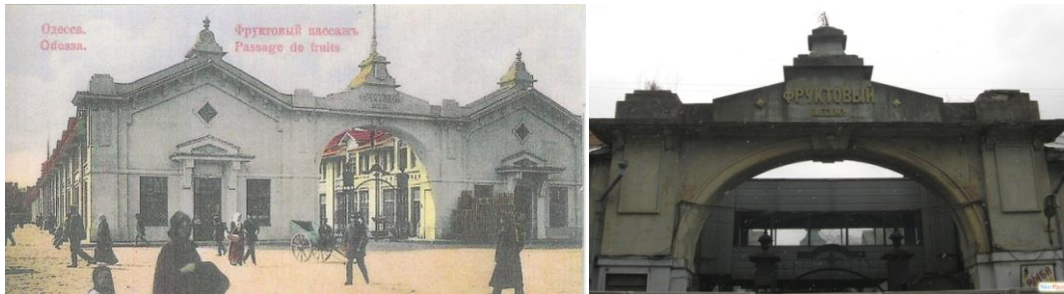

Рис.3.2. Фруктовый пассаж, 1912, Одесса. [Электронный ресурс]: <https://uc.od.ua/news/urbanism/1211513> [Дата звернення: 01.10.2020].

Рис.3.3. Фруктовый пассаж, 1912, Одесса. Проект реконструкції Олександра Устенка, 2019 [Электронный ресурс]: <https://uc.od.ua/news/urbanism/1211513> [Дата звернення: 01.10.2020].

Рис.3.4. Пасаж Пащенко-Тряпкина, 1875, Харків [Электронный ресурс]: <https://ngeorgij.livejournal.com/31292.html> [Дата звернення: 09.11.2018].

Рис.3.5. Пасаж на Хрещатику, Київ [Электронный ресурс]: <http://gals.kiev-foto.info/pasmurnyj-passazh/> [Дата звернення: 11.11.2018].

Рис.3.6. Пасаж Гартенбергів, 1904, Івано-Франківськ [Електронний ресурс]: <http://robudovano.com.ua/news/znajomimos-z-istorichnimi-budivlyami-ivano-frankivska-pasazh-gartenbergiv/> [Дата звернення: 15.11.2018].

Рис.3.7. Пасаж «Двір Матильди», 1900, Чернівці [Електронний ресурс]: <https://www.skyscrapercity.com/threads/Чернівці-chernivtsi.409464/page-4> [Дата звернення: 17.11.2018].

Рис.3.8. Пасаж Адлера, 1898, Тернопіль [Електронний ресурс]: <https://te.20minut.ua/Nashe-mynule/de-u-ternopoli-pasazh-10290866.html> [Дата звернення: 19.11.2018].

Рис.3.9. Пасаж, 1887, Кропивницький [Електронний ресурс]: <https://www.wikiwand.com/uk/Кропивницький> [Дата звернення: 21.11.2018].

Рис.3.10. Пасаж Баті, Ужгород [Електронний ресурс]: <https://carabaas.livejournal.com/16161450.html> [Дата звернення: 25.11.2018].

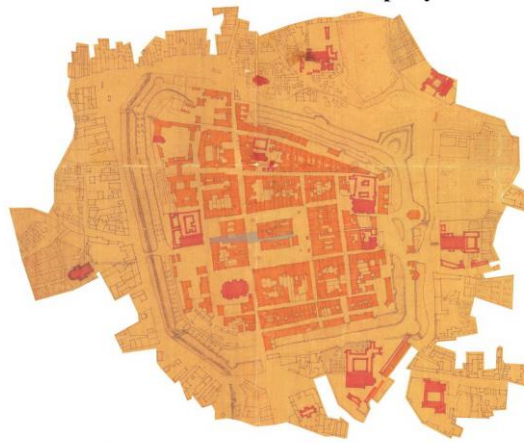

Рис.3.11. План благоустрою міста Львова 1861 року з пропозицією спорудження пасажу Яблоновських на пл.Катедральній,3. (Ратушинський Н.В., Містобудівні трансформації середмістя Львова та виникнення перших пасажів, Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. – К. : КНУБА, 2018. – № 68. – С. 459-471.)

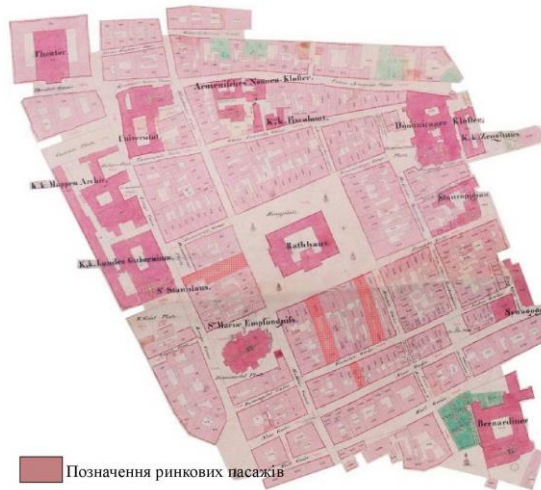
Рис.3.12. План Львова, 1829 рік, [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/maps> [Дата звернення: 20.03.2019].

Торгова вісь між Пасажем Андреоллі і середринковими торговими вулицями Пасамонічою і Багатих Крамів.

Рис.3.13. План Львова, 1829 рік, [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/maps/34569> [Дата звернення: 20.03.2019].

Позначення ринкових пасажів

Рис.3.14. Кадастровий історичний план Львова з парцеляцією [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/maps> [Дата звернення: 20.03.2019].

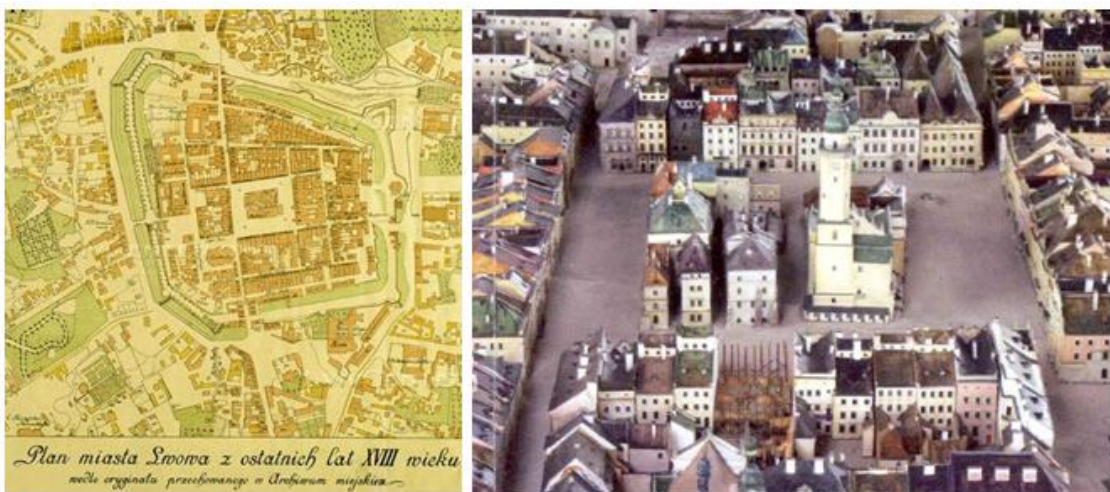

Рис.3.15 План Львова сер. XVIII століття. Макет Я. Вітвіцького, вид на вул. Пасамонічу (Рагушинський Н.В., Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста, 2012 р. –с. 119-126).

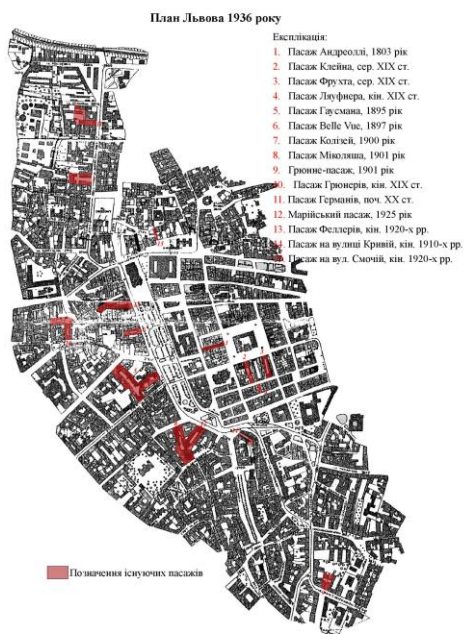

Рис.3.16. План Львова, 1936 рік, [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/maps/34569> [Дата звернення: 20.03.2019].

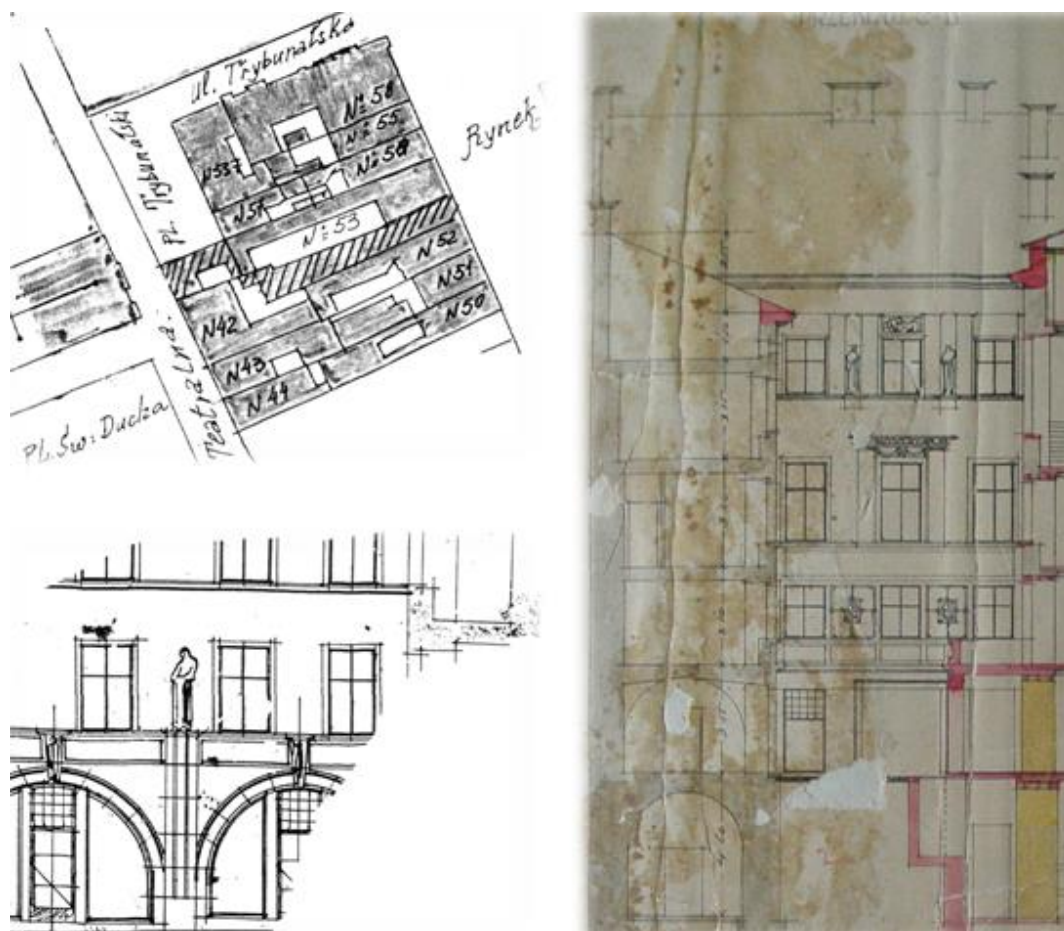

Рис.3.17 Архівні дані по пасажу та проект перебудови 1930-х років (ДАЛО ф.2 – о.2 – справа № 3673).

Рис.3.18 Розгортка фасадів західної сторони площі Ринок (ДАЛО ф.2 – о.2 – справа № 3673).

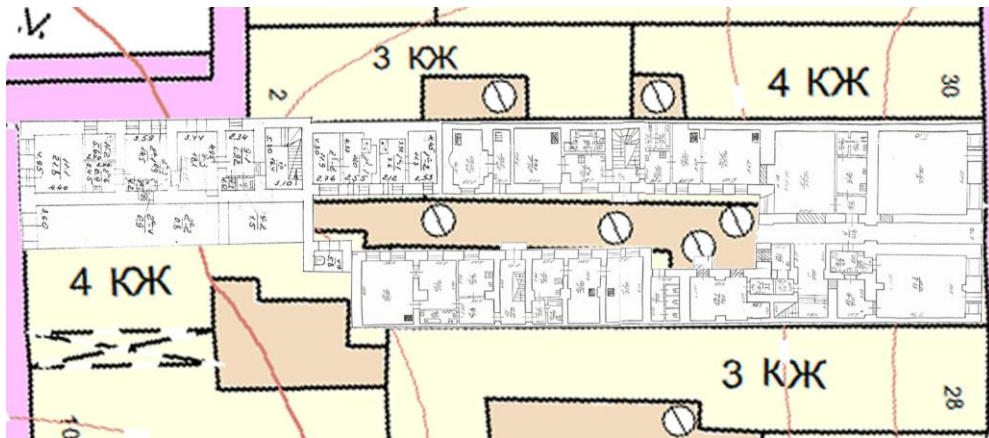

Рис.3.19 Схема пасажу Андреоллі, сучасний стан (Ратушинський Н.В., Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста, 2012 р. –с. 119-126).

Рис.3.20 Вхід в пасаж Андреоллі з площі Ринок та вулиці Театральної. Внутрішній простір пасажу. Фото станом на 09.2020, автор Ратушинський Н.

Рис.3.21 Вхід в пасаж Клейна з площі Ринок та вулиці Староєврейської. Фото станом на 09.2020, автор Ратушинський Н.

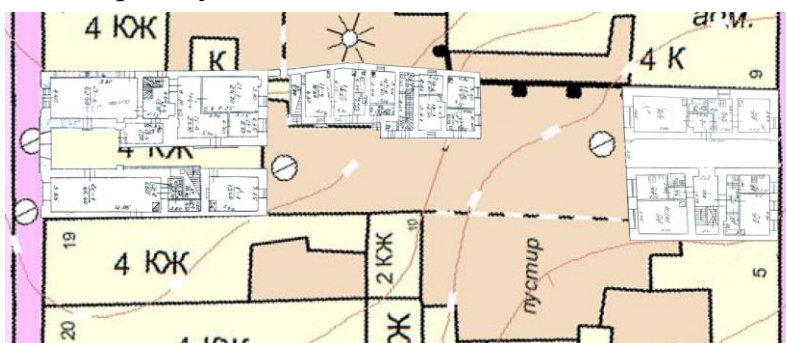

Рис.3.22 Схема пасажу Клейна, сучасний стан (Ратушинський Н.В., Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста, 2012 р. –с. 119-126).

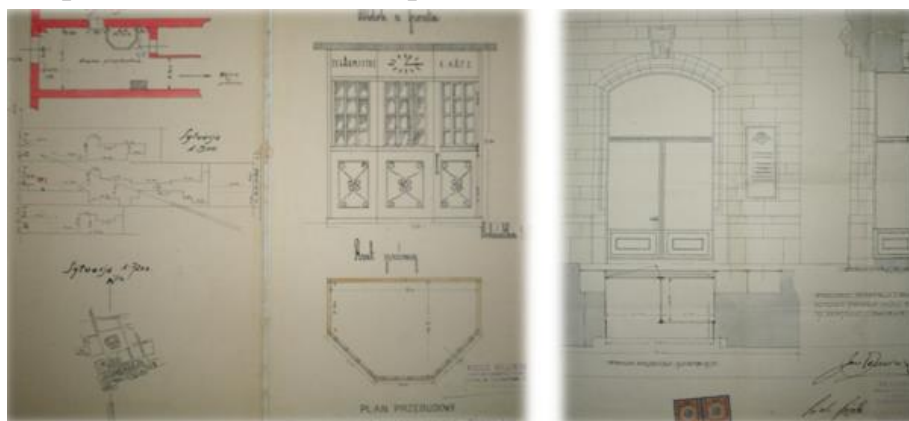

Рис.3.23 Організація вітрин в пасажі 1910-ті роки (ДАЛЮ ф.2 – о.2 – справа № 3662 пл. Ринок, 18.)

Рис.3.24 Організація вітрин в пасажі Фрухта 1885-1915 рр. (ДАЛЮ ф.2–о.2–справа № 3656)

Рис.3.25 Проект синагоги просторі паажу, яка на даний момент перебудована під житлові квартири (ДАЛО ф.2 – о.2 – справа № 3657).

Рис.3.26 Вхід в пасаж Фрухта з площі Ринок та стан внутрішньо кварталного простору. Фото станом на 08.2020

Рис.3.27 Вхід в пасаж Ляуфера з вулиці Староєврейської, та Братів Рогатинців. Фото станом на 08.2020

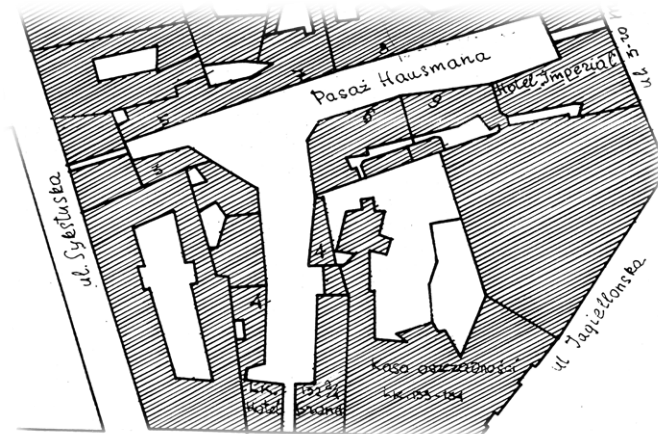

Рис.3.28 Ситуаційна схема регулювання забудови, 1936 Пасаж Гаусмана (ДАЛО ф.2 – о.2 – спр. № 5876)

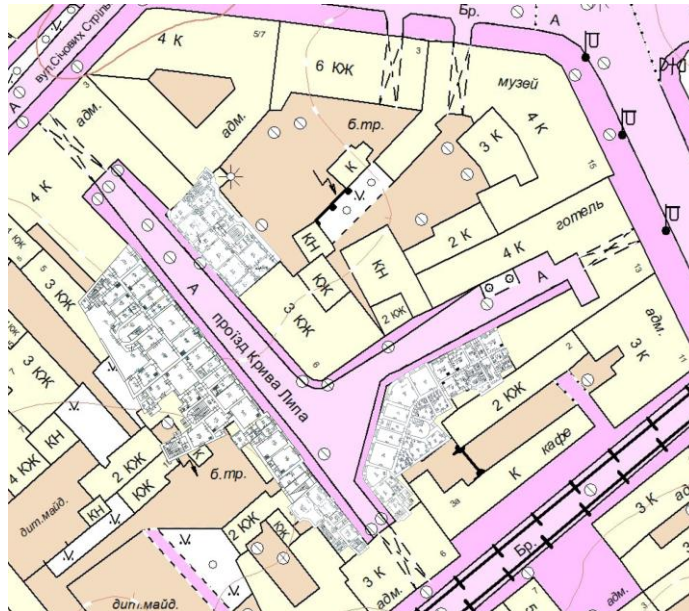

Рис.3.29 Схема організації пасажу в рівні партерного поверху (Ратушинський Н.В., Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста, 2012 р. –с. 119-126).

Рис.3.30 Фотофіксація внутрішнього простору пасажу, станом на 10.2020 р., автор Ратушинський Н.

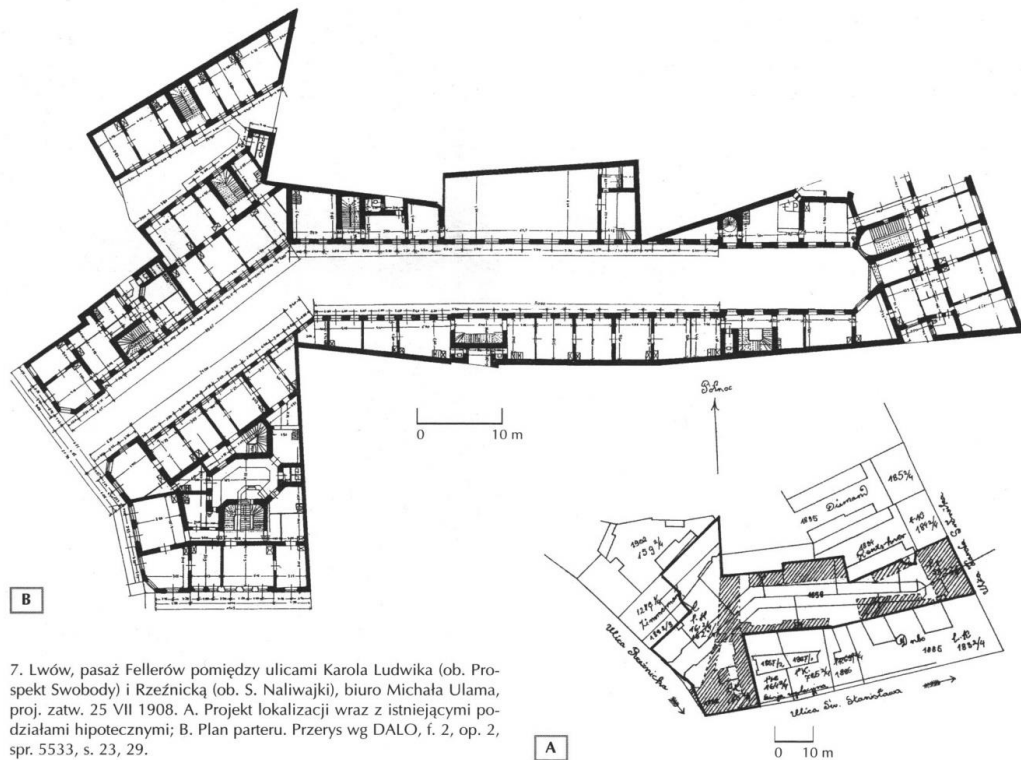

Рис.3.31 Креслення фасаду будинку на вул.П.Дорошенка, 6. Організація входу в пасаж. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.32 Креслення фасадів внутрішнього середовища пасажу. Будинки №5-9 на вул.Кривій Липі. Автор Ратушинський Н.

7. Lwów, pasaż Fellerów pomiędzy ulicami Karola Ludwika (ob. Prospekt Swobody) i Rzeźniczą (ob. S. Naliwajki), biuro Michała Ulama, proj. zatw. 25 VII 1908. A. Projekt lokalizacji wraz z istniejącymi podziałami hipotecznymi; B. Plan parteru. Przerys wg DALO, f. 2, op. 2, spr. 5533, s. 23, 29.

Рис.3.33 План партеру пасажу Феллерів (ДАЛО ф.2-о.2 справа № 5533).

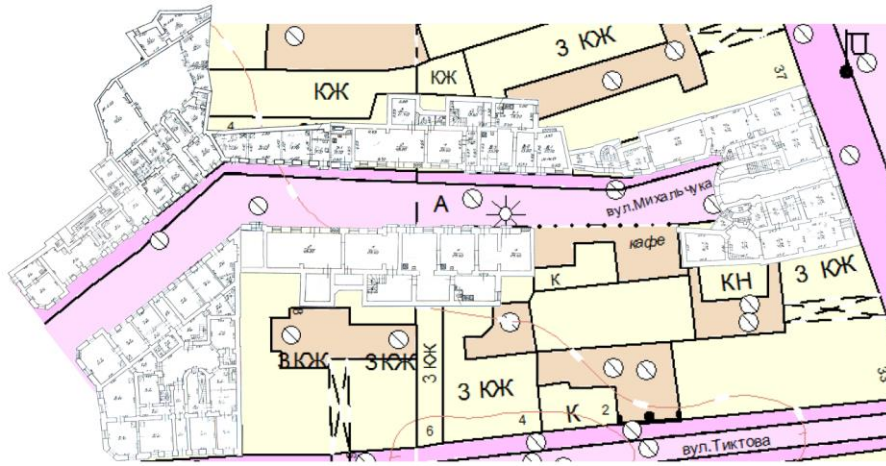

Рис.3.34 Схема організації пасажу в рівні партерного поверху поверху (Ратушинський Н.В., Втрачені архітектурні об'єкти центру Львова та їх вплив на цінність архітектурно-містобудівного середовища міста, 2012 р. –с. 119-126).

Рис.3.35 Фото пасажу Феллерів, станом на 10.11.2021 р. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.36 Архівне фото пасажу Феллерів, 1922 р. [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/photos> [Дата звернення: 25.03.2019].

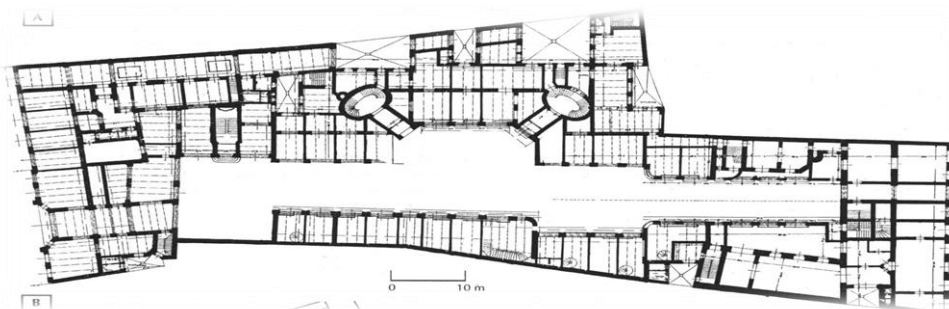

Рис.3.37 Пасаж Міколяша. Архівний план партерного рівня. (ДАЛО ф.2 – з.1 – спр. 5425, стор. 163)

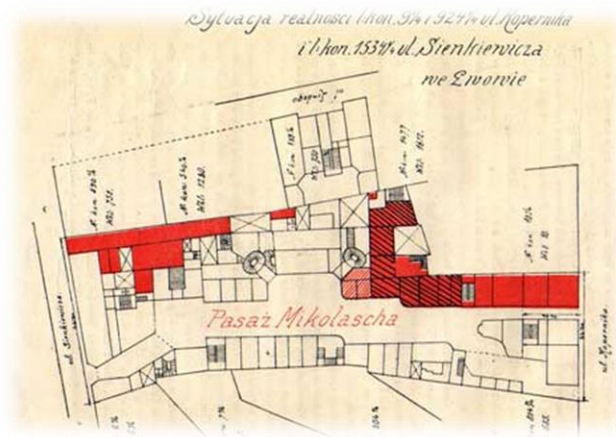

Рис.3.38 Архівний план партерного рівня суміщений з розплануванням кварталу. (ДАЛО ф.2 – з.1 – спр. 5425, стор. 162).

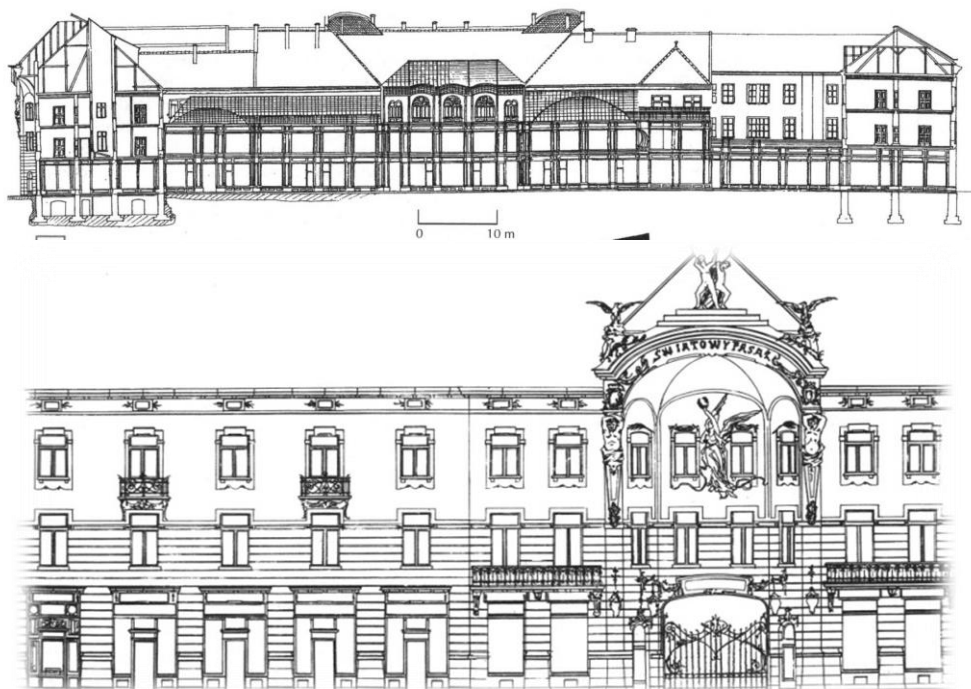

Рис.3.39-3.40 Архівний переріз пасажу на час існування та Вид на центральний вхід з вулиці Вороного на час існування пасажу (ДАЛО ф.2–з.1 – спр. 5425, стор. 165/169).

Рис.3.41 Збережені рештки галереї пасажу зі сторони вул.Коперника, 1(станом на 05.2021)

Рис.3.42-3.43 Архівні фотознімки пасажу. (ДАЛО ф.2 – з.1 – спр. 5425) Стан пасажу після бомбардування [Електронний ресурс]: <https://uma.lvivcenter.org/uk/photos> [Дата звернення: 30.04.2020].

Рис.3.44 Опера пасаж, фото станом на 10.2020 р. Автор Ратушинський Н.

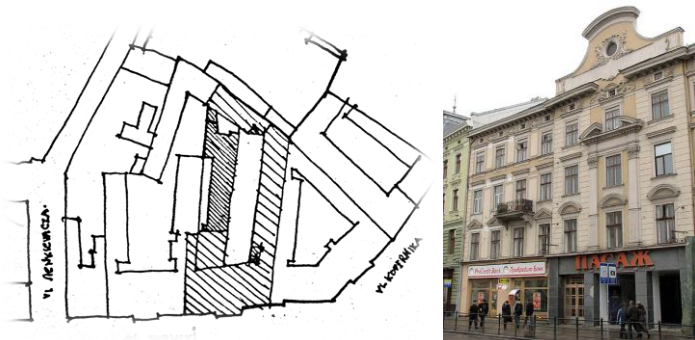

Рис.3.45 Марійська галерея, фото станом на 08.2015 р. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.46 Інтер'єр Марійської галереї, фото від 05.2019 р. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.47 Головний вхід в Марійську галерею на пл.А.Міцкевича, 5. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.48 Загальний вигляд будинку на пл. Генерала Григоренка, 5 станом на 2009 рік ті його проектний вигляд 1912 року. Архівні креслення фасадів будинків, рекламної атрибутики театру «Марисенька», вітрин з вул. Смольки,5 (ДАЛО ф.2 – о.1 – справа № 6411).

Рис.3.49 Пасаж «Колізей», фото станом на 03.2019 р. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.50 Вхід в пасаж Германів, вул..Цехова, 5. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.51 Пасаж Германів, фото станом на 05.2016 р.

Рис.3.52 Грюнне пасаж, фото станом на 06.2020 р. Автор Ратушинський Н.

Рис.3.53 Грюнне пасаж, дзеркальні будинки на вул..Зеленій, №5 та №7.

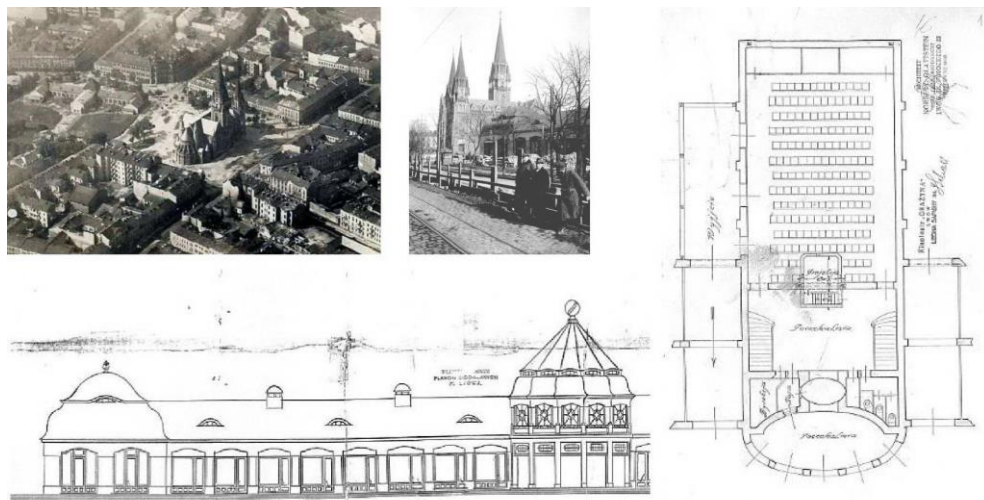

Рис.3.54 Базар Гредлів /Hala Sklerowa, вул.С.Бадери, 34/ [Електронний ресурс]: https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/?ci_objectid=1612 [Дата звернення: 19.07.2019].

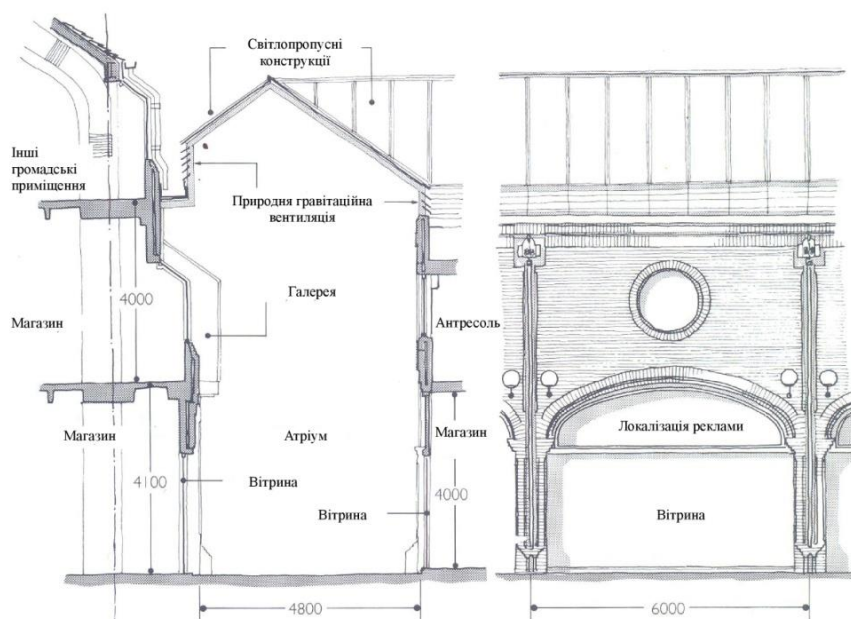

Рис.4.1 Принципова схема організації внутрішнього середовища пасажів

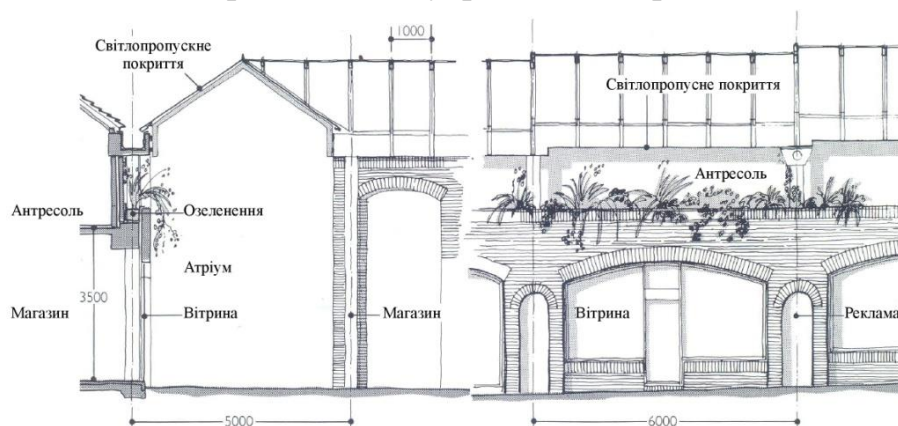

Рис.4.2 Принципова схема організації внутрішнього середовища однорівневих пасажів із влаштуванням торгових одиниць з антресолями

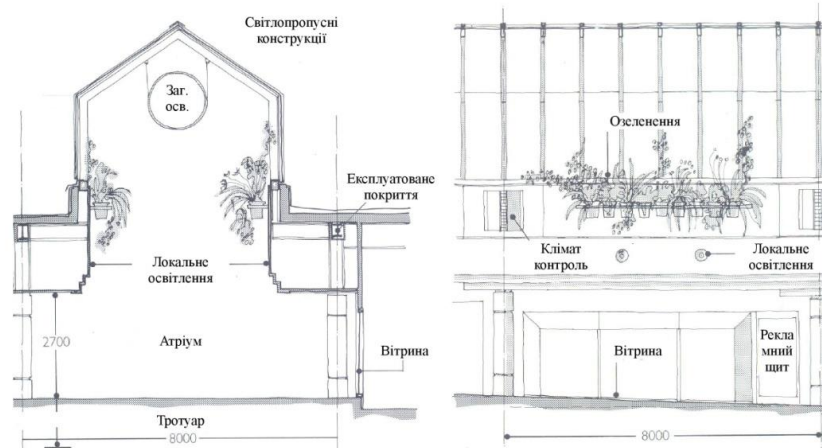

Рис.4.3 Принципова схема організації внутрішнього середовища однорівневих пасажів

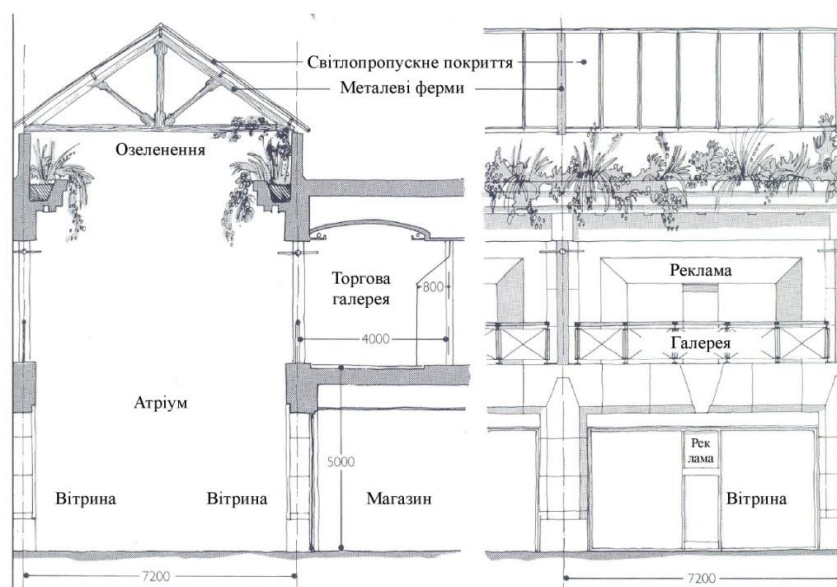

Рис.4.4 Принципова схема організації внутрішнього середовища багаторівневих пасажів

Принципові схеми освітлення галерей

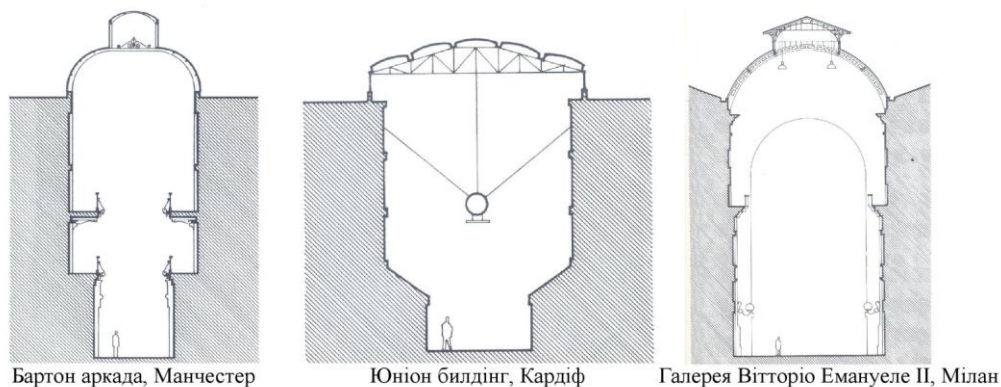

Рис.4.5 Принципи організації освітлення в транзитному пішохідному просторі пасажів

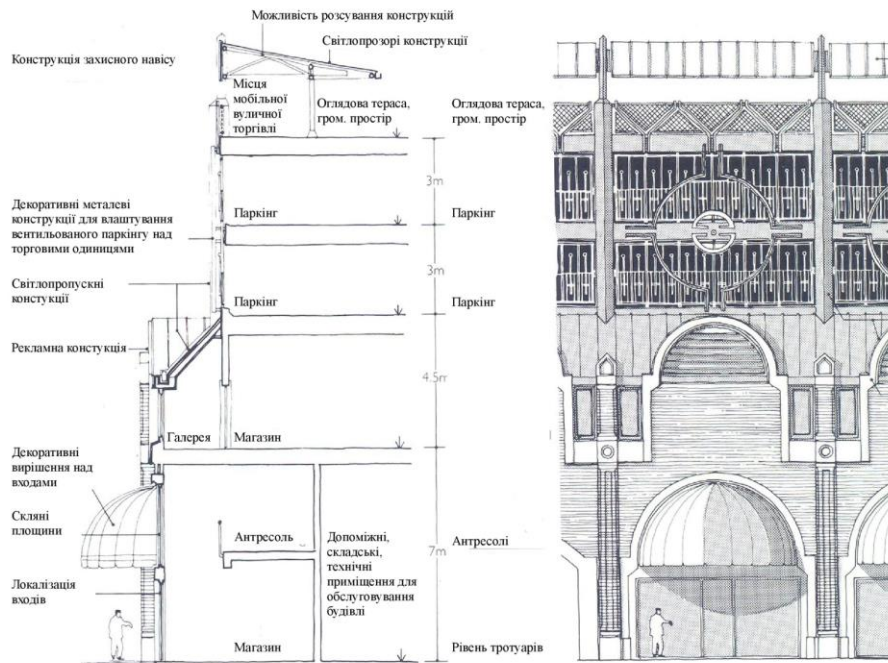

Рис.4.6 Вертикальний розвиток торгових галерей згідно Н. Скотт (Scott N. K. Shopping centre design /N. Keith Scott //Spon Press: New edition, 1989 – 250 p.)

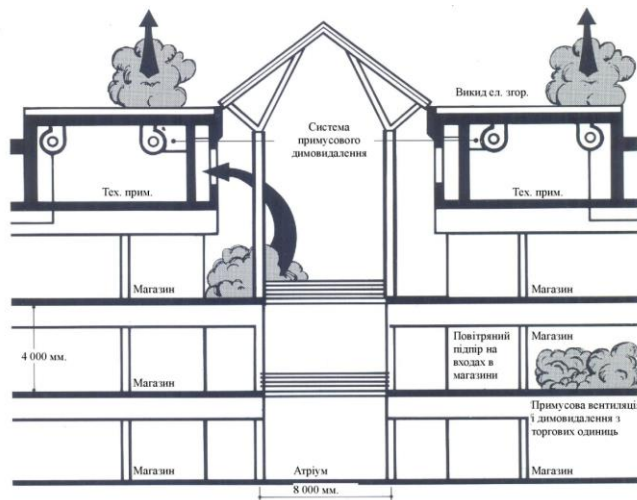

Рис.4.7 Організація систем інженерного забезпечення (вентиляція-мікроклімат-димовидалення). Схема автора

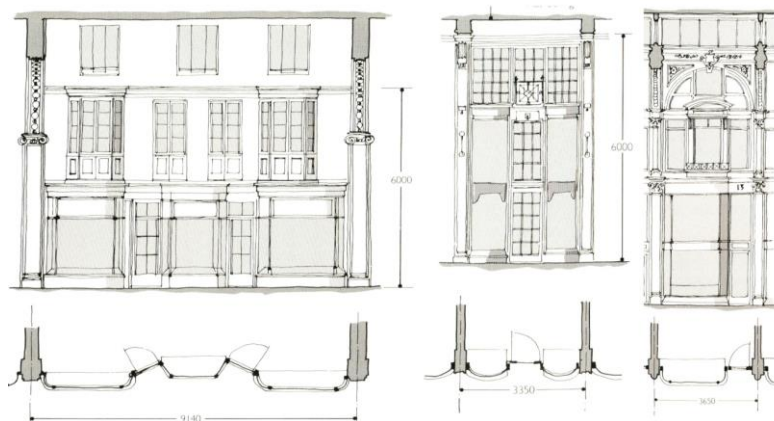
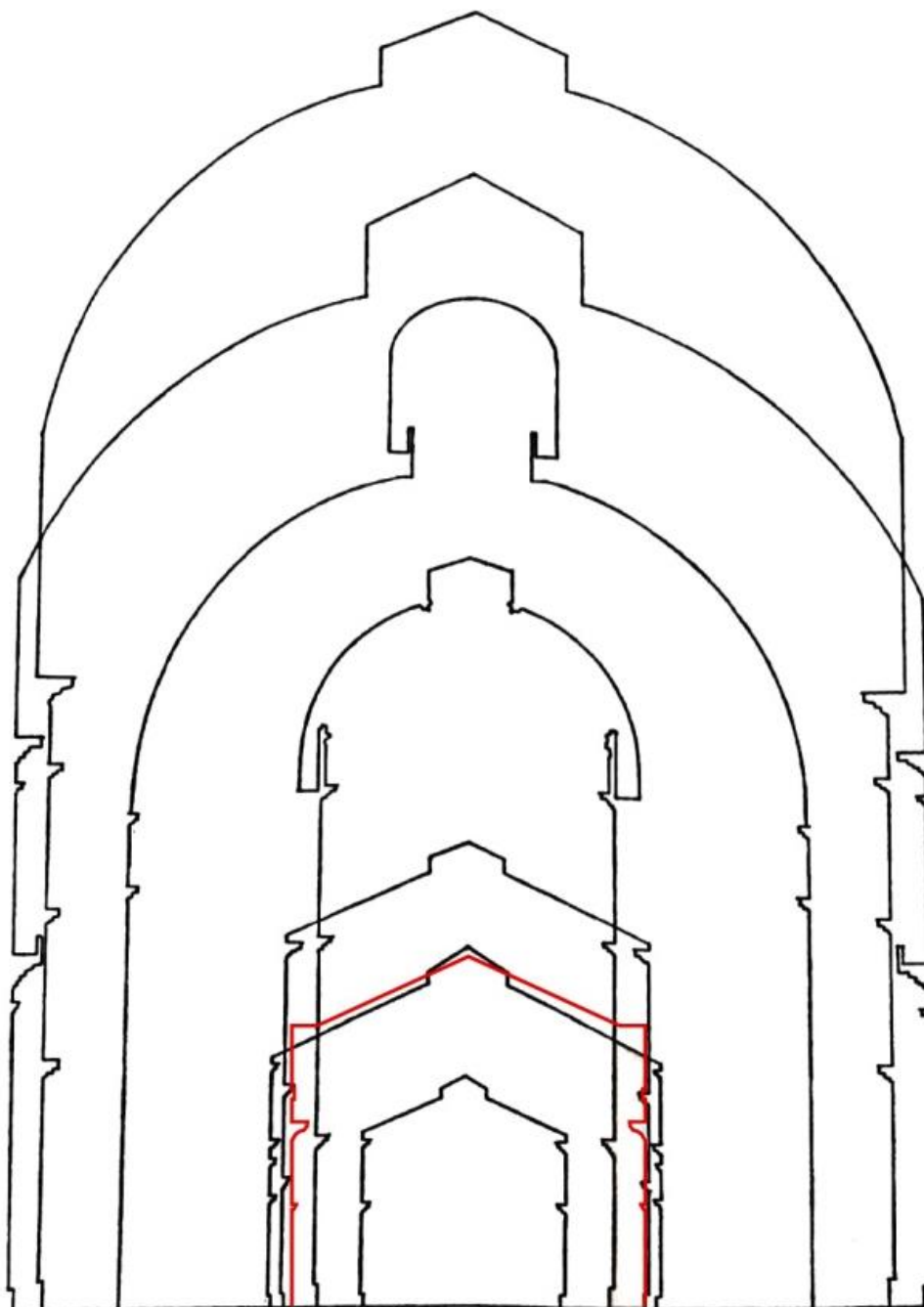

Рис.4.8 Організація вітрин пасажів Берлінгтон аркади та Піккаділлі аркади в Лондоні (Benjamin W. The Arcades Project)

Порівняльна схема розрізів транзитного простору пасажів

Галерея Вівен

Галерея Кольбер

Кайзергаларей

Пасаж ден Гааг

Фрідріхштрассе пасаж

Галерея Вітторіо Емануїле II

Галерея Умберто I

Червоним виділено пасаж Міколяша

Рис.5.1 Порівняльні перетини внутрішнього транзитного простору пасажів.